

SZKOŁNA I GMINNA
KRONIKA
PARAFII
WIELOWIES

*Byłym, obecnym, przyszłym
Uczniom i Nauczycielom
wielowiejskiej szkoły powszechnej*

RECENZJA I KONSULTACJA NAUKOWA
KS. PROF. DR HAB. JERZY MYSZOR

SCHUL UND GEMEINDE CHRONIK
DER PAROCHIE LANGENDORF

SZKOLNA I GMINNA KRONIKA
PARAFII WIELOWIEŚ

Przedśłowie i Wprowadzenie

Ks. prof. dr hab. Jerzy Myszor

Transliteracja, przekład, przypisy

Paweł Pachciarek

GMINNY OŚRODEK KULTURY

Wielowieś 2023

Tytuł oryginału

Schul und Gemeinde Chronik der Parochie Langendorf

© Transliteracja, przekład i przypisy Paweł Pachciarek, 2023

© for the Polish edition Gminny Ośrodek Kultury, Wielowieś 2023

Publikacja chroniona prawami autorskimi. Ani całość tej publikacji, ani żaden jej fragment nie mogą być - poza dozwolonym użyciem chronionych utworów - publikowane bądź powielane bez pisemnej zgody Wydawcy.

Skany zostały wykonane w Bibliotece Śląskiej w Katowicach

Konsultacja typograficzna

Marek Szulc

Układ typograficzny i opracowanie techniczne

Uwagi o transliteracji, przekładzie i literaturze

Dobór i układ materiału graficznego

Spis i opis ilustracji

Wykaz osób

Wykaz miejscowości

Paweł Pachciarek

Redakcja i korekta

Monika Rosenbaum

ISBN 978-83-967326-1-3

PRZEDSŁOWIE

Zachęta rejencji opolskiej z 1864 roku do pisania kronik szkolnych miała na celu utrwale-
nie dla potomności historii edukacji młodego pokolenia, wychowywanego na dobrych
obywateli państwa pruskiego. Miała być świadectwem, że państwo troszczy się o wszystkie
dziedziny życia społecznego, poczynając od urodzenia, po kres życia każdego człowieka. To
właśnie w tym samym czasie państwo przejęło dokumentowanie życia wszystkich
obywateli w urzędach gminnych, które w swoich rejestrach odnotowywały urodzenie
nowego członka społeczności państwowej, zawarcie przez niego ślubu oraz jego śmierć. To,
co dotychczas leżało w gestii Kościoła, stało się istotnym elementem życia państwowego.
Nauczyciel – wychowawca młodego pokolenia, dotychczas będący członkiem społeczności
kościelnej, najczęściej łączący swe funkcje ze służbą w parafii jako organista – stał się urzęd-
nikiem państwa.

Szkolna i gminna kronika parafii Wielowieś, spisana po 1864, roku jest tego oczywistym
przykładem. Znajdujemy w niej więcej wiadomości o szkole podporządkowanej gminie,
rejencji, państwu pruskiemu, niż o parafii, z którą dotąd niepodzielnie była związana. For-
malnie nadal nazywała się jeszcze szkołą katolicką, dotychczas ściśle związaną z miejscową
parafią, szerzej z Kościołem, ale faktycznie będącą teraz częścią wielkiego organizmu pań-
stwowego z właściwymi dla niego metodami i celami.

Szkolna i gminna kronika parafii Wielowieś jest świadectwem kolejnych etapów w historii wy-
chowywania i kształtowania dzieci na Górnym Śląsku najpierw podług regulacji ustawodaw-
czych w Prusach (Królestwie Prus), później w Republice Weimarskiej, w końcu w Trzeciej Rze-
szy. Już tylko z tej racji należy uznać wielowiejską kronikę szkolną za szczególnie ważny
dokument tworzenia i wdrażania w procesie edukacyjnym takich modeli kształtowania przez
państwo swych obywateli, które odpowiadałyby zwłaszcza jego politycznym ideałom.

Szkolna i gminna kronika parafii Wielowieś jest tym cenniejszym dokumentem opisywa-
nych w niej czasów, że odnotowuje także wiele ważnych wydarzeń z życia gminy, dla któ-
rych poznanie i badanie stanowi nie tylko inspirujące, ale często też jedyne źródło. Warto
ją zatem czytać ze szczególną uwagą i rozpoznawać historyczną rzeczywistość, kryjącą się
za jej niekiedy bardzo oszczędnymi słowami.

Mając to wszystko na uwadze należy wyrazić uznanie dla władz gminy za pomysł i reali-
zację wydania *Szkolnej i gminnej kroniki parafii Wielowieś*, wiążące się z niemałymi trudno-
ściami organizacyjnymi i finansowymi. Zwłaszcza w obecnych niełatwych czasach. Należy
jednak mieć nadzieję, że przedsięwzięcie to przyczyni się do ożywienia i wzmocnienia więzi
całej wspólnoty wielowiejskiej ze swą Małą Ojczyzną i jej historią.

Ks. prof. dr hab. Jerzy Myszor

WPROWADZENIE

Mianem kroniki zwykło określać się dzieło historyczne, które opisuje wydarzenia w porządku chronologicznym. Kroniki były jednym z najbardziej typowych dla średniowiecza dzieł historycznych. Powstawały w zaciszu murów klasztornych, często na zamówienie panującego władcy, którego życie i dzieła miały służyć dla potomności. Odrodzenie tego gatunku historycznego nastąpiło w okresie Oświecenia. W przeciwieństwie do czasów średniowiecznych w Oświeceniu pojawiła się myśl dokumentowania wszelkich wydarzeń związanych z instytucjami państwowymi, w tym przypadku ze szkołą jako organem, który był jednym z istotnych elementów polityki państwa.¹

Tak zwana kronika szkoły i gminy w Wielowsi, czyli *Schul und Gemeinde Chronik der Parochie Langendorf*, ma dość złożoną budowę. Jej pierwsza część obejmuje historię szkoły i gminy Wielowieś od 1800 roku, a kończy się opisem wydarzeń na terenie szkoły około 1878 roku. Po tym roku, wraz ze zmianą autorów wpisów, rozpoczyna się w miarę uporządkowany opis wydarzeń z dziejów szkoły, gminy i parafii. Począwszy od 1903, roku staje się ona klasycznym usystematyzowanym w układzie rocznym dziełem, które można nazwać kroniką w pełnym znaczeniu tego słowa. Tak więc *Schul und Gemeinde Chronik der Parochie Langendorf* pisana była przez kilku autorów i do początku XX wieku we fragmentach jest zaburzonym, luźnym opisem różnych wydarzeń z historii szkoły, gminy, przetykanych często życiorysami nauczycieli. Jej pierwsza część została napisana przez Antona Zimmermanna, nauczyciela zatrudnionego w szkole w Wielowsi 13 maja 1836 roku. Sądząc po charakterze pisma wpisów do *Kroniki*, jej autor zakończył pisanie dziejów szkoły około 1878 roku. Zakładając, że powstanie *Kroniki* było odpowiedzią na zalecenia władz szkolnych, nakazujących rozporządzeniem rejencji opolskiej z dnia 12 grudnia 1864 roku prowadzenie kronik w szkołach rejencji opolskiej, można postawić hipotezę, że Anton Zimmermann rozpoczął zbieranie materiałów do *Kroniki* po 1864 roku, założył ją w czerwcu 1868 roku, a zakończył swe wpisy w 1886 roku (data ostatniego wpisu jego autorstwa). Po nim prowadzenie *Kroniki* przejął nauczyciel Bartelt, zatrudniony w wielowiejskiej szkole w 1878, a od 1 grudnia 1886 roku jej pierwszy nauczyciel.

¹ E. Kupfer, *Schul-Verordnungen der Königlichen Regierung zu Oppeln*, Breslau 1892, s. 264.

Sprawę ustawowego uregulowania oświaty ludu podjął król pruski Fryderyk II po aneksji Śląska w 1742 roku. 12 sierpnia 1763 roku król pruski podpisał *General-Landschul-Reglement* – akt prawny regulujący zasady funkcjonowania szkolnictwa ludowego w Prusach. Zawarte w nim postanowienia normowały program nauczania i wychowania w szkołach ludowych, który w następnych latach uległ tylko niewielkiej modyfikacji. Obowiązek powszechnej edukacji ludu, rozpoczynającej się już w wieku dziecięcym, został w Prusach wprowadzony w 1717 roku i obowiązywał na nowo zdobytych terenach Śląska po 1742 roku. Problemem, zwłaszcza na wsi, było powszechne zatrudnienie dzieci, zwłaszcza w okresie wiosennym i letnim, w gospodarstwach domowych. Chcąc umożliwić dzieciom chłopskim uczęszczanie do szkoły, ustawodawca pruski nakazywał gminom zatrudnienie pastucha lub ustalanie kolejności w pasaniu bydła przez nieletnich.

Na terenie anektowanego przez Prusy Śląska organizacja oświaty ludowej została zlecona opatowi augustianów z Żagania, Ignacemu Felbigerowi. Przygotowana przez niego ustawa z 3 listopada 1765 roku przewidywała obowiązek szkoły dla dzieci od 6 do 13 roku życia, zastrzegała przymus szkolny oraz wprowadzała surowe kary za jego nieprzestrzeganie. Na rodziców nieposyłających dzieci do szkoły nałożono kary pieniężne w wysokości podwójnej opłaty za naukę.

Sprawy szkolne podejmowało również *Powszechne Prawo Krajowe* (*Allgemeines Landrecht*) wydane w 1794 roku. W dziedzinie oświaty ludu *Allgemeines Landrecht* nie przyniosło żadnych istotnych zmian. Zrobiono jednak krok naprzód w kierunku upaństwowienia szkolnictwa. Uznano szkoły wszystkich typów, nie wyłączając ludowych, za zakłady państwowe, dostępne dla wszystkich dzieci bez różnicy wyznania. Utrzymano istniejący obowiązek szkolny, zezwolono jednak na naukę prywatną. Utrzymanie szkoły i nauczyciela pozostawiono nadal w gestii społeczeństwa, bo zaledwie tylko trzecią część kosztów utrzymania szkół ponosiło państwo.

Po zajęciu Śląska przez Prusy król Fryderyk II przyjął, że reformując system szkolny, należy myśleć o wychowaniu dzieci wiejskich na przyszłych wiernych i rzetelnych rzemieślników. Młodzież miała porzucić zamiary kontynuowania nauki w szkołach wyższych. Przez pierwsze dekady po zajęciu Śląska tylko cystersi w Rudach przygotowywali przyszłych nauczycieli. W 1744 roku rozpoczęli kształcenie nauczycieli na kilkutygodniowych kursach. Przez kilka lat, w latach 1766–1769, podobne kursy prowadziło otwarte seminarium w Raciborzu, które jednak upadło ze względu na wprowadzenie czesnego za naukę. Przez jakiś czas kandydatów na nauczycieli kształcono na kilkutygodniowych kursach organizowanych przez Felbigera w Żaganiu. Później powstały seminaria nauczycielskie we Wrocławiu, w Bystrzycy i Raciborzu.

W 1801 roku opublikowano *Regulamin szkolny dla niższych szkół katolickich w miastach i na wsi* dla Śląska oraz hrabstwa kłodzkiego. W regulaminie została wzmocniona pozycja nauczyciela, z tym jednak, że każdy chętny na to stanowisko musiał bezwzględnie ukończyć seminarium nauczycielskie. W ustawie z 1801 roku uposażenie nauczycieli, dotąd wynagradzanych bezpośrednio przez gminę i parafie gotówką i naturaliami, zastąpiono pensją i deputerem wypłacanymi przez władze powiatowe. Do szkoły wprowadzono czynnik kontrolny w postaci tzw. zarządu szkolnego. Przy władzach rejencji powstały komisje, mające bezpośredni wpływ na obsadę stanowisk w szkołach, których państwo było patronem, oraz mogące zatwierdzić nauczycieli tam, gdzie patronem była inna osoba. Ustawa

z 1801 roku gwarantowała wyznaniowy charakter szkoły, tzn. w szkołach katolickich zatrudniany był wyłącznie nauczyciel katolik. Jeśli w szkole, należącej do parafii katolickiej, władze zatrudniały z różnych powodów nauczyciela ewangelika i zobowiązywały do uczęszczania do niej dzieci ewangelików, to taką szkołę nazywano symultanną.

Przełożonym nauczyciela był miejscowy proboszcz, który przynajmniej raz w tygodniu miał obowiązek wizytować szkołę. W powiecie nadzór nad szkołami powierzano inspektorom, którzy nie musieli – jak się później okazało – rekrutować się z grona dziekanów. Szkoły podlegały więc podwójnemu nadzorowi, ale ustawa nie określała dokładnie kompetencji organów do tego powołanych. Do zarządu szkoły włączono przedstawicieli rodziców. Władza duchowna miała prawo mianować nauczyciela, informując o swej decyzji kompetentne władze świeckie. Jeszcze jedno ważne ustalenie: pobory kościelne, jakie miał otrzymywać nauczyciel, będący jednocześnie organistą, zostały wliczone do pensji nauczycielskiej.

Władza państwowa przejęła nadzór nad szkołą. Kwestię utrzymania nauczyciela i szkoły pozostawiła parafii i gminie, sama zaś zatrzymała dla siebie prawo dystrybucji środków zgromadzonych na cele szkolne. Jedyną korzyścią płynącą z reformy był nacisk władz państwowych na dominium (patrona), aby regularnie płaciło ono należną część na utrzymanie szkoły. Przejęcie inicjatywy przez państwo sprawiło, że kwestie dotyczące utrzymania szkoły i nauczyciela zostały wprowadzone uporządkowane, lecz w zamian rodzicom odebrano bezpośrednią odpowiedzialność za wykształcenie, a pośrednio także za wychowanie ich dzieci. To, co było kiedyś naturalną potrzebą i koniecznością – zapewnienie dzieciom wykształcenia i wychowania – stało się prerogatywą państwa. Ten ważny obszar życia społecznego stał się odtąd domeną polityków i urzędników.

Nałożono również na nauczycieli narodowości polskiej obowiązek wykazania się znajomością języka niemieckiego. Był to jeden z podstawowych warunków uzyskania pracy w szkole. Nadmienić należy, że nadzieje króla na szybkie zgermanizowanie ludności polskiej za pomocą szkoły okazały się płonne. Mimo nakazów ludność polska nie znała języka niemieckiego.

Kontrolę nad szkolnictwem przejęło państwo na mocy ustaw i rozporządzeń. Wymagano, aby izba szkolna była jasna i dostosowana do liczby dzieci. W przypadku gdy szkoła zatrudniała kilku nauczycieli, autor regulaminu domagał się dla każdego oddzielnego pomieszczenia na naukę. O wyposażenie szkoły w odpowiedni sprzęt i pomoce troszczyć się musieli rodzice i właściciele ziemscy bez względu na wyznanie. W dążeniu do poprawy stanu szkolnictwa ludowego zwrócono w ustawie baczniejszą uwagę na przygotowanie zawodowe nauczycieli. Postulowano, by kandydaci do pracy w szkole ludowej posiadali świadectwo ukończenia seminarium nauczycielskiego lub zaświadczenie, stwierdzające pomyślnie zdany egzamin z umiejętności prowadzenia lekcji, gry na organach, śpiewu kościelnego oraz znajomości języka polskiego i niemieckiego. Program nauczania obejmował metodykę poszczególnych przedmiotów szkoły ludowej, hospitacje lekcji prowadzonych przez wykładowców seminarium i samodzielne zajęcia z dziećmi.

Katechizm był podstawowym źródłem doktryny katolickiej, dzięki któremu przeciętny katolik dowiadywał się, w co powinien wierzyć. Przekazywaniem tego zasobu wiedzy zajmowała się przede wszystkim rodzina, a w sposób sformalizowany szkoła w czasie lekcji religii (*katechetischer Unterricht*) oraz historii biblijnej, w wymiarze dwóch godzin tygodniowo na każdy z tych przedmiotów. W szkole pruskiej przekazywaniem wiadomości

katechetycznych w zakresie historii biblijnej zajmował się głównie nauczyciel, będący jednocześnie organistą. Natomiast nauka przygotowawcza do sakramentów oraz przekaz prawd katechizmowych należały do duchownych. Coraz większa liczba szkół, często oddalonych od kościoła parafialnego, sprawiała, że także nauk katechizmowych udzielał nauczyciel, czyli osoba świecka. Nigdy jednak nie doszło do takiej sytuacji, aby przygotowaniem do I spowiedzi i I Komunii świętej zajmował się świecki nauczyciel. Przygotowanie do sakramentów odbywało się w cyklu dwuletnim: osobno przygotowywano do I spowiedzi, osobno do I Komunii świętej, a katecheza trwała kilka miesięcy w ciągu roku: od października do Wielkanocy.

Nowy etap w historii szkolnictwa na Śląsku rozpoczął się w czasie tzw. kulturkampfu. Od 11 marca 1872 roku zaczęła obowiązywać ustawa, która w paragrafie 1 stanowiła: państwo nadzoruje wszystkie publiczne i prywatne ośrodki nauczania i wychowania, a w paragrafie 2: władze państwowe mianują lokalnych i powiatowych inspektorów szkolnych. Krótka ustawa, ale brzemenna w skutki. Władze kościelne straciły prawo mianowania inspektorów powiatowych, a proboszczowie, dotąd będący z reguły lokalnymi inspektorami na terenie swej parafii, w każdej chwili mogli zostać z tych urzędów odwołani. Faktycznie w ślad za tym na Śląsku duchownych masowo usuwano ze stanowisk inspektorów szkolnych. W ich miejsce władze oświatowe powoływały osoby świeckie, wybierając je spośród lokalnych urzędników różnych szczebli oraz zawodów, którzy niejednokrotnie z pracą w szkole mieli niewiele wspólnego.

Rozporządzeniem rejencji opolskiej z 20 września 1872 roku język niemiecki zapanował właściwie niepodzielnie w nauczaniu religii (katechezie szkolnej) oraz historii biblijnej w szkole. Władze pozostawiły możliwość używania języka polskiego tylko w kontaktach z dziećmi I klasy szkoły elementarnej. W odpowiedzi na liczne zapytania duchowieństwa, dotyczące charakteru bardzo ważnego duszpastersko przygotowania do I spowiedzi, rejencja opolska 24 lipca 1875 roku przekazała powiatowym inspektorom szkolnym następujące wskazówki: 1. Nauka do I spowiedzi, jeśli nie jest traktowana jak zwykły przedmiot w programie szkolnym, zachowuje charakter kościelny i podlega wyłącznie nadzorowi duchowieństwa. Korzystanie w trakcie tej nauki ze szkolnych pomieszczeń jest niedozwolone dla tych duchownych, którzy zostali wyłączeni z kierowania nauką religii w szkole. 2. Nauka do I spowiedzi ma charakter prywatny, ale jeśli rodzice sobie tego życzą, to może być wprowadzona do pomieszczeń szkolnych, ale wtedy podlega kontroli ze strony państwa.

Odpowiedzią duchowieństwa na te restrykcje była organizacja nauki religii (katechizmu) w pomieszczeniach kościelnych. Okazało się jednak, że i w pierwszej, najostrzejszej fazie konfliktu o katechizację władze usiłowały zapobiec wyjściu Kościoła ze szkoły z katechizacją. Katechizacja stała się powodem dużego zamieszania i spowodowała liczne interpelacje na łamach prasy katolickiej. Dlatego w rozporządzeniu z 18 lutego 1876 roku ministerstwo wyznań wyjaśniło, że nauczanie religii w szkole należy przede wszystkim do nauczycieli i nauczycielek tam zatrudnionych. Dotychczasowy zwyczajowy podział zajęć między nauczycieli i duchownych (nauczyciele zwykli nauczali historii biblijnej, a duchowni katechizmu) może być utrzymany pod warunkiem, że księża podporządkują się zarządzeniom państwowych władz oświatowych, planowi zajęć, podręcznikom i podziałowi materiału nauczania w poszczególnych klasach. Tych duchownych, którzy nie zastosują się do powyższych zasad, należy odsunąć od nauczania religii w szkole.

Kolejny etap upaństwowienia szkoły zapoczątkowała ustawa uchwalona 28 lipca 1906 roku. Na mocy tej ustawy majątek wszystkich szkół (w większości założonych i utrzymywanych przez parafie, diecezje itp.), bez względu na dotychczasowe prawa własności, przeszedł w posiadanie tzw. związków szkolnych. Te ostatnie miały być instytucjami samorządowymi, a nie ściśle państwowymi – drobna, ale jednak zasadnicza różnica. Ewentualne zmiany prawa własności w przypadku tych szkół musiały być konsultowane z tzw. deputacją szkolną, jeśli chodzi o miasta, bądź z zarządem szkolnym, jeśli chodzi o gminy wiejskie. Ustawa ta stanowiła kolejny krok na drodze do „wywłaszczenia” dawnych właścicieli szkół, którymi na Górnym Śląsku były przeważnie parafie katolickie. Ustawa wprowadziła gwarantowała jeszcze wyznaniowy charakter szkoły w takim rozumieniu tego pojęcia, jakie nadano mu w 1801 roku, tzn. dzieciom katolickim nauk mają udzielać katolicy, dzieciom ewangelickim – ewangelicy. Niebawem i to, jak pokazała historia, uległo zmianie. Zapowiedzią likwidacji wyznaniowego charakteru nauczania było tworzenie tzw. szkół symultанных, do których uczęszczały dzieci różnych wyznań.²

W *Kronice* głośnym echem odbijają się najważniejsze wydarzenia polityczne i zmiany ideologiczne. Pozornie szkoła, mimo zawieruchy spowodowanej wybuchem I wojny światowej, funkcjonowała prawidłowo. Tylko co jakiś czas na kartach *Kroniki* pojawiają się nekrologi nauczycieli, którzy zostali wysłani na front. Po zakończeniu I wojny dla Śląska rozpoczął się gorący okres zmagania o miejsce tego regionu na mapie politycznej. Wielowieś w wyniku plebiscytu pozostała w Prusach. Autorzy wpisów reprezentują niemiecki punkt widzenia, opisując tragiczne wydarzenia spowodowane walką powstańczą. Po zakończeniu I wojny światowej Śląsk został dotknięty kryzysem gospodarczym, bezrobociem i inflacją, która rujnowała majątki przeciętnego mieszkańca, ale i wielkich posiadaczy ziemskich. Nauczyciele byli funkcjonariuszami państwa, stąd specjalnie nie dziwi ich pochwała „porządku” wprowadzonego na teren szkoły przez zwolenników Hitlera. Edukacja dzieci i młodzieży stała się jednym z istotnych elementów budowy nowego człowieka. *Kronika* jest doskonałym odbiciem nastrojów panujących w Niemczech po 1933 roku. Po wybuchu II wojny na kartach *Kroniki* pojawiają się hurra nacjonalistyczne tony. Rzecz charakterystyczna II część *Kroniki* kończy się wpisami z 1941 roku, to jest w chwili wkroczenia wojska niemieckiego na teren Związku Sowieckiego, ale nie podaje się w niej żadnego powodu zaprzestania jej prowadzenia.

Ks. prof. dr hab. Jerzy Myszor

² O historii obecności Kościoła na terenie szkoły na Górnym Śląsku w XIX wieku por., J. Bieniek, *Szkoła katolicka w oświeceniu historycznoprawnym*, Katowice 1933; J. Myszor, *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742–1914*, Katowice 2011, s. 309–324.

O SPOSOBIE PREZENTACJI KRONIKI

Najprostszym sposobem prezentacji publikacji *Szkolnej i gminnej kroniki parafii Wielowieś* byłoby zamieszczenie najpierw jej skanów, następnie transliteracji, wreszcie tłumaczenia. W takim układzie czytelnik byłby w zasadzie pozbawiony możliwości konfrontowania tekstu oryginału z jego transliteracją i przekładem. Zdecydowano się zatem na takie rozmieszczenie skanów, transliteracji i przekładu, żeby znalazły się one na tzw. stronach widzących, by czytelnik miał możliwość porównania rękopisu z jego transliteracją i tłumaczeniem. Rozwiązanie to wydaje się słuszne, zakładając, że publikacja *Szkolnej i gminnej kroniki parafii Wielowieś* nie jest bynajmniej finalnym etapem poznawania pewnych fragmentów dziejów wielowiejskiej Małej Ojczyzny, ale jego zapoczątkowaniem.

Przyjęty układ prezentacji *Szkolnej i gminnej kroniki parafii Wielowieś* wymusił jednak zamieszczenie przypisów nie bezpośrednio pod tekstem przekładu. Przypisy jednak pełnią funkcję jedynie objaśniającą czy pomocniczą, przeto usytuowanie ich po prezentacji skanów *Szkolnej i gminnej kroniki parafii Wielowieś*, transliteracji rękopisu i przekładzie nie powinno być istotnym utrudnieniem w ich lekturze.

Z podobnych względów zdecydowano się także na zamieszczenie *Uwag o transliteracji, przekładzie, przypisach i literaturze* po prezentacji *Szkolnej i gminnej kroniki parafii Wielowieś*. Uwagi te bowiem z jednej strony wydają się ważne dla właściwego zapoznania się z różnymi aspektami tej publikacji, ale nie na tyle, by poprzedzić nimi lekturę *Kroniki*.

Światła, jakie na niektórych stronach występują między transliteracją a przekładem, zapełniono ilustracjami, które stanowią ważny element publikacji, ponieważ niejednokrotnie mówią więcej niż sam tekst. Wszystkim materiałom graficznym nadano skalę szarości. Starano się o odpowiedniość materiału graficznego z tekstem za wyjątkiem stron 68, 69 i 70. Na stronach tych, korzystając z wolnego miejsca, zamieszczono szersze informacje o używanych w tamtych czasach drewnianych pompach (s. 68), o wartościowym dziele sztuki, obrazie *Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny*, wielowiejskiego kościoła (s. 69) oraz o jego zabytkowym ołtarzu głównym z kościoła jezuitów w Opolu (s. 70).

W przypadku publikacji *Kroniki* w formacie pdf zaleca się następująco ustawić zakładkę Widok (Wyświetlanie strony/Dwie strony/Pokaż stronę okładki w widoku Dwie strony), korzystać z łączy: pozycje *Spisu treści* – tytuły i podtytuły *Kroniki*; odnośniki – przypisy, oraz z ikony łączy zamieszczonego obok ilustracji, które na ogół umożliwia pozyskanie o nich dodatkowych informacji podanych w *Spisie i opisie ilustracji*.

SZKOŁNA I GMINNA
KRONIKA
PARAFII
WIELOWIEŚ

Augenleuchte, hergestellt
von Philipp Anton Zimmer
mann im Monat Juni 1863.

SCHUL UND GEMEINDE CHRONIK
DER PAROCHIE LANGENDORF

SZKOLNA I GMINNA KRONIKA
PARAFII WIELOWIEŚ

Założona, względnie sporządzona
przez nauczyciela Antona Zimmermanna
w czerwcu 1868 roku¹

SCHUL CHRONIK

Sicheren Nachrichten über die Gründung eines Schul-Systems von Langendorf von dem Jahre 1800 fehlen gänzlich, da sich leider nichts Schriftliches vorfindet. Nach Aussage des verstorbenen Pfarrers Kudlek, welcher hierorts über 50 Jahre als Pfarrer functionirt und im Jahre 1830 verstorben ist, war von einem geordneten Schulwesen bis zum Jahre 1800 noch keine Rede. Der quasi-Schulunterricht wird jedenfalls der jedesmalige Organist der hiesigen Pfarrkirche geleitet haben. Eine Notitz darüber findet sich nirgends jedoch vor. Die Wohnung des Organisten war ein auf dem Kirchengrunde von Schrottholz gebautes Häuschen, zu welcher ein Garten und eine Parzelle Acker von 10 Scheffel Aussaat Bresl.Mß. gehörten. Bei der Gründung eines Schul-Systems ist die Pfarrschule in das Küstergebäude verlegt worden. Die Räumlichkeiten mußten beschränkt gewesen sein, da das Gebäude nur eine Schul- und Wohnstube nebst einer Kammer hatte.

Wielowieś, ulica wiodąca w kierunku Wojski, obecnie ulica Szkolna

KRONIKA SZKOLNA

Z 1800 roku nie ma żadnych pewnych wiadomości o założeniu systemu szkolnego² w Wielowsi³, ponieważ nie zachował się, niestety, o tym żaden dokument. Według proboszcza Kudleka⁴, który przez ponad pięćdziesiąt lat był tutaj proboszczem, a zmarł w 1830 roku, nie mogło być mowy o zorganizowanym systemie szkolnym do 1800 roku. Quasi-zajęcia szkolne prowadzili organiści z tutejszego kościoła parafialnego. Nie ma jednak o tym nigdzie żadnej wzmianki. Organista mieszkał w drewnianym⁵ domku wzniesionym na gruncie kościelnym, miał do dyspozycji ogród i parcelę na 10 korców⁶ wysiewu według miary wrocławskiej⁷. Przy zakładaniu systemu szkolnego szkołę parafialną przeniesiono do domu zakrystiana. Musiało być tam ciasno, ponieważ w budynku znajdowała się, oprócz komórki, tylko jedna izba szkolna i jedna izba mieszkalna.

Adel Brook

[illegible]

Der Pfarrer Johann Adamson, welcher der Lese- und Schreib-
Kunst, sowie der Pfarrer Johann und sein Sohn, im Jahr
1825 wurde das alte bürgerliche Kirchenbuch abgetragene
und ein neues musisches Buch mit 2 Bänden und
2 Hefen, welche einen kleinen Aufwands, jedoch
nicht nur der Kirche das Kirchenbuch, sondern auch die Kirche
zu neuen Büchern veranlaßt, und die alte Kirche
das Kirchenbuch zur Kirche dient. Außerdem
sind die neuen musischen Bücher abgetragene ein Buch.
Hefen für den Pfarrer, und der Pfarrer und
der Hofmeister.

Die Zahl der pfarrlichen Kinder, wie in Langendorf
nicht vorhanden, da unser Langendorf im Jahr 1811.
folgende Gemeinden zum Pfarrer übergeben ist:
Schwienowitz, Czorka, Ormichow, Kocleowka, Wojstka
Colonie Radun. Und darüber das Pfarrer Schulbuch
vom Jahr 1811. hat, in dem genannten Jahr die
Pfarrzahl 127.

Der Pfarrer, welcher Pfarrer Adamson, im Jahr
1800 Jacob Mordan, verheiratet. Der Pfarrer
Vincenz Stabel, welcher die Kirche am 21. December
1811. wurde. Nach ihm folgte Ignatz Soika, welcher
am 11. Mai 1816. starb und am 12. August 1816.
Thomas Popelitz, von seiner Kirche, die Kirche.

An Wirtschaftsgebäuden hatte der Lehrer einen kleinen Viehstall, zwei Schweinställchen und eine Scheune. Im Jahre 1825 wurde das alte baufällige Küsterhaus abgetragen und ein neues massives Schulhaus mit 2 Schulklassen und 2 Wohnstuben nebst einen Alkoven aufgeführt, jedoch nicht an der Stelle des Küsterhauses, sondern auf die Kirche zu gegen Süden vorgerückt, während die alte Baustelle des Küsterhauses zur Baumschule dient. Außerdem hat das neue aufgeführte Schulgebäude ein Badenstübchen für den Adjuvanten mit der Aussicht auf den Hof hinaus. –

Die Zahl der schulpflichtigen Kinder war in Langendorf eine bedeutende, da außer Langendorf im Jahre 1811. folgende Gemeinden zum Schul-Verbande gehörten als: Schwienowitz, Czorka, Otmuchow, Kieleczka, Wojska und Colonie Radun. Laut Ausweis des Schul-Protokolls vom Jahre 1811. betrug in dem genannten Jahre die Schülerzahl 127.

Als erster ordentlicher Elementarlehrer wurde im Jahre 1800 Jacob Mordan angestellt. Sein Nachfolger Vincenz Stabel legte das Amt am 31ten December 1811. nieder. Nach ihm folgte Ignatz Solka, welcher am 11ten Mai 1816. starb und am 12ten August 1816. Thomas Poplutz an seine Stelle ins Amt trat.

Nowa, murowana szkoła w Wielowski

Jeśli chodzi o budynki gospodarcze, nauczyciel miał małą oborę, dwa chlewiki i stodołę. W 1825 roku zburzono stary, grożący zawaleniem dom zakrystiana i wzniesiono nową, murowaną szkołę z dwiema klasami i dwoma pokojami mieszkalnymi, a także z alkową, ale nie na miejscu domu zakrystiana, tylko przesuniętą na południe w stronę kościoła. Stary zaś plac budowlany, na którym stał dom zakrystiana, służy za szkółkę drzewek⁸. Oprócz tego w nowym budynku szkolnym znajduje się mała łazienka dla nauczyciela pomocniczego⁹ z widokiem na podwórze. –

Liczba dzieci w wieku szkolnym¹⁰ była w Wielowski znaczna, ponieważ w 1811 roku do związku szkolnego¹¹ należały oprócz Wielowski jeszcze następujące gminy: Świniowice¹², Czarków¹³, Odmuchów¹⁴, Kieleczka¹⁵, Wojska¹⁶ i Raduń¹⁷. Według wykazu protokołu szkolnego z 1811 roku liczba uczniów w tym roku wynosiła 127.

W 1800 roku został zatrudniony Jacob Mordan¹⁸ w charakterze pierwszego zwyczajnego nauczyciela elementarnego¹⁹. Jego następca, Vincenz Stabel, zrezygnował z urzędu 31 grudnia 1811 roku. Po nim był Ignatz Solka, który zmarł 11 maja 1816 roku. Jego stanowisko objął 12 sierpnia 1816 roku Thomas Poplutz.

Derselbe amtierte bis zum Jahre 1839 und starb am 20 October desselben Jahres. Während seiner Amtirung waren seine Hilfslehrer: Moritz, Pohl, Maywald, Schablitzky, Baron und Zimmermann. Nach dem Ableben des Schullehrers Poplutz wurde der Adjuvant Anton Zimmermann, welcher durch 3 Jahre hierorts Hilfslehrer gewesen ist, am 14ten December 1839. als Schullehrer und Organist vocirt und im Jahre 1847. definitiv angestellt.

Während seiner Funktion sind nachstehend benannte Adjuvanten nach Langendorf decretirt worden, als:

1. Anton Paschke aus Meleschwitz vom 13ten Septbr 1840 bis all Decembr 1842. +

2. Joseph Staroszczyk aus Bauerwitz vom 4 Januar 1842 – 30 Juni 1842.

3. Wilhelm Heidrich aus Pilsch vom 23 August 1843 – 6 Juli 1844. +

4. * Joseph Ceppa aus Blechhammer vom 6 Juli 1844 – 31 Decbr. 1846.

5. Carl Nowakowsky aus Langendorf vom 19 Februar 1847 – 15 März 1849.

6. Johann Weiss aus Sauerwitz vom 15 März 1849 – 12 Juni 1851.

7. Ignatz Bodinek aus Jagiela vom 12 Juni 1851 – 4 Januar 1854.

8. Carl Willimsky aus Oberglogau vom 4 Januar 1854 – 17 December 1856.

9. Carl Wanderstrass aus Oppeln vom 17 Decembr. 1856 – 5 Januar 1859. +

10. Valentin Tobias aus Friedersdorf vom 5 Januar 1859 – 15 Juli 1863.

11. Joseph Cwielong aus Klutschau vom 15 Juli 1863 – 2 Mai 1866.

12. Carl Winkler aus Chechlau vom 11 Juni 1866 – 16 October 1869.

13. Valentin Schalast aus Peiskretscham vom 16 Octobr 1869 – 15 August 1871.

14. Carl Swierzy aus Kieltsch – – 15 August 1871 – 15 Januar 1877.

vacant bis zum 1ten Juli 1878

15. vom 1ten Juli 1878 trat ein als 2ter Lehrer H. Pius Bartelt aus Zülz gebürtig und von Gr. Kottulin ankommend.

16. Ernst Scherner aus Leobschütz angestellt als Adjuvant in Langendorf 1880 am 6ten Juli; wonach ihm die Oberklasse durch den Königlichen Local Schulinspektor Herrn Rubin aus Scharkow übergabte. –

17. Theophil Trobel, aus Beuthen O./S. gebürtig und angestellt als Adjuvant seit dem 1. Dezember 1886. Anstellung wurde veranlaßt durch das am 13. August 1886 erfolgte Ableben des Zimmermann.

*gestorben als
Hauptlehrer in
Trynek bei
Gleiwitz an
9/3, 1885
in Oppeln.

Swierzy ist
nach America
ausgewandert.

Piastował on ten urząd do swojej śmierci w dniu 20 października 1839 roku. W czasie jego urzędowania nauczycielami pomocniczymi byli: Moritz, Pohl, Maywald, Schablitzky, Baron i Zimmermann. Po śmierci Popluta Anton Zimmermann, który przez trzy lata był tutaj nauczycielem pomocniczym, został mianowany 14 grudnia 1839 roku nauczycielem i organistą, a w 1847 roku zatrudniony na stałe.

Podczas pełnienia przez niego tej funkcji do Wielowsi zostali kolejno wyznaczeni poniżej wymienieni nauczyciele pomocniczy:

1. Anton Paschke z Miłoszyc²⁰, od 13 września 1840 do końca grudnia 1842. +

2. Joseph Staroszczyk z Baborowa²¹, od 4 stycznia 1842 [do] 30 czerwca 1842.

3. Wilhelm Heidrich z Pilszcza²², od 23 sierpnia 1843 [do] 6 czerwca 1844. +

4. * Joseph Ceppa z Blachowni Śląskiej²³, od czerwca 1844 [do] 31 grudnia 1846.

5. Carl Nowakowsky z Wielowsi²⁴, od 19 lutego 1847 [do] 15 marca 1849.

6. Johann Weiss z Zubrzyc²⁵, od marca 1849 [do] 12 czerwca 1851.

7. Ignatz Bodinek z Jagiełły²⁶, od 12 czerwca 1851 [do] 4 stycznia 1854.

8. Carl Willimsky z Głogówka²⁷, od 4 stycznia 1854 [do] 17 grudnia 1856.

9. Carl Wanderstrass z Opola²⁸, od 17 grudnia 1856 [do] 5 stycznia 1859. +

10. Valentin Tobias z Biedrzychowic²⁹, od 5 stycznia 1859 [do] 15 lipca 1863.

11. Joseph Cwielong z Klucza³⁰, od 15 lipca 1863 [do] 2 maja 1866.

12. Carl Winkler z Chechła³¹, od 11 czerwca 1866 [do] 16 października 1869.

13. Valentin Schalast z Pyskowic³², od 16 października 1869 [do] 15 sierpnia 1871.

14. Carl Swierzy z Kielczy³³, [od] 15 sierpnia 1871 [do] 15 stycznia 1877.

Wakat do 1 lipca 1878

15. od 1 lipca 1878 przyszedł z Kotulina³⁴ jako drugi nauczyciel pan Pius Bartelt, urodzony w Białej³⁵.

16. Ernst Scherner z Głubczyc³⁶, zatrudniony jako nauczyciel pomocniczy w Wielowsi 6 lipca 1880 roku; po czym królewski lokalny inspektor szkolny³⁷ pan Rubin z Czarkowa przekazał mu wyższe klasy³⁸. –

17. Theophil Trobel, urodzony w Bytomiu³⁹, Górny Śląsk, i zatrudniony jako nauczyciel pomocniczy od 1 grudnia 1886 roku. Powodem zatrudnienia była śmierć Zimmermanna 13 sierpnia 1886 roku.

* zmarł 9/5. 1885
jako kierownik
szkoły w Trynku
koło Gliwic

w Opolu

Swierzy wyjechał
do Ameryki.

Die Deklaration bezug der ersten Elamenten-Lohnen in Oryenisch
Mordwin jährlich 4, von Salarien und tollende Markt 1/2 Pf. 10 St.
3, von Gelände - Abnutzung 3 Pf. 1/4 St. Raygan 6, 1 Pf. 1/2 St. G.
3, von Kauf 8 Gd. -

Im Jahr 1812 wurde das Gehalt für den Lohn reguliert
und bezug darauf jährlich von Gehalt 50 St. 1/2 Pf. 10 St.
15 Pf. Raygan 3 Pf. 1/2 St. Kaufpreis, von Holz zu verkaufen
9 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
Kauf und Lohn und zwar vom Dom. Längendorf 10 St.
Dom. Wyska 2 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
von Kietzerka 5 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
und die Gemeinde Wyska 4 St. 1/2 Pf. 10 St.

Als Organist hat, so in Nutzung vom 11. März 1812. 10 St.
Obstgärten, Raygan 12 Pf. 1/2 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
(Obst, Äpfel, Kirschen, Wein, Obst, 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.)
und 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.

Im Jahr 1866 wurde die tollende und der Kauf abgelehnt in
Geldbeständen von 11 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
von Kietzerka gekauft und soll. Die 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
wurde, was abgelehnt und soll. Dafür von 1. Oktober jeden
Jahres 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.

Im Jahr 1824 ist Osmuchow vom Längendorf-Pf. 10 St.
nachdem man zu neuen Einkünften abgegrenzt und
in den neuen Jahren die Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
bei den Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
Jahr 1870 hat auf 5 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.
Mangel an neuen Lohnen für die Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St. 1/2 Pf. 10 St.

An Dotation bezog der erste Elementarlehrer und Organist Mordan jährlich 1, an Salarien und Collende 10 rthl 13 sgr 1 pf. 2, an Getreide-Deputat à 3 Schff. 7 1/4 Mtz. Roggen b, 4 Schff 12 Mtz. G. 3, an Stroh 8 Gbd. –

Im Jahre 1812 wurde das Gehalt für den Lehrer regulirt und bezog derselben jährlich an Gehalt 50 rthl Prß Courant, 15 Schff Roggen 3 Schff. Kuchelspeise, an Holz ursprünglich 9 Klfr später 12 Klaftern geschlagenes Holz und 19 Fuhren Raff- und Leseholz und zwar vom Dom: Langendorf 10 Klfr. Dom. Woyska 2 Klfr. von der Gemeinde Schwinowitz 10 Fuhren von Kieleczka 5 Fuhren und die Gemeinde Woyska 4 Fuhren.

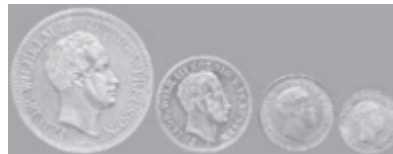
Als Organist hat er die Nutzung vom 11 Mrg. 60 [Quadrat Ruthen] Acker Obstgärtchen, Säegarten von 1/2 Schff. Aussaat, 4 Umgänge (Ostern, Pfingsten, Kirchweih, Weihnachten) Collende, 3 Schock Stroh und 10 Fuhren Raff- und Leseholz aus den Schwinowitzer Forsten. Im Jahre 1866. wurde die Collende und das Stroh abgelöst im Geldbetrage von 21 rthl, welche der Organist in halbjährigen Raten gezahlt erhält. Die 10 Fuhren Leseholz wurde auch abgelöst und erhält dafür am 1ten October jeden Jahres drei Klaftern Kiefer-Leibholz.

Im Jahre 1824 ist Otmuchow vom Langendorfer-Schulverbande wegen zu großer Entfernung abgezweigt und in den nahe gelegenen Schulorte Potempa eingeschult.

Bei der stets zunehmenden Schüleranzahl, welche in diesem Jahre 1870 bis auf 540 angewachsen ist, machte sich dem Mangel mehrerer Lehrkräfte sehr fühlbar, da jedoch

Szefel / korzec

Talar -- awers

Uposażenie pierwszego nauczyciela elementarnego i organisty Mordana wynosiło rocznie: 1. w formie pensji⁴⁰ i kwesty⁴¹ 10 talarów⁴², 13 srebrnych groszy⁴³, 1 fenig⁴⁴; 2. w formie deputatu zbożowego: a. 3 korce i 7 1/4 korczyka⁴⁵ żyta, b. 4 korce i 12 korczyków jęczmienia, 8 snopów⁴⁶ słomy. –

W 1812 roku płaca nauczyciela została uregulowana. Rocznie otrzymywał on pensję wynoszącą 50 talarów pruskich kurant⁴⁷, 15 korców żyta, 3 korce produktów przeznaczonych do kuchni⁴⁸, początkowo drewna 9 sągów⁴⁹, później 12 sągów porąbanego drewna i 19 wozów chrustu⁵⁰, a mianowicie od dworu Wielowieś 10 sągów, od dworu Wojska 2 sągi, od gminy Świniowice 10 wozów, od Kieleczki 5 wozów i od gminy Wojska 4 wozy.

Jako organista użytkował 11 mórg i 60 prętów kwadratowych⁵¹ ziemi, mały sad, parcelę przydomową na 1/2 korca wysiewu, 4 obchody (Wielkanoc, Zielone Świątki, Poświęcenie Kościoła, Boże Narodzenie), czyli kolędy, 3 kopy słomy⁵² i 10 wozów chrustu z lasów świńskich. W 1866 roku kolędę i słomę zastąpiono kwotą pieniężną w wysokości 21 talarów, które organista otrzymywał w półrocznych ratach. Zrezygnowano też z 10 wozów chrustu i otrzymywał za nie 1 października każdego roku 3 sągi pni (dłużyc) sosnowych⁵³.

W 1824 roku Odmuchów został odłączony od wielowiejskiego związku szkolnego z powodu zbyt dużej odległości i przyłączony do blisko położonej miejscowości ze szkołą – Potępy.

Przy stale wzrastającej liczbie uczniów, która w roku 1870 wzrosła do 540, brak większej liczby nauczycieli był bardzo odczuwalny. Ponieważ jednak

diesem Übelstande bei dem herrschenden Mangel der Elementarlehrer bisher nicht abgeholfen werden konnte, so mußten die beiden wirkenden Lehrer durch außerordentliche Anstrengung Vermehrung der Schulstunden und verschärften Unterricht dem Übelstande abzuhelpen suchen. Zu Anerkennung dieser Mühe ist daher dem Lehrer Zimmermann und dem Adjuvanten eine Remuneration von je 30 rthl zugestanden worden, so daß sich die Dotation des gegenwärtigen Lehrers Zimmermann im Gelde vom 50 rthl regulirte Gehalt, 30 rthl Remuneration in Naturalien auf 20 Scheffel Roggen 4 Scheffel Gerste Haidekorn und Erbsen, 7 Klaftern Leibholz, beläuft. Die sein sonstigen Einkünfte bezieht der Lehrer als Küster, welche jedoch durch die etwas mißliche Ablösung im Jahre 1866. einiger Maßen geschwälert worden sind. Außerdem beschäftigt sich der gegenwärtige Lehrer mit der Seiden-zucht.

Das Patronat der Langendorfer Schule übt der jedesmalige Rittergutsbesitzer von Langendorf aus. Seit Begründung des hiesigen Schul-Systems waren folgende Schul-Patronen als: von Garnier, v. Jarotzky, Stürtz, v. Wallhofen, Du Port, Kuschel und Fiedler; gegenwärtig ist alleiniger Patron der Rittergutsbesitzer Herr Eduard Kuschel.

Der Schul-Revisor ist der jedesmalige Pfarrer. Der Erste war der verstorbene Pfarrer Kudlek, der Zweite der jetzt noch lebende emerirte Erzpriester Pfarrer Vincenz Gebauer.

Pałac w Wielowski

tej złej sytuacji nie dało się jak dotąd zaradzić, bo brakowało nauczycieli nauczania podstawowego, obaj pracujący nauczyciele musieli wykonać nadzwyczajny wysiłek, zwiększyć liczbę lekcji i uczyć jeszcze intensywniej. Dlatego w dowód uznania tego wysiłku nauczycielowi Zimmermannowi i nauczycielowi pomocniczemu przyznano wynagrodzenie wyrównawcze wynoszące po 30 talarów, tak że uposażenie obecnego nauczyciela Zimmermanna wynosi 50 talarów regularnej płacy, 30 talarów wynagrodzenia wyrównawczego, a w świadczeniach w naturze 20 korców⁵⁴ żyta, 4 korce jęczmienia, gryki i grochu, 7 sągów⁵⁵ pni (dłużyc) drewna. Pozostałe dochody uzyskuje nauczyciel jako kościelny, które jednak do pewnego stopnia zostały pomniejszone z powodu nieco niekorzystnej wymiany w 1866 roku⁵⁶. Poza tym obecny nauczyciel zajmuje się hodowlą jedwabników.

Patronat⁵⁷ nad szkołą wielowiejską sprawuje każdorazowy właściciel dóbr rycerskich⁵⁸ Wielowieś. Od czasu założenia tutejszego systemu szkolnego patronami szkoły byli: von Garnier, von Jarotzky, Stürz, von Wallhofen, Du Port, Kuschel i Fiedler; obecnie jedynym patronem jest właściciel dóbr rycerskich pan Eduard Kuschel.

Rewizorem szkoły jest każdorazowy proboszcz. Pierwszym był zmarły proboszcz Kudlek, drugim żyjący do dziś emerytowany archiprezbiter⁵⁹ proboszcz Vincenz Gebauer.

Alb. Zyl. Inspectoren visitata in Rijn:

- 1, der kaiserl. Andreas Pawellek von J. 1800 bis 1815.
- 2, der kaiserl. Carl Brönke von 1815 - 1835.
- 3, der kaiserl. Comiss. Michael Kania von 1835 - 1844.
- 4, der kaiserl. Adrian Wodarsky von 1844 - 1846.
- 5, der kaiserl. Johann Kefelek von 1846 - 1869.
- 6, der kaiserl. Valentin Spira von 1870 - 1872.
- 7, der kaiserl. Valentin Spira von 1873 - 1875.
- 8, der kaiserl. Valentin Spira von 1875 - 1878.
- 9, der kaiserl. Valentin Spira von 1878 - 1884.
- 10, der kaiserl. Valentin Spira von 1884 - 1886.

Als Schul-Inspectoren visitirten die Schule:

- 1, der Erzpriester Andreas Pawellek vom J. 1800 bis 1815.
- 2, der Erzpriester Carl Dronke aus Tost – 1815–1835.
- 3, der Fürstbischof Commiss-Michael Kania aus Ponischowitz 1835–1844.
- 4, der Erzpriester Adrian Wlodarsky aus Peiskretscham 1844–1846.
- 5, der Erzpriester Johann Kosellek aus Chechlau 1846–1869.
- 6, der Pfarrer Valentin Spira aus Gr. Patschin 1870–1872.
- 7 der Königl. Kreis Gleiwitz Marx 1873–1875

Peiskretscham Cygan 1875–1875

Schulinspektor Marx Gleiwitz 75–1884

8 der Königl. Kreis Schulinspektor Wojtylak Tarnowitz 84–86

9 der Königl. Kreis Schulinspektor Wesendonck Peiskretscham 1886–

Die Langendorfer Schule ist eine der Zahlreichbesuchten im Kreise. Der Schulbesuch der Kinder aus Langendorf ist zumeist regelmäßig, dagegen der Schulbesuch der eingeschulten Gemeinden vorzugsweise aus Woyska ist namentlich in der Herbst- und Winterszeit wegen der großen Entfernung und schlechten Weges sehr unregelmäßig. Letztgenannte Gemeinde Woyska I, II, III. ist bereits aus dem Schul-Verbande entlassen, da ein eigenes Schul-System in Woyska gegründet wird.

Der Confession nach sind die Schüler zumeist katholischen Bekenntnisses, doch besuchen die hiesige Schule auch die jüdischen Kinder der in Langendorf ansässigen jüdischen Einwohner. Aus billigen Rücksichten gegen Letzteren ist der Sonntabend als schulfreier Tag festgesetzt worden.

Die Unterrichtssprache in der Schule ist die Muttersprache der Kinder die Polnische, doch wird nach der Regierungs-Verordnung

Jako inspektorzy szkolni wizytowali szkołę:

1. Archiprezbiter Andreas Pawellek, od 1800 do 1815 roku.
2. Archiprezbiter Carl Dronke z Toszka⁶⁰, 1815–1835.
3. Książęcy komisarz biskupi⁶¹ Michael Kania z Ponszowic⁶², 1835–1844.
4. Archiprezbiter Adrian Wlodarsky z Pyskowic, 1844–1846.
5. Archiprezbiter Johann Kosellek z Chechła, 1846–1869.
6. Proboszcz Valentin Spira z Paczyny⁶³, 1870–1872.
7. Królewski powiatowy inspektor szkolny Marx Gliwice⁶⁴, 1873–1875.
Pyskowice Cygan, 1875–1875,
Inspektor szkolny Marx Gliwice, [18]75–1884.
8. Królewski powiatowy inspektor szkolny Wojtylak Tarnowskie Góry⁶⁵, [18]84–[18]86.
9. Królewski powiatowy inspektor szkolny Wesendonck Pyskowice, 1886–

Wielowiejska szkoła jest jedną z najliczniej uczęszczanych w powiecie. Dzieci z Wielowisi chodzą do szkoły na ogół regularnie, natomiast dzieci z gmin przyłączonych do szkoły wielowiejskiej, zwłaszcza z Wojski, w porze jesiennej i zimowej uczęszczają bardzo nieregularnie z powodu dużej odległości i złej drogi. Ostatnią wymienioną gminę, Wojska I, II, III⁶⁶, już wyłączono ze związku szkolnego, ponieważ założono tam własną szkołę.

Jeśli chodzi o wyznanie, uczniowie są w większości katolikami, ale do tutejszej szkoły chodzą też dzieci osiadłych w Wielowisi Żydów. Przez wzgląd na nich, uznany za słuszny, sobota⁶⁷ została ustanowiona dniem wolnym od zajęć.

Lekcje w szkole prowadzi się w języku ojczystym dzieci – polskim⁶⁸, ale zgodnie z rozporządzeniem władz rejencyjnych

die deutsche Sprache sehr gepflegt und viele Kinder zeigen darin eine genügende Übung. In den Sommermonaten hält der Lehrer an Sonntagen-Nachmittag von 1–2 Uhr gewissenhaft die Wiederholungsschule. Wünschenswerth wäre ein zahlreicher Besuch derselben.

Mit der Industrie-Schule hat der Lehrer im Jahre 1866. einen Versuch gemacht, doch mußte es wegen der ländlichen Verhältnisse, wie sie hier obwalten, bei den Versuch verbleiben.

Der Turn-Unterricht kann wegen Mangel eines dazu geeigneten Platzes nicht ertheilt werden.

An einem schönen Frühlingstage eines jeden Jahres wird mit allen Schulkindern nach dem nahe romantisch gelegenne Kieleczka ein Ausflug unternommen, welchem sich einer sehr zahlreichen Theilnahme nicht nur der hiesigen Einwohnerschaft, sondern auch der benachbarten Gemeinden erfreut.

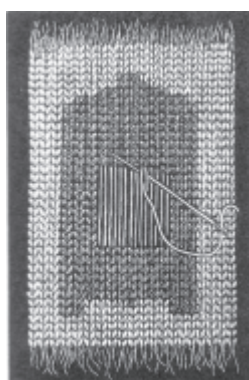
Przędalnictwo,
kołowrotek

Robienie na drutach

Szydełkowanie

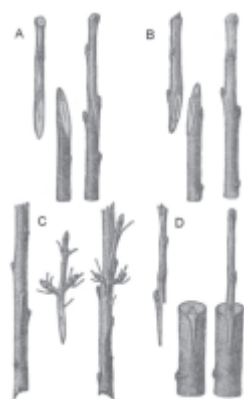
Cerowanie, łatanie

Grzybek do cerowania

Jajo do cerowania

Ogrodnictwo.
Szczepienie drzew:
A – stosowanie,
B – stosowanie
z nacięciem,
C – za korę,
D – kożuchowanie

Lekcja gotowania w przedszkolu

język niemiecki jest bardzo pielęgnowany i wiele dzieci okazuje dostateczną chęć do jego nauki. W miesiącach letnich nauczyciel sumiennie prowadzi w niedzielne popołudnia od 13[.00 do] 14[.00] szkołę repetycji⁶⁹. Pożądany byłby liczniejszy w niej udział.

W 1866 roku nauczyciel podjął próbę prowadzenia zajęć praktycznych⁷⁰, ale z powodu wiejskich warunków⁷¹, jakie tu panują, musiał poprzestać na próbie.

Lekcji gimnastyki⁷² nie można prowadzić z powodu braku odpowiedniego miejsca.

Każdego roku w jakiś piękny dzień wiosenny urządza się wycieczkę wszystkich uczniów do pobliskiej romantycznie położonej Kieleczki. Biorą w niej liczny udział nie tylko tutejsi mieszkańcy, ale też z sąsiednich gmin.

die hiesige Versammlung der hiesigen Kirche zu zeigen, dass
nicht nur die hiesige Kirche, sondern auch die hiesige
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
die hiesige Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen

Mit der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen

Die hiesige Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen
Lese- und Versammlung der hiesigen Kirche, von 1-2 hiesigen

8

Fragment mapy powiatu toszecko-gliwickiego, obejmującego najbliższe okolice Wieloski

GEMEINDE-CHRONIK.

Langendorf ist einer der ältesten Marktflecken Schlesiens und namentlich bekannt wegen seiner zahlreichen Geschäftsleute jüdischen Bekenntnisses. –

Langendorf hat Eine der ältesten Kirchen Oberschlesiens.

Laut Ausweis der Kirchen-Chronik ist die Kirche in der noch gegenwärtigen Gestalt um das Jahr 1240 erbaut worden. Zu dieser Kirche waren eingepfarrt die sämtlichen Gemeinden, welche die große Parochie Tworog-Kotten und ein großer Theil der nicht minder umfangreichen Curatie Koschentin bilden, so daß der Umfang der Langendorfer-Pfarrei über 6 [Quadrat] Meilen umfaßte. Die Kirche hat eigenthümliche Schicksale erlebt, so zB. ist sie in dem Reformations-Zeitalter in protestantische Hände übergegangen. In dieser Zeit wurde sie ihres ganzen kirchlichen Schmuckes beraubt, daselbst die Kirchengewänder, wie die Ornate ein Pastor für seine Töchter zu Leibchen verarbeiten ließ (laut Kirchen-Chronik). Die Bevölkerung hiesiger Gegend war(en) ebenfalls protestantisch

Kościół parafialny w Wielośi

Synagoga w Wielośi

KRONIKA GMINNA

Wielowieś jest jedną z najstarszych na Śląsku miejscowości targowych⁷³, znaną zwłaszcza dzięki licznie ją zamieszkującym kupcom wyznania mojżeszowego⁷⁴. –

W Wielośi znajduje się jeden z najstarszych kościołów na Górnym Śląsku.

Według zapisów kroniki kościelnej⁷⁵ kościół w obecnym kształcie został zbudowany około 1240 roku. Należały do niego wszystkie gminy, które tworzą wielką parafię Tworóg-Koty i znaczną część nie mniej rozległej kuracji⁷⁶ Koszęcin⁷⁷. Przez to obszar parafii wielowiejskiej wynosił ponad 6 mil kwadratowych⁷⁸. Kościół doświadczył osobliwych losów, na przykład w czasach reformacji⁷⁹ przeszedł w ręce protestantów⁸⁰. W tym czasie został ograbiony z całej swej kościelnej ozdoby, również z szat kościelnych, gdy pastor kazał przerobić ornaty na kaftaniki⁸¹ dla swoich córek (według kroniki kościelnej).

Ludność z tutejszej okolicy również stała się protestancka,

geworden durch den Übertritt der damaligen Gutsherrschaft von Langendorf dazu gezwungen. Nach dem Restitutions-Edikt ist die Kirche den Katholiken wieder zurückgegeben worden, auf welche Weise indeß die protestantischen Einwohner von Langendorf wieder zur katholischen Kirche zurückkehrten, ist ungewiß, jedenfalls wird die Besatzung der Lichtensteiner Dragoner genannt Seligmacher, welche wohl auch Langendorf in großer Zahl aufgenommen hat, nicht wenig dazu beigetragen haben. An Merkwürdigkeiten zählt Langendorf wenig außer dem alterthümlichen Hochaltar aus der Jesuiten-Kirche zu Opoln. An Kunstwerken besitzt die Kirche ein werthvolles Bild aus dem 14ten Jahrhundert / Darstellung Tod der allerseligsten Jungfrau Maria.

An Fabriken und Industriellen Werken hat Langendorf nicht. Ein Hauptprodukt, welches Langendorf bei günstigen Verhältnissen eine Zukunft verspricht, ist der sehr mächtige und gute Kalkstein, welcher auf den ganzen Terrain von Langendorf zu finden ist.

Die gegenwärtige Seelenzahl beträgt nach der letzten Volkszählung circa 1400 Seelen. –

Die Lage des Fleckens ist eine für den Verkehr sehr günstige, da es mit den benachbarten Kreisstädten Gleiwitz und Gr. Strehlitz durch gute Chaussees (!) in Verbindung steht. Die Einwohnerschaft von Langendorf theilt sich in

Obraz *Zaśnięcie NMP*

Ołtarz z kościoła jezuitów w Opolu

zmuszona do tego przez przejście na protestantyzm ówczesnych właścicieli majątku Wielowieś. Po edykcie restytucyjnym⁸² kościół zwrócono katolikom, ale nie wiadomo dokładnie, w jaki sposób protestanczy mieszkańcy Wielowśi powrócili do Kościoła katolickiego. W każdym razie w niemałym stopniu przyczyniła się do tego załoga dragonów Lichtensteina, zwanych zbawiaczami⁸³, którą zapewne także Wielowieś przyjęła w wielkiej liczbie. W Wielowśi nie ma zbyt wielu przedmiotów godnych uwagi, oprócz zabytkowego ołtarza głównego⁸⁴ z kościoła jezuitów w Opolu⁸⁵. Jeśli chodzi o dzieła sztuki, kościół ma wartościowy obraz z XIV wieku przedstawiający zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny⁸⁶.

W Wielowśi nie ma fabryk ani zakładów przemysłowych. Głównym produktem, jaki przy sprzyjających warunkach obiecuje Wielowśi przyszłość, jest bardzo mocny i dobry kamień wapienny⁸⁷, który występuje na całym terenie tej miejscowości.

Według ostatniego spisu ludności obecna liczba mieszkańców wynosi około 1400 dusz. –

Położenie miejscowości jest bardzo korzystne pod względem komunikacyjnym, ponieważ Wielowieś jest połączona dobrymi drogami z sąsiednimi miastami powiatowymi, Gliwica-mi i Strzelcami Opolskimi⁸⁸. Ludność Wielowśi dzieli się na

Geschäftsleute, Handwerker und Ackerbautreibende.

Der Confession nach sind bis auf etwa 150 Israeliten Alle katholischen Bekenntnisses. Die Orts Verfassung ist, obwohl Langendorf ein Marktflecken die eines Dorfes, welchem der Gutsherr und ein Schulze vorstehen.

Im Jahre 1860 ist hierorts eine Postexpedition eingerichtet worden und zwar eine Fuhr- und eine Fußpost mit Tworog; vidi den 10ten Mai 1870, Spira Schulinspector

diese ist aber umgeändert worden, daß vom Jahre 1871. eine Agentur eingerichtet wurde und der früher Kaufmann Renzikowsky Agentur Amt übernahm und bis heute verwaltet. 22.3.1880.

NACHTRAG.

1, Der hiesige Ortspfarrer und emeritirte Erzpriester Herr Vincenz Gebauer, welcher seit dem Jahre 1830. zuerst als Pfarrer später auch als Erzpriester sein Amt verwaltete; ja sogar auch durch 43 Jahre die hiesige Schule revidirte, starb am 24. Februar 1875. in einem Alter 73 Jahren und Einem Monate – Ruhe sanft seine Asche!

2. Im Monat Mai 1875. ist eine Thurm-Uhre angebracht worden; seit 3 Jahren war auch schon eine da; aber dieselbe mußte der Uhrmacher wieder zurücknehmen, weil sie nicht zu gebrauchen war. –

3. Im Monat December 1875 [als] den 25ten am ersten Weihnachtsfeiertage wurde Nachmittag das neue Kruzifix aus Marmor, welches in Kunzendorf vom Ortskaplan Herr Sladeczek gekauft wurde, geweiht; außer dem wurden im J. 1876. die alten hölzernen Kruzifixe cassirt und neue aus Marmor aufgestellt, welche vom Kaplan Herr Sladeczek am Pfingstmontage geweiht wurden; dasgleichen im Jahre 1877. ein Kreuz in Scharkow und im Jahre 1878. ein Kreuz in Schwinowitz wurde aufgestellt.

4. Im Monat October 1879. ist ein Telephon hierorts in Verbindung mit Tost errichtet worden. –

5. Im Jahre 1877. den 3. I. verkaufte der Ritterguts Herr Kuschel das Gut Langendorf an den Rittmeister Herrn Baron von Durant.

6. Der hiesige Ortskaplan Herr Theofil Sladeczek aus Peiskretscham, welcher seit Lebzeiten des krankleidenden emeritirten Erzpriester Herr Vincenz Gebauer

kupców, rzemieślników i rolników.

Jeśli chodzi o wyznanie, to wszyscy, oprócz około 150 Żydów, są wyznania katolickiego. Chociaż Wielowieś jest miasteczkiem targowym, to jednak ma status wsi, na której czele stoją właściciele ziemski i sołtys⁸⁹.

W 1860 roku zorganizowano tu ekspedycję pocztową⁹⁰, a mianowicie pocztę wozową⁹¹ i pieszą⁹² z Tworogiem; zobacz 10 maja 1870 [roku], Spira, Inspektora szkolny

przekształcono ją jednak tak, że w 1871 roku została utworzona agencja⁹³, którą przejął były kupiec Renzikowsky i zarządza nią do dziś. 22 marca 1880 [roku].

DODATEK

1. Tutejszy proboszcz i emerytowany archiprezbiter ksiądz Vincenz Gebauer, który najpierw jako proboszcz, a później też jako archiprezbiter piastował swój urząd od 1830 roku, a nawet przez 43 lata wizytował tutejszą szkołę, zmarł 24 lutego 1875 roku w wieku 73 lat i jednego miesiąca – Niech mu ziemia lekką będzie!

2. W maju 1875 roku zainstalowano zegar na wieży; zegar działał tam już od trzech lat, ale zegarmistrz musiał go zabrać, bo nie nadawał się do użytku. –

3. W grudniu 1875 roku, 25 [dnia tego miesiąca], pierwszego dnia świąt Bożego Narodzenia, po południu poświęcono nowy krzyż z marmuru, który w Sławniowicach⁹⁴ zakupił tutejszy wikary ksiądz Sladeczek; poza tym w 1876 roku zostały usunięte stare drewniane krzyże i ustawione nowe z marmuru, które wikary ksiądz Sladeczek poświęcił w drugi dzień Zielonych Świąt; również w 1877 roku został postawiony krzyż w Czarkowie, a w 1878 roku w Świniowicach.

4. W październiku 1879 roku zainstalowano w Wielowsi połączenie telefoniczne z Toszkiem. –

5. W 1877 roku, 3 stycznia, pan Kuschel, właściciel dóbr rycerskich, sprzedał majątek Wielowieś rotmistrzowi⁹⁵ panu baronowi von Durant.

6. Miejscowy wikary ksiądz Theofil Sladeczek z Pyskowic, który przybył tu w sierpniu 1871 roku, za życia chorującego emerytowanego archiprezbitera księdza Vincenza Gebauera,

Gefühlswunden, Gaudium und Schmerz verbunden.
 Der Conception nach sind bis jetzt circa 100 Personen aller Stände
 beilebendig. Die Toten Anzahlung ist, obwohl wenigstens ein Viertel.
 Auch die nicht versch, wofür der Entschluß nicht ein Gebot vorkommt.

Im Jahr 1860 ist ein wohlwollender Herr, der am 1. Mai 1860
 eingeweiht wurde, zu seinem Ende kam. Er war ein sehr guter Mann,
 der sich aber nicht geändert hatte, daß er am 1. Mai 1871, 11 Jahre
 ein Agenten magister wurde, mit der langen Arbeit und Mühe, die er
 Röntgen, Agenten magister wurde, am 1. Mai 1880.

4. Der Herr Anton Antonowitsch, emeritierter Hauptmann, war ein
 sehr guter Mann, der am 1. Mai 1860, 11 Jahre, 11 Monate, 11 Tage
 und 11 Stunden, 11 Minuten, 11 Sekunden, 11 Centesimen, 11 Milli-
 esimen, 11 Microsimen, 11 Nanosimen, 11 Picosimen, 11 Femtosimen,
 11 Attosimen, 11 Zeptosimen, 11 Yottosimen, 11 Rontgen, 11 Volt,
 11 Ampere, 11 Ohm, 11 Watt, 11 Joule, 11 Calorie, 11 Grad, 11 Minute,
 11 Sekunde, 11 Tag, 11 Woche, 11 Monat, 11 Jahr, 11 Lebensjahr,
 11 Tod, 11 Ruhe, 11 Asche!

2. Im Monat Mai 1895 ist ein Herr, der am 1. Mai 1895, 11 Jahre,
 11 Monate, 11 Tage, 11 Stunden, 11 Minuten, 11 Sekunden, 11 Centesimen,
 11 Milli- esimen, 11 Microsimen, 11 Nanosimen, 11 Picosimen, 11 Femtosimen,
 11 Attosimen, 11 Zeptosimen, 11 Yottosimen, 11 Rontgen, 11 Volt,
 11 Ampere, 11 Ohm, 11 Watt, 11 Joule, 11 Calorie, 11 Grad, 11 Minute,
 11 Sekunde, 11 Tag, 11 Woche, 11 Monat, 11 Jahr, 11 Lebensjahr,
 11 Tod, 11 Ruhe, 11 Asche!

3. Im Monat Dezember 1895 ist ein Herr, der am 1. Dezember 1895, 11 Jahre,
 11 Monate, 11 Tage, 11 Stunden, 11 Minuten, 11 Sekunden, 11 Centesimen,
 11 Milli- esimen, 11 Microsimen, 11 Nanosimen, 11 Picosimen, 11 Femtosimen,
 11 Attosimen, 11 Zeptosimen, 11 Yottosimen, 11 Rontgen, 11 Volt,
 11 Ampere, 11 Ohm, 11 Watt, 11 Joule, 11 Calorie, 11 Grad, 11 Minute,
 11 Sekunde, 11 Tag, 11 Woche, 11 Monat, 11 Jahr, 11 Lebensjahr,
 11 Tod, 11 Ruhe, 11 Asche!

4. Im Monat Oktober 1899 ist ein Herr, der am 1. Oktober 1899, 11 Jahre,
 11 Monate, 11 Tage, 11 Stunden, 11 Minuten, 11 Sekunden, 11 Centesimen,
 11 Milli- esimen, 11 Microsimen, 11 Nanosimen, 11 Picosimen, 11 Femtosimen,
 11 Attosimen, 11 Zeptosimen, 11 Yottosimen, 11 Rontgen, 11 Volt,
 11 Ampere, 11 Ohm, 11 Watt, 11 Joule, 11 Calorie, 11 Grad, 11 Minute,
 11 Sekunde, 11 Tag, 11 Woche, 11 Monat, 11 Jahr, 11 Lebensjahr,
 11 Tod, 11 Ruhe, 11 Asche!

5. Im Jahr 1877 wurde der Herr, der am 1. Mai 1877, 11 Jahre,
 11 Monate, 11 Tage, 11 Stunden, 11 Minuten, 11 Sekunden, 11 Centesimen,
 11 Milli- esimen, 11 Microsimen, 11 Nanosimen, 11 Picosimen, 11 Femtosimen,
 11 Attosimen, 11 Zeptosimen, 11 Yottosimen, 11 Rontgen, 11 Volt,
 11 Ampere, 11 Ohm, 11 Watt, 11 Joule, 11 Calorie, 11 Grad, 11 Minute,
 11 Sekunde, 11 Tag, 11 Woche, 11 Monat, 11 Jahr, 11 Lebensjahr,
 11 Tod, 11 Ruhe, 11 Asche!

6. Der Herr Anton Antonowitsch, emeritierter Hauptmann, war ein
 sehr guter Mann, der am 1. Mai 1860, 11 Jahre, 11 Monate, 11 Tage,
 11 Stunden, 11 Minuten, 11 Sekunden, 11 Centesimen, 11 Milli-
 esimen, 11 Microsimen, 11 Nanosimen, 11 Picosimen, 11 Femtosimen,
 11 Attosimen, 11 Zeptosimen, 11 Yottosimen, 11 Rontgen, 11 Volt,
 11 Ampere, 11 Ohm, 11 Watt, 11 Joule, 11 Calorie, 11 Grad, 11 Minute,
 11 Sekunde, 11 Tag, 11 Woche, 11 Monat, 11 Jahr, 11 Lebensjahr,
 11 Tod, 11 Ruhe, 11 Asche!

als Kaplan vom Jahre 1871. im Monat August ankam, sein Gehalt die [Betrag von] 100 rthl jährlich vom Pfarrer erhielt und auch freie Kost, verblieb hierorts bis zum 24. September 1883. Sladeczek mußte deshalb Langendorf verlassen, weil er seit dem 21 Juni 1882. bis zum 24ten September wegen Krankheit keine kirchliche Amtsverrichtung thun konnte; daher vom Hochwürdigem Fürstbischöflichen General-Vicariat Amt zu Breslau der Herr Kaplan Joseph Gross aus Wischnitz als intermißischer Pfarrer zur Langendorf decretirt wurde. Derselbe war durch 1 Jahr 3 Monate hierorts als Seelsorger und starb am 13ten Januar 1885 nach 12tägigem Krankenlager an Lungenlähmung in seinem 37 jährigen Lebensalter. –

Am 1. April 1885 ist die hiesige Post-Agentur in ein Post-Amt III. Klasse umgewandelt worden. Der erste Postvorsteher am hiesigen Orte, war der Post-Vorsteher Scholtyssek aus ?

Zu April 1885 ist vom Hochwürdigem Fürstbischöflichen General-Vicariat Amt zu Breslau der Herr Pfarrer Emil Gans – aus Fürstlich Neudorf Kreis Polnisch-Wartenberg als Seelsorger decretiert worden. Derselbe ließ das Pfarrhaus 1888 renovieren und teilweise im Inneren abändern. Die Kosten dafür, welche sich auf zirka sechszehn Hundert Mark belaufen haben wurden mit Bewilligung des Bischöflichen Amtes aus dem in der Zeit des Kulturkampfes, – in welcher die Pfarrei seit 1875 vakant gewesen und nur von dem Kaplan Sladeczek und später von dem Pfarramtsverweser Gross, welche beide nur auf ein bestimmtes Gehalt zirka 1500 Mark und Accidenzien angestellt waren, das Pfarrgrundstück aber an die Frau Lehrer Zimmermann verpachtet gewesen ist – ersparten Pfarrvermögens entnommen worden sind.

otrzymywał rocznie jako pensję (należność w kwocie) 100 talarów od proboszcza, a także bezpłatny wikt, był tu do 24 września 1883 roku. Sladeczek musiał opuścić Wielowieś, ponieważ od 21 czerwca 1882 roku do 24 września [1883 roku] z powodu choroby nie mógł sprawować żadnej funkcji kościelnej. Dlatego najdostojniejszy Książęco-Metropolitalny Urząd Wikariusza Generalnego⁹⁶ we Wrocławiu mianował wikarego księdza Josepha Grossa z Wiśnicz⁹⁷ tymczasowym proboszczem w Wielowsi. Był on tu duszpasterzem przez rok i trzy miesiące. Zmarł 13 stycznia 1885 roku po dwunastodniowej obłożnej chorobie na paraliż płuc w 37. roku życia. –

1 kwietnia 1885 roku tutejsza Agencja Poczтовая została przekształcona w Urząd Poczto-
wy III klasy⁹⁸. Pierwszym naczelnikiem poczty w Wielowsi był naczelnik poczty Scholtyssek z ?

W kwietniu 1885 roku najdostojniejszy Książęco-Metropolitalny Urząd Wikariusza Generalnego we Wrocławiu mianował duszpasterzem księdza proboszcza Emila Gansa z Nowej Wsi Książęcej w powiecie oleśnickim⁹⁹. W 1888 roku podjął się on odnowienia i częściowej przebudowy wnętrza probostwa. Koszty z tym związane, które wyniosły około tysiąca sześciuset marek¹⁰⁰, za zgodą urzędu biskupiego¹⁰¹ zostały wzięte z majątku parafialnego zaoszczędzonego w czasach kulturkampfu¹⁰², kiedy parafia od 1875 roku nie była obsadzona, a [była obsługiwana] tylko przez wikarego Sladeczka i później przez zarządcę urzędu parafialnego¹⁰³ Grossa, którzy byli zatrudnieni jedynie za określoną płacę, wynoszącą około 1500 marek, i akcydensje¹⁰⁴, a proboszczowska ziemia została oddana w dzierżawę żonie nauczyciela Zimmermanna.

Im Jahre 1879 brach in Oberschlesien ein Notstand aus. Infolge anhaltenden Regens ist die Kartoffelernte vollständig mißraten. Das arme Volk hatte nicht so viel Nahrungsmittel um leben zu können. Auch in Langendorf war die Not drückend. Als jedoch in allen Teilen Deutschland Hilfskommités gebildet und milde Gaben gesammelt worden sind war dem Übelstande abgeholfen. Der Amtsvorsteher verteilte an die armen Leute täglich Graupe, Hirse, Kartoffeln und andere Nahrungsmittel, die Kinder bekommen in der Schule warme Suppen und Kleidungsstücke, die Bauern erhielten Kartoffeln, Saatkorn und Darlehen, jedoch unter Beding der Rückerstattung. Der Redakteur des „Katolik“ Miarka in Nikolai sammelte eine Unmasse von Liebesgaben und schickte auch mehrer[e] Sendungen an den Bauer Kullik in Langendorf zur weiteren Verteilung an die Hilfsbedürftigen. Die Not war so groß, daß an vielen Orten Oberschlesiens der Hungertypfus ausbrach auch in Langendorf war in mehreren Familien z.B. im Haus N° 111 u. N° 128 diese schreckliche Krankheit ausgebrochen.

Im Jahre 1880 wurde dem Landtage ein Gesetz zur Beseitigung des Notstandes in Oberschlesien vorgelegt auf Grund dessen die Gemeinden Darlehen zur Bildung von Drainagegenossenschaften erhalten konnten. Auch in Langendorf kam eine Drainagegenossenschaft zu stande und die Kgl. Regierung hat die Mittel hi[e]rzu vorgestreckt, welche nach 5 Freijahren mit 2% zu amortisieren u. mit 3% zu verzinsen sind.

Fortsetzung Seite

Karol Miarka
(Starszy)

W 1879 roku nastąpiła na Górnym Śląsku ciężka sytuacja. Na skutek długotrwałego deszczu w ogóle nie udały się zbiory ziemniaków. Biedna ludność nie miała tyle jedzenia, by przeżyć. Również w Wielowsi bieda była nieznośna. Gdy jednak we wszystkich częściach Niemiec utworzono komitety pomocy i zebrano szczodre dary, zaradzono złej sytuacji. Naczelnik urzędu¹⁰⁵ codziennie rozdierał pomiędzy biednych kaszę, proso, ziemniaki i inne artykuły spożywcze, dzieci otrzymywały w szkole ciepłe zupy i ubrania, gospodarze dostawali ziemniaki, ziarno siewne i pożyczki, ale pod warunkiem ich zwrotu. Redaktor „Katolika” Miarka¹⁰⁶ z Mikołowa¹⁰⁷ zebrał mnóstwo darów dla ubogich i wysłał również kilka przesyłek do gospodarza Kullika w Wielowsi w celu rozdzielenia ich wśród potrzebujących. Bieda była tak wielka, że w wielu miejscowościach na Górnym Śląsku wybuchł tyfus głodowy¹⁰⁸. Również w Wielowsi ta straszna choroba dotknęła kilka rodzin, np. z domów numer 111 i 128.

W celu przezwyciężenia tej trudnej sytuacji na Górnym Śląsku w 1880 roku przedłożono w sejmie ustawę, na podstawie której gminy mogły otrzymać pożyczki na tworzenie spółdzielni melioracyjnych. Również w Wielowsi powstała spółdzielnia melioracyjna, a królewska rejencja wyłożyła na to środki, które po pięciu latach wolnych [od ich spłacania] należy amortyzować na 2 procent i oprocentować na 3 procent.

Ciąg dalszy strona

Im Jahr 1879 brach in Oberrhein ein Koller aus. Infolge unvollständigen Regens ist die Kartoffel, namentlich vollständig missernten. Das arme Volk hatte nicht einmal Nahrungsmittel im Haus zu finden. Auch in Langendorf war die Not drückend. Als Jährig in allen Teilen Oberrhein Hilfskomitees gebildet und mildtätigen Gaben gesammelt worden sind, war dem Oberrhein abgeholfen. Der Oberrheinische Verein verteilt an die armen Leute täglich Brod, Bier, Kartoffeln und andere Nahrungsmittel, die Kinder bekommen in der Schule warmes Suppen, und Bleichmittel, die Lungen reinigen, Kartoffeln, Nahrung und andere, jeder unter Leitung der Einkaufsstelle. Der Redakteur der "Katholik" in Mülheim sammelt ein Verzeichnis von Leuten, die sich auf mehrer Handlungen an den Lungen Kollern in Langendorf zur weiteren Ausbildung an die Hilfskomitees. Die Not war so groß, daß an vielen Orten Oberrhein der Hunger tödlich andrängte und in Langendorf war in mehreren Familien die Zahl der III in No 128 die pflichtige Anzahl überschritten.

Im Jahr 1880 wurde dem Landtage ein Gesetz zur Regulierung des Volksschul- in Oberrhein vorgelagt auf Grund dessen die Gemeinden verpflichtet zur Bildung von Volksschulgenossenschaften werden. Auch in Langendorf kam eine Volksschulgenossenschaft zu stande und die Sch. Regierung hat die Mittel hierzu bewilligt, welche ^{nach} 3% Zinseszinsen mit 2% zu amortisieren u. mit 3% zu verzinsen sind.

Vorsetzung Nr. 1

Eröffnung Briefe

Sachtrag zur Schul Chronik.

Zum Monat April 1873. ist dem Kreis Schul-Inspector für Spira
Herrn zu Grossh. Inspektor, dem Kreis Schul-Inspector Unterhau-
den und zu dessen Stelle, der Dr. Paschen, früherer Inspektor
der Gymnasien zu Bochum in Westphalen, als Kreis Schul-Inspector
des Fest. Gleiwitzer Kreises ernannt worden, welcher in der Stadt Gross-
Strehlitz insitzt. Inspektor verordnete am 30. Juni 1873. die
früheren Schulen und anordnete die Schulen nach dem Amt
auf, das 1. Lese- bis Mühlhausen und das 2. Lese- bis Korbach
in allen 3 Klassen unterrichten sollte. — Gleichzeitig wurde
es nun, daß unweit der Pflanzung zum Recreation's. Zug
der Mittagskantine wieder. —

In der frühere Ortspfarrer emeritierter Lehrsache Frau
König. Gebauer wegen Krankheit für die Schul-Inspe-
ktor Stelle, so wurde von dessen Stelle zum Nachfolger der
früheren Ortspfarrer bei Frau Frau Knöchel am 20.
November. 1872. zum Revisor oder Local-Schul-Inspector der
früheren Schulen ernannt, welcher seit Monat September
1872. sein Amt wahrnimmt und darüber. Und Nachfolger
ist der Ortspfarrer bei Frau Künig aus Korbach, welcher
für das Amt als Local-Schul-Inspector seit Ende
wartet. —

Am dem Jahr 1873. ist die Station der Lese- und
die Amt wahrnimmt, daß dieselben in der Stadt
wird, was die Schule nach dem bezogenen die
alten Lese- und die Schule nach dem bezogenen die

Zum Jahr 1873 im Monat December. ist der Inspektor
nachfolgend worden. Dasselbe wird in den Wintermonaten
nach dem Wintermonat am 12. 1873. zu dem
wird. —

NACHTRAG ZUR SCHUL-CHRONIK.

Im Monat April 1873. ist der Kreis Schulen Inspector Herr Spira Pfarrer zu Gross-Patschin vom Kreis Schulen Inspections Amte entbunden und an dessen Stelle der Dr. Paschen, früher gewesene[r] Director an der Gewerb[e]schule zu Bochum in Westphalen, als Kreis-Schulen-Inspector des Tost-Gleiwitzer Kreises ernannt worden, welcher in der Stadt Gross-Strehlitz wohnte. Derselbe revidirte am 30ten Juny 1873. die hiesige Schule und verordnete die Schule so auf diese Art, daß der 1te Lehrer die Mädchen und der 2te Lehrer die Knaben in allen 3 Stufen unterrichten solle. – Gleichzeitig verordnete er, daß anstatt der Sonnabend zum Recreations-Tag der Mittwoch bestimmt werden sollte. –

Da der hiesige Ortpfarrer emeritirte Erzpriester Herr Vincenz Gebauer wegen Krankheit für das Schul-Revisoramt dankte, so wurde an dessen Stelle zum Nachfolger der hiesige Rittergutsbesitzer Herr Eduard Kuschel am 29ten November 1872. zum Revisor oder Local-Schule-Inspector der hiesigen Schule ernannt, welcher bis Monat September 1874. sein Amt verwaltete und dankte. Sein Nachfolger ist der Rittergutsbesitzer Herr Rubin aus Czarkow, welcher das Amt als Local-Schule-Inspector bis heute verwaltet. – –

Seit dem Jahre 1873. ist die Dotation der Lehrer so auf diese Art verbessert worden, daß dieselben an Schul-Gehalt erhöht wurden, aus dem Staatsfonds Etwas bezogen und die älteren Lehrer noch Dienstalters Zulage erhalten.

Im Jahre 1873 im Monat December ist der Industrie Unterricht neu führt worden. Derselbe wird in den Sommermonaten von 11 bis 12 Uhr und in den Wintermonaten von 12 bis 1 Uhr zweimal in der Woche Mittwoch und Sonnabend erteilt. –

DODATEK DO KRONIKI SZKOLNEJ

W kwietniu 1873 roku powiatowy inspektor szkolny ksiądz Spira, proboszcz w Paczynie, został zwolniony z Urzędu Powiatowej Inspekcji Szkół. Na jego miejsce powiatowym inspektorem szkolnym powiatu toszecko-gliwickiego, mającym mieszkanie w mieście Strzelce Opolskie, został mianowany doktor Paschen, wcześniej były dyrektor szkoły zawodowej w Bochum¹⁰⁹ w Westfalii¹¹⁰. 30 czerwca 1873 roku wizytował on tutejszą szkołę i zarządził, by zajęcia prowadzić w ten sposób, że pierwszy nauczyciel ma uczyć na wszystkich trzech poziomach¹¹¹ dziewczęta, a drugi nauczyciel chłopców. – Jednocześnie nakazał, żeby jako dzień rekreacji¹¹² zamiast soboty wyznaczyć środę. –

Ponieważ tutejszy proboszcz, emerytowany ksiądz Vincenz Gebauer, z powodu choroby zrzekł się urzędu rewizora szkolnego, 29 listopada 1872 roku na jego miejsce został mianowany rewizorem czy lokalnym inspektorem szkolnym tutejszy właściciel dóbr rycerskich pan Eduard Kuschel, który piastował swój urząd do września 1874 roku, po czym się go zrzekł. Jego funkcję objął właściciel dóbr rycerskich pan Rubin z Czarkowa, który do dzisiaj sprawuje ten urząd jako lokalny inspektor szkolny. –

Od 1873 roku polepszyło się uposażenie nauczycieli. Podwyższono im pensje szkolne, pewną część pobiera się z funduszu państwowego, a starsi nauczyciele otrzymują nadto dodatki za wysługę lat.

W 1873 roku w grudniu znowu zaczęto prowadzić zajęcia praktyczne. Odbywają się one dwa razy w tygodniu, w środę i sobotę, w miesiącach letnich od godziny 11.00 do 12.00, a w miesiącach zimowych od 12.00 do 13.00.

Außerdem bezieht der zweite Lehrer wegen der großen Schülerzahl für die Halbtagschule jährlich eine Remuneration von 25 rthl.

Seit dem 1ten April 1875. ist der frühere Adjuvant Herr Carl Świeży zum zweiten Lehrer hierselbst vocirt und von der Königl. Regierung zu Oppeln bestätigt. Derselbe bezieht an jährlichem Gehalt 218 rthl 13 sgr an Naturalien 5,62 Hectar Roggen 1,13 Hectar Gerste und 11,69 RaumMetr Holz.

Nachdem der Herr Dr. Paschen vom Kreis SchulenInspections-Amt im Monat August 1873. entledigt wurde, so ist an dessen Stelle der Gymnasiallehrer Herr Marx zum Gleiwitz zum Kreis-Schulen Inspector ernannt worden. Im Jahre 1875 wurde aber der Tost-Gleiwitzer Kreis in 2 Schul-Inspections Bezirke getheilt; den Ersteren (Gleiwitzer) verwaltet der Herr Kreisschulen Inspector Marx; den Letzteren Peiskretschamer und Toster verwaltet der Schulen Inspector Herr Czygan. –

Am 1ten Juli d. ist der Königliche Kreisschulen-Inspector Herr Czygan, welcher den Peiskretschamer und Toster Schul Inspections Bezirk verwaltet hatte, in den Kattowitzer Kreis versetzt worden und an dessen Stelle hat der Kreis Schulen Inspector Herr Marx den Schul-Inspections-Bezirk übernommen. –

Im Monat Januar 1877. hat der Rittergutsbesitzer Herr Kuschel das Gut Langendorf an den Herrn Baron von Durant verkauft und er ist nun jetzt Grundherr von Langendorf. –

Der zweite Lehrer H[err]. Carl Świeży ist von hier am 16ten Januar 1877. nach America abgereist und ist nun die Lehrerstelle bis zum 1ten Juli 1878 vacant geblieben. Sogleich nach Abgang des Herr Świeży übernahm der Hauptlehrer die Knabenklasse, in welcher Herr Zimmermann bis zum 1ten Juli 1878 unterrichtete.

Im Jahre 1876. ist Woyska I, II und III vom Langendorfer Schulverbande ausgetreten und hat für sich ihr eigenes Schulsystem. –

Am 13ten Juli 1878. wurde Nachmittag 3 Uhr der Grundstein zum neuen Schulgebäude in Gegenwart des Königlichen Local Schulinspector Herr Rittergutsbesitzer Rubin zu Scharkow, des hiesigen Gemeinde Vorsteher Herr Krawietz, der beiden Lehrer Zimmermann und Bartelt welche Letztere die Schuljugend versammelten und nach der Rede des Herrn Rubin ein Lied /.Lobet den Herrn etc./ entsangen. –

Dodatkowo drugi nauczyciel otrzymuje rocznie wynagrodzenie wyrównywacze w wysokości 25 talarów ze względu na ogromną liczbę uczniów w szkole półdniowej¹¹³.

Od 1 kwietnia 1875 roku pan Carl Świeży, który był dotąd nauczycielem pomocniczym, został mianowany drugim nauczycielem w tutejszej szkole i zatwierdzony przez królewską rejencję opolską. Otrzymuje on roczną pensję w wysokości 218 talarów i 13 srebrnych groszy oraz w naturaliach 5,62 hektara żyta, 1,13 hektara jęczmienia i 11,69 metra sześciennego drewna¹¹⁴.

Po odwołaniu pana doktora Paschena z Powiatowego Urzędu Inspekcji Szkolnej w sierpniu 1873 roku powiatowym inspektorem szkolnym w Gliwicach został nauczyciel gimnazjalny¹¹⁵ pan Marx. W 1875 roku powiat toszecko-gliwicki podzielono jednak na dwa okręgi inspekcji szkolnej. Pierwszym (gliwickim) zarządzał powiatowy inspektor szkolny pan Marx, drugim (pyskowskim i toszeckim) inspektor szkolny pan Czygan. –

1 lipca tegoż roku królewski powiatowy inspektor szkolny pan Czygan, który zarządzał pyskowskim i toszeckim okręgiem inspekcji szkolnej, został przeniesiony do powiatu katowickiego, a okręg inspekcji szkolnej przejął za niego powiatowy inspektor szkolny pan Marx. –

W styczniu 1877 roku właściciel dóbr rycerskich pan Kuschel sprzedał majątek Wielowieś panu baronowi von Durant, który obecnie jest właścicielem ziemskim [majątku] Wielowieś. –

Drugi nauczyciel pan Carl Świeży wyjechał stąd 16 stycznia 1877 roku do Ameryki. Jego stanowisko pozostało nieobsadzone do 1 lipca 1878 roku. Zaraz po odejściu pana Świeżego klasę chłopców przejął główny nauczyciel pan Zimmermann i nauczał w niej do 1 lipca 1878 roku.

W 1876 roku Wojska I, II, III wystąpiła z wielowiejskiego związku szkolnego i ma własny system szkolny. –

13 lipca 1878 roku po południu o godzinie 3.00 położono kamień węgielny pod nowy budynek szkolny w obecności królewskiego lokalnego inspektora szkolnego, właściciela dóbr rycerskich pana Rubina w Czarkowie, zwierzchnika¹¹⁶ tutejszej gminy pana Krawietza oraz obydwu nauczycieli Zimmermanna i Bartelta, którzy zebrali młodzież szkolną i po przemówieniu pana Rubina odśpiewali pieśń *Lobet den Herrn* etc.¹¹⁷ –

Onkelskinderzucht das zweite Lesebuch, magna die große Pfälzerzeit für
die Schulbuchverlag zu Köln, in Remaneration, nach 25 Jahre.

Am 1. April 1875. ist der Herr Oberstleutnant Herr Carl Schütz
zum zweiten Lesebuch befördert, worin hat er die Königliche Regierung
befördert, das zweite Lesebuch, magna die große Pfälzerzeit für
die Schulbuchverlag zu Köln, in Remaneration, nach 25 Jahre.

Am 1. Juli 1875. ist der Herr Oberstleutnant Herr Carl Schütz
zum zweiten Lesebuch befördert, worin hat er die Königliche Regierung
befördert, das zweite Lesebuch, magna die große Pfälzerzeit für
die Schulbuchverlag zu Köln, in Remaneration, nach 25 Jahre.

Am 1. Juli 1875. ist der Herr Oberstleutnant Herr Carl Schütz
zum zweiten Lesebuch befördert, worin hat er die Königliche Regierung
befördert, das zweite Lesebuch, magna die große Pfälzerzeit für
die Schulbuchverlag zu Köln, in Remaneration, nach 25 Jahre.

Am 1. Juli 1875. ist der Herr Oberstleutnant Herr Carl Schütz
zum zweiten Lesebuch befördert, worin hat er die Königliche Regierung
befördert, das zweite Lesebuch, magna die große Pfälzerzeit für
die Schulbuchverlag zu Köln, in Remaneration, nach 25 Jahre.

Am 13. Juli 1878. wurde Herr Oberstleutnant Herr Carl Schütz
zum zweiten Lesebuch befördert, worin hat er die Königliche Regierung
befördert, das zweite Lesebuch, magna die große Pfälzerzeit für
die Schulbuchverlag zu Köln, in Remaneration, nach 25 Jahre.

Im Monat ¹⁸⁸⁰ ~~1880~~ wurde durch einen königlichen Anordnungs-
Beschluss der 2. Klasse d. Barteltgenossen mit unterrichtl. ^{am 1. Juli} ~~am 1. Juli~~ ¹⁸⁸⁰ ~~1880~~
Im Monat Juli d. wurde aus der königlichen Anordnung zu Oppeln der Ort
und Landesh. wurde Ernst Schermer und Leobling als Abgeordn. nach
Langendorf decessiert. Die Organisations- und Aufsichtsbefugnis nach dem in G.
gemeinsam mit dem Local-Verwaltungsrath in Schermer der Anwesen-
den Schermer der Oberklasse, mit 108 Stimmen, der fünfjährigen Amtsperiode
die Mittelklasse gegenwärtig 145 Stm. der 2. Klasse Bartelt mit 108 Stm. ist
anwesend.

Am 1. September 1880 wurde aus der königlichen Anordnung zu Oppeln der 2.
Klasse der Ort Kloditz, der Local-Verwaltungsrath Johann Kossatzky als stell-
vertretender ^{am 1. Juli} ~~am 1. Juli~~ ¹⁸⁸⁰ ~~1880~~
Kluditz, ^{am 1. Juli} ~~am 1. Juli~~ ¹⁸⁸⁰ ~~1880~~ ^{am 1. Juli} ~~am 1. Juli~~ ¹⁸⁸⁰ ~~1880~~ ^{am 1. Juli} ~~am 1. Juli~~ ¹⁸⁸⁰ ~~1880~~
in Schermer die Stelle des stellvertretenden.

Am 1. September 1880 sind die Gemeinden Schermer und Schermer
nach Langendorfer Anwesenheit nachgefasst worden, die die fünfjährigen
seit 1. Juli d. in nachgefasst worden, nachgefasst worden, seit dem 1.
September 1880 in der 2. Klasse Kloditz der Oberklasse
Im Jahre 1880 sind die Monate Juli d. der Anwesenheit, nachgefasst
Anwesenheit in der 2. Klasse nachgefasst.

Am 1. September 1880 sind die Gemeinden Schermer und Schermer
nach Langendorfer Anwesenheit nachgefasst worden, die die fünfjährigen
seit 1. Juli d. in nachgefasst worden, nachgefasst worden, seit dem 1.
September 1880 in der 2. Klasse Kloditz der Oberklasse
Im Jahre 1880 sind die Monate Juli d. der Anwesenheit, nachgefasst
Anwesenheit in der 2. Klasse nachgefasst.

Am 8. Mai 1886 wurde für die fünfzigjährige Anwesenheit der
Gemeinde Langendorf Johann Anton Zimmermann, der fünfzigjährigen
Anwesenheit vom 13. Mai 1836 für ausgestellt ist, schriftl. beglaubigt.
Fünfzig Jahre lang beglaubigt die Aufsicht der fünfzigjährigen Anwesenheit.
Langendorf mit den Anwesenheit der fünfzigjährigen Anwesenheit in der 2. Klasse

Im Monat Juny [!] 1879 wurde das neue Schulgebäude vollendet und in dasselbe zog der 2te Lehrer H. Bartelt am 1ten Juli d. hinein und unterrichtete erst im Monat April 1880 seine Knabenklasse.

Im Monat Juli o. wurde von der Königlichen Regierung zu Oppeln der Schulamts Candidat namens Ernst Scherner aus Leobschütz als Adjuvant nach Langendorf decretirt. Die Organisation der H. Lehrer bestand dann daß in Gegenwart des Herrn Königlichen Local Schulinspector Rubin aus Scharkow der Adjuvant H. Scherner die Oberklasse, mit 108 Schülern; der Hauptlehrer Zimmermann die Mittelklasse zustand 145 Schüler, der 2te Lehrer H. Bartelt mit 150 Schülern übernahm. –

Am 1ten September 1880. wurde von der Königlichen Regierung zu Oppeln der 2te Lehrer aus dem Dorfe Klodnitz, Kr. Cosel, stam[m]end, H. Johann Kowalsky als selbständige Lehrer nach Schwinowitz decretirt und von der Zeit ab besuchen die Kinder aus Scharkow und Schwinowitz die Schule daselbst. –

Am 1ten September 1880. sind die Gemeinden Scharkow und Schwienowitz vom Langendorfer Schulverbande ausgeschalt worden, da die für selben seit 2 Jahren ein neues Schulgebäude gebaut haben und seit dem 1ten September 1880 ein Lehrer aus dem Dorfe Klodnitz, Kr. Cosel angestellt.

Im Jahre 1883. seit dem Monat Juli ist der Wochenmarkt an jedem Donnerstag in der Woche aus Leben getreten. –

Laut Bekanntmachung im Tost-Gleiwitzer Kreisblatt Stk. 1. Gleiwitz 6 Januar sind einige Schulörter Brynnek, Kotten, Langendorf, Potempa, Schieroth, Schwinowitz, Tworog und Woiska vom Gleiwitzer Kreis Schulinspectionsbezirke abgezweigt und dem Kreisschuleninspector Herr Dr. Woitylak zu Tarnowitz überwiesen worden und zwar nach Anordnung der Königlichen Regierung zu Oppeln. –

Am 8. Mai 1886 wurde hier das fünfzigjährige Amtsjubiläum des Hauptlehrers Herrn Anton Zimmermann, der [sein] nach eigener Angabe am 13. Mai 1836 hier angetreten hat, festlich begangen.

Früh um neun Uhr begaben sich die Lehrer des diesseitigen Konferenz-Bezirks mit den Schülern der hiesigen katholischen Schule in die Wohnung des

Nowa szkoła w Wielowsi z 1879 roku

W czerwcu 1879 roku ukończono nowy budynek szkolny. 1 lipca tegoż roku wprowadził się do niego drugi nauczyciel pan Bartelt. Zaczął on prowadzić lekcje w swojej klasie chłopców dopiero w kwietniu 1880 roku.

W lipcu tego roku królewska rejencja opolska powołała kandydata na urząd nauczycielski Ernsta Schnerera z Głubczyc na stanowisko nauczyciela pomocniczego w Wielowsi. Pracę nauczycieli zorganizowano wówczas w ten sposób, że w obecności królewskiego lokalnego inspektora szkolnego pana Rubina z Czarkowa nauczyciel pomocniczy pan Scherner przejął klasę wyższą ze 108 uczniami, nauczyciel główny, Zimmermann, klasę średnią ze 145 uczniami, a drugi nauczyciel pan Bartelt [niższą klasę] ze 150 uczniami. –

1 września 1880 roku królewska rejencja opolska mianowała drugiego nauczyciela, pochodzącego ze wsi Kłodnica¹¹⁸, powiat Koźle, pana Johanna Kowalsky'ego samodzielnym nauczycielem w Świniowicach i od tego czasu dzieci z Czarkowa i ze Świniowic chodzą do tamtejszej szkoły. –

1 września 1880 roku gminy Czarków i Świniowice zostały wyłączone z wielowiejskiego związku szkolnego, ponieważ od dwóch lat miały u siebie wybudowaną nową szkołę oraz nauczyciela ze wsi Kłodnica, powiat Koźle, zatrudnionego od 1 września 1880 roku.

Od lipca 1883 roku targi tygodniowe, odbywające się we wtorki każdego tygodnia, zostają odwołane. –

Zgodnie z ogłoszeniem w „Tost-Gleiwitzer Kreisblatt” nr 1¹¹⁹, Gliwice, 6 stycznia, niektóre miejscowości szkolne, jak Brynek, Koty, Wielowieś, Potępa, Sieroty, Świniowice, Tworóg¹²⁰ i Wojska, zostały – i to zgodnie z rozporządzeniem królewskiej rejencji opolskiej – wydzielone z gliwickiego powiatowego okręgu inspekcji szkolnej i przekazane powiatowemu inspektorowi szkolnemu panu doktorowi Woitylakowi w Tarnowskich Górach. –

8 maja 1886 roku uroczystość obchodzono tu pięćdziesiątą rocznicę urzędowania głównego nauczyciela pana Antona Zimmermanna, który przybył tu – według jego własnej informacji – 13 maja 1836 roku.

Rano o godzinie 9.00 udali się nauczyciele tutejszego okręgu konferencyjnego¹²¹ z uczniami tutejszej szkoły katolickiej do mieszkania

Jubilars, woselbst die Schüler einige Lieder sangen. Darauf wurde dem Jubilar vom Patron der Schule, Herrn Baron von Durant gratuliert. Dieser Gratulation schlossen sich dann die Mitglieder des [diesseitigen] Konferenz-Bezirks an. Vom Senior des Letzteren Herrn Hauptlehrer und Organist Hawlitschka aus Tworog wurde dem Jubilar nach einer kurzen Ansprache ein von der Lehrerschaft des Kreises Tost-Gleitwitz und Tarnowitz gewidmetes schönes Geschenk, bestehend aus sechs schweren silbernen Messern, sechs Gabeln, sechs Ess- u. sechs Theelöffeln und zwei silbernen Ser-vietten-Haltern, überreicht.

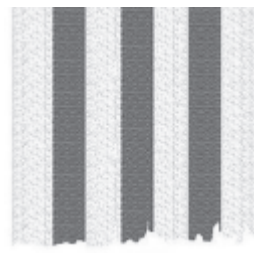
Die hiesige Gemeinde schenkte einen Ruhesessel. Ob auch von anderen Corporationen resp. Personen Geschenke gemacht wurden, ist nicht bekannt geworden.

Um 9 1/2 Uhr wurde der Jubilar von Lehrer emer. Krzeppa aus Woischnik und dem Lehrer Hawlitschka-Tworog in die Kirche geleitet, woselbst ein feierliches Hochamt abgehalten wurde. Nach dem Hochamte begaben sich die Festteilnehmer in die Wohnung des Jubilars. Dort erschien auch der Königliche Kreis-Schulinspector Herr Woitylak aus Tarnowitz. Dieser hielt eine Ansprache an den Jubilar und überreichte demselben im Auftrage der Königlichen Regierung den von Sr. Majestät (allergnädigst) dem Jubilar allergnädigst verliehenen Order der Inhaber des Hohenzollernschen Hausordens. Der Herr Kreis-Schulinspector dankte darauf dem Jubilar für dessen Streben und Wirken während seiner Dienstzeit im Namen der Königlichen Regierung zu Oppeln und aus eigener Initiative.

Es wurde nun beim Jubilar ein Frühstück eingenommen. Am 1. Uhr versammelten sich die Festteilnehmer, Kreis-Schulinspector, Lehrer des Bezirks, aus Tarnowitz, Alt-Tarnowitz, Tost, Schwieben, Zabrze, Pfarrer Gans von hier, Pfarrer Kruppa – Woischnik u.s.w. in den Festsaal, woselbst ein Diner stattfand. Hier toastete der Jubilar auf Se. Majestät, den Kaiser Wilhelm, der Schulinspector auf den Jubilar, Lehrer Pachaly – Tarnowitz auf die Familie des Jubilars, Lehrer Bartelt, hier auf die Lehrerschaft der beiden oben genannten Kreise. Die Feier schloß abends mit einem kleinen Tanzkrän[z]chen, welchem 8 Musiker der Gleiwitzer Militair-Kappelle N. 18. aufspielten.

Order Domowy
Hohenzollernów

Jubilata, gdzie uczniowie zaśpiewali kilka pieśni. Następnie patron szkoły pan baron von Durant złożył jubilatowi życzenia. Do życzeń tych przyłączyli się członkowie okręgu konferencyjnego. Ich senior, główny nauczyciel i organista pan Hawlitschka z Tworoga, po krótkiej przemowie wręczył piękny prezent od nauczycieli powiatu toszecko-gliwickiego i tarnogórskiego, składający się z sześciu ciężkich srebrnych noży, sześciu widelców, sześciu łyżek i sześciu łyżeczek oraz dwóch srebrnych uchwytów do serwetek.

Tutejsza gmina podarowała fotel. Nie wiadomo, czy jeszcze inne organizacje lub osoby ofiarowały jakieś prezenty.

O godzinie 9.30 emerytowany nauczyciel Krzeppa z Woźnik¹²² i nauczyciel Hawlitschka z Tworoga zaprowadzili Jubilata do kościoła, gdzie została odprawiona uroczysta suma. Po sumie uczestnicy uroczystości udali się do mieszkania Jubilata. Tam pojawił się też królewski powiatowy inspektor szkolny pan Woitylak z Tarnowskich Gór. Zwrócił się on z przemową do Jubilata i przekazał mu na polecenie królewskiej rejencji najlaskawiej przyznany Jubilatowi przez Jego Majestät¹²³ Order Domowy Hohenzollernów¹²⁴. Następnie powiatowy inspektor szkolny w imieniu królewskiej rejencji opolskiej i swoim podziękował Jubilatowi za jego wysiłek i działalność w czasie służby.

Teraz w mieszkaniu Jubilata podano śniadanie. O godzinie 13.00 uczestnicy uroczystości, powiatowy inspektor szkolny, nauczyciele okręgu, z Tarnowskich Gór, ze Starych Tarnowic¹²⁵, z Toszka, ze Świbia, z Zabrze¹²⁶, tutejszy proboszcz Gans, proboszcz Kruppa z Woźnik itd. zebrali się w auli, gdzie wydano obiad. Jubilat wznosił toast na cześć Jego Majestatu, cesarza Wilhelma, inspektor szkolny na cześć Jubilata, nauczyciel Pachaly z Tarnowskich Gór na cześć rodziny Jubilata, nauczyciel Bartelt na cześć nauczycielstwa obydwu wymienionych powiatów. Uroczystość zakończono wieczorem zabawą taneczną w szczupłym gronie, której przygrywało ośmiu muzyków z Gliwickiej Orkiestry Wojskowej nr 18¹²⁷.

Leider ist es dem Herrn Zimmermann nicht vor-
gönnt gewesen nach seinem Gelübde in den lang
erwarteten Reisekutsch, welcher am 1. Oktober 1886 ab-
zurufen sollte, die erforderliche Passage
zu gewinnen. Ein missglücktes Einbleiben, Be-
spinnung und Rührung des kleinen Jungs, welches
er sehr viele Jahre lang, trotz sehr bedauerlich auf-
gekauften immer stärker, bald mußte ihn von
Gleich der kranken Frau abzunehmen und als
mit der zweiten Frau verheiratet werden, er wurde
bedauerlich. Infolge der letzten Verwundung
seiner Kräfte war, es trat der sehr Altersbrand
ein, durch welchen eine Lungen-Entzündung und einige
Tage darauf der Tod am 13 August d. J. gegen
7 1/2 Uhr frühzeitigster wurde.

Die Legebildsamkeit gestaltete sich sehr groß,
nötiger als die der vorigen Jahre vorerwähnten
Gras. Eine große Anzahl von Leuten aus der
Umgebung, mehrere Herren Gelehrte darunter
der Herr der Hauptkammer Herr Krupp und
Weichnik der Königl. Kreis-Inspektoren
Weitzel, der Wittgenstein-Land- & Land
und eine große Anzahl anderer Herren war
sammelte im dem allgemein großen
und wegen seiner freundlichen Charakter
beliebten vorerwähnten das letzte Geleit zu
geben. Auf seinen eigenen Wunsch wurde
er unter der an der Spitze der Kirche stehenden
Frauen sehr beigesetzt.

Sein pines Offizier!

Leider ist es dem Lehrer Zimmermann nicht vergönnt gewesen nach seinem Jubiläum in dem lang ersehnten Ruhestande, welcher vom 1. Oktober 1886 ab eintreten sollte, die wohlverdiente Pension zu genießen. Ein unscheinliches Fußleiden, Anschwellung und Rötung der kleinen Zehe, welches er schon viele Jahre hatte, trat jetzt bösartig auf. Er lahmt immer stärker, bald mußte ihm ein Glied der kranken Zehe abgenommen und [b]ald auch die zweite Zehe geschnitten worden, er wurde bettlägl[e]rig. Infolge des heftigen Schmerzes schwanden seine Kräfte rasch, es trat der sog. Altersbrand ein, durch welchen eine Lungenlähmung und einige Tage darauf der Tod am 13. August 86 morgens gegen 7 1/4 Uhr herbeigeführt wurde.

Die Begräbnisfeierlichkeit gestaltete sich noch großartiger als die des vorigen Jahres verstorbenen Gross. Eine große Anzahl von Lehrern aus der Umgegend, mehrer Herrn Geistlichen darunter der Neffe des Verstorbenen Pater Kruppa aus Woischnik der Königliche Kreisschulinspektor Woitylak, der Schulpatron Baron v. Durant und eine große Menschenmenge waren versammelt um dem allgemein geehrten und wegen seines friedlichen Charakters beliebten Verstorbenen das letzte Geleit zu geben. Auf seinen eigenen Wunsch wurde er unter der an der Südseite der Kirche stahnde Traueresche beigesetzt.

Friede seiner Asche!

Jesion wyniosły, płaczący
(gałązka z liśćmi, drzewo jesienia)

Niestety, nauczycielowi Zimmermannowi nie było dane po swoim jubileuszu cieszyć się dobrze zasłużoną emeryturą w długo i z utęsknieniem oczekiwanym stanie spoczynku, który miał się rozpocząć 1 października 1886 roku. Niepozorny ból nogi, obrzęk i zaczerwienienie małego palca u stopy – ból, który doskwierał mu już od wielu lat, stał się teraz dokuczliwy. Zimmermann utykał coraz bardziej i wkrótce trzeba mu było amputować jeden paliczek chorego palca. Gdy wnet potem amputowano mu też drugi palec u nogi, został przykuty do łóżka. Na skutek intensywnego bólu szybko opadał z sił, wystąpiła tzw. starcza regresja tkanek, przez nią paraliż płuc i kilka dni później, 13 sierpnia 1886 roku, około 7.15 rano nastąpiła śmierć.

Uroczystość pogrzebowa okazała się jeszcze wspanialsza od ceremonii, z jaką żegnano zmarłego w zeszłym roku Grossa. Zebrała się ogromna liczba nauczycieli z okolicy, kilku duchownych, w tym bratanek zmarłego, ojciec Kruppa z Woźnik, królewski powiatowy inspektor szkolny Woitylak, patron szkoły, baron von Durant, i mnóstwo ludzi, którzy chcieli oddać ostatnią posługę powszechnie szanowanemu i lubianemu ze względu na spokojny charakter Zmarłemu. Na osobiste życzenie został on pochowany pod jesionem płaczącym, rosnącym po południowej stronie kościoła.

Niech odpoczywa w pokoju!

Kurz nach Ausbruch des Kulturkampfes wurde im Kreise Gleiwitz ein weltlicher Kreis-schulinspektor und für die Langendorfer-Schule der Rittergutsbesitzer Rubin auf Scharkow zum Königl. Lokalschulinspektor eingesetzt. Die Wahl des letzteren war insofern eine glückliche, als derselbe früher selbst Lehrer gewesen ist und jetzt als Oberamtmann das erforderliche Anschau besatz. Er war ein Freund der Lehrer und der Schule. Bei den Osterprüfungen examinierte er stets selbst und zeigte eine große Gewandtheit in der entwickelnden Katechese. Leider ist sein Glücksstern so schnell er ihm einst emporstieg, ebenso rasch wieder untergegangen.

Sein bedeutendes Vermögen von zirka achtzig Tausend Thalern hat er in Scharkow verloren. Schlechte Ernten, Hagel die allgemeine landwirtschaftliche Not zu Anfang der achtziger Jahre waren die Ursachen, daß Scharkow erst sequestriert und bald darauf an den früheren Gutspächter Hahnisch verkauft werden mußte.

Rubin wurde vom Schlage getroffen und starb in Armut. An ihm verlor die Schulkasse, welche er kurz vor seinem Tode an den Lehrer Bartelt übergab, gegen ein Tausend Mark.

1886 wurde der Kreis Gleiwitz in zwei Schulinspektionsbezirke geteilt – Peiskretscham und Gleiwitz, und es wurden die seit 1884 zu Tarnowitz gehörigen Schulen zu dem Peiskretschamer Bezirke hinzugeteilt.

(Papst:) „Der letzte Zug war mir allerdings unangenehm; aber die Partie ist deßhalb noch nicht verloren. Ich habe noch einen sehr schönen Zug in petto!“
(Bismarck:) „Das wird auch der letzte sein, und dann sind Sie in wenigen Zügen matt — — wenigstens für Deutschland.“

[Papież:] „Ostatni ruch był wprawdzie dla mnie przykry; jednak partia nie jest jeszcze przegrana. Mam jeszcze jeden bardzo dobry ruch w zanadrzu!
[Bismarck:] To będzie także Twój ostatni, a potem w kilku ruchach dostaniesz mata — — przynajmniej dla Niemiec.“

Karykatura kulturkampfu „Między Berlinem a Rzymem” z Kladderadatsch, 16 maja 1875 roku

Wkrótce po wybuchu kulturkampfu w powiecie gliwickim został mianowany świecki inspektor szkolny, a właściciela dóbr rycerskich Rubina na Czarkowie wyznaczono na królewskiego miejscowego inspektora szkolnego szkoły wielowiejskiej. Wybranie go na to stanowisko było szczęśliwe, ponieważ był on wcześniej nauczycielem, i teraz jako przełożony miał niezbędne rozeznanie. Był przyjacielem nauczycieli i szkoły. Podczas sprawdzianów wielkanocnych zawsze egzaminował osobiście i wykazywał wielką biegłość w rozwijającej się katechezie. Szkoda, że jego szczęśliwa gwiazda, która kiedyś tak szybko dla niego wzeszła, równie nagle zgasła.

W Czarkowie Rubin stracił swój znaczny majątek, wynoszący blisko 80 tysięcy talarów. Liche zbiory, grad, ogólny gospodarczy kryzys na początku lat osiemdziesiątych spowodowały, że Czarków musiał najpierw zostać sekwestrowany, a wkrótce potem sprzedany wcześniejszemu dzierżawcy majątku, Hahnischowi.

Rubin został rażony apopleksją i umarł w nędzy. Wraz z nim kasa szkolna, którą krótko przed śmiercią przekazał nauczycielowi Barteltowi, straciła około tysiąca marek.

W 1886 roku powiat gliwicki został podzielony na dwa okręgi inspekcji szkolnej – Pyskowice i Gliwice. Szkoły należące od 1884 roku do Tarnowskich Gór zostały przydzielone do okręgu pyskowskiego.

Sein auf Anbahnung des Kulturkampfes wurde
in Leipzig Gleiwitz ein mährischer Kreis-
inspektor und für die Längendorfer Wälder des
Rittersguts besitzer Rubin auf Charkow zum
Königl. Lokalpolizeinspektor ernannt. Die Wahl
des Lokalen war insofern ein glücklicher, als
derselbe früher selbst Lehrer gewesen ist und
jetzt als Obermeister des erforderlichen An-
sahs besaß. Es war ein Freund der Lehrer und
der Wälder. Bei den Osterfeierlichkeiten, besonders
war sehr beliebt und zeigte eine große Grundstube
in der unmittelbaren Nähe. Leider sein
Glückseligkeit so schnell zu ihm nicht kom-
men, sondern erst wieder untergegangen.
Sein bedeutendes Vermögen war jetzt auf
Kauf und Verkauf seiner in Charkow erworbenen
Wälder, Gärten, Haus in der Provinz und
mährischer Wälder zu Anfang der achtziger Jahre.
Da die Wälder, die Charkow auf so
genannt und bald darauf an die Provinz
Gutsgründer Hochmisch verkauft werden mußte.
Rubin wurde von Wäldern getroffen und wurde
in der Nähe. An ihm wurde die Wälder,
welche er kurz vor seinem Tode an die
Leopoldine Büchel übergeben, gegen ein Kaufgeld.
1886 wurde der Kreis Gleiwitz in zwei
Kreisinspektorenbezirke geteilt - Kreis Kretschkau
und Gleiwitz, und ab dem 1. April 1884
zu Gornitz gehörigen Wälder ~~an~~ dem Kreis
Kretschkau geteilt.

Mit dem Tod des Herrn Kübler wurde ein
neuer Lokalpfleinflektor mit mehr rings-
gestellt und wird dieser auch nun von dem
jetzt maligen Kreispfleinflektor verwaltet.

Am 1. Dezember 1886 wurde das bis herige zweite
Lager Büchel zum ersten Lager und Dargunitz
und das bis herige Adjutant Heinrich zum
zweiten Lager ernannt und gleichzeitig der
Pflichtkandidat Kroppel Frobel als Beuthen
als Adjutant an das hiesige Amt angesetzt.
Da letzteres Gehaltsstück für die in der
hiesigen Amtspflichten seit dem 1. Dezember 1886 ein-
mal Klaffend. Vorübergehend als auch durch
die Einküpfung des ersten Lagermittels für die
Hals eines bedürftigen Darlehenstung von
fünfzehn. Die Leistungen, welche zum Best
des Herrn Zimmermann infolge der Brück-
leistung des selben, infolge der pflichtigen Verschönerung
und der Überfüllung der Klassen, noch von
Einküpfung des Kreispfleinflektors Witzel
noch tief unter dem Niveau der allgemeinen
Bestimmungen von 1892 standen, haben sich
seit dem jetztig gegeben. Von dem neuen
Lagermitteln werden eingeführt:

1. Das Dortmunder Lager,
2. Der Stuhlmanns Lager für die Dargunitz,
3. Schusters Libl. Lager für die Dargunitz,
4. Der Schusters Lager für die Dargunitz Bresten
5. Schusters Lager für die Dargunitz Bresten
unterstützt.
6. Das Lager für die Dargunitz Bresten
7. Das Lager für die Dargunitz Bresten

Seit dem Tode des Herrn Rubin wurde ein neuer Lokalschulinspektor nicht mehr eingesetzt und wird dieses Amt nun von dem jedesmaligen Kreisschulinspektor verwaltet.

Am 1. Dezember 1886 wurde der bisherige zweite Lehrer Bartelt zum ersten Lehrer und Organisten und der bisherige Adjuvant Scherner zum zweiten Lehrer ernannt und gleichzeitig der Schulamtskandidat Theopfil Frobela aus Beuthen O/S als Adjuvant an der hiesigen Schule angestellt. Da letzterer Halbtagschule hält, so ist das hiesige Schulsystem seit dem 1. Dezember 1886 ein vierklassiges. Dadurch sowohl als auch durch die Einführung besserer Lehrmittel hat die Schule eine bedeutende Verbesserung erfahren. Die Leistungen, welche zur Zeit des Herrn Zimmermann infolge der Kränklichkeit desselben, infolge des schlechten Schulbesuchs und der Überfüllung der Klassen nach dem Ausspruch des Kreisschulinspektors Wojtylak noch tief unter dem Niveau der allgemeinen Bestimmungen vom 1872 standen, haben sich seitdem sichtlich gehoben. Von den neuen Lehrmitteln wurden eingeführt:

1. Das Dortmunder Lesebuch,
2. Der Stuhlmannsche Leitfaden fürs Zeichnen,
3. Schusters Bibl. Geschichte von Mey,
4. Der Deharbsche Katechismus für die Diözese Breslau,
5. Schreibers Wandtafeln für den naturgeschichtlichen Unterricht,
6. Das Rechenbuch von Heinze u. Hübner,
7. Das Realienbuch von Hübner u. Richter.

Od śmierci pana Rubina nie został już ustanowiony żaden nowy miejscowy inspektor szkolny i urząd ten był odtąd sprawowany przez każdorazowego powiatowego inspektora szkolnego.

1 grudnia 1886 roku dotychczasowy drugi nauczyciel Bartelt został mianowany pierwszym nauczycielem i organistą, a dotychczasowy nauczyciel pomocniczy Scherner drugim nauczycielem. Jednocześnie kandydata na urząd nauczycielski Theopfila Frobla z Bytomia, Górny Śląsk, zaangażowano w tutejszej szkole jako nauczyciela pomocniczego. Ponieważ Frobela prowadzi szkołę półdniową, przeto tutejszy system szkolny jest od 1 grudnia 1886 roku czteroklasowy. Zarówno dzięki temu, jak i dzięki wprowadzeniu lepszych pomocy szkolnych placówka odnotowała znaczącą poprawę. Osiągnięcia, które za czasów Zimmermanna – na skutek jego choroby, słabej frekwencji i przepełnienia klas – były według wypowiedzi powiatowego inspektora szkolnego Wojtylaka znacznie poniżej poziomu wyznaczonego przez ogólne zarządzenia z 1872 roku¹²⁸, wyraźnie od tego czasu wzrosły. Z nowych pomocy nauczania wprowadzono:

1. Dortmundzką czytankę¹²⁹.
2. Podręcznik Stuhlmanna¹³⁰ do rysowania.
3. Schustera¹³¹ opowiadania biblijne, opracowane przez Meya.
4. Katechizm Deharbe'a¹³² dla diecezji wrocławskiej.
5. Tablice ściennie Schreibera¹³³ do lekcji przyrody.
6. Podręcznik Heinze i Hübnera¹³⁴ do rachunków.
7. Realienbuch Hübnera i Richtera¹³⁵.

Der Schulbesuch, welcher bis zum Jahre 1872 noch sehr im Argen lag und von den schulpflichtigen Kindern nur kaum die Hälfte wirklich zur Schule kam, wurde durch verschärfte Verordnungen immer besser bis endlich durch die Oberpräsidialverordnung vom 15. September 1884 der Schulzwang erfolgreich durchgeführt worden ist.

Auch die finanzielle Lage der Lehrer ist durch Aufhebung der Reliktenbeiträge und Erhöhung und Vermehrung der staatlichen Alterszulagen, welche früher 90 und 180 Mark nach 12 bzw. 24 Dienstjahren betrugen, jetzt dagegen 100, 200 und 300 M nach 10, 20 u. 30 Dienstjahren betragen, um etwas verbessert worden. (vom 1. April 1889 ab).

Nachdem eine Zeitlang einige Schulen im nördlichen Teile des Kreises Gleiwitz dem Schulinspektionsbezirk Tarnowitz zugeteilt waren, wurde am 1. Oktober 1886 der Kreis Gleiwitz in zwei Schulinspektionsbezirke geteilt. Dem Peiskretschamer Bezirk wurden auch die vordem zum Bezirk Tarnowitz gehörigen Schulen zugeteilt. Der erste Kreisschulinpektor Dr. Wesendonck war Gymnasiallehrer in der Rheinprovinz und kehrte nach etwa zweijähriger Thätigkeit in seine Heimat zurück da ihm die oberschlesische Polakai und der Aufenthalt in Peiskretscham unerträglich waren.

Am 11. Februar 1890 erfolgte hierorts die Neubildung eines Schulvorstandes bestehend aus 1. dem Herrn Dominialbesitzer 2. dem Lokalschulinspektor, 3. dem Stellenbesitzer Glogasch, 4 dem Stellenbesitzer

36

Rozporządzenie Fryderyka Wilhelma I, króla Prus, z 28 września 1717 roku

Frekwencja, która do 1872 roku była jeszcze bardzo niezadowalająca, bo zaledwie połowa dzieci, które miały chodzić do szkoły, faktycznie do niej chodziła, stale się poprawiała. Działo się tak dzięki coraz surowszym rozporządzeniom, aż w końcu na mocy rozporządzenia nadprezydenta z 15 września 1884 roku został wprowadzony obowiązek szkolny.

Poprawiała się też nieco sytuacja finansowa nauczycieli (od 1 kwietnia 1889 roku), a to dzięki zniesieniu dawnych składek oraz podwyższeniu i zwiększeniu państwowych dodatków za wysługę lat, które wcześniej wynosiły 90 i 180 marek po 12 względnie 24 latach służby. Teraz osiągnęły one kwoty 100, 200 i 300 marek po 10, 20 i 30 latach służby.

Po tym jak jakiś czas temu niektóre szkoły w północnej części powiatu gliwickiego zostały przydzielone do tarnowickiego okręgu inspekcji szkolnej, 1 października 1886 roku powiat gliwicki podzielono na dwa okręgi inspekcji szkolnej. Do okręgu pyskowskiego włączono szkoły, które przedtem również należały do okręgu tarnowickiego. Pierwszy powiatowy inspektor szkolny doktor Wesendonck był nauczycielem gimnazjalnym w prowincji nadreńskiej i po mniej więcej dwuletniej działalności powrócił do swojej ojczyzny, ponieważ nie mógł znieść górnośląskiej polskości i pobytu w Pyskowicach.

11 lutego 1890 roku powołano tu nowy zarząd szkoły¹³⁶ składający się z: 1. właściciela dominium, 2. miejscowego inspektora szkolnego, 3. zagrodnika¹³⁷ Glogaschy, 4. zagrodnika

Der Spielbesitz, welcher bis zum Jahre 1882
nur sehr im Augen Aug und von der pflicht-
tügen Kindern nur kann die Hälfte erreicht,
bis zu Spiel kann, wurde durch vorerwähnte
Verordnungen immer besser bis endlich
durch die Oberprüfungsverordnung vom
15. September 1884 der Spielmann zufolge,
wie durch gesetz worden ist.

Auf die finanzielle Lage der Lehrer ist durch
Aufhebung der Palitten Beiträge und der
Förderung und Vermehrung der staatlichen Schulen,
zu zeigen, welche Preise 90 und 180 Mark und
12 bzw. 24 Vierspänner ^(beträgen) jetzt dagegen 100, 200
und 300 M und 10, 20 und 30 Vierspänner betragen,
im Jahre veranschlagt worden. (vom 1. April
1889 ab).

Insbesondere wird hier einige Spiele in niedrigen Preisen
des Königs Gleiwitz im Spielinspektionsbezirk Torunowitz
zuständig waren, nämlich am 1. Oktober 1886 der Kreis
Gleiwitz in zwei Spielinspektionsbezirk geteilt. Der
Kreis Kretschmer Bezirk wurden nun die werden zum
Bezirk Torunowitz gehörigen Spiele zuständig. Der erste
Kreis Spielinspektions ~~bezirk~~ ist. Wesentlich nur gegen
Spiellose in der Kämpferung und steht nur noch
zweijähriger Tätigkeit in seiner Heimat zu sein. In
ihm die abschließen Polacken und der Aufsicht
galt in Kreis Kretschmer unwirksam waren.

Am 11. Februar 1890 wurde folgende die Ver-
teilung eines Spielinspektors bestanden und
1. dem Herrn Dominikowitzer 2. dem Lokalspielinspektoren
3. dem Herrn Kupferer Glogowitzer, 4 dem Herrn Kupferer

Herrn Bingen 5. dem Vater Ferdinand Lisch.

Die Bemerkungen des Hülfsgerichts der Indifferenz
Leporell Anna Bismich sind eine geeignete Antwort
zu erwarten bleiben erfolglos. Abzulegen sollte der
Hilfsgerichtsleiter nicht mit der erforderlichen Genauigkeit
die Erfüllung eines solchen Befehls geschehen.

Am 1. Januar 1890 hat zu 1. Juni desselben Jahres sollte
der Hilfsgerichtsleiter Schick die Entscheidung der Reichs-
Anwaltschaft und die Entscheidung der neuen Regierung
mit der Prüfung des Falls.

Im Jahre 1890 fand die Untersuchung der Adjunkten
Halle in einer rechtlichen Lage, wobei der
Staatsanwalt mit Grund der Gesetze von
von 100 auf 300 Mark erhöht wurde.

Am 9. Februar 1892 wurde der Fall wegen Änderung
der Hauptanwaltschaft geschlossen und nach dem 6. März geschlossen.

Am 1. Mai 1892 fand die Hauptanwaltschaft der
Freiherren in der Hauptanwaltschaft in Kattowitz statt.

Am 7. 5. 1891 Abends 8 Uhr wurde der Fall von einem
Litzschler getroffen und am Morgen und dem Abend
von Litzschler. Der Fall wurde der Hilfsanwaltschaft von
der Provinzial-Anwaltschaft in Leipzig von 400 M.
verurteilt. In dem Fall wurde die Hauptanwaltschaft mit
ihrem Kind, welche mit dem Hauptanwaltschaften in
In demselben Jahre stattfand in der Hauptanwaltschaft
Freiherren in Kattowitz. Holz, welche für den
Hauptanwaltschaften und die Hauptanwaltschaften in
einige Entscheidungen, welche sich in der Hauptanwaltschaft
Hauptanwaltschaften und die Hauptanwaltschaften in
Hauptanwaltschaften und die Hauptanwaltschaften in

Paul Bujara 5 dem Salter Ferdinand Siske.

Die Bemühungen des Schulinspektors die Industrielehrerin Anna Böhnich durch eine geeigneteren Person zu ersetzen blieben erfolglos. Desgleichen hatte der Kreisschulinspektor nicht mit der erforderlichen Energie die Anstellung eines vierten Lehrers gefordert.

Vom 1. Januar 1890 bis zum 1. Juni desselben Jahres hatte der Kreischulinspektor Schink die Vertretung des Peiskretscher Bezirks und inspizierte bei einer Durchreise auch die hiesige Schule.

Im Jahre 1890 fand die Umwandlung der Adjuvantenstelle in eine ordentliche III Lehrstelle statt, wobei der Staatszuschuß auf Grund des Gesetzes von [von] 100 auf 300 Mark erhöht wurde.

Am 9 Februar 1892 wurde die Schule wegen Ausbruchs der Masernepidemie geschlossen und nach etwa 6 Wochen geöffnet.

Am 1. Mai 1892 fand die Versetzung des III Lehrers Frobel an die Stadtschule in Kattowitz statt.

Am 7.5.1891 Abends 7 Uhr wurde die Schule von einem Blitzschlage getroffen und am Dache und dem Giebel arg beschädigt. Der Schaden wurde der Schulgemeinde von der Provinzial-Feuer-Societät in Höhe von 400 M ersetzt. In dem Schulhause bafand sich nur die Frau Lehrer Scherner mit ihren Kindern, welche mit dem Schreck davon gekommen sind!

In demselben Jahre entstand in der Wohnung des Lehrers Frobel ein Stubenbrand. Holz, welches hinter dem Ofen lag fing Feuer und Niemand zur Stelle war sind einige Kleidungsstücke, welche sich in der Nähe des Ofens befanden verbrannt. Da auch der Ofen und die Wand etwas beschädigt waren, erhielt sowohl die

Paula Bujary, 5. siodlarza¹³⁸ Ferdinanda Siskego.

Starania inspektora szkolnego, żeby nauczycielkę zajęć praktycznych Annę Böhnich zastąpić właściwszą osobą, okazały się bezskuteczne. Podobnie powiatowy inspektor szkolny nie domagał się z dostateczną energią zatrudnienia czwartego nauczyciela.

Od 1 stycznia 1890 roku do 1 lipca tegoż roku powiatowy inspektor szkolny Schink przejął w zastępstwie okręg pyskowiński i w czasie któregoś przejazdu wizytował tutejszą szkołę.

W 1890 roku przekształcono stanowisko nauczyciela pomocniczego w zwyczajne stanowisko trzeciego nauczyciela i na mocy ustawy zwiększono dodatek państwowy ze 100 do 300 marek.

9 lutego 1892 roku szkoła została zamknięta z powodu wybuchu epidemii odry¹³⁹. Otwarto ją ponownie po około sześciu tygodniach.

1 maja 1892 roku trzeciego nauczyciela Frobla przeniesiono do szkoły miejskiej w Katowicach¹⁴⁰.

7 maja 1891 roku o godzinie 7.00 wieczorem w szkołę uderzył piorun, który mocno uszkodził dach i ścianę szczytową. Szkody zostały zrekomensowane gminie przez Prowincjonalne Towarzystwo Pożarowe¹⁴¹ kwotą 400 marek. Podczas tego zdarzenia w budynku szkolnym znajdowała się żona nauczyciela Schenera ze swoimi dziećmi, które bardzo się przestraszyły!

W tym samym roku w mieszkaniu nauczyciela Frobla wybuchł pożar. Zapaliło się drewno leżące za piecem. Ponieważ nikogo nie było na miejscu, spaliło się kilka ubrań, które znajdowały się w pobliżu pieca. Również piec i ściana zostały nieco uszkodzone, dlatego zarówno

Gemeinde als auch der Lehrer Frobels eine Brandentschädigung von etwa je 50 M. Der Lehrer Frobels mußte jedoch 10 Mark Strafe wegen fahrlässiger Brandstiftung zahlen.

Die Gemeinde hat bei der Reparatur des Schulgebäudes von dem Betrage der Brandentschädigung mehr als die Hälfte erspart und dafür nach mehreren aufgewogenen Debatten in der Gemeindeversammlung die Beschaffung von Doppelfenstern in den Schulklassen bewilligt. Auch die hölzerne und schlecht gewordene Pumpe am Schulbrunnen wurde durch eine eiserne ersetzt. Im Laufe des Sommers 1892 trat infolge Regenmangels eine große Wassernot ein. Die meisten Brunnen auch der Schulbrunnen sind versiegt. Infolge einer Regierungsverordnung sollten die Umwehrungen an den Brunnen auf 1,30 M erhöht werden. Dadurch wurde das Heraufziehen des Wassers sehr erschwert und es sind mehrere neue eiserne Pumpen im Dorfe angeschafft worden. Die alte hölzerne Pumpe von der Schule kam an dem Brunnen beim Czichorowskischen Gasthause.

Nach langen Verhandlungen in welchen sich die Gemeinde Langendorf und der Patron gegen die Anstellung eines vierten Lehrers gestraubt haben, wurde durch Beschluß des Kreis Ausschusses und des Provinzialrates die Gemeinde gezwungen den vierten Lehrer anzustellen.

Am 1. Oktober 1892 wurde der Lehrer Paul Wisnia aus Leiningen in Lothringen nach Langendorf als III Lehrer versetzt und am 1. Dezember des Jahres 1892 erfolgte die Anstellung des vierten Lehrers J. Czerny welcher bisher Adjuvant in Kaminitz war.

Am 1. April 1893 wurde das bisherige vier-

Dzieci przy drewnianej pompie
(Na pompie napis:
Woda niezdatna do picia)

gmina, jak i nauczyciel Frobels otrzymali odszkodowanie wynoszące mniej więcej po 50 marek. Nauczyciel Frobels musiał jednak zapłacić 10 marek kary za pożar spowodowany jego niedbalstwem.

Gmina, usuwając obydwie szkody w budynku szkolnym, zaoszczędziła z kwoty odszkodowania pożarniczego więcej niż połowę i uchwaliła, po kilku rozważnych naradach na zebraniu gminy, by zakupić za to podwójne okna do klas. Również pompę w studni szkolnej, drewnianą i w złym stanie, zastąpiono żelazną. Latem 1892 roku z powodu suszy wystąpił wielki niedobór wody. Większość studni, w tym również szkolna, wyschła. Zgodnie z rozporządzeniem rejencyjnym obramowania studni powinny zostać podwyższone do 1,30 metra. Utrudniło to bardzo wyciąganie wody, dlatego we wsi zakupiono sporą liczbę nowych żelaznych pomp. Starą drewnianą pompę szkolną zamontowano w studni przy gospodzie Czichorowskiego.

Po długich negocjacjach, w czasie których gmina Wielowieś i patron sprzeciwiali się zatrudnieniu czwartego nauczyciela, gmina została jednak zmuszona uchwałą komitetu powiatowego i rady prowincjalnej do zaangażowania czwartego nauczyciela.

1 października 1892 roku nauczyciel Paul Wisnia z Leiningen¹⁴² w Lotaryngii został przeniesiony do Wielowiesi jako trzeci nauczyciel. 1 grudnia 1892 roku zatrudniono czwartego nauczyciela J. Czernego, który dotąd był nauczycielem pomocniczym w Kamienicy.

1 kwietnia 1893 roku dotychczasowy system czteroklasowy

Gemeinde allmählich der Lese Frobel eine Grundentfessung
von etwa je 60 M. der Lese Frobel müßte jedoch 10 Mark
Steuer wegen fahrlässiger Landpflanzung zahlen.
Die Gemeinde hat bei der Reparatur des Spilbühnen der
von dem Lese der Grundentfessung mehr als die Hälfte
aufgekauft und dafür nun mehrere aufgeworfene Substanten in der
Gemeindeversammlung die Leseung von Doppelsteuern
in der Spilbühne bewilligt. Eine der folgenden sind
schon gemacht worden. Fünfte der Spilbühnen wurde durch
eine neue ersetzt. Im Laufe des Jahres 1892
hat in Folge Regenmangel eine große Dürre
ein. Die meisten Lössen sind in der Spilbühnen
sehr mangelhaft. Infolge einer Regenmangelverordnung
sollten die Anwesenheiten an der Lössen auf 1,30 M.
gesetzt werden. Dadurch wurde der Lössen der
Dürre sehr mangelhaft und es sind mehrere neue Lössen
Pumper in der Lössen mangelhaft worden. Die alte Lössen
Fünfte der Spilbühnen kam an der Lössen kein
Dürre mangelhaft. Gutschick.

Der Lössen Lössen in welcher die Gemeinde
Lössen und die Lössen gegen die Lössen und
mindesten Lössen mangelhaft sind, wurde durch Lössen der
Lössen mangelhaft und der Lössen mangelhaft die Gemeinde
Lössen in der Lössen Lössen mangelhaft.

Am 1. Oktober 1892 wurde der Lössen Paul Wisner
mit Lössen in Lössen und Lössen als
III Lössen mangelhaft und am 1. Dezember der Lössen
1892 zufolge die Lössen der Lössen Lössen
4 Lössen die Lössen Lössen in Lössen
war.

Am 1. April 1893 wurde der Lössen Lössen.

Klassen passen in ein fünfklassiges Seminar.

Am 1. April 1893 ist die fünfjährige Freischule eröffnet,
und sind die fünfjährigen Kinder der katholischen Pfarre
übernommen worden.

Am 1. April wurden auch alle der Dorfschulkindern, die
Christen Lepore, Auguste F. in das II u. I. Klasse
eingesetzt, nachdem schon ein Jahr früher die Christen
Fidel in der Unterklasse in Gebrauch gekommen ist.

Durch die Lepore und die Christen der Gossler-
und Leditz-Parochien sind in ihrer Hoffnung
auf eine Verbesserung der Verhältnisse schon, soviel
infolge der Landtagsbeschlüsse vom 4. Mai 1893,
in welcher die Verhältnisse der Minister Bessel
zur Verbesserung der Leporen ^{in der Lepore} und
unter den Leporen in Lengenfeld große Hoffnungen
erregt.

Lengenfeld, den 17. Mai 1893.

Bessel,
I. Lepore.

klassensystem in ein fünfklassiges erweitert.

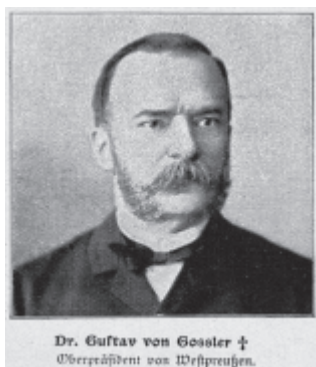
Am 1. April 93 hat sich die jüdische Privatschule aufgelöst, und sind die jüdischen Kinder der katholischen Schule überwiesen worden.

Am 1. April 93 wurden an Stelle der Dortmundschen, die Hirtschen Lesebücher, Ausgabe F. in der II u. I. Klasse eingeführt, nachdem schon ein Jahr früher die Hirtschen Fibel in der Unterklasse in Gebrauch gekommen ist.

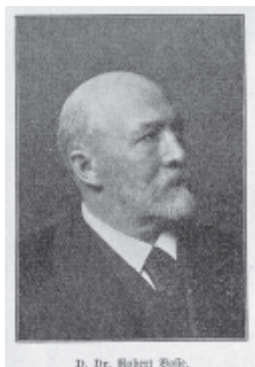
Nachdem die Lehrer durch das Scheitern des Gosslerschen und Zedlitzschen Gesetzentwurfes in ihren Hoffnungen auf eine Gehaltsverbesserung sich getäuscht haben, herrschte infolge der Landtagsverhandlung vom 4. Mai 1893, in welcher die Schulvorlage des Ministers Bosse zur Verbesserung des Lehrereinkommens abgelehnt wurde, auch unter den Lehrern in Langendorf große Mißstimmung.

Langendorf, den 17. Mai 1893

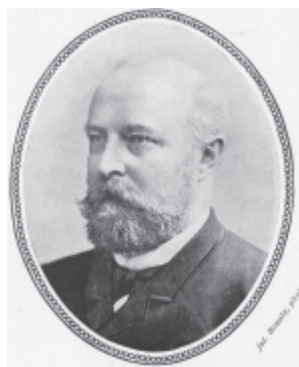
Bartelt,
I. Lehrer.

Gustav Heinrich Konrad
von Goßler

Robert Bosse

Karl Eduard Robert
von Zedlitz i Trützschler

został powiększony do pięcioklasowego.

1 kwietnia [18]93 roku rozwiązano prywatną szkołę żydowską, a uczące się w niej dzieci przeniesiono do szkoły katolickiej.

1 kwietnia [18]93 roku zamiast czytanek dortmundzkich wprowadzono w drugiej i pierwszej klasie czytanki Hirta¹⁴³, wydanie F. Już rok wcześniej w niższej klasie wszedł do użytku elementarz Hirta.

Gdy nauczyciele zawiedli się w swoich nadziejach na podwyższenie płac z powodu niepowodzenia projektu ustawy Goßlera¹⁴⁴ i Zedlitza¹⁴⁵, również wśród nauczycieli z Wielowiesi zapanowało wielkie niezadowolenie wskutek odrzucenia w trakcie obrad parlamentu 4 maja 1893 roku wniosku ministra Bossego¹⁴⁶, mającego na celu podniesienie ich dochodów.

Wielowieś, 17 maja 1893 roku

Bartelt
Pierwszy nauczyciel

Betrifft den Wasserstand im Schulbrunnen.

Am 19. Mai 1893 betrug die Tiefe des Schulbrunnens am neuen Schulhause 12 1/2 m. und der Wasserstand 3 1/2 m. Der Wasserspiegel befand sich also 9 m unter dem Nivau des Schulhofes.

am 15 Juni	1893	betrug	der	Wasserstand	2 3/4 m
" 20 Aug.	1893	"	"	"	2 "
" 17 Sept.	1893	"	"	"	2 "
" 20 Okt.	1893	"	"	"	2 1/4 "
" 18. Sept.	1921	"	"	"	1/2 m

Herb Born
(z rysunkiem studni
z żurawiem)

Herb Drommershausen
(z rysunkiem studni
z kołowrotem)

Historyczna drewniana
pompa w Altleisnig
(dzielnica Leisnig)

Studnie i pompy były tak ważne w życiu społeczności, że znalazły miejsce w herbach wsi oraz miast.

W *Kronice* mówi się o drewnianych i żelaznych pompach. Znajduje się w niej także wzmianka o rozporządzeniu nakazującym podniesienie obramowania (zabezpieczenia) studni do 1,30m, co bardzo utrudniało wyciąganie wody i zadecydowało o zakupie przez wielu mieszkańców wsi żelaznych pomp.

Rozporządzenie to mogło odnosić się tylko do studni z żurawiem bądź z kołowrotem, ale raczej tych z kołowrotem.

Współczesna drewniana pompa

Produkcja drewnianych pomp

„Czasy się zmieniły, ale tradycja drewnianych pomp przetrwała.”
Dewizę tę realizuje firma Stellmacherei und Brunnenbau Neupert w Neukirchen, która od 1890 roku produkuje drewniane pompy dla prywatnych i publicznych klientów.

Dotyczy stanu wody w szkolnej studni

19 maja 1893 roku głębokość szkolnej studni przy nowej szkole wynosiła 12 1/2 metra, a stan wody 3 1/2 metra. Lustro wody znajdowało się więc 9 metrów poniżej poziomu dziedzińca szkolnego.

15 czerwca 1893 roku	stan wody wynosił	2 3/4 metra
20 sierpnia 1893 [roku]	" "	2 "
17 września 1893 [roku]	" "	2 "
20 października 1893 [roku]	" "	2 1/4 "
18 września 1921 [roku]	" "	1/2 metra.

Lehrbuch des Wasserstands in Thälern.

Am 14. Juli 1893 betrug die Höhe des Wassers
 standes am neuen Pegelpunkt $12\frac{1}{2}$ m. und der
 Wasserstand $3\frac{1}{2}$ m. Der Wasserspiegel befand sich
 also 9 m unter dem Niveau des Pegelpunkts.

am 15. Juni 1893	betrug der Wasserstand	$2\frac{3}{4}$ m
„ 20. Aug. 1893	„ „ „	2 „
„ 17. Sept. 1893	„ „ „	2 „
„ 20. Okt. 1893	„ „ „	$2\frac{1}{2}$ „
„ 18. Sept. 1901	„ „ „	$\frac{1}{2}$ m

dat

Brüppstund des Brunnens am alten Wyllgang

am 19. Mai 1893 betrug d. h. Höhe des Brunnens am
alten Wyllgang 17,50 m. der Brüppstund 4,30 m. der
Brüppstündel befand sich somit 10,20 m unter der Grotte,
fließt.

am 19. Mai 1893 betrug der Brüppstund 4,30 m

18 Sept. 1921 " " " 1,20 m

Wasserstand des Brunnens am alten Schulhause.

Am 19. Mai 1893 betrug die Tiefe des Brunnens am alten Schulhause 14,50 m. der Wasserstand 4,30 m Der Wasserspiegel befand sich somit 10,20 m unter der Erdoberfläche.

Am 19. Mai 1893 betrug der Wasserstand 4,30 m

" 18 Sept. 1921 " " " 1,20 m

„Jeśli chodzi o dzieła sztuki, kościół ma wartościowy obraz z XIV wieku przedstawiający zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny” (*Kronika*).

„Według zapisów kroniki kościelnej kościół w obecnym kształcie [z czasów założenia *Kroniki*] został zbudowany około 1240 roku” (*Kronika*). Obraz *Zaśnięcie NMP*, centralna część wielowiejskiego tryptyku, pochodzi z początku XV w. Tryptyk został usunięty w 1575 roku z kościoła, gdy przeszedł on w ręce protestantów. Wartość obrazu, choć użytego do oszalowania schodów w wieży, została dostrzeżona w latach 90. XIX w. W 1926 roku na polecenie kierownictwa wystawy śląskich sztuk plastycznych średniowiecza został przewieziony do Wrocławia, poddany gruntownej konserwacji i przed 1932 rokiem znalazł się w Muzeum Diecezjalnym (obecnie Archidiecezjalnym) we Wrocławiu, gdzie znajduje się do dziś.

Z tryptyku zachował się jedynie obraz centralny oraz prawe skrzydło (z uszkodzoną dolną kwaterą), na którym przedstawiono sceny z życia świętej Marty (ewangelijne: uzdrowienie kobiety chorej na krwotok i Jezus w domu św. Marty; legendarnej: św. Marta pogromczyni smoka).

Lewe skrzydło przepadło, znawcy sztuki jednak przyjmują, że znajdowały się na nim sceny z życia świętej Magdaleny (ewangelijne: namaszczenie stóp Jezusa oraz spotkanie ze Zmartwychwstałym; legendarnej: Magdalena siedmiokrotnie za dnia unoszona do nieba)

Rekonstrukcja wielowiejskiego tryptyku

Stan wody w studni przy starej szkole.

19 maja 1893 roku głębokość studni przy starej szkole wynosiła 14,50 metra, a stan wody 4,30 metra. Lustro wody znajdowało się zatem 10,20 metra poniżej powierzchni ziemi.

19 maja 1893 roku stan wody wynosił 4,30 metra

18 września 1921 roku " " " 1,20 metra.

Wasserstand des Stefanschen Brunnens.

Am 19 Mai 1893 betrug die Tiefe des Brunnes fast 14 m.

Der Wasserstand betrug am 19 Mai 93 3,78 m.

„W Wielowsi nie ma zbyt wiele rzeczy godnych uwagi,
oprócz zabytkowego ołtarza głównego z kościoła jezuitów w Opolu” (*Kronika*)

W 1934 roku parafia wielowiejska podjęła się przebudowy kościoła. Po odzyskaniu go w 1629 roku od protestantów, najpierw, co najmniej do 1679 roku, był pod wezwaniem Narodzenia NMP, ale w 1687 roku już był poświęcony Wniebowzięciu NMP. Ze zmianą wyznania należy łączyć wzmiankę w *Kronice* o wielowiejskim zabytkowym ołtarzu głównym z kościoła jezuitów w Opolu, o czym świadczą protokoły wizytacyjne z 1679 i 1687–1688 roku oraz monografia *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Tost-Gleiwitz* z 1943 roku, a nadto drobna uwaga Chrzyszczka o usunięciu około 1679 roku sklepienia z prezbiterium w wielowiejskim kościele.

Przebudowa polegała na usunięciu prezbiterium i wzniesieniu w jego miejsce nawy poprzecznej (transeptu) i nowego prezbiterium, a nadto dobudowaniu klatki schodowej na chór i zakrystii po obydwu stronach prezbiterium.

Na górze zdjęcie przedstawia wnętrze kościoła sprzed 1934 roku, w środku po przebudowie z 1935 roku, na dole obecne z dawnymi ołtarzami bocznymi i ołtarzem głównym z obrazem *Wniebowzięcie NMP* z dawnego kościoła jezuitów w Opolu.

Stan wody w studni Stefana¹⁴⁷.

19 maja 1893 roku głębokość studni wynosiła prawie 14 metrów.

Stan wody 19 maja [18]93 roku wynosił 3,78 metra.

Postpostamt Dr. Stefan von Lönner.

am 19. Mai 1895 bringe ich Sie Dr. Lönner post
14 m.

Dr. Postpostamt bringe am 19. Mai '93 3,78 m.

Der Königliche Kreisschulinspektor Dr. Starker wurde vom 15. Oktober 1893 ab nach Frankenstein versetzt und die Fortführung der Geschäfte der Kreisschulinspektion dem Schulinspektor Herrn Schink in Gleiwitz übertragen. Am 1. Januar 1894 kam der frühere Gymnasiallehrer Dr. Faulde aus Ratibor als Kreisschulinspektor nach Peiskretscham, der jedoch wegen Krankheit bald von diesem Amte zurücktrat und in Ratibor starb.

Am 29. März 1893 ist der Herr Schulpatron Baron von Durant am Herzschlag (Herzneu-rose) auf eine Reise vom Bahnhof Tost nach Langendorf gestorben. An dem prachtvollen Begräbnisse nahmen der Kriegerverein und die Schulkinder theil. Die Regimentsmusik spielte den Chopinschen Trauermarsch und Chorale. Die Lehrerschaft von Langendorf und Umgegend sangen die Lieder „Über den Sternen“ und „Schlummre sanft“. Der frühere Hauslehrer und jetzige Pastor Rauch hielt im Hause der Herr Pastor Simon – Tost am Grabe eine Rede. Die Rede Rauchs über den Spruch: „Wie der Hirsch nach frischem Wasser lechzet, also dürstet meine Seele nach Gott“ war eine glänzende. Da der Verstorbene allgemein sehr beliebt war, war sowohl die Teilnahme hoher Herrschaften als auch der ganzen Gemeinde eine sehr große. Viele Häuser hatten Trauerflaggen angelegt. Friede seiner Asche!

Vom 1. Juli 1894 ab fungiert Herr Stein, welcher aus der Rheinprovinz nach Oberschlesien versetzt wurde, als kommissarischer Kreisschulinspektor in Peiskretscham.

Hans von Durant, najstarszy syn Emila von Duranta i spadkobierca jego majątku

15 października 1893 roku królewski powiatowy inspektor szkolny doktor Starker został przeniesiony do Ząbkowic Śląskich¹⁴⁸. Dalsze zajmowanie się sprawami Powiatowej Inspekcji Szkolnej powierzono inspektorowi szkolnemu panu Schinkowi w Gliwicach. 1 stycznia 1894 roku były nauczyciel gimnazjalny doktor Faulde z Raciborza¹⁴⁹ przyszedł do Pyskowic jako powiatowy inspektor szkolny, ale wkrótce zrezygnował z tego urzędu z powodu choroby i zmarł w Raciborzu.

29 marca 1893 roku patron szkoły pan baron von Durant zmarł na atak serca w czasie podróży z dworca kolejowego w Toszku do Wielowsi. We wspólnym pogrzebie uczestniczyli związek kombatanów¹⁵⁰ oraz uczniowie. Orkiestra pułkowa grała marsz żałobny Chopina¹⁵¹ i chorały¹⁵². Nauczyciele z Wielowsi i okolicy śpiewali pieśni *Über den Sternen*¹⁵³ i *Schlummre sanft*¹⁵⁴. Rauch, który kiedyś był nauczycielem domowym, a teraz jest pastorem, przemawiał w domu, natomiast pastor Simon z Toszka [wygłosił mowę] nad grobem. Przemowa Raucha na temat słów „Jak łania pragnie świeżej wody, tak łaknie moja dusza Boga”¹⁵⁵ była prześwietna. Ponieważ Zmarły był powszechnie bardzo lubiany, bardzo liczny był udział [w jego pogrzebie] zarówno osób z wyższych sfer, jak i całej gminy. Na wielu domach powieszono żałobne flagi¹⁵⁶. Pokój jego prochom!

Od 1 lipca 1894 roku pan Stein, który z prowincji Renu¹⁵⁷ został przeniesiony na Górny Śląsk, pełni funkcję komisarycznego powiatowego inspektora szkolnego w Pyskowicach.

Am 26. Januar 1894 kam ein Königlicher Regierungsbaurat in Begleitung des Kreisbaumeisters nach Langendorf um mit den Schulinteressenten über die Erweiterung der Wohnung des ersten Lehrers im alten Schulhause zu verhandeln. Nach langem Widerstreben des Kirchenvorstandes besonders des Pfarres Gans, welcher betonte, der Lehrer müsse sich mit der bisherigen Wohnung begnügen, da auch seine Vorgänger schon seit 100 Jahren mit derselben ausgekommen sind, wurde die Gemeinde gezwungen die bereits erfolgte Einrichtung der Küche aus einem früheren Klassenzimmer zu genehmigen und dem Lehrer definitiv zu übertragen. –

Am 7. Dezember 1894 kam der Kreisbaumeister nochmals um den Bauzustand der alten Schule zu besichtigen. –

In der Generalkonferenz am 27. Oktober 1894 teilte der Herr Kreisschulinspektor mit, daß die Königliche Regierung aus den bisherigen vier fünf Konferenzbezirke gebildet hat. Dabei wurde Langendorf, das bisher einen eigenen Bezirk gebildet hatte, dem Bezirk Tworog einverleibt.

Am 11. Dezember 1894. kam der Königliche Regierungsrat Wende in Begleitung des Kreisschulinspektors nach Langendorf um daselbst die Schule zu prüfen. Ein Teil der Kinder der Oberklasse mußte einen Brief anfertigen und dabei die Arbeiten der Mutter, wie dieselben aus eigener Anschauung den Kindern bekannt sind, beschreiben. Die Prüfung in Religion

Tablica ścienna Rośliny

Jacob Friedrich
Ferdinand Schreiber,

26 stycznia 1884 roku przybył do Wielowsi królewski rejencyjny radca budowlany¹⁵⁸ w towarzystwie powiatowego mistrza budowlanego, aby z osobami zajmującymi się sprawami szkoły omówić kwestię poszerzenia mieszkania pierwszego nauczyciela w starej szkole. Po długotrwałym sprzeciwie ze strony zarządu kościelnego¹⁵⁹, zwłaszcza proboszcza Gansa, który upierał się, że nauczyciel musi zadowolić się dotychczasowym mieszkaniem, ponieważ przez sto lat wystarczało ono jego poprzednikom, gmina musiała się zgodzić na urządzoną w jednej z klas kuchnię i na ostateczne przekazanie jej nauczycielowi.

7 grudnia 1894 roku powiatowy mistrz budowlany raz jeszcze przybył [do Wielowsi], aby ocenić stan starej szkoły. –

Na konferencji generalnej 27 października 1894 roku powiatowy inspektor szkolny zakomunikował, że królewska rejencja z dotychczasowych czterech okręgów konferencyjnych utworzyła pięć. W związku z tym Wielowieś, która stanowiła dotąd własny okręg, została włączona do okręgu Tworóg.

11 grudnia 1894 roku do Wielowsi przybyli królewski radca rejencyjny Wende i powiatowy inspektor szkolny, aby przeprowadzić egzamin. Część dzieci z wyższej klasy musiała napisać list i opisać zajęcia matki, które zna z własnego doświadczenia. Egzamin z religii

Am 26. Januar 1894 kam ein königlicher Kommissar in Begleitung des Kreis-Inspektors auf Langeland um mit den Schullehrern über die Fortentwicklung der Fortbildung des ersten Lesers im alten Spiel zu verhandeln. Auf Langeland sind, soviel ich wissen, besonders der Fortschritt des Lesers, welcher bereits in der ersten Klasse mit der schwierigen Fortbildung beginnt, in der ersten Klasse schon seit der ersten mit der ersten Klasse kommen wird, wobei die Fortbildung der ersten Klasse bereits vollständig eingerichtet ist und die Fortbildung der ersten Klasse in der ersten Klasse der ersten Klasse zu überlegen.

Am 7. Dezember 1894 kam der Kreis-Inspektor nachmittags um den Fortschritt der ersten Klasse zu besichtigen.

In der Generalkonferenz am 27. Oktober 1894 teilte der Herr Kreis-Inspektor mit, dass die königliche Regierung mit der schwierigen Fortbildung der ersten Klasse beauftragt ist. Dabei wurde Langeland, das bisher einen eigenen Bezirk gebildet hat, dem Bezirk Tvedestrand zugeteilt.

Am 11. Dezember 1894 kam der königliche Kommissar in Begleitung des Kreis-Inspektors auf Langeland um daselbst den Fortschritt der ersten Klasse zu besichtigen. Ein Teil der Kinder der ersten Klasse müssen einen Fortschritt machen und dabei die Arbeiten der ersten Klasse, wie die ersten Klasse, in der ersten Klasse bekannt sind, in der ersten Klasse in der ersten Klasse in der ersten Klasse.

erwartete sich über das Gungsgut und den besten
Glaubensartikel. Der im Herbst Offenbarung
und Testament wurde eine Lehrschrift über
lang. Dieser wurde eine Gedicht einzeln und
in drei Bänden und der Inhalt von drei
Hilfsbüchern abgefragt und in Gattungen und
Gegensätzen gegliedert. In der Naturgeschichte hatte
der Lehrer an der Schule der Kunst, eine Lehr-
gegenständlichkeit zu zeigen. Die ganze Periode
dauerte etwa 2 Stunden. In der II. u. III. Klasse
je 1/2 Stunden.

Der Lehr Faut Wieser wurde am 1. April 1895 nach
Ermannsteden an die dortige fünfstufige Volksschule
versetzt und die Stelle blieb bis zum 11. Juni vakant.
Der Lehrer Kluger, welcher aus Gr. Peterwitz zum 1. April
versetzt wurde, wirkte nur bis zum 15. Oktober und
kam nach Josephsdorf bei Kuttowitz. Am 17. März 1896
nach Hilgersheim und Einföhrung der 4. Klasse
Gerson in die dritte Lehrstelle.

17/3 96 Helm.

Am 1. April 1896 wurde der Vorkursanten
dieser Art. Duxek auf die dritte Lehrstelle be-
rufen. Derselbe kam von der Pension zu Pilsen
und wurde in der Zeit vom 1. Oktober bis 10. Dezember
zum Militär eingezogen.
Ein weiterer Fortschritt des Vorkursanten geschah in
Jahre 1896 durch die Einführung der großen
Hilfsbücher und die Neubildung der Vorkursanten
stand. Dieser bestand bisher nur aus den
Vorarbeiten des Vorkursanten, weil diese bis dahin
die einzigen Vorkursanten waren.

erstreckte sich über das Hauptgebot und den ersten Glaubensartikel. Von den Worten Offenbarung und Testament wurde eine Begriffserklärung verlangt. Ferner wurde ein Gedicht einzeln und im Chor deklamiert und der Inhalt vom Kreisschulinspektor abgefragt und in Geschichte und Geographie geprüft. In der Naturgeschichte hatte der Lehrer an dem Bilde „Der Strauß“ seine Lehrgeschicklichkeit zu zeigen. Die ganze Revision dauerte etwa 2 Stunden. In der II u. III Klasse je 1/2 Stunde.

Der Lehr[er] Paul Wisnia wurde am 1. April 1895 nach Emanuelssegen an die dortige fürstliche Privatschule versetzt und die III Stelle blieb bis zum 11. Juni vakant.

Der Lehrer Kluger, welcher aus Gr. Peterwitz nach hier versetzt wurde, amtierte nur bis zum 15. Oktober und kam nach Josefzdorf bei Kattowitz. Am 17. März 1896 war Schulprüfung und Einführung des 4. Lehrers Czerny in die dritte Lehrerstelle.

17/3 96 Stein

Am 1. April 1896 wurde der Schulamtskandidat Anton Duczek auf die vierte Lehrerstelle berufen. Derselbe kam von dem Seminar zu Pilchowitz und wurde in der Zeit vom 1. Oktober bis 10. Dezember zum Militair eingezogen.

Ein weiterer Fortschritt des Schulwesens geschah im Jahre 1896 durch die Einrichtung der großen Schulkasse und die Neubildung des Schulvorstandes. Dieser bestand bisher nur aus drei Vertretern der Gemeinde, weil diese bis dahin die sächlichen Schulunterhaltungskosten allein ge-

dotyczył głównego przykazania¹⁶⁰ i pierwszego artykułu wiary¹⁶¹. Trzeba było wyjaśnić znaczenie słów *Objawienie* i *Testament*. Następnie pojedynczo i w chórze recytowano wiersz, a powiatowy inspektor szkolny pytał o jego treść i sprawdzał wiedzę z historii i geografii. W zakresie historii naturalnej nauczyciel mógł wykazać się swoim talentem pedagogicznym na przykładzie obrazu *Struś*. Cały egzamin trwał około dwóch godzin; w drugiej i trzeciej klasie po pół godziny.

Nauczyciel Paul Wisnia został przeniesiony 1 kwietnia 1895 roku do Murcek¹⁶², do tamtejszej książęcej szkoły prywatnej, i trzecia posada pozostawała nieobsadzona do 11 lipca.

Nauczyciel Kluger, którego przeniesiono tu z Pietrowic Wielkich¹⁶³, sprawował swój urząd tylko do 15 grudnia, a następnie przeszedł do Józefowca¹⁶⁴ koło Katowic. 17 marca 1896 roku odbył się w szkole egzamin. Wprowadzono też czwartego nauczyciela Czernego na trzeci urząd nauczycielski.

17 marca [18]96, Stein

1 kwietnia 1896 roku kandydat na urząd nauczycielski Anton Duczek został powołany na czwartą posadę nauczycielską. Przybył on z seminarium¹⁶⁵ w Pilchowicach¹⁶⁶. W okresie od 1 października do 10 grudnia był powołany do wojska.

Dalszy rozwój systemu szkolnego nastąpił w 1896 roku dzięki utworzeniu dużego funduszu kasy szkolnej i powołaniu nowego zarządu szkoły. Dotychczas składał się on tylko z trzech przedstawicieli gminy, ponieważ do tej pory tylko ona ponosiła koszty utrzymania placówki szkolnej.

tragen hatte. Nach der Heranziehung der Gutsherrschaft zu diesen Kosten ist der Vertreter derselben der Vorsitzende des Schulvorstandes. Durch eine Verfügung der Königlichen Regierung soll nun auch der Hauptlehrer als Mitglied in den Schulvorstand einberufen werden.

Am 11. Februar 1897 fand die Schulprüfung zum ersten male ohne vorherige Ankündigung und ohne Zuziehung des Schulvorstandes statt. Dieselbe begann in der Oberklasse. Geprüft wurde über den 9. Glaubensartikel, Friedrich Wilhelm I die Gebirge Deutschlands, den Beweise für die Kugelgestalt der Erde, über Bruchrechnung u. Rabattrechnung. Gelesen wurde das Stück „Macht des Gebetes“ vorgetragen die Gedichte: Graf v. Habsburg, die Trompete von Vionville, der Wanderer in der Sägemühle. Letzteres auch in Chor und einzeln gesungen. Die Mädchen der Oberabteilung schrieben den Aufsatz: „Wie räume ich früh die Stuben auf?“ Die Knaben: Was muß ein Knecht thun, wenn er mit seinem Herrn ausfahren soll?“ Gegen ein Uhr war die Prüfung in sammlichen Klassen beendet.

Am 2. November 1897 ist die neue Schule in Borowian eröffnet worden. Etwa 30 Kinder aus Colonie Radun, welche bisher die Schule in Langendorf besucht haben, sind dieser neuen Schule zugewiesen worden. Von jetzt an besteht der Schulverband nur aus den Ortschaften Langendorf und Kieleschka.

In der Zeit vom 1. Oktober bis 15. November 1897 war der Lehrer Duczek zu einer militairischen Übung in Breslau eingezogen. Eine zweite Übung erfolgte in der Zeit vom 30. Juni bis 27 Juli 1898.

Fryderyk Wilhelm I,
król w Prusach
(1668–1740)

Ferdinand Freiligrath –
autor wiersza *Die
Trompete von Vionville*

Po wciągnięciu dworu pańskiego do udziału w tych kosztach jego przedstawiciel został przewodniczącym zarządu szkolnego. Na mocy rozporządzenia królewskiej rejencji do zarządu szkolnego jako jego członek powinien teraz zostać powołany również główny nauczyciel.

11 lutego 1897 roku, po raz pierwszy bez wcześniejszej zapowiedzi i bez wezwania zarządu szkolnego, odbył się egzamin szkolny. Egzamin zaczął się w klasie wyższej i dotyczył dziewiątego artykułu wiary¹⁶⁷, Fryderyka Wilhelma I¹⁶⁸, gór Niemiec, dowodu na kulistość Ziemi, rachunku z ułamkami i obliczania rabatu. Czytano fragment *Macht des Gebetes*¹⁶⁹, deklamowano wiersze: *Graf von Habsburg*, *Die Trompete von Vionville*¹⁷⁰, *Der Wanderer in der Sägemühle*¹⁷¹. Ten ostatni śpiewano także chórem i solo. Dziewczęta z wyższego oddziału pisały wypracowanie pt. „Jak rano sprzątam izbę?“, a chłopcy: „Co musi zrobić sługa, gdy ze swoim panem ma się wybrać w podróż?“. Egzamin zakończył się we wszystkich klasach około godziny 13.00.

2 listopada 1897 roku otwarto nową szkołę w Borowianach¹⁷². Blisko 30 dzieci z Raduni, które do tej pory chodziły do szkoły w Wielowisi, przydzielono do nowej placówki. Odtąd związek szkolny składa się tylko z miejscowości Wielowieś i Kieleczka.

Na okres od 1 października do 15 listopada 1897 roku nauczyciela Duczka wezwano na ćwiczenia wojskowe we Wrocławiu¹⁷³. Następnne ćwiczenia odbywały się od 30 czerwca do 27 lipca 1898 roku.

Am 1. Mai 1898 folgte der Kreispsittlingsgatter
Herr Klein einem unversehrten Rufe als Psitt.
insgatter nach Bochum. Die Verwaltung des
Bezirks übernahm der Herr Kreispsittlingsgatter
Dr. Hahn in Grop Strehlitz. Derselbe gab dem
sitzigen Psitt. am 13. Juni 1898 einen Befehl
abgefasst. Am 27. Juni fand eine Kreis Ra-
nission des Psitt. durch den Herrn Regierungsrat
von Dr. Wende statt. Derselbe gab er bezeich-
nend, dass die Psitt. während der Abwesenheit
des beurlaubten Hauptleutnants die volle Leitung ge-
nehmen ist und verordnete, dass bei einer Lan-
dungs der Hauptleutnant nicht allein seine
Instruktion in der Oberklasse sondern auch (dieses
beispielsweise) die Leitung der ganzen Psitt.
übernommen werden soll. Die Ranmission konnte
in der Oberklasse nicht vorgenommen werden, weil
das Zimmer verschlossen war und der Psitt.
nicht gefunden werden konnte.

Am 1. Oktober 1898 übernahm der frühere Gegen-
wartsoberleutnant Herr Dr. Mensch die kommis-
sionäre Verwaltung des Bezirks. In der am
19. Oktober stattfindenden Hauptkonferenz wurde
derselbe durch den Herrn Regierungsrat Dr.
Wende in sein Amt eingesetzt und der Psitt.
sowie vorzugesetzt. Bei dieser Gelegenheit hielt
der Hauptleutnant Böttch das Referat über
den Psitt.: Derselbe ist eine neue Verbindung

Am 1. Mai 1898 folgte der Kreisschulinspektor Herr Stein einer ehrenvollen Rufe als Schulinspektor nach Bochum. Die Verwaltung des Bezirks übernahm der Herr Kreisschulinspektor Dr. Hahn in Gross Strehlitz. Derselbe hat der hiesigen Schule am 15. Juni 1898 einen Besuch abgestattet. Am 27. Juni fand eine kurze Revision der Schule durch den Herrn Regierungsrat Dr. Wende statt. Derselbe hat es bemängelt, daß die Schule während der Abwesenheit des beurlaubten Hauptlehrers ohne Leitung gewesen ist und ordnete an, daß bei einer Beurlaubung des Hauptlehrers nicht allein seine Vertr[et]ung in der Oberklasse sondern auch (durch den dienstältesten Lehrer) die Leitung der ganzen Schule eingeordnet werden soll. Die Revision konnte in der Oberklasse nicht vorgenommen werden, weil das Zimmer verschlossen war und der Schlüssel nicht gefunden werden konnte.

Am 1. Oktober 1898 übernahm der frühere Gymnasialoberlehrer Herr Dr. Menschig die kommissarische Verwaltung des Bezirks. In der am 19. Oktober stattgefundenen Hauptkonferenz wurde derselbe durch den Herrn Regierungsrat Dr. Wende in sein Amt eingeführt und der Lehrerschaft vorgestellt. Bei dieser Konferenz hielt der Hauptlehrer Bartelt das Referat über das Thema: Warum ist eine Verbindung

Widok na Strzelce Opolskie,
1536 rok

1 maja 1898 roku powiatowy inspektor szkolny pan Stein został zaszczytnie powołany na stanowisko inspektora szkolnego w Bochum. Administrację okręgu przejął powiatowy inspektor szkolny pan doktor Hahn w Strzelcach Opolskich. 15 lipca 1898 roku złożył on wizytę w tutejszej szkole. 27 lipca odbyła się krótka wizytacja szkoły, którą przeprowadził radca rejencyjny pan doktor Wende. Wytknął on, że w czasie nieobecności głównego nauczyciela lub jego urlopu szkoła pozostaje bez kierownictwa. Zarządził więc, że w czasie urlopu głównego nauczyciela ma być uregulowane (przez nauczyciela najstarszego stażem) nie tylko jego zastępstwo w wyższej klasie, lecz także kierowanie całą szkołą. Wizytacja nie mogła się odbyć w wyższej klasie, ponieważ klasa była zamknięta i nie można było znaleźć do niej klucza.

1 października 1898 roku były nauczyciel szkoły średniej pan doktor Menschig przejął komisaryczne zarządzanie okręgiem. Na głównej konferencji, która odbyła się 19 października, radca rejencyjny pan doktor Wende wprowadził go na urząd i przedstawił gronu nauczycielskiemu. W czasie tej konferencji główny nauczyciel Bartelt wygłosił referat na temat: „Dlaczego potrzebny jest związek

zwischen Schule und Haus notwendig und wie ist dieselbe herzustellen, damit der Lehrer seinen Pflichten, die ihm sein Amt als Erzieher au[f]erlegt, gerecht werden kann.

Am 11. November 1898 hat der Herr Kreisschulinspektor Dr. Menschig das erste Mal die Schule besucht und nahm hierauf an der unter dem Vorsitz des Königlichen Herrn Landrats geführten Verhandlung über die Festsetzung des Grundgehalts für den ersten Lehrer und über die Anlage von Hausgärten für die übrigen Lehrer teil. Es wurde das Grundgehalt auf 1800 M festgesetzt und beschlossen einen Teil des am Schulhause liegenden Ackers zur Anlage von Schulgärten für den 2. und 3. Lehrer zu verwenden.

Im Laufe des Sommers 1898 wurde das ganze Schulhaus neu abgeputzt desgleichen auch das Stallgebäude.

Der 4. Lehrer Duczek hatte sich der Schafgottschen Patronatsherrschaft zur Verfügung gestellt und wurde vom 1. Januar 1899 ab nach Bujakow, Kreis Zabrze versetzt. Die Gutsherrschaft hat die Neubesetzung der vakanten Stelle der Königlichen Regierung überlassen.

Durch ein Schreiben vom 6. Dezember 1898 ist vom Königlichen Herrn Landrat den Lehrern und Schulgemeinden bekannt gegeben worden, daß an Stelle des Bauers Paul Bujara der Sattlermeister Ferdinand Siske in den Schulvorstand eingetreten ist.

Hans Ulrich von
Schaffgotsch i jego
żona Johanna
(z domu Grycik)

Pałac w Kopicach,
główna siedziba
Schaffgotschów

między szkołą a domem i jaki powinien być jego charakter, żeby nauczyciel mógł sprostać obowiązkom, które nakłada na niego jego urząd jako wychowawcy”.

11 listopada 1898 roku powiatowy inspektor szkolny pan doktor Menschig po raz pierwszy wizytował szkołę. Następnie wziął udział w negocjacjach prowadzonych pod przewodnictwem królewskiego starosty, które dotyczyły ustalenia podstawowej pensji dla pierwszego nauczyciela i urządzenia ogródków przydomowych dla pozostałych nauczycieli. Pensję podstawową ustalono na 1800 marek i postanowiono, że część ziemi przylegającej do budynku szkolnego zostanie przeznaczona na urządzenie ogródków szkolnych dla drugiego i trzeciego nauczyciela.

Latem 1898 roku cały budynek szkolny został na nowo otynkowany, podobnie jak budynek gospodarczy.

Czwarty nauczyciel Duczek oddał się do dyspozycji Schafgottschen Patronatsherrschaft¹⁷⁴ i z dniem 1 stycznia 1899 roku został przeniesiony do Bujakowa¹⁷⁵, powiat Mikołów. Dwór pański pozostawił obsadzenie wakującej posady królewskiej rejencji.

Pismem z 6 grudnia 1898 roku królewski radca powiadomił nauczycieli i gminy szkolne, że miejsce w zarządzie szkolnym chłopca Paula Bujary zajmie siodlarz Ferdinand Siske.

zweißen Kufs und Haut notwendig und nicht
verfüllt sein sollen, damit der Lohr seine pflich-
ten, die ihn sein Amt als Gögger überlegt, gerecht
machen kann.

Am 11. November 1898 hat der Herr Ratspf.
insgkter Dr. Menschig das erst. Mal die Kufs
besucht und nach seiner Meinung in der unter dem Lohr
sitz der Königl. Herr Landrat gestanden. Der
Landrat über die Befestigung der Grund zu
stellen für den neuen Lohr und über die Anlage
von Gärten für die übrigen Lohr teil.

Es wurde der Grund auf 1000 m festgesetzt
und beschlossen einen Teil der von Kufs für die
ersten Lohr zur Anlage von Gärten für
den 2. und 3. Lohr zu verwenden.

Im Laufe der Winter 1898 wurde der
neue Kufs mit den abgetrennten Gärten
nach der Kufs bündel.

Der 4. Lohr Lohr hat sich der Schafgott
Zukunftsperspektive zur Verfügung gestellt und wurde
am 1. Januar 1899 als nach Bujakov, Kufs

Lohr benutzt. Die Gutsprospekt hat die Kufs
besetzung der bekannten Stelle der Königl. Herr
Bayerische überlassen.

Am 6. Dezember 1898 ist am
Lohr in Kufs am 6. Dezember 1898 ist am
Königl. Herr Landrat der Lohr und
Kufs bündel bekannt gegeben worden, daß
die Stelle der Lohr zum Bujakov der Kufs
müssen Ferdinand Fiskel in der Kufs
stund mündlich ist.

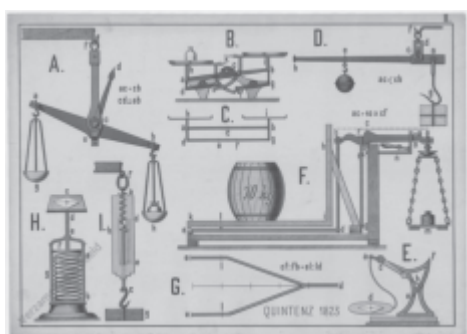
Die vakante 4. Lehrerstelle wurde dem bisherigen Schulamtskandidaten Herrn Anton Homolla aus Klein Peterwitz vom 15. Februar 1899 ab übertragen. Derselbe ist auf dem Seminar zu Zülz vorgebildet worden. Seine Einführung und Vereidigung fand am 20. Februar 1899 statt.

Im Monat April 1899 brach unter den Kindern eine Masernepestemie aus, so daß der Schulbesuch etwa acht Wochen lang, namentlich in der V Klasse sehr unregelmäßig war.

Mit Beginn des Schuljahres 1899 wurde auch in der I und in der II Klasse die Neubearbeitung des Hirtschen Lesebuches eingeführt und im Laufe des Jahres 10 Stück Meinholdsche Anschauungstafeln für den naturkundlichen Unterricht und eine neue Violin angeschafft. Am 1. Oktober wurde der Lehrer Herr Homolla zu einer militärischen Übung nach Breslau einberufen.

Ges[ichtet] d[en] 5/III d[ieses Jahres], Menschig.

Am 31. März 1900 wurden aus der Oberklasse 38 und aus der Mittelklasse 9 Kinder aus der Schule entlassen. 5 Prämiennbücher, welche von der Königlichen Regierung überwiesen wurden, sind an die fleißigsten abgehenden Schüler verteilt worden. Am 2. April begann das neue Schuljahr. Es sind 47 neue Kinder aufgenommen worden. Die Zahl der Kinder betrug am 1. Juni 1900: 326.

Wagi, jedna z tablic
ściennych Meinholda

Carl Christian Meinhold,
portret, litografia

Wakującą czwartą posadę nauczycielską przekazano 15 lutego 1899 roku dotychczasowemu kandydatowi na urząd nauczycielski panu Antonowi Homolli z Pietraszyna¹⁷⁶. Kształcił się on w seminarium w Białej. Jego wprowadzenie i zaprzysiężenie odbyło się 20 lutego 1899 roku.

W kwietniu 1899 roku wybuchła wśród dzieci epidemia odry, tak że przez blisko osiem tygodni dzieci, zwłaszcza z piątej klasy, uczęszczały do szkoły bardzo nieregularnie.

Z początkiem roku szkolnego 1899 także w pierwszej i drugiej klasie wprowadzono nowe opracowanie czytanki Hirta, a w ciągu roku nabyto dziesięć tablic Meinholda¹⁷⁷ do nauki przyrody oraz nowe skrzypce. 1 października nauczyciel pan Homolla został powołany na ćwiczenia wojskowe do Wrocławia.

Sprawdzono 5 marca tego roku, Menschig

31 marca 1900 roku opuściło szkołę 38 dzieci z klasy wyższej i 9 z klasy średniej. Najpóźniejszym uczniom opuszczającym szkołę подарowano pięć nagród książkowych, które przekazała królewska rejencja. 2 kwietnia zaczął się nowy rok szkolny. Przyjęto 47 nowych dzieci. 1 czerwca 1900 roku liczba dzieci wynosiła 326.

I	Klasse	28 Knaben,	32 Mädchen	zusammen	60
II	Klasse	35 "	35 "	"	70
III	Klasse	31 "	36 "	"	67
IV	Klasse	34 "	37 "	"	71
V	Klasse	32 "	26 "	"	58

Summa 326

Am 26/6 ist Lehrer Czerny an den Folgen einer Influenza erkrankt und mußte bis zum 17/8 von den übrigen Lehrern in Gemäßheit des Vertretungs Stundenplanes vertreten werden. Da in diesem Zeitraume der Lehrer Homolla eine militärische Dienstübung machen sollte, wurde er vom Herrn Kreisschulinspektor reklamiert. Am 19. September fand in der Mittelklasse eine Lehrerkonferenz statt. Bei Gelegenheit derselben hat der Herr Kreisschulinspektor die Anschaffung von neuen Kaiserbildern angeordnet.

Im August 1900 ist der Platz an der Vorderseite des Schulhauses mit einem Drahtzaune eingefriedigt worden.

Am 1. Dez. 1900 wurde der Kgl. Kreisschulinspektor Menschig nach Beuthen versetzt. Die Verwaltung der Schulinspektion wurde vorläufig dem Herrn Dr. Hahn Gross Strehltitz übertragen.

Am 1. Januar 1901 wurde die Verwaltung des Kreisschulinspektionsbezirks dem bisherigen Taubstummenlehrer Dr. Rzesnitze aus Breslau übertragen. Derselbe kam in Begleitung des Schulrats Herrn Dr. Pfennig am 24. Januar 1901 nach Langendorf um eine eingehende Revision der Schule abzuhalten. In der Oberklasse wurde geprüft: Berechnung des Kreises, Geschichte: Demütigung Preußens durch Napoleon I, die Photographie u. Gesang: In dem wilden Kriegestanze. Erklärung der Stelle: „Brach die schönste Heldenlanze“.

Wilhelm II Hohenzollern,
ostatni cesarz niemiecki
i król Prus (portret)

Ferdinand Maximilian
Gottfried
von Schenkendorf
(staloryt),
autor *In dem wilden
Kriegestanze*

I	klasa	28 chłopców,	32 dziewczęta	razem	60
II	klasa	35 "	35 "	"	70
III	klasa	31 "	36 "	"	67
IV	klasa	34 "	37 "	"	71
V	klasa	32 "	26 "	"	58

W sumie 326

26 czerwca nauczyciel Czerny zachorował na grypę i do 17 sierpnia musieli zastępować go pozostali nauczyciele zgodnie z zastępczym planem lekcyjnym. Ponieważ w tym czasie nauczyciel Homolla miał być na ćwiczeniach wojskowych, powiatowy inspektor szkolny wniósł reklamację w jego sprawie. 19 września odbyła się w klasie średniej konferencja nauczycieli. Przy tej okazji powiatowy inspektor szkolny zarządził kupno nowych portretów cesarza¹⁷⁸.

W sierpniu 1900 roku plac przed frontem budynku szkolnego ogrodzono drucianym płotem.

1 grudnia 1900 roku królewski powiatowy inspektor szkolny Menschig został przeniesiony do Bytomia. Zarządzanie inspekcją szkolną przekazano tymczasowo panu doktorowi Hahnowi, Strzelce Opolskie.

1 stycznia 1901 roku zarządzanie powiatowym okręgiem inspekcji szkolnej przekazano dotychczasowemu nauczycielowi głuchoniemych doktorowi Rzesnitzkowi z Wrocławia. 24 stycznia 1901 roku przybył on w towarzystwie radcy szkolnego pana doktora Pfenniga do Wielowsi w celu przeprowadzenia szczegółowej wizytacji szkoły. W klasie wyższej przedmiotem egzaminu były następujące tematy: obliczanie okręgu, historia: upokorzenie Prusów przez Napoleona I, fotografia i śpiew: *In dem wilden Kriegestanze*¹⁷⁹. Objaśnienie miejsca: *Brach die schönste Heldenlanze*¹⁸⁰.

Am 15. Oktober 1901 hat die Frau Hofrath Schermer den
Indifferenz unterwirft undreguliert, doppelte nützlich von
15. Dezember 1901 ab die Frau Zimmermann übertrugen.
Auf Anordnung der königlichen Gross-Dirigentenposten
wurden von Offizern 1902 ab die Regiments von Rüdiger
wohl eingerichtet und mit demselben Zeitpunkte kommen
die Jugendspiele von sehr frühen Aufstellungen zur Beförderung.
Am 19. Februar 1902 hat Frau Kommodore die zweite Prüfung
in Rastatt bestanden.

Am 3. August 1901 beging der Hauptleutnant Friedrich sein 25. jähriges Aus-
bildungsjahr, welches sich zu einem vollen Jahr mit Selbststudium, Reisen, Kommando u. s. w.
gestaltete und aus dem er mit Genügsamkeit hervorging. Im Namen der Kommando-
direktion dankt er dem Hauptleutnant Garwol-Tworog den Tabak, sowie ihm als
dankbar Leuten und lieben Kollegen und überreichte das Geschenk der Leuten der Direktion,
einen Korb.

Vom 1. April 1902 anlagte der königliche Dirigentenposten Dr. Rzesutsek die
Kretschmer und folgte einem Korb nach Rybnik. Die Abreise erfolgte, die am 5. April statt-
fand, fand die Leuten der Direktion vollständig versammelt und wurde zu einer sehr guten Aus-
stattung für den beliebigen Gebrauch. In seiner Halle hat Rüdiger Schwingel mit Gleich-
zeit. Am 10. April 1902 anlagte sich die Frau Hofrath von Kommodore der westlichen
Kommando Direktion u. s. w., mit dem Kommando der Direktion. Die Leitung fand in der hohen
Hauptkommando. Langensdorf hat an diesem Tage den beabsichtigten Kondukt der Direktion
Kriegsgericht, Kommando u. s. w. aus Kommando, Kommando der Kommando, in seiner Kommando.
Am 20. Juni wurde Frau Kommodore zu einer 4. jährigen Übung nach Gleiwitz abge-
sen. Am 27. Juli hat Frau Kommodore Schermer in Groschowitz die ihre Kom-
mando. Am 1. November 1902 wurde Frau Kommodore nach Gleiwitz abge-
sen.

Am 15. Oktober 1901 hat die Frau Lehrer Scherner den Industrieunterricht niedergelegt. Derselbe wurde vom 15. Dezember 1901 ab der Frau Zimmermann übertragen. Auf Anordnung des Königlichen Herrn Kreisschulinspektors werden von Ostern 1902 ab die Rechenhefte von Räther u. Wohl eingeführt und mit demselben Zeitpunkte kommen die Jugendspiele an schulfreien Nachmittagen zur Einführung.

Am 19. Februar 1902 hat Lehrer Homolla die zweite Prüfung in Ratibor bestanden.

Am 3. August 1901 beging der Hauptlehrer Pius Bartelt sein 25 jähriges Amtsjubiläum, welches sich zu einem wahren Feste mit Festgottesdienst, Schulfeier, Kommers u.s.w. gestaltete und auf das er mit Genugthuung zurückblicken darf. Im Namen des Konferenzbezirks beglückwünschte Hauptlehrer Gawol – Tworog den Jubilar, feierte ihm als verdienten Lehrer und lieben Kollegen und überreichte das Geschenk der Lehrer des Bezirks, eine Krone.

Schon am 1. April 1902 verließ der Königliche Kreisschulinspektor Dr. Rzesnitzeck Peisketscham und folgte einem Rufe nach Rybnik. Die Abschiedsfeier, die am 5. April stattfand, fand die Lehrer des Bezirks vollzählig versammelt und wurde zu einer herzlichen Kundgebung für den beliebten Scheidenden. An seine Stelle trat Rektor Schwingel aus Gleiwitz. Am 10. April 1902 vermählte sich die Freiin Eva von Durant, Tochter der verwitweten Freifrau Martha v. D., mit dem Grafen Leo Ballestrem. Die Trauung fand in der hiesigen Pfarrkirche statt. Langendorf sah an diesem Tage den betagten Präsidenten des deutschen Reichstages, Grafen v. B. auf Plawniowitz, Vater des Bräutigams, in seinen Mauern.

Am 20. Juni wurde Lehrer Homolla zu einer 4wöchigen Übung nach Gleiwitz einberufen. Am 27. Juli starb Frau-Lehrer Scherner in Groschowitz bei ihrem Bruder. Am 1. November 1902 wurde Lehrer Homolla nach Gleiwitz versetzt.

15 października 1901 roku żona nauczyciela Schernera zrezygnowała z prowadzenia zajęć praktycznych i 15 grudnia 1901 roku przekazano je żonie Zimmermanna. Na mocy rozporządzenia królewskiego powiatowego inspektora szkolnego od Wielkanocy 1902 roku zostaną wprowadzone zeszyty do rachunków Räthera i Wohla¹⁸¹ i od tego samego czasu w popołudnia wolne od zajęć szkolnych należy organizować gry dla młodzieży.

19 lutego 1902 roku nauczyciel Homolla zdał drugi egzamin¹⁸² w Raciborzu.

3 sierpnia 1901 roku główny nauczyciel Pius Bartelt obchodził 25-lecie swego urzędowania, które przerodziło się w prawdziwe święto z uroczystą mszą świętą, obchodami szkolnymi, komersem¹⁸³ itd. i na które może spojglądać z satysfakcją. W imieniu okręgu konferencyjnego życzenia Jubilatowi złożył główny nauczyciel Gawol z Tworoga, chwając go jako zasłużonego nauczyciela i lubianego kolegę. Wręczył mu też prezent od nauczycieli okręgu, koronę.

Już 1 kwietnia 1902 roku królewski powiatowy inspektor szkolny doktor Rzesnitzeck opuścił Pyskowice i udał się na wezwanie do Rybnika. Uroczystość pożegnalna, która odbyła się 5 kwietnia, zgromadziła wszystkich nauczycieli okręgu i stała się manifestacją serdeczności okazywanej ulubionemu koledze. 10 kwietnia 1902 roku baronowa Eva von Durant, córka owdowiałej baronowej Marthy von Durant, wyszła za mąż za hrabiego Leo Ballestrema¹⁸⁴. Ślub odbył się w tutejszym kościele parafialnym. Wielowieś oglądała tego dnia w swoich granicach sędziwego prezydenta niemieckiego parlamentu, hrabiego v[on] B[allestrema] na Pławniowicach¹⁸⁵, ojca pana młodego.

20 czerwca nauczyciel Homolla został powołany na czterotygodniowe ćwiczenia do Gliwic. 27 lipca u swego brata w Groszowicach¹⁸⁶ zmarła żona nauczyciela Schernera. 1 listopada 1902 roku nauczyciel Homolla został przeniesiony do Gliwic.

1903.

- Revision Am 5. März 1903 unterzog der Herr Kreisschulinspektor Schwingel die Schule einer Hauptrevision.
- Festlichkeit Am 10. März 1903 wurde aus Anlaß des 25 jährigen Papstjubiläums von der Kirchenge-meinde ein Festgottesdienst und am Abend ein Fackelzug veranstaltet, wobei sich auch die Schulkinder beteiligt haben. Die große Anzahl von Lampinions sowie die Begleitung des Zuges durch eine Musikapelle und die Schultrommler u. Pfeifer machte einen imposanten Eindruck. Vor dem Pfarrhause hielt Herr Pfarrer Gans eine Rede und brachte zum Schluß ein Hoch auf den hl. Vater aus, in das die zahlreiche Volksmenge begeistert einstimmte.
- Lehrer Am 1. Juli 1903 wurde Herr Lehrer Scherner, nachdem er hierselbst 23 Jahre hindurch tätig war, nach Doroth[e]ndorf versetzt. An seine Stelle kam der Schulamtskandidat Ach-telik aus Bauerwitz.
Am 1. Oktober 1903 wurde au[c]h die seitdem 1. November 1902 vakante vierte Lehrer-stelle durch den Lehrer Wanzek aus Fürstlich-Neudorf wieder besetzt. Seidem unterrichtet Herr Czerny in der 2. Achtelik in der 3. und Wanzek in der 4. u. 5. Klasse.
- Schulgebäude Im Laufe des Sommers wurde das Dach des Schulhauses repariert und eine neue Pumpe angeschafft. Die Umgebung der Aborte wurde gepflastert. Am 15. Juni 1903 wurde die An-stalt von dem Herrn Kreisarzte besichtigt. Derselbe hat die Anlage der Pumpe bemängelt und die Herstellung eines Rinnstockes vom Abflußrohr aus sowie eine Verdichtung des Brunnen-

1903

- Wizytacja 5 marca 1903 roku powiatowy inspektor szkolny przeprowadził w szkole wizytację gene-ralną.
- Uroczystość 10 marca 1903 roku z okazji 25-lecia [pontyfikatu] papieża¹⁸⁷ parafia przygotowała uroczy-stą mszę świętą, a wieczorem pochód z pochodniami, w którym wzięli udział uczniowie. Mnóstwo lampionów, a także kapela towarzysząca pochodowi oraz szkolni dobosze i uczniowie grający na piszczalkach – wszystko to robiło imponujące wrażenie. Przed ple-banią ksiądz proboszcz Gans wygłosił przemówienie i na koniec wzniósł na cześć Ojca Świętego okrzyk, do którego entuzjastycznie przyłączyła się licznie zebrana ludność.
- Nauczyciel 1 lipca 1903 roku nauczyciel pan Scherner po przepracowaniu tu 23 lat został przeniesiony do Doroty¹⁸⁸. Na jego miejsce przyszedł kandydat na urząd nauczycielski Achtelik z Bobo-rowa.
1 października 1903 roku wakujące od 1 listopada 1902 roku czwarte stanowisko nauczy-cielskie zostało obsadzone przez nauczyciela Wanzeka z Nowej Wsi Książęcej. Odtąd pan Czerny ma lekcje w drugiej, Achtelik w trzeciej, a Wanzek w czwartej i piątej klasie.
- Budynek szkolny Latem został naprawiony dach budynku szkolnego, kupiono też nową pompę. Wybruko-wano teren wokół ubikacji. 15 czerwca 1903 roku lekarz powiatowy dokonał przeglądu szkoły. Skrytykował instalację pompy i zarządził wykonanie rynsztoku od rury spustowej, a także uszczelnienie

1903.

Am 5. März 1903 unterzog der Herr Distrikts-
inspektor Schwingel die Schule einer Hauptinspektion.

Inspektion

Am 10. März 1903 wurde aus Anlaß der 25 jähr.
rigen Pappjubiläum von der Kirchengemeinde
ein Festgottesdienst und am Abend ein Fest-
zug veranstaltet, wobei sich auch die Volksschüler
betheiligt haben. In großer Anzahl von Lampen-
schein die Beleuchtung der Kirche durch eine Kuppel-
kuppel und die Volksschüler in. Hefen wurde
einem imposanten Eindruck. Vor dem Pfarr-
saal hielt Herr Pfarrer Gans eine Rede und lang-
te zum Schluß ein Lied auf den hl. Vater an, in
dem die gesungene Volkshymne begeistert einstimmte.

Festlichkeit

Am 1. Juli 1903 wurde Herr Lehrer Schermer, nach
dem er bereits 23 Jahre hindurch tätig war, nach
Dorffendorf versetzt. An seine Stelle kam der
eheliche Kandidat Achtelik aus Bauerwitz.

Lehrer.

Am 1. Oktober 1903 wurde auf die seit dem
1. November 1902 bekannte neue Lehrerstelle durch
den Lehrer Wenzek aus Siedlitz-Kendorf wieder be-
setzt. Nachdem unterrichtet Herr Gerny in der 2.
Achtelik in der 3. und Wenzek in der 4. u. 5. Klasse.

Im Laufe der Sommer wurde das Dorf der Hülfs-
kapazität und eine neue Kumpf angebracht. Die
Umgebung der Kirche wurde gepflastert. Am
15. Juni 1903 wurde die Anstalt von dem
Herrn Distriktskapitän besichtigt. Es sollte sich
die Anlage der Kumpf bemängelt und die
Hauptkumpf einer Rinnstrecke am Abfluß des
aus einer neuen Modifikation der Drainage.

Hülfs-
Kumpf.

verkauft und erworben.

Neupfing.
Damm.

Im Frühjahr 1903 hat ein Knecht in der
Walden eine ungeheure Menge Holz
nein für noch seit Jahrhunderten noch nicht
kommen ist. Hallenweise ist der dritte Teil aller
Waldbäume umgebrochen oder entlaubt.

Im Sommer hat ein vornehmer Herr, gegen
200 Obstbäume in der Gegend von Langendorf
noch fast ganz eine mächtige Eiche in der Feste
Landschaft umgebrochen.

Erstige und andauernde Regenfälle im Frühjahr
und im Sommer haben den Ertrag der Bäume
nachteilig beeinflusst.

Anfang November 1903 hat die Frau Baronin
von Dürant ihre Güter Lörin und Oshin an
die Neupfing Landbank verkauft. Der Dürant
ist nun das Gut Kottischowitz in der Gegend
der Neupfing Landbank übergegangen. Das
Gut Hermannshof ist im Juni 1903 versteigert
und der Dürant von dem Richter Schulz in
Breslau käuflich erworben worden. Dieser
hat das Gut parzelliert und an unsern
neuen Langendorf verkauft.

verdeckt angeordnet.

Im Frühjahr 1903 hat ein Schneesturm in den Wäldern eine so ungeheure Verwüstung angerichtet, wie sie wohl seit Jahrhunderten noch nicht vorgekommen ist. Stelleweise ist der dritte Teil aller Waldbäume umgebrochen oder entwurzelt. Verschiedenes

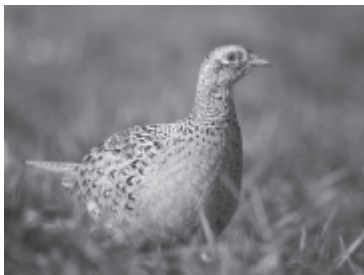
Im Sommer hat ein orkanartiger Sturm gegen 200 Obstbäume an der Chaussee von Langendorf nach Tost sowie eine mächtige Eiche in der Toster Fasanerie umgebrochen.

Heftige und andauernde Regengüsse im Frühjahr und im Sommer haben den Ertrag der Kartoffelernte teilweise sehr verringert.

Anfang November 1903 hat die Frau Baronin von Durant ihre Güter Borin und Oschin an die Schlesische Landbank verkauft. Bald darauf ist auch das Gut Kottlischowitz in den Besitz der Schlesischen Landbank übergegangen. Das Gut Hermannshof ist im Mai 1903 subhastiert und bald darauf von dem Rentier Schultzik in Breslau käuflich erworben worden. Dieser hat das Gut parzelliert und an mehre[re]n Einwohner Langendorfs verkauft.

Bažant (kogut)

Bažant (kura)

Bažantarnia toszecka

pokrywy studni.

Wiosną 1903 roku burza śnieżna spowodowała w lasach tak ogromne zniszczenia, jakie Różne pewnie nie zdarzyły się od wieków. W niektórych miejscach trzecia część wszystkich drzew leśnych została połamana albo wyrwana z korzeniami.

Latem huragan połamał około dwustu drzew owocowych na drodze z Wielowsi do Toszka, a także złamał potężny dąb w toszeckiej bažantarni¹⁸⁹.

Gwałtowne i nieustanne ulewy, które miały miejsce wiosną i latem, bardzo zmniejszyły zbiory ziemniaków.

Na początku listopada 1903 roku baronowa von Durant sprzedała Śląskiemu Bankowi Ziemskiemu¹⁹⁰ majątki ziemskie Borin¹⁹¹ i Oschin¹⁹². Wkrótce potem także majątek ziemski Kotliszowice¹⁹³ przeszedł na własność Śląskiego Banku Ziemskiego. Majątek ziemski Jerzmanów¹⁹⁴ został w maju 1903 roku zlicytowany i wkrótce potem zakupił go rentier Schultzik z Wrocławia. Schultzik rozparcelował majątek ziemski i sprzedał go kilku mieszkańcom Wielowsi.

1904.

Revision Am 24. Februar unterzog der Königliche Geheime Regierungsrat Dr. Pfennig die Schule einer eingehenden Revision. Derselbe veranlaßte die Besetzung der durch die Versetzung des Lehrers Achtelik nach Ciochowitz erledigte vierte Lehrerstelle durch den Lehrer Herrn Biskupek aus Potempa.

Schulfeste Am 6. Januar wurde von der Schule ein Elternabend abgehalten. Herr Achtelik hielt dabei einen Vortrag über das Thema: „Verbindung von Schule und Haus. Außer mehreren Gesangsstücken und Deklamationen kamen von den Kinder der Mittelklasse das dramatisierte Märchen „Rottkäppchen“ von den Kindern der Oberklasse das dramatisierte Märchen „Schneewittchen“ zur Aufführung. Die Spiele der Kinder wurden mit großem Beifall von dem zahlreich erschienenen Publikum aufgenommen. Am 28. August wurde ein Kinder-spaziergang veranstaltet. Unter Vorantritt der Schülerkapelle angeführt von einem kostümierte Tambor bewegte sich das festlich geschmückte Zug mit Begleitung der Peiskretschamer Stadtkapelle vor das Schloss. Herr Baron Durant nahm die Lehrer freudlichst auf und spendete zu dem Feste einen Beitrag von 20 M. Da auch die Sammlung bei den wohlhabenden Einwohnern des Ortes ein reiches Ergebnis hatte, so konnten die Kinder auf dem Festplatze in Kieleschka reichlich bewirtet werden. Den Schluß des Festes bildete ein Zapfenstreich vor der Pfarrei.

Ilustracja Ottona Ubbelohdego do baśni
Królowna Śnieżka

Grimm Jakób.

Grimm Wilhelm.

1904

Wizytacja 24 lutego królewski tajny radca rejencyjny doktor Pfennig przeprowadził w szkole specjalną wizytację i zarządził obsadzenie czwartego stanowiska nauczycielskiego, wakującego z powodu przeniesienia nauczyciela Achtelika do Ciochowic¹⁹⁵, przez nauczyciela pana Biskupka z Potępy.

Święto szkolne 6 stycznia szkoła zorganizowała wieczór rodzicielski. Pan Achtelik wygłosił referat na temat „Związek między szkołą i domem”. Oprócz kilku piosenek i deklamacji dzieci z klasy średniej przedstawiły udramatyzowaną bajkę *Czerwony kapturek*¹⁹⁶, a dzieci z wyższej klasy udramatyzowaną bajkę *Królowna Śnieżka*¹⁹⁷. Przystawienia te zostały nagrodzone wielkim aplauzem licznie zebranej publiczności. 28 sierpnia zorganizowano wycieczkę dla dzieci. Pod przewodnictwem orkiestry szkolnej, na czele z doboszem w stosownym kostiumie, wyruszył w kierunku zamku odświętnie przystrojony pochód, któremu towarzyszyła pyskowska orkiestra miejska. Pan baron Durant jak najserdeczniej przyjął nauczycieli i ofiarował datek w wysokości 20 marek. Także zbiórka wśród zamożnych mieszkańców miejscowości przyniosła bogaty plon, dzięki czemu dzieci mogły zostać suto ugoszczone na świątecznym placu w Kieleczce. Na zakończenie święta odbył się capstrzyk przed plebanią.

1904.

Kreisfeste

Am 24. Februar unterzog der königliche Gesandte im Regierungsbezirk Dr. Pfennig die Schule einer eingehenden Kreisfeste. Infolge dessen wurde die Leitung der Schule der Hauptleitung der Landes- und Kreisverwaltung übergeben. Die Leitung der Schule ist nun durch die Landes- und Kreisverwaltung übergeben. Die Leitung der Schule ist nun durch die Landes- und Kreisverwaltung übergeben.

Am 6. Januar wurde von der Schule ein Elternabend abgehalten. Der stellvertretende Vorsitzende der Elternversammlung über die Schule: Verbindung von Schule und Haus. Außer mehreren Gesangsstücken und Vorträgen kamen von den Kindern der Mittelklasse der dramatisierte Märchen "Rotkäppchen" von den Kindern der Oberklasse der dramatisierte Märchen "Hänsel und Gretel" zur Aufführung. Die Schule der Kinder wurde mit großem Beifall von dem zahlreich erschienenen Publikum aufgenommen. Am 28. August wurde ein Kindersparweg veranstaltet. Unter Leitung der Schule Kapelle angetreten von einem bestimmten Tambor benutzte sich der festlich geschmückte Zug mit Begleitung der Kreis- und Stadtkapelle von der Kasse. Der Lorenz Durand nahm der Schule freundlichst auf und spendete zu dem Feste einen Betrag von 20 M. In dem Sammlungsbezug der nachfolgenden Gemeindeglieder der Schule ein reiches Ergebnis hatte, so konnten die Kinder auf dem Festplatz in Tülschke reichlich begünstigt werden. Der Schluss der Feste bildete ein Gassenfest mit der Harmonika.

Schul-feste.

Am 1. Juli 1904. ist das Gut Langendorf, welches durch den Ankauf des Gutes Blaschowitz vergrößert worden ist, in den Besitz des Freiherrn Hans von Durant übergegangen, welcher somit auch das Patronat über die Schule und den Vorsitz im Schulvorstande übernommen hat.

Patronat

Am 2. Juli 1904 hat Herr Weihbischof Dr. Heinrich Marx die hi[e]sige Kirche einer kanonischen Visitation unterzogen, welche seit 1846 nicht mehr stattgefunden hat. Zum Empfang des Herrn Weihbischofs war die Kirche und die Dorfstrasse herrlich geschmückt und in der Kirche das *Ecce sacerdos* gesungen. Nachdem der Herr Weihbischof eine Ansprache an das Volk gehalten hatte, hielt er eine Totenprozession und revidierte die Siegel der Altarsteine und erneuerte dieselben. Abends wurde zu Ehren des hohen Gastes von den Schulkindern u. dem Kriegervereine ein Fakelzug veranstaltet und der Herr Weihbischof von dem Hauptlehrer Bartelt in deutscher u. von dem Gemeindevorsteher Bartoschek – Schwinowitz in polnischer Sprache begrüßt, worauf von den Lehrern einige Lieder zu Gehör gebracht und von den Knaben der Oberklasse ein Fakelreigen mit Begleitung der Schülerkapelle aufgeführt worden ist. Am nächsten Tage wurde die Firmung gespendet und zum Schluß die Kinder in der Religion geprüft.

Kirchenvisitation

Auf Antrag des Herrn Kreisschulinspektors hat die Königliche Regierung zum Zwecke der Anlage einer Baumschule eine Beihilfe von 30 M gewährt.

Schulbaumschule

Bierzmowanie, medzioryt G. Sticha
w *Katechizmie* Piotra Kanizjusza

Heinrich Marx (1835–1911),
biskup sufragany diecezji wrocławskiej

1 lipca 1904 roku majątek ziemski Wielowieś, który powiększył się przez kupno majątku ziemskiego Błazejowice¹⁹⁸, przeszedł na własność barona Hansa von Durant¹⁹⁹, który przejął tym samym patronat nad szkołą i objął przewodnictwo w zarządzie szkolnym.

Patronat

2 lipca 1904 roku sufragan ksiądz doktor Heinrich Marx²⁰⁰ przeprowadził wizytację kanoniczną²⁰¹ tutejszego kościoła, która nie odbywała się od 1846 roku. Na przyjęcie sufragana wspaniale przystrojono ulicę i kościół, w którym odśpiewano *Ecce sacerdos*²⁰². Następnie sufragan przemówił do wiernych, odbył procesję pogrzebową²⁰³, sprawdził pieczęcie kamieni ołtarzowych²⁰⁴ i je odnowił. Wieczorem na cześć dostojnego Gościa dzieci szkolne wraz ze związkami kombatanów urządziły pochód z pochodniami. Potem sufragana powitali po niemiecku główny nauczyciel Bartelt i po polsku naczelnik gminy Bartoschek ze Świniowic, po czym nauczyciele odśpiewali kilka pieśni, a dzieci z wyższej klasy z towarzyszeniem orkiestry szkolnej przygotowały korowód z pochodniami. Następnego dnia sufragan udzielił sakramentu bierzmowania, a na zakończenie egzaminował dzieci z religii.

Wizytacja kościoła

Na wniosek powiatowego inspektora szkolnego królewska rejencja udzieliła 30 marek pomocy na założenie szkółki drzewek.

Szkolna szkółka drzewek

1905.

Schulschluß Zu Anfang des Schuljahres brach unter den Schulkindern die Scharlachepidemie aus. Auch die Kinder des 1. und des 2. Lehrers sind erkrankt, sodaß die Schule geschlossen werden mußte. Erst am 1. Juni 1904 ist der Unterricht wieder aufgenommen worden.

Kirchliches Im August 1904 starb die Schwester des Pfarrers Valeska Gans, worauf der Herr Pfarrer seine Resignation einreichte und am 1. August 1905 in den Ruhestand trat und sich in das Kloster der barmherzigen Brüder nach Breslau begab. Zu seinem Nachfolger wurde der bisherige Kaplan Paul Holletzek aus Kreuzenort Kreis Ratibor ernannt. Am 2. August fand die feierliche Einführung desselben statt. In feierlicher Prozession, an welcher die Schulkinder darunter eine Schar weiß gekleideter Mädchen Lilien und Kerzen tragend, die Lehrerschaft der Kriegerverein mit Musik, und eine zahllose Menschenmenge teilnahmen wurde, der neue Herr Pfarrer vom Schlosse abgeholt von Vertretern der Gemeinde in deutscher und polnischer Sprache begrüßt und unter feierlichen Glockengelaut durch das mit mehreren prächtigen Ehrenpforten geschmückte Dorf zur Kirche geleitet, woselbst ein feierlicher Gottesdienst stattfand. Bei demselben wurde eine lateinische Messe aufgeführt.

Am 6 Januar 1905 wurde ein Elternabend gehalten. Zur Aufführung kamen: Der Rastelbinder des Zigeunermädchen, Der Schusterjunge, Der Jahrmarkt, und das reizende, dramatisierte Stück Preziosa und die Gnomen unter dem Christbaume, den Schluß bildete das lebende Bild

Przykładowe postacie
świata gnomów

Old dwarf

Elvenlord

Krasnal

1905

Zamknięcie szkoły Na początku roku szkolnego wybuchła wśród uczniów epidemia szkarlatyny. Zachorowały także dzieci pierwszego i drugiego nauczyciela, przez co trzeba było zamknąć szkołę. Lekcje wznowiono dopiero 1 czerwca 1904 roku.

Sprawy kościelne W sierpniu 1904 roku umarła siostra proboszcza Walaska Gans. Po tym wydarzeniu proboszcz złożył rezygnację i 1 sierpnia 1905 roku przeszedł na emeryturę. Następnie udał się do klasztoru braci miłosiernych²⁰⁵ we Wrocławiu.

Jego następcą został mianowany dotychczasowy wikary Paul Holletzek z Krzyżanowic²⁰⁶ w powiecie Racibórz. 2 sierpnia odbyło się jego uroczyste wprowadzenie. W procesji wzięli udział uczniowie, a wśród nich orszak biało ubranych dziewcząt niosących lilie i świece, grono nauczycieli, związek kombatanów z orkiestrą i niezliczone grono ludzi. Nowy proboszcz został odebrany z zamku²⁰⁷, przywitany przez przedstawicieli gminy w językach niemieckim i polskim i przy uroczystości bijących dzwonach poprowadzony przez wieś udekorowaną kilkoma wspaniałymi honorowymi bramami do kościoła, gdzie odprawiono uroczyste nabożeństwo, w tym łacińską mszę świętą.

6 stycznia 1905 roku zorganizowano wieczór rodzicielski. Przedstawiono: *Der Rastelbinder des Zigeunermädchen*²⁰⁸, *Der Schusterjunge*²⁰⁹, *Der Jahrmarkt*²¹⁰ i uroczy, udratyzowany utwór *Preziosa und die Gnomen unter dem Christbaume*²¹¹. Wieczór zakończono żywym obrazem²¹²

1905.

Zu Anfang des Jahres war sehr unter den Vorkommen von die Syphilis epidemie und auf die Kinder der 1. und der 2. Klasse sind verurteilt, sich die Syphilis geschlossen werden müssen. Erst am 1. Juni 1904 ist die Krankheit wieder aufgenommen worden.

Syphilis

Im August 1904 starb die Schwester des Herrn Holstenhaus, nebst der Herr Herrmann seine Re-
signation einreichte und am 1. August 1905 in den Ruhestand trat und sich in das Kloster der benediktinischen Brüder nach Breslau begab.

Leibliche

Zu seinem Nachfolger wurde der bisherige Kap-
lan Paul Holstbeck aus Kreuzenort bei
Bathen ernannt. Am 2. August fand die
feierliche Einsegnung desselben statt. In seiner
ersten Predigt, in welcher die Syphilis-Kinder
darunter eine sehr reich gekleidete Gruppe
Söhne und Töchter waren, die Syphilis
der Bismarck-Kinder mit Musik, und eine
grosse Menge Menschenmenge teilnahmen wurde
die neue Herr Herrmann von Schloss abge-
schafft und der Herrmann der Gemeinde in der
Herr und polnische Sprache begrüßt und mit
feierlicher Glockenklänge über das mit unserer
prechtigen Gesangschor gestärkt und zur
Kirche geleitet, worauf ein feierlicher Gottes-
dienst stattfand. Bei demselben wurde eine leber-
liche Messe angesetzt.

Am 6. Januar 1905 wurde ein Ehrenabend ge-
halten. Zur Aufführung kamen: der Rastallklub
das Gymnasium der Schwestern
der Jesuiten, und der Verein, dramatisierte
Herrn Fraziska und den Namen unter dem Herr
bathen, der Klub bildete der lebenden Bild

1905

Kindes
feste.

Die Geburt des Juni Kindes, wobei das Kind
am 1. mit Lebensbegleitung gesungen wurde.

In den ersten Jahren besuchte das Kind das Kind mit
seiner Mutter schon Kinderspiele zu Hause.

Am 9. Juni 1905 am Tage des Festes für mich
die Oberklasse einen Ausflug nach Zwardski. Die
Reise ging bis Keltch zu Fuß dann mit der Eisen-
bahn bis Zwardski dann zu Fuß zu Fuß. Mit der
ersten Klasse besichtigten die Kinder das große
Bauwerk, die Gärten, die von der Kirche
und der ersten Landstraße an der Mauer. Zum
Ende vom Tag kamen die Kinder gegen 5 Uhr nach
mittags zu Hause an.

Mutter:
Krieg.

Vom 12. Dezember 1904 bis 1. März 1905 übernahm
Leona Kaurak von einer ausrüstungsreise der
Ausreise an der Spitze zu Schwinowitz, welche
die ersten II. Klasse ausrichteten Ausreise
feste.

Ragen-
Krieg.

Die Kämpfe über die Ragen-Krieg Kaurak
ist von Königl. Meteorologischer Institut
zu Berlin und Leona Kaurak für am
1. 1. 04 übergeben worden. Die Kämpfe-
Krieg war in der Kämpfe Kaurak.

T. Leona
Krieg.

Am 21. September 1905 für Leona
Kaurak in Posen die II. Klasse
Krieg bekannt.

II.
Leona
Krieg.

Am 8. November 1905 bestand
Leona Kaurak die II.
Klasse Kaurak in Posen O/S.

1905

Die Anbetung der Drei Weisen, wobei das Transeamus mit Klavierbegleitung gesungen wurde. In den Zwischenpausen brachte der Musikverein mit seinem Orchester schöne Musikstücke zu Gehör. Kinderfeste.

Am 9. Mai 1905 am Tage der Schillerfeier machte die Oberklasse einen Ausflug nach Zawadzki. Die Reise ging bis Keltzsch zu Fuß, dann mit der Eisenbahn bis Zawadzki dann zurück zu Fuß. Mit großem Interesse besichtigten die Kinder das große Walzwerk, die Halde, die Seen die Kirchen und die schöne Landschaft an der Malapane. Ziemlich ermüdet kamen die Kinder gegen 5 Uhr nachmittags zu Hause an.

Vom 12. Dezember 1904 bis 1. März 1905 übernahm Lehrer Wanzek von hier vertretungsweise den Unterricht an der Schule zu Schwinowiz, weshalb die hiesige III. Klasse verkürzten Unterricht hatte. - Vertretung.

Die Aufsicht über die Regenstation Langendorf ist vom Königl. Meteorologischen Institut zu Berlin dem Lehrer Wanzek hier am 1.1.04 übertragen worden. Die Beobachtungen werden im Schulhofe angestellt. Regenstation.

Am 21. September 1905 hat Lehrer Paul Wanzek in Proskau die II. Lehrerprüfung bestanden. – II. Lehrerprüfung

Am 8. November 1905 bestand Lehrer Franz Biskupek die II. Lehrerprüfung in Leobschütz O/S. II. Lehrerprüfung

Pierwsze takty muzyki *Ody do radości* autorstwa Ludwiga van Beethovena (partia oboju).

Friedrich Schiller,
autor poematu
Oda do radości

1905

Pokłon Trzech Mędrców, śpiewając przy tym *Transeamus*²¹³ z akompaniamentem fortepianu. Święto dzieci
W przerwach można było posłuchać pięknych utworów w wykonaniu orkiestry towarzysztwa muzycznego.

9 maja 1905 roku w dniu Święta Schillera²¹⁴ klasa wyższa udała się na wycieczkę do Zawadzkiego. Podróż przebiegała do Kielczy pieszo, później pociągiem do Zawadzkiego²¹⁵, a z powrotem znowu pieszo. Dzieci z dużym zainteresowaniem zwiedzały wielką walcownię, hałdę, jezioro, kościoły i podziwiała piękne krajobrazy nad Małą Panwią. Około 5.00 po południu dzieci wróciły do domu dość zmęczone.

Od 12 grudnia 1904 roku do 1 marca 1905 roku nauczyciel Wanzek z tutejszej szkoły przejął w zastępstwie lekcje w szkole w Świniowicach, dlatego tutejsza trzecia klasa miała skrócone lekcje. Zastępstwo

1 stycznia 1904 roku Królewski Instytut Meteorologiczny w Berlinie²¹⁶ przekazał nadzór na stacją pogodową w Wielowsi nauczycielowi Wanzekowi. Obserwacje są prowadzone na dziedzińcu szkolnym. Stacja pogodowa.

21 września 1905 roku nauczyciel Paul Wanzek zdał w Prószkowie²¹⁷ drugi egzamin nauczycielski. II egzamin nauczycielski

8 listopada 1905 roku nauczyciel Franz Biskupek zdał drugi egzamin nauczycielski w Głubczycach, Górny Śląsk. II egzamin nauczycielski

1906.

Revision. Im Februar 1906 wurde die Anstalt von dem Schul- und Regierungsrat Herrn Klauke einer Besichtigung unterzogen. Derselbe hat angeordnet, daß die Kinder nach Noten singen lernen sollen. Die Namen der Noten sind durch Ziffern zu ersetzen.

Lehrer. Da beim Beginne des neuen Schuljahres die Kinderzahl über 350 betrug ist seitens des Herrn Kreisschulinspektors die Anstellung eines fünften Lehrers beantragt worden. Am 1. Juli 1906 ist Lehrer Biskupek nach Peiskretscham versetzt worden. An seine Stelle kam der Schulamtskandidat Kastner vom Seminar zu Ziegenhals.

Am 7. September 1906 ist die Familie des Hauptlehrers Bartelt durch den Tod seines ältesten Sohnes des Postgehilfen Fritz Bartelt in die tiefste Trauer versetzt worden. Einige Wochen später hat der Gondare Heine aus Unvorsichtigkeit seine eigene Frau erschossen. Am 9. Oktober 1906 starb der Konferenzvorsteher Herr Hauptlehrer Schallast in Schieroth.

Post Bei der hiesigen Postanstalt ist seit dem 1. Mai ein öffentlicher Wetterdienst eingeführt worden.

Wegen der allgemeinen Fleischteuerung wurde am 1. Dezember 1906 eine außerordentliche

Statistik. Viehzählung vorgenommen. Das Ergebnis derselben für die Gemein[d]e Langendorf war.

Pferde	112 Stück
Rinder	358 "
Schweine	320 "

Bei der letzten Volkszählung zählte der Gemeindebezirk 1222 Einwohner.

Der Gutsbezirk " .

1906

Wizytacja W lutym 1906 roku radca szkolny i rejencyjny pan Klauke przeprowadził wizytację placówek. Zarządził, że dzieci mają się uczyć śpiewać według nut²¹⁸. Nazwy nut należy zastąpić cyframi.

Nauczyciel Ponieważ na początku nowego roku szkolnego liczba dzieci wyniosła ponad 350, powiatowy inspektor szkolny złożył wniosek o zatrudnienie piątego nauczyciela. 1 lipca 1906 roku nauczyciel Biskupek został przeniesiony do Pyskowic. Na jego miejsce przyszedł kandydat na urząd nauczycielski Kastner z seminarium w Głuchołazach²¹⁹.

Poczta 7 września 1906 roku rodzina głównego nauczyciela Bartelta pogrążyła się w głębokim smutku z powodu śmierci najstarszego syna, pomocnika pocztowego Fritza Bartelta. Kilka tygodni później Gondare Heine przez nieostrożność zastrzelił swoją żonę. 9 października 1906 roku zmarł przewodniczący konferencji, główny nauczyciel pan Schallast z Sierot²²⁰. Przy tutejszej poczcie od 1 maja zaczęła działać publiczna służba meteorologiczna.

Statystyka Z powodu ogólnej drożyzny mięsa 1 grudnia 1906 roku przeprowadzono nadzwyczajny spis inwentarza żywego. W gminie Wielowieś jego rezultat był następujący:

Koni	112 sztuk
Krów	358 "
Świń	320 "

W czasie ostatniego spisu ludności okręg gminny miał 1222 mieszkańców.

Okręg majątku ziemskiego " .

1906

Im Februar 1906 wurde die Auffahrt von dem
Vögel- und Regimentsarzt Herrn. Klauke einer Besich-
tigung unterzogen. Derselbe hat angegeben, daß
die Kinder noch Woten singen können sollen.
Die Namen der Woten sind durch Ziffern zu ersetzen.
Da beim Beginn der neuen Schuljahre die Kinder
zahl über 350 betrug ist seitens der Herrn. Linder
schulinspektors die Aufführung einer fünften Klasse
beabsichtigt worden. Am 1. Juli 1906 ist Lehrer Bis-
choff nach Peiskretscham versetzt worden. An
seiner Stelle kam der Schulamtskandidat Kaster
von Tammes zu Ziegenhals.

Kreisförm.

Lehrer.

Am 7. September 1906 ist die Familie des Haupt-
lehrers Bartelt durch den Tod seines ältesten Sohnes des
Hofrats Fritz Bartelt in die tiefste Trauer ver-
setzt worden. Einiges Bedauern später hat der Gemeinderat
eine kleine und unausgesprochene seiner eigenen Frau
verstorben. Am 9. Oktober 1906 starb der Herr.
Lehrer Herr Hauptlehrer Scherlach in Schieroth.
Bei der feierlichen Beerdigung ist seit dem 1. Mai
ein öffentlicher Matrikulanst. eingerichtet worden.
Wegen der allgemeinen Flucht von der Gemeinde
am 1. Dezember 1906 eine außerordentliche Hof-
zählung vorgenommen. Das Ergebnis derselben
für die Gemeinde Langendorf war.

Post.

Statistik.

Hofz.	112	Hirt
Kinder	358	"
Wohnen	320	"

Bei der letzten Vögelzählung zählte
der Gemeinderat bezirk 1222 Einwohner.
Der Gutsbezirk

1907.

Schulsystem

Am 1. Oktober 1907 wurde die nun gegründete fünfte Lehranstalt besetzt und dort bis jetzt fünfklassig in ein sechsclassiges Schulsystem erweitert. Im alten Schulhaus wurde ein neues Klassenzimmer eingerichtet. Am 1. April 1907 wurden in die zweiten und dritten Class. der Zweisprachigkeit auf die neuen Klassen über-
 tragen und das Stuhlmännchen-System nur noch in der Oberstufe beibehalten. Im December 1907

Zweisprach-
 heit.

Klassen

brach ebenfalls eine Mapenzeichnung unter den Schul-
 kindern und, trotz der schlechten Schulheize wurde die
 Schule jedes mal geschlossen. Im Herbst 1907 fanden

Schulverwand-

die Wahlen für den nun zu bildenden Schulvorstand statt.
 Es wurden als Vertreter der Gemeinde Langendorf Dr.
 Schlesinger und Louis Bressler gewählt, außer-
 dem gehören zum Schulvorstand die Gemeindevorsteher von
 Langendorf und Killeschke und der Gutsvorsteher von
 Langendorf. Die Sammlung der Schulbeiträge
 sowie die Leitung der Spende und der Spende
 in den Schulvorstand ist nun mit geschlossen.

Wahlberech-
 tigung
 führung.

Auf Anweisung des Königl. Herrn Rats-
 Schulinspektors wurden am 1. December 1907
 die Schulpfänger benachrichtigt. Zu den Kosten hat
 der Amtmann des Landraths einen jährlichen
 Beitrag von 15 M. bewilligt, im übrigen sollen
 die Kosten durch einen von den Lehrern zu wählenden
 Wahlberechtigtkeitsführung bezahlt werden.
 Es werden täglich gegen 25 Kinder meist aus
 Killeschke, welche gewöhnlich sind über Mittag
 in der Schule zu bleiben mit neuem Futter
 im Zimmer des alten Schuls.

Schulpfänger

1907.

Am 1. Oktober 1907 wurde die neugegründete fünfte Lehrerstelle besetzt und das bisherige fünfklassige in ein sechsklassiges Schulsystem erweitert. Im alten Schulhause wurde ein neues Klassenzimmer eingerichtet.	Schulsystem
Am 1. April 1907 wurde in der zweiten und dritten Klasse der Zeichenunterricht nach der neuen Methode begonnen und das Stuhlmannsche Zeichnen nur noch in der Oberklasse beibehalten. Im Dezember 1907 brach hierselbst eine Masernepidemie unter den Schulkindern aus, trotz des schlechten Schulbesuches wurde die Schule jedoch nicht geschlossen. Im Herbst 1907 fanden die Wahlen für den neu zu bildenden Schulvorstand statt. Es wurden als Vertreter der Gemeinde Langendorf Dr. Schlesinger und Bauer Kleophas Glogasa gewählt, außerdem gehören zum Schulvorstande die Gemeindevorsteher von Langendorf und Kieleschka und der Gutsvorsteher von Langendorf. Die Ernennung des Verbandsvorstehers sowie die Berufung des Pfarrers und eines Lehrers in den Schulvorstand ist noch nicht geschaffen.	Zeichenunterricht Masern Schulvorstand
Auf Anordnung des Königlichen Herrn Kreisschulinspektors wurden am 1. Dezember 1907 die Schulsuppen eingeführt. Zu den Kosten hat der Vaterländische Frauenverein einen jährlichen Beitrag von 15 M bewilligt, im übrigen sollen die Kosten durch eine von den Lehrern zu veranstaltende Wohltätigkeitsaufführung gedeckt werden. Es werden täglich gegen 25 Kinder meist aus Kieleschka, welche genötigt sind über Mittag in der Schule zu bleiben mit warmer Suppe im Zimmer der alten Schule gespeist.	Wohltätigkeitsaufführung. Schulsuppen

1907

1 października 1907 roku zostało obsadzone nowo powstałe piąte stanowisko nauczycielskie i dotychczasowy pięcioklasowy system szkolny poszerzono do sześcioklasowego. W starym budynku szkolnym przygotowano nową klasę.	System szkolny
1 kwietnia 1907 roku w drugiej i trzeciej klasie wprowadzono lekcje rysunku według nowej metody, a metodę rysowania Stuhlmanna kontynuowano tylko w wyższej klasie. W grudniu 1907 roku wybuchła wśród uczniów epidemia odry, ale mimo słabej frekwencji szkoły nie zamknięto. Jesienią 1907 roku odbyły się wybory do nowego zarządu szkoły. Jako przedstawiciele gminy Wielowieś zostali wybrani doktor Schlesinger i chłop ²²¹ Kleophas Glogasa, oprócz nich do zarządu szkoły należą naczelnicy Wielowscy i Kieleczki oraz zarządca majątku ziemskiego Wielowieś. Nie mianowano jeszcze przewodniczącego związku szkolnego ani nie powołano do zarządu szkoły proboszcza i jednego nauczyciela.	Lekcja rysunku Odra Zarząd szkoły
Na mocy rozporządzenia królewskiego powiatowego inspektora szkolnego 1 grudnia 1907 roku wprowadzono zupy szkolne. Na pokrycie kosztów Ojczyźniany Związek Kobiet ²²² przyznał roczny datek w wysokości 15 marek, a pozostałe koszty miały być pokryte z przedstawienia dobroczynnego zorganizowanego przez nauczycieli. Codziennie około 25 dzieci, przeważnie z Kieleczki, muszących zostać w szkole w porze obiadowej, otrzymuje ciepłą zupę w jednym z pokoi w starej szkole.	Przedstawienie dobroczynności Zupy w szkole

Personalien. Am 15. Februar 1907 kam der Schulamtskandidat Paul Trojan aus Neisse, vom Seminar zu Zülz, an die hiesige Schule.

Am 1. Oktober 1907 kam Lehrer Riedel aus Schwieben nach Langendorf.

1908.

Am 1. Okt. 1908 wurde die erledigte Stelle mit dem Lehrer Feike Richard aus Potempa besetzt. In den Schulvorstand wurden berufen der Pfarrer Holletzek und der Hauptlehrer Bartelt.

Bauliches Infolge der Neubesetzung der Lehrerstellen wurde eine bauliche Abänderung der Lehrerwohnungen erforderlich. Die Wohnung im südlichen Flügel im Oberstock wurde geteilt und die Teilung der Wohnung im nördlichen Flügel wurde beseitigt. Gleichzeitig wurde der Putz der Fensterwand in der Oberklasse erneuert.

Ostern 1908 ist in der Oberklasse das Mädchenturnen eingeführt worden.

Kinderfest Am 20. Sept. unternahm die Schule einen Schulpaziergang nach Kieleschka, woselbst verschiedene Spiele, Reigen und Wettkämpfe stattgefunden haben.

Gehalts-
aufbesserung. Im Jahre 1908 erhielten sämtliche Lehrer eine Teuerungszulage von 150 Mark, welche bei der in Aussicht stehenden Gehaltsaufbesserung, welche vom 1. April 1908 als rückwirkend sein soll, in Anrechnung gebracht werden soll.

Am 1. Okt. wurde Lehrer Riedel nach Beuthen (Rossberg) versetzt nachdem er seit dem 1. Oktober .07. an der hiesigen Schule amtiert hatte.

Dane osobowe 15 lutego 1907 roku przybył do tutejszej szkoły kandydat na urząd nauczycielski Paul Trojan z Nysy²²³, [który ukończył] seminarium w Białej.

1 października 1907 roku przyszedł do Wielowśi nauczyciel Riedel ze Świbia²²⁴.

1908

1 października 1908 roku na wakujące stanowisko został przyjęty nauczyciel Feike Richard z Potępy.

Sprawy
budowlane Do zarządu szkolnego zostali powołani proboszcz Holletzek i główny nauczyciel Bartelt. Z powodu nowego obsadzenia stanowisk nauczycielskich konieczna okazała się przebudowa mieszkań nauczycieli. Mieszkanie w południowym skrzydle na wyższym piętrze zostało podzielone, a podział mieszkania w północnym skrzydle usunięto. Równocześnie odnowiono tynk na ścianie z oknami w klasie wyższej.

Święto dzieci Na Wielkanoc 1908 roku wprowadzono w klasie wyższej lekcje gimnastyki dla dziewcząt. 20 września szkoła zorganizowała wycieczkę do Kieleczki, gdzie odbyły się różne gry, korowody i zawody.

Podwyżka
poborów W 1908 roku wszyscy nauczyciele otrzymali dodatek drożyzniany do uposażenia w wysokości 150 marek, który ma być odliczony od przyszłej podwyżki płac, mającej obowiązywać z mocą wsteczną od 1 kwietnia 1908 roku.

1 października nauczyciel Riedel, pracujący w tutejszej szkole od 1 października 1907 roku, został przeniesiony do Bytomia.

Am 15. Februar 1881 kam das Pfälzland-Kandidat
Paul Trojan aus Weisk, vom Bauernhof zu Kütz,
an die Pfälzische Pfalz.

Am 1. Oktober 1908 kam Lohr Riedel aus Schriesheim
nach Langensiefen.

1908.

Am 1. Okt. 1908 wurde die erledigte Stelle mit dem
Lohr Feike Riedel und Potempa besetzt.

In dem Pfälzland-Kandidat wurden die Pfälzer
Hollert und der Lohr Riedel besetzt.

Infolge der Übertragung der Lohr Riedel wurde eine
kurze Abänderung der Lohr Riedel notwendig.
Die Besetzung im südlichen Pfälz im Oberst wurde
geteilt und die Lohr Riedel im Oberst wurde
Lohr Riedel wurde besetzt. Gleichzeitig wurde
die Lohr Riedel in der Oberst wurde
Lohr 1908 ist in der Oberst wurde
eingesetzt worden.

Am 20. Sept. unterzog die Pfälz eine Lohr Riedel -
Lohr Riedel, welche verschiedene Lohr Riedel,
gen im Oberst wurde besetzt.

Im Jahr 1908 erhalten sämtliche Lohr Riedel eine Lohr Riedel
Lohr Riedel von 150 Mark. welche bei der Lohr Riedel Lohr Riedel
Lohr Riedel, welche von 1. April 1908 ab
Lohr Riedel sein soll, in Lohr Riedel
Lohr Riedel.

Am 1. Okt. wurde Lohr Riedel nach Beuthen
(Bosberg) versetzt. welche von 1. April 1908 ab
Lohr Riedel Lohr Riedel.

Verfahren
Lohr.

Lohr Riedel

Lohr Riedel

Lohr Riedel
Lohr Riedel

1909

Elternabend

Am 17. Januar wurde ein Elternabend veranstaltet. Bei demselben kamen von Kindern des Mittelklasse der "Köpfen" und von Kindern der Oberklasse der "Köpfen" und der "Köpfen" zur Aufzeichnung.

Verzeichnung
in
Lese.

Am 1. April wurde der Lese Kreis nach Kramnitz versetzt und der verbleibende Teil der Lese Kreis nach Kramnitz bis zum 1. Juli versetzt.

Am 1. Oktober wurde Lese Feike einer Lese Stelle an der Volksschule in Peiskowitz.

Im Jahre 1909 fanden keine Nebenversammlungen mehr statt, das wurde bei der Hauptversammlung am 4. Sept. eine Leseprobe abgehalten.

1910

Am 1. Februar 1910 wurde der Lese Kreis Petke von Potempa nach Langendorf versetzt. Es erhielt die Lese Feike eine neue Stelle, welche vorher Lese Feike inne hatte. Bei seiner Anstellung mußte er sich dem Vorkursusstand, gegenwärtig verpflichtet, seinen Aufstieg auf eine höhere als die vorhandene Dienststellung zu erhalten.

Am 9. Februar 1910 fand eine Hauptversammlung der Lese Feike statt und wurde durch den Lese Feike die Lese Feike und zwar zum ersten Male nicht mehr nach dem Namen der Lese Feike, sondern nach dem Namen der Lese Feike. Am 1. März wurde der Lese Feike eine Lese Feike in Kramnitz protokolliert nicht mehr durchgeführt. Es wurden die Lese Feike, die Lese Feike, die Lese Feike und die Lese Feike geprüft.

1909

Am 17. Januar wurde ein Elternabend veranstaltet. Bei demselben kamen von Kindern der Mittelklasse das „Trotzköpfchen“ und von Kinder der Oberklasse das Märchenspiel „Die beleidigte Tante“ zur Aufführung. Elternabend

Am 1. April wurde der Lehrer Kastner nach Kattowitz versetzt und die erledigte Stelle durch den Lehrer Kasprzik aus Kamitz Kreis Neisse am 1. Juli besetzt. Veretzung der Lehrer.

Am 1. Oktober erhielt Lehrer Feike eine Lehrerstelle an der Stadtschule in Peiskretscham. Im Jahre 1909 fanden keine Nebenkongressen mehr statt, daher wurde bei der Hauptkongress am 4 Sept. eine Lehrprobe abgehalten.

1910

Am 1. Februar 1910 wurde der Lehrer Ernst Pelka von Potempa nach Langendorf versetzt. Er erhielt die bis dahin unbesetzt gewesene Stelle, welche vorher Lehrer Feike innehatte. Bei seiner Anstellung mußte er sich dem Schulvorstande gegenüber verpflichten keinen Anspruch auf eine größere als die vorhandene Dienstwohnung zu erheben.

Am 9. Februar 1910 fand eine Hauptrevision der Schule durch den Herrn Kreisschulinspektor statt und zwar zum ersten Male nicht mehr nach dem Schema der bisherigen Revisionsprotokolle. Aus diesem Grunde wurde den Schulakten eine Abschrift des Revisionsprotokolls nicht mehr beigelegt. Es wurden die erste, die zweite, die vierte, fünfte und sechste Klasse geprüft.

1909

17 stycznia zorganizowano wieczór rodzicielski. Dzieci z klasy średniej wystawiły sztukę *Trotzköpfchen*²²⁵, a dzieci z klasy wyższej bajkę *Die beleidigte Tante*²²⁶. Wieczór rodzicielski

1 kwietnia nauczyciel Kastner został przeniesiony do Katowic, a wolne stanowisko zostało obsadzone 1 lipca przez nauczyciela Kasprzika z Kamienicy²²⁷, powiat Nysa. Przeniesienie nauczyciela

1 października nauczyciel Feike otrzymał stanowisko nauczycielskie w szkole miejskiej w Pyskowicach.

W 1909 roku nie było już żadnych konferencji dodatkowych, dlatego podczas konferencji głównej w dniu 4 września odbyło się nauczanie próbne²²⁸.

1910

1 lutego 1910 roku nauczyciel Ernst Pelka z Potępy został przeniesiony do Wielowsi. Otrzymał nieobsadzone do tej pory stanowisko, które przedtem zajmował nauczyciel Feike. Przy angażu musiał się zobowiązać przed zarządem szkolnym, że nie będzie podnosił żadnych roszczeń co do większego niż obecne mieszkania służbowego.

9 lutego 1910 roku powiatowy inspektor szkolny przeprowadził wizytację generalną w szkole – po raz pierwszy nie według schematu dotychczasowych protokołów wizytacyjnych. Z tego powodu do akt szkolnych nie został załączony odpis protokołu wizytacyjnego. Egzamin przeprowadzono w pierwszej, drugiej, czwartej, piątej i szóstej klasie.

1910

Nach längeren Verhandlungen mit der Königlichen Regierung und auf Grund eines Ministerial Erlasses, nach welchem auch Schulsysteme mit nur fünf Lehrern und sechs aufsteigenden Klasse[n] als normale Schuleinrichtungen angesehen und dem Leiter einer solchen Schule auf Grund des neuen Lehrerbesoldungsgesetzes die Amtszulage von 700 M gewährt werden soll, ist dem Hauptlehrer Bartelt diese Zulage für die Zeit von 1. April 1908 ab gewährt worden. Dagegen ist das Kircheneinkommen noch nicht geregelt worden.

Am 9. Dezember wurde die Schule von dem Königlichen Regierungs- und Schulrat Herrn Volkmer einer Besichtigung unterzogen. Derselbe überzeugte sich besonders davon, daß die Bestimmungen des Ministerialerlasses vom 31. Januar 1908 in allen Punkten und auf allen Stufen beachtet wurden und prüfte besonders die Leistungen der Kinder im freien schriftlichen Ausdruck in den Aufsätzen und beiden täglichen Niederschriften. Bei der Revision der Strafbücher ordnete der Herr Schulrat an, daß körperliche Strafen nur im Notfalle angewendet werden dürfen und daß der Grund der Strafe genau (z. B. nicht wegen Faulheit, sondern hat den Katechesmus nicht gelernt) angegeben werde.

Ostern 1910 wurden aus der ersten Klasse 25 aus der zweiten Klasse 11 und aus der dritten Klasse 2 Schüler entlassen und 52 neue Schüler aufgenommen. Am Anfang des Schuljahres 1910 betrug die Kinderzahl in Klasse

I. 66	IV
II	V
III	VI

Karykatura wymierzania
kary cielesnej w szkole

1910

Po dłuższych negocjacjach z królewską rejencją i na podstawie rozporządzenia ministerialnego, według którego również system szkolny z pięcioma tylko nauczycielami i sześcioma klasami wstępnymi należy traktować jako normalne placówki szkolne, a kierownikowi takiej szkoły na podstawie nowej ustawy o wynagrodzeniach nauczycieli powinno się przyznać związany z urzędem dodatek w wysokości 700 marek, głównemu nauczycielowi Barteltowi przyznano ten dodatek od 1 kwietnia 1908 roku. Dochody kościelne nie zostały natomiast jeszcze uregulowane.

9 grudnia szkołę wizytował królewski radca rejencyjny i szkolny pan Volkmer. Przekonał się wtedy, że postanowienia rozporządzenia ministerialnego z 31 stycznia 1908 roku²²⁹ są przestrzegane we wszystkich punktach i na wszystkich poziomach, a podczas egzaminu zwracał szczególną uwagę na osiągnięcia dzieci w swobodnym pisemnym wypowiedzianiu się w wypracowaniach i w obydwu codziennych pismach²³⁰. Przeglądając księgę kar, radca szkolny zarządził, że kary cielesne wolno stosować tylko w razie konieczności i że trzeba podać dokładny powód kary (np. nie z powodu lenistwa, ale że nie nauczył się katechizmu).

W Wielkanoc 1910 roku szkołę opuściło 25 uczniów klasy pierwszej, 11 z klasy drugiej i 2 z klasy trzeciej, przyjęto też 52 nowych uczniów. Na początku 1910 roku liczba dzieci w klasach wynosiła:

I 66	IV
II	V
III	VI

1910

Nach längerem Besprechungen mit der königlichen Regierung und auf Grund eines Ministerial-Erlasses, nach welchem eine Versetzungsliste mit einer fünfjährigen und sechs aufsteigenden Klassen als normale Versetzungsliste angenommen und dem Leiter einer solchen Schule auf Grund des neuen Gesetzes beauftragt wurde, gab die Amtszentrale von 1908 geneigt worden, soll, ist dem Hauptlehrer Postell diese Zusage für die Zeit vom 1. April 1908 als geneigt worden. Es ist dem Direktorium mitgeteilt worden.

Am 9. Dezember 1909 wurde die Schule von der königlichen Regierung und Kaiserlich Grossherzoglicher Inspektion inspiziert. Folgendes war der Inhalt der Inspektion: Die Schule übertrug sich besonders darauf, dass die Bestimmungen der Ministerial-Erlasse vom 31. Januar 1908 in allen Punkten und auf allen Ecken befolgt werden und ganz besonders die Inspektion der Kinder im freien schriftlichen Ausdruck in den Aufsätzen und in den täglichen Niederschriften. Bei der Revision der Hauptbücher wurde der Grossherzog zu, dass hauptsächlich nur in der Schule angenommen werden dürfen und dass der Grund der Hauptbücher (z. B. nicht mehr ein Liniatur, sondern fast der Buchstaben und nicht gedruckt) angenommen werden.

Es war 1910 wurden aus der ersten Klasse 25 und der zweiten Klasse 11 und aus der dritten Klasse 2 Schüler entlassen und 52 neue Schüler aufgenommen. Am Anfang der Schuljahre 1910 betrug die Kinderzahl in Klasse

I.	66	II
II		V
III		VI

1911.

Zum Beginn des Schuljahres betrug die Schülerzahl 380, weshalb vom Herrn Kreisschulinspektor die Anstellung eines sechsten Lehrers beantragt wurde. Die Königliche Regierung hat verfügt, daß dem Antrage zur Zeit nicht stattgegeben werden kann, weil das Bedürfnis noch kein dringendes ist, daß der Antrag jedoch im Jahre 1912 wiederholt werden soll.

6. Lehrkraft.

Am 1. Oktober 1910 wurde die Lehrerin Schega auftragsweise die Verwaltung einer Lehrerstelle hierselbst übertragen, nachdem vorher wiederholt der Schulvorstand die Umwandlung einer Lehrerstelle in eine Lehrerinnenstelle abgelehnt hatte.

Lehrerin.

Nachdem für die Knaben eine dritte Turnstunde und auch das Mädchenturnen in den beiden oberen Klassen eingeführt wurde, reichte der bisher als Turn- u. Spielplatz benützte Hofraum nicht mehr aus und es wurde neben dem Hofraume ein Turnplatz neu angelegt und eingezäunt und die Baumschule in den Garten des Hauptlehres verlegt.

Turnplatz.

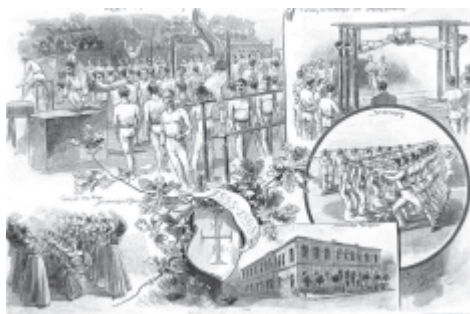
Die schlechte Beschaffenheit der sämtlichen Fenster des Schulgebäudes machte die Anbringung von Doppelfenstern notwendig. Hierüber fanden wiederholt Verhandlungen statt. Der Königliche Baurat in Gr. Strehlitz unterzog das Schulhaus einer eingehenden Besichtigung und beauftragte den Bauunternehmer mit der Aufstellung eines Kostenanschlages. Zu dem auf 4 400 M veranschlagten Kosten bewilligte die Königliche Regierung einen Staatsbeitrag von 1500 M.

Doppelfenster.

In der Zeit von Anfang Juli bis Ende August hat es gar nicht und im September 1912 nur sehr wenig geregnet, so daß eine große Dürre entstand. Trotz der Dürre war die Getreideernte gut und die Kartoffelernte mittelmässig. Nur großer Futtermangel ist entstanden, weshalb die Landwirte ihren Viehstand reduzieren mußten.

Landwirtschaft.

Im Oktober 1911 wurden auf Grund einer ministeriellen Verfügung 9 Kinder aus der Oberklasse aus der Schule

Obraz z okazji założenia
Lipskiego Towarzystwa Gimnastycznego w 1895 roku

1911

Na początku roku szkolnego liczba uczniów wynosiła 380, dlatego powiatowy inspektor szkolny złożył wniosek o zatrudnienie szóstego nauczyciela. Królewska rejencja zdecydowała, że wniosek nie może być na razie uwzględniony, ponieważ potrzeba nie jest aż tak nagląca, ale powinno się go powtórnie złożyć w 1912 roku.

6. nauczyciel

1 października 1910 nauczycielce Schega zlecono objęcie posady nauczycielskiej, chociaż przedtem zarząd szkoły wielokrotnie nie zgadzał się zamianę stanowiska nauczyciela na stanowisko nauczycielki.

Nauczycielka

Gdy dla dzieci wprowadzono trzecią lekcję gimnastyki, a także gimnastykę dla dziewcząt z obydwu klas wyższych, dziedziniec, wykorzystywany do tej pory jako plac do gimnastyki i gier, okazał się niewystarczający. Dlatego obok dziedzińca założono i ogrodzono nowy plac do gimnastyki, a szkółkę drzewek przeniesiono do ogrodu głównego nauczyciela.

Plac do
gimnastyki

Z powodu złego stanu wszystkich okien w budynku szkolnym konieczne stało się wstawienie podwójnych okien. Negocjacje w tej sprawie odbywały się wielokrotnie. Królewski radca budowlany w Strzelcach Opolskich dokonał szczegółowego przeglądu budynku szkolnego i polecił przedsiębiorcy budowlanemu sporządzenie szacunkowego kosztorysu. Do szacowanych na 4400 marek kosztów królewska rejencja przyznała wkład państwa w wysokości 1500 marek.

Podwójne okna

Od początku lipca do końca sierpnia w ogóle nie padało, a we wrześniu 1912 roku bardzo mało, dlatego nastąpiła wielka susza. Mimo suszy zbiory zbóż były dobre, a ziemniaków średnie. Tylko bardzo brakowało paszy, dlatego gospodarze musieli ograniczyć pogłowie bydła.

Rolnictwo

W październiku 1911 roku na mocy rozporządzenia ministerialnego 9 dzieci z klasy wyższej opuściło szkołę,

entlassen, weil sie die erforderlichen Kenntnisse u. die sittliche Reife besaßen und 7 1/2 Jahr die Schule besucht und die oberste Abteilung der ersten Klasse erreicht haben.

1912.

- Turnplatz. Die Kosten für die Herstellung des Turnplatzes sind nachdem dieselben vom Schulvorstande abgelehnt worden sind, vom Vorsitzenden des Schulvorstandes endlich bewilligt worden.
- Doppelfenster. Durch Beschluß des Schulvorstandes ist der Kostenanschlag für die Herstellung neuer Doppelfenster in allen Schulzimmern, sowie für Reperaturen am Schulgebäude im Betrage von 4500 M genehmigt worden. Da die Schülerzahl so im Schuljahre 1912/13 380 betragen wird,
6. Lehrkraft. so wurde der Antrag des Königlichen Herrn Kreisschulinspektor auf Anstellung einer 6. Lehrkraft, welche im April 1911 von der Königlichen Regierung auf ein Jahr zurückgesetzt wurde im März 1912 wiederholt. Der Plan, die Geschlechter der beiden oberen Klassen zu trennen und das bisherige 6. klassische in ein 5 klassiges zu verwandeln wurde in einer Konferenz am 4. März 1912 eingehend besprochen und beschlossen das bisherige System beizubehalten.
- Trennung der Geschlechter.

Ges[ichtet] – I[nspektor?]. 17./10.12..

Szkoła po remoncie dachu w 1912 roku.
Później, w 1929 roku, gdy droga gruntowa Wielowieś – Wojska – Jasiona została rozbudowana i uzyskała rangę szosy, krzyż został przeniesiony na drugą stronę, a ulica Szkolna została wybrukowana.

ponieważ posiadły wymaganą wiedzę i dojrzałość moralną oraz przez 7,5 roku chodziły do szkoły i osiągnęły najwyższy oddział klasy pierwszej.

1912

- Boisko Koszty za wykonanie placu do gimnastyki zostały, po odrzuceniu ich przez zarząd szkoły, w końcu przyjęte przez przewodniczącego zarządu szkoły. Uchwałą zarządu szkoły przyjęto kosztorys wstawienia nowych podwójnych okien we wszystkich klasach oraz remontu budynku szkolnego w kwocie 4500 marek. Ponieważ liczba uczniów w roku szkolnym 1912/[19]13 wyniesie zapewne 380, przeto w marcu 1912 roku ponownie przedłożono wniosek królewskiego powiatowego inspektora szkolnego o zatrudnienie szóstej siły nauczycielskiej, który w kwietniu 1911 roku królewska rejencja przesunęła o rok. Plan oddzielenia płci w obydwu wyższych klasach i przekształcenia sześcioklasowego na pięcioklasowy [system] został dokładnie omówiony na konferencji 4 marca 1912 roku. Postanowiono wtedy o zachowaniu dotychczasowego systemu.
- Podwójne okna
6. siła nauczycielska
- Oddzielenie płci

Sprawdzono – I[nspektor?], 17.10.12.

untlassen, weil für die erforderlichen Kenntnisse d. der pithler
Kaiser besaßen und 7 1/2 Jahr die Vefale besaß und der obere
Abteilung der neuen Klasse verweist haben.

1912.

Die Kosten für die Herstellung der Kunststoffe sind
nachdem sie fallen vom Verleihen der Kunststoffe abgezogen werden
sind, vom Verleihen der Kunststoffe und die
bewilligt werden. Der Kunststoffe der Kunststoffe
ist der Kostenantrag für die Herstellung der
Kunststoffe in allen Verleihen, wenn für die
Kunststoffe im Verleihen der Kunststoffe von 4500 M
gewilligt werden. In der Kunststoffe der Kunststoffe
Kunststoffe 1912/13 380 betragen wird, so wird
der Antrag der Kunststoffe der Kunststoffe
Kunststoffe der Kunststoffe der Kunststoffe
im April 1911 von der Kunststoffe der Kunststoffe
ein Jahr gewilligt werden im März 1912 wird
Kunststoffe. Der Antrag, die Kunststoffe der Kunststoffe
Kunststoffe zu bewilligen und die Kunststoffe der Kunststoffe
Kunststoffe in ein 5. Klasse zu bewilligen wird
in einer Sitzung am 4. März 1912 eingeleitet
Kunststoffe und beschlossen die Kunststoffe der Kunststoffe
zu bewilligen.

Kunststoffe

Kunststoffe

6. Klasse

Kunststoffe

Ges. - P. 12. 12.
10.

1912.

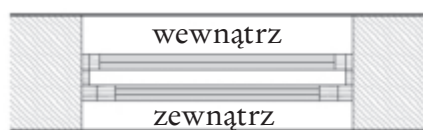
Am 15. Mai 1912 betrug die Schülerzahl 380.

Am 8. und am 10. Juni verursachten wolkenbruchartige Regengüsse eine förmliche Überschwemmung, wie eine solche seit Menschengedenken nicht vorkam.

Während der Sommerferien wurden umfassende Ausbesserungsarbeiten an beiden Schulhäusern vorgenommen. Das überstehende Giebelmauerwerk wurde abgetragen und das Dach über die Giebelwände hinausgezogen. Die Hohlkehlen des Daches wurden erneuert, das ganze Dach einer gründlichen Ausbesserung unterzogen. In den sämtlichen Klassenzimmern des neuen Schulhauses wurden neue Kastenfenster eingesetzt, das ganze Gebäude mit einem neuen Putz bekleidet, die Rinnen erneuert, in den Wohnungen der Lehrer, die Diele ausgebessert, neue Öfen gesetzt, die Gänge im Schulhofe neu gepflastert, der Hof planiert, das Stallgebäude neu abgeputzt das Dach umgelegt und mit Rinnen u. Windleisten versehen. Die alte Stufen vor den Hausfluren wurden entfernt und durch Granitstufen ersetzt. Die Maurerarbeiten hat der Bauunternehmer August Rasim, die Klempnerarbeiten der Klempnermeister August Braxator, die Tischlerarbeiten der Tischlermeister Gollor und die Malerarbeiten der Malermeister Schäfer in Tost ausgeführt. Bei sämtlichen Kosten des Baues haben sich auf etwa 6 000 Mark belaufen.

Schulbau.

Am 17. Oktober 1912 wurde die Schule einer Revision durch den Königlichen Regierungsrat Herrn Volkmer unterzogen. Es wurden die Kinder der zweiten Klasse des Herrn Czer-
ny der vierten Klasse des Herrn Pelka und der

Okno skrzynkowe

1912

15 maja 1912 roku liczba uczniów wynosiła 380.

8 i 10 czerwca gwałtowne ulewy spowodowały prawdziwą powódź, jakiej dotąd, jak daleko pamięć ludzka sięga, nie było.

W czasie ferii letnich przeprowadzono szeroko zakrojone prace remontowe obu budynków szkolnych. Usunięto wystający mur szczytowy i wysunięto dach nad ścianami szczytowymi. Odnowiono fasety elewacyjne dachowe²³¹, a cały dach poddano gruntownej renowacji. We wszystkich klasach nowego budynku szkolnego wstawiono nowe okna skrzynkowe²³², na całym budynku położono nowy tynk, odnowiono rynny, w mieszkaniach nauczycieli poprawiono podłogi, wstawiono nowe piece, na nowo wybrukowano chodniki na dziedzińcu szkolnym, dziedziniec wyrównano, budynek gospodarczy na nowo otynkowano, przełożono dach oraz otoczono go rynnami i wiatrownicami²³³. Stare stopnie przed sienią usunięto i zastąpiono schodkami granitowymi. Prace murarskie wykonał przedsiębiorca budowlany August Rasim, prace blacharskie mistrz blacharski August Braxator, prace stolarskie mistrz stolarski Gollor i prace malarskie mistrz malarski Schäfer z Toszka. Całkowity koszt prac budowlanych wyniósł około 6000 marek.

Prace budowlane
w szkole

17 października 1912 roku wizytację szkoły przeprowadził królewski radca rejencyjny pan Volkmer. Egzaminowane były dzieci klasy drugiej pana Czernego, klasy czwartej pana Pelki

- fünften Klasse der Lehrerin Schega geprüft und zwar
in Klasse 2. in Naturlehre u. Raumlehre
in Klasse 4 in Lesen, Gesang (u. Korrektur der Schönschreibhefte)
Revision in Klasse 5 in Schreiblesen, Rechnen und Anschauungsunterricht
Der Lehrerin Schega wurde die Befähigung zur endgültigen Anstellung zugesprochen, welche vom 1. November 1912 ab erfolgte. Der Herr Regierungsrat ließ sich die sämtlichen Kataloge aller Klassen sowie die vom Hauptlehrer geführten amtlichen Listen und Bücher vorlegen und bemängelt die Aufnahme einiger Kinder vor Eintritt in das schulpflichtige Alter.
- Lehrer Am 1. Januar 1913 wurde der Lehrer Trojan Paul nach Königshütte versetzt. An seine Stelle kam der Lehrer Schindler Artur aus Woiska.
Hauptlehrer Bartelt legte am 1. April 1913 das Gemeindeschreiberamt nieder, welches von da ab vom Lehrer Pelka verwaltet wird. Da nach einer neuen Regierungsverordnung am 1. April nur die Kinder in die Schule aufgenommen werden durften, welche bis zum 1. Juli des laufenden Jahres das sechste Lebensjahr vollendet haben, so sank die Schülerzahl auf 350.
- Schülerzahl In der Zeit vom 9 bis 12 Juni fand in Gleiwitz ein Kursus für Obmänner der Kreiswanderbücherei statt, an welchem Hauptlehrer Bartelt teilnahm.
Am 10. März wurde eine Jahrhundertfeier veranstaltet. In feierlichem Zuge begaben sich Lehrer u. Kinder zur Kirche und nach Beendigung des Gottesdienstes im Anschluß an den Kriegerverein in das Gasthaus zur Deutschen Volk. Der Saal

Krzyż Żelazny 2. klasy

- i klasy piątej nauczycielki Schega, a mianowicie
w klasie drugiej z przyrody i geometrii
w klasie czwartej z czytania, śpiewu (i korekta zeszytów do kaligrafii)
Wizytacja w klasie piątej z metody czytania powiązanego z pisanie²³⁴, z rachunków i lekcji poglądowej²³⁵.
Nauczycielce Schega przyznano kwalifikacje do stałego zatrudnienia, co nastąpiło 1 listopada 1912 roku. Radca rejencyjny kazał sobie przedstawić zarówno katalogi wszystkich klas, jak i oficjalne listy i księgi prowadzone przez głównego nauczyciela, i skrytykował przyjmowanie niektórych dzieci przed osiągnięciem wieku szkolnego.
- Nauczyciel 1 stycznia 1913 roku nauczyciel Trojan Paul został przeniesiony do Chorzowa²³⁶. Na jego miejsce przyszedł nauczyciel Schindler Artur z Wojski.
1 kwietnia 1913 roku główny nauczyciel Bartelt zrezygnował z urzędu sekretarza gminnego, który odtąd będzie sprawował nauczyciel Pelka. Ponieważ od 1 kwietnia, zgodnie z nowym rozporządzeniem rejencyjnym, do szkoły mogą być przyjmowane tylko dzieci, które do 1 lipca bieżącego roku ukończą sześć lat, przeto liczba uczniów spadła do 350.
- Liczba uczniów Od 9 do 12 lipca odbywał się w Gliwicach kurs dla prezesów powiatowych bibliotek obwoźnych²³⁷, w którym wziął udział główny nauczyciel Bartelt.
10 marca zorganizowano uroczystość z okazji setnej rocznicy [ustanowienia Krzyża Żelaznego]²³⁸. W uroczystym pochodzie nauczyciele i dzieci udali się do kościoła i po zakończeniu nabożeństwa wraz ze związkiem kombatanów przeszli do gospody Deutsche Volk. Sala

fünften Klasse der Lese- und Schreib- und Rechen-
 in Klasse 2 in Naturlehre u. Kosmologie
 in Klasse 4 in Lesen, Grammatik (u. Dictionar der Vorleser-Liste)
 in Klasse 5 in Schreiben, Lesen und Aufmerksamkeitsunterricht
 der Lese- und Schreib- und Rechen- und Aufmerksamkeitsunterricht
 von Aufstellung der Klassen, welche vom 1. November 1912
 ab erfolgten. Der Herr Provinzialrat ließ für die
 sämtlichen Schüler aller Klassen sowie die vom
 Hauptlehrer gestellten weiteren Lehrer und Lehrer
 wohnen und bewohnen die Aufnahmen in jeder
 Klasse war einstweilen in der schulpflichtigen Alter.

Kreisrat

Am 1. Januar 1913 wurde der Lehrer Fritz Janz
 nach Königsbrunn versetzt. An seinem Stelle kam
 der Lehrer Schindler aus der Kreis-
 Hauptlehrer Böttcher trat am 1. April 1913 das Amt
 frei brach nieder, welcher vor der Zeit vom Lehrer
 Pelka ersetzt wird. Da nun eine neue Re-
 gierungsverordnung am 1. April mit der Kinder-
 in die Schule aufgenommen werden dürfen, welche bis
 zum 1. Juli der laufenden Jahres der ersten Lebens-
 jahr vollendet haben, so sank die Schülerzahl
 auf 350.

Lehrer

Regierungsrat

In der Zeit vom 9. bis 12. Juni fand in Gleiwitz
 ein Kursus für Oberlehrer der David-Enders-
 schen Schule, an welchem Hauptlehrer Böttcher teilnahm.
 Am 10. März wurde eine Inspektorenkonferenz von
 statt. In derselben ging es darum, sich für
 in der Zeit der Kinder und nach Beendigung der
 Gottesdienste in der Kirche an den Kindern
 in der Gegenwart zu denken. Der Fall

1913.

Josephine
Freie

Sinnung mit dem lebendigen Bildnisse des Kaisers
sowie mit einem in großem Stile ausge-
führten, dessen Bildnis geschnitten. Der Kopf
war, in welche Dekorationen von Gedichten und
publizistische Aufsätze eingedruckt waren und in
welche eine der Aufsätze gedruckt und die
Hilfsmittel des öffentlichen Lesens sichergestellt worden,
sich Lese Pelka.

Jubiläum
Freie.

Am 16. Juni fand zur Feier des Regierungsjubiläums
des Kaisers gleichfalls feierliche Gottesdienste und
Festzug durch das Dorf statt. Als dann unter dem Vor-
sitz eines Anführers nach Kienchen, worauf sie um
die Wälder von Borowien, Potempa, Schmirwitz und
Woiske versammelt waren. Auf dem Feste spielte auch
Kochschale voran. Zur Veranstaltung der Kinder
hat der Dist. Landrat am 15. M. gesendet, worauf
der Schulrat und die benachbarten Dörfer am 20. M. mit
gemeinsam. Es wurden an der Kinder von der Dörfler
Regierung 140 Exemplare einer Festschrift sowie
zwei große Festbände als Geschenk für die Festschrift
Wälder (Gischewsky Alton & Hölzig) übergeben.

Landrat
Hölzig
Dörfler.

In der Zeit vom 29. 9. 13 bis 26. 10. 13 fand in Tarn-
witz ein Kursus für die Lehrer der Fortbildungsschulen
statt, an welchem der Lehrer Czorny teilnahm.

Alton
Abend

Am 22. Februar 1914 veranstaltete die Wälder einen
Abend, bei welchem unter anderem das
Lied "Rufe von Tannenbühl" gesungen
wurde.

Am 2. August ist Lehrer Pelka in Folge des Ab-

1913.

sinnreich mit dem bekränzten Bildnisse des Kaisers sowie mit einem in großem Format angefertigten „Eisernen Kreuze“ geschmückt. Die Festrede, in welche Deklamationen von Gedichten und patriotische Gesänge eingeflochten waren und in welcher auf die Erhebung Preußens und die Stiftung des Eisernen Kreuzes hingewiesen wurde, hielt Lehrer Pelka. Jahrhundertfeier

Am 16. Juni fand zur Feier des Regierungsjubiläums des Kaisers gleichfalls feierlicher Gottesdienst und Festzug durch das Dorf statt. Alsdann unternahm die Schule einen Ausflug nach Kieleschka, woselbst sich auch die Schulen von Borowian, Potempa, Schwinowitz und Woiska versammelt hatten. Auf dem Spielplatze wurden Wettspiele veranstaltet. Zur Bewirtung der Kinder hat das Kgl. Landratsamt 15 M. gespendet, während der Schulverband die beantragte Behilfe von 20 M nicht gewährte. Es wurden an die Kinder von der Königlichen Regierung 140 Exemplare einer Festschrift sowie zwei große Prachtbände als Prämien für die fleißigste Schüler (Czichorowsky Klara u. Stolfig Joseph) überwiesen. Jubiläumsfeier.

In der Zeit vom 29.9.13 bis 26.10.13 fand in Tarnowitz ein Kursus für die Lehrer der Fortbildungsschulen statt, an welchem der Lehrer Czerny teilnahm. Landwirtschaftlicher Kursus.

Am 22. Februar 1914 veranstaltete die Schule einen Elternabend, bei welchem unter anderem das Drama „Rosa von Tannenberg“ zur Aufführung kam. Elternabend

Am 2. August ist Lehrer Pelka infolge der Mo-

Christoph von Schmid,
autor dramatu *Rosa von
Tannenberg*

1913

została symbolicznie udekorowana portretem cesarza²³⁹ ozdobionym wieńcem, a także wielkoformatowym „Krzyżem Żelaznym”. Uroczyste przemówienie, w które wpleciono deklamacje wierszy i pieśni patriotyczne i w którym nawiązano do wywyższenia Prus i ustanowienia Krzyża Żelaznego, wygłosił nauczyciel Pelka. Setna rocznica

16 czerwca dla uczczenia rocznicy panowania cesarza również odbyło się uroczyste nabożeństwo i okolicznościowy pochód przez wieś. Następnie szkoła zorganizowała wycieczkę do Kieleczki, gdzie zebrały się również szkoły z Borowian, Potępy, ze Świniowic i z Wojski. Na placu zabaw zorganizowano zawody. Na poczęstunek dla dzieci starostwo podarowało 15 marek, natomiast zarząd szkoły nie udzielił zapomogi w wysokości 20 marek, o którą wnioskowano. Królewska rejencja przekazała dzieciom 140 egzemplarzy książki pamiątkowej, a także dwa wielkie wspaniałe tomy jako nagrody dla najpilniejszych uczniów (Czichorowsky Klara i Stolfig Joseph). Jubileusz

Od 29 września [19]13 [roku] do 26 października [19]13 [roku] odbywał się w Tarnowskich Górach kurs dla nauczycieli szkół doksztalcających²⁴⁰, w którym wziął udział nauczyciel Czerny. Kurs gospodarczy

22 lutego 1914 roku szkoła zorganizowała wieczór rodzicielski, w czasie którego wystawiono między innymi dramat *Rosa von Tannenberg*²⁴¹. Wieczór rodzicielski

2 sierpnia nauczyciel Pelka z powodu mo-

1914.

Teilnahme
eines Lehrers
am Kriege.

bilmachung zur Fahne einberufen worden. Nachdem derselbe in den Kämpfen bei Lyck in Ostpreußen die Feuertaufe erhalten, zum Unteroffizier befördert, wegen Erkrankung einen dreiwöchigen Heimatsurlaub erhielt, ist er wiederum ins Feld gerückt und befindet sich auf dem Marsche auf Warschau zu.

Abgang des
Hauptlehrers.

Nachdem der Hauptlehrer Bartelt seit dem 1. Juli 1878 am Orte als Lehrer und seit dem 1. Dezember 1886 auch als Organist tätig war und Jahrzehnte hindurch das Amt eines Gemeindeschreibers, das Standesamt und die Annahmestelle der Kreissparkasse verwaltet hat, wurde er, seinem Antrage gemäß, am 1. Oktober 1914 in den Ruhestand versetzt. Die Verwaltung des Kirchenamtes wurde ihm bis auf weiteres belassen. Trotz mancher Schwierigkeiten hat Hauptlehrer Bartelt während seiner 36 jährigen Amtstätigkeit am Orte die Erweiterung und Verbesserung des Schulsystems von einer 2 stufigen Anstalt zu einer solchen mit sechs aufsteigenden Klassen durchgeführt.

Mit dem Wunsche, daß die Anstalt weiter blühen und gedeihen möge nimmt er Abschied von seinen Schülern und Kollegen.

Lehrer

Am 1. Oktober 1914 wurde der Schulamtskandidat Albert Synowski nach Langendorf vertretungsweise berufen und übernahm für die Zeit vom 1.10.14 bis April 1915 den Unterricht in der Oberklasse.

Główna droga do Bapaume (Francja)
po ciężkim ostrzale artyleryjskim

1914

Udział
nauczyciela
w wojnie

bilizacji został powołany do wojska. Po walkach koło Ełku²⁴² w Prusach Wschodnich²⁴³, gdzie przeszedł chrzest bojowy, awansował na sierżanta, potem z powodu choroby otrzymał trzytygodniowy urlop i znowu wysłano go na plac boju. Następnie wziął udział w marszu na Warszawę²⁴⁴.

Odejście
głównego
nauczyciela

Główny nauczyciel Bartelt, który od 1 lipca 1878 roku pracował tu jako nauczyciel, a od 1 grudnia 1886 roku także jako organista i przez dziesięciolecia zawiadywał urzędem sekretarza gminy, Urzędem Stanu Cywilnego i urzędem nadawczym Powiatowej Kasy Oszczędnościowej, 1 października 1914 roku przeszedł na własną prośbę na emeryturę. Nadal pozo-stawiono mu sprawowanie urzędu kościelnego. Mimo pewnych trudności główny nauczyciel Bartelt podczas swojej 36-letniej działalności urzędniczej poszerzył i ulepszył system szkolny, tworząc z dwustopniowej placówki szkołę z sześcioma klasami wstępnymi²⁴⁵.

Życząc szkole, by dalej rozkwitała i się rozwijała, pożegnał się ze swoimi uczniami i z kolegami.

Nauczyciel

1 października 1914 roku kandydat na urząd nauczycielski Albert Synowski został na zastępstwo powołany do Wielowsi i od 1 października [19]14 roku do kwietnia 1915 roku przejął prowadzenie lekcji w klasie wyższej.

1914.

Bildung für Sagen einbringen werden. Das
im Tausche in der Bäume bei Lyck in Ostpreußen
die Bäume einzuholen, zum Aufwachen der
Sache, wegen der Bäume einen der Bäume einzuholen
nicht möglich, ist es wiederum mit dem Bäume und
besteht sich auf dem Bäume der Bäume zu.

Nachdem der Hingelohren Bistell seit dem 1. Juli
 1878 am Orte als Lehrer und seit dem 1. December
 1886 auch als Organist thätig war und fortgesetzt
 während der Zeit einer Gemeinde angehört, das
 Bistellamt und die Annahmestellen der Bistell-
 kasse verwaltet hat, wurde er, seinem Antrage gemäß,
 am 1. October 1914 in den Ruhestand versetzt.
 Die Pensionierung des Bistellamtes steht ihm bis
 auf weiteres belassen. Auch mancher Vorschlag,
 seinen als Hingelohren Bistell neisehend seinen
 36 jährigen Amtstätigkeit am Orte ff die sta-
 mentierung und Verabreichung des Bistellamtes
 von einer 2 stufigen Cassel zu einer solchen
 mit fünf stufigen Cassel zu lassen durchgesetzt
 Mit dem Wunsche, daß die Cassel weiter bleiben
 und zuhause mehr nimmt er Abschied von
 seinen Töchtern und Söhnen.

Am 1. Oktober 1914 wurde der Diplomatikkandidat Albert Synowski nach Langensiefel verurteilt worden ja beurlaubt und überwachen für die Zeit vom 1. O. 14 bis April 1915 dem Untersuchungs in der Oberbehörde.

Teil
 nufun
 nius
 Lofpaw
 nne
 Ba'oyr.

Abgang
der
Länge,
Inhalt.

Luzar

1914/15.

Gefallene.

Im Herbst ist fast Haderland starben von Anfang des
Frühling bis zur Ende März 1915 folgende sind folgende Gemaine:

1. Grusicka Hilfahn am 23. 9. 14 bei Monffeuran (Frankreich)
2. Hadamick Paul am 28. 11. 15 bei Prasnyer (Kasland)
3. Lischka Hilfahn am 23. 11. 14 bei Tichenstachau (Kasland)
4. Walloschek Adam am 30. 9. 14 bei Malancoud (Frankreich)
5. Luper Hilfahn am in Argonnenwald. Er war in
Kriegszeiten geboren, arbeitete für ein Lägerhaus beim
Fresator. 6. May Freimann am 22. 8. 14 bei Barrelet (Frankreich)

Engländer
Lager

Am 1. Juni 1915 wurde Luper Schindler von französischer Seite zum
Militär interniert

Ernennung

Am 17. Juni 1915 wurde Friedrich von Haderland zum
Augustin des Haderland der Ernennung ernannt. Am 16. des
Tag nach wurde ihm durch die französische Seite das
Befehlshaberamt des Haderland in französischer Sprache übertragen.

Gefallene

Im Herbst ist fast Haderland starben in der Zeit vom
1. April bis 30. September 1915 sind folgende Gemaine folgende:

1. Peter Schygalla am 14. 5. 15 an der Lorenschöhe (Frankreich)
2. Johann Kerlowitz am 7. 7. 15 am Elba-Lipa-Abstand
3. Hilfahn Kroll am 14. 9. 15 bei Willna (Kasland)
4. Carl Michalicki am 6. 10. 15 bei Manne près Montclair
5. Simon Fajera am 13. 9. 15 bei Auville in Frankreich.

Russen

Am 25. August 1915 wurde die französische Seite durch Herrn
Regierungsrat Keller und Herrn Hauptmann Schüring einer
Russen internieren. Unter anderem wurde durch ihn angedeutet,
dass während der Kriegszeit die Russen nicht mehr den Krieg

1914/15.

Den Heldentod fürs Vaterland starben von Anfang des Krieges bis zu Ende März 1915 folgende aus hiesiger Gemeinde: Gefallene.

1. Gruschka Wilhelm am 23.9.14. bei Montfaucon (Frankreich)

2. Hadamik Paul am 28.II.15 bei Prasnycz (Rußland)

3. Lischka Wilhelm am 23.II.14 bei Tschenstochau (Rußland)

4. Walloschek Adam am 30.9.14 bei Malancourt (Frankreich)

5. Zuber Wilhelm am in Argonnenwalde. Er war in Kieleschka geboren, arbeitete hier als Klempner beim Klempnermeister Braxator. 6. Max Freimann am 22.8.14 bei Bacailes (Frankreich).

Eingezogene
Lehrer

Am 1. Juni 1915 wurde Lehrer Schindler von hiesiger Schule zum Militär einberufen.

Am 17. Juni 1915 wurde hierorts durch Herrn Weihbischof Dr. Augustin das Sakrament der Firmung erteilt. Am 16., den Tag vorher wurde ihm trotz der schweren Zeit des Krieges durch die Opferwilligkeit des Volkes ein feierlicher Empfang bereitet.

Firmung

Den Heldentod fürs Vaterland starben in der Zeit vom 1. April bis 30. September 1915 aus hiesiger Gemeinde folgende: Gefallene

1. Peter Schygulla am 14.5.15 an der Lorettohöhe (Frankreich)

2. Johann Karlowsky am 7.7.15 am Zlota-Lipa-Abschnitt

3. Wilhelm Kroll am 14/15.9.15 bei Willna (Rußland)

4. Karl Michalski am 6.10.15 bei Manre près Monthois

5 Simon Bujara am 13.9.15 bei Ahville in Frankreich.

Am 25. August 1915 wurde die hiesige Schule durch Herrn Regierungsrat Kellner und Herrn Schulrat Schwingel einer Revision unterzogen. Unter ander[e]m wurde durch ihn angeordnet, daß während der Kriegszeit die Unterrichtsstunden durch

Revision

Kaplica Notre-Dame-de-Lorette
znajdująca się na szczycie wzgórza
w pobliżu Lens i Arras

1914/[19]15

Od początku wojny do końca marca 1915 roku bohaterską śmierć za Ojczyznę ponieśli następujące osoby z tutejszej gminy: Polegli

1. Gruschka Wilhelm, 23 września [19]14 [roku] pod Montfaucon²⁴⁶ (Francja)

2. Hadamik Paul, 28 lutego [19]15 [roku] pod Przasnyszem²⁴⁷ (Rosja)

3. Lischka Wilhelm, 23 lutego [19]14 [roku] pod Częstochową²⁴⁸ (Rosja)

4. Walloschek Adam, 30 września [19]14 [roku] pod Malancourt²⁴⁹ (Francja)

5. Zuber Wilhelm w Lesie Argońskim²⁵⁰. Urodził się w Kieleczce, gdzie pracował jako blacharz u mistrza blacharskiego Braxatora.

Nauczycie
powołany
do wojska

6. Max Freimann, 22 sierpnia [19]14 [roku] koło Bacailes²⁵¹ (Francja).

1 czerwca 1915 roku nauczyciel Schindler z tutejszej szkoły został powołany do wojska.

17 czerwca 1915 roku sufragan ksiądz doktor Augustin²⁵² udzielił tu sakramentu bierzmowania. Dzień wcześniej dzięki ofiarności mieszkańców przygotowano dla niego, mimo ciężkich czasów wojennych, uroczyste przyjęcie.

Bierzmowanie

Bohaterską śmierć za Ojczyznę od 1 kwietnia do 30 września 1915 roku ponieśli następujące osoby z tutejszej gminy: Polegli

1. Peter Schygulla, 14 maja [19]15 [roku] na Wzgórzu Lorette²⁵³ (Francja)

2. Johann Karlowsky, 7 lipca [19]15 [roku] nad Złotą Lipą²⁵⁴

3. Wilhelm Kroll, 14/15 września [19]15 [roku] pod Wilnem²⁵⁵ (Rosja)

4. Karl Michalski, 6 października [19]15 [roku] pod Manre²⁵⁶ koło Monthois²⁵⁷

5. Simon Bujara, 13 września [19]15 [roku] pod Ahville²⁵⁸ we Francji.

25 sierpnia 1915 roku radca rejencyjny pan Kellner i radca szkolny pan Schwingel przeprowadzili wizytację w tutejszej szkole. Między innymi zarządził on [radca szkolny], że w czasie wojny liczbę lekcji

Wizytacja

Stillstunden vermehrt werden mußten, da infolge Vertretung die Kinder zu wenig Unterricht erhielten.

Tod Das sechsklassige System wurde vom 1. April 1915 in ein fünfstufiges umgewandelt wobei zwei Parallelklassen, eine I. Knaben- u. I. Mädchenklasse eingerichtet wurden.

1916

- Tod** Am 14. Januar 1916 starb plötzlich infolge Gehirnschlages und Herzschwäche der pensionierte Hauptlehrer u. Organist Bartelt hierselbst.
- Kriegsanleihe** Im März 1916 wurde für die vierte Kriegsanleihe gesammelt. Die Kinder der hiesigen Schule beteiligten sich auch daran und brachten in der Zeit vom 20.–22. März 1916 die Summe von 723 M zusammen. Sie wurde von 110 Kindern zusammengebracht. Außer diesen Zeichnern haben 7 Kinder je ein Stück Schuldschein an 100 M selbst erworben. Die vierte Kriegsanleihe brachte eine Summe von 10 Milliarden 667 Millionen Mark ein.
- Eingezogene Lehrer** Am 1. März 1916 wurde der Lehrer Albert Synowsky zum Heere eingezogen. Er wurde zum Reg. N° 21 in Stolp einberufen. Von dem genannten Tage an bis zum 15. Februar d.J. unterrichteten an hiesiger Schule nur 2 Lehrkräfte. Vom 16. Februar d.J. trat Lehrer Schindler, der in der Front kämpfte, wieder als krank entlassener Soldat in sein Amt an hiesiger Schule wieder ein.
- Schülerzahl.** Am 1. April 1916 zählte die hiesige Schule 308 Schüler, und zwar 157 Knaben, 151 Mädchen. Von dieser Schülerzahl waren 13 deutsch, 20 zweisprachig, 277 polnisch. Der Religion nach waren 301 katholisch, 3 evangelisch, 4 jüdisch. Den Ortschaften gehörten 230 Langendorf Gemeinde, 50 Langendorf Gut und 28 Gemeinde Kieleschka an.
- Kochkursus** Auf Veranlassung der Kgl. Regierung wurde in Langendorf vom 1. November 1915 bis zum 28. Februar 1916 ein Kochkursus abgehalten. Den Unterricht erteilte Fräulein Grond.

Ogłoszenie ostatniej pożyczki wojennej
w „Deutscher Reichsanzeiger” Nr. 263
z 5 października 1918 roku

trzeba rozszerzyć o lekcje ciszy, ponieważ z powodu zastępstw dzieci mają za mało zajęć lekcyjnych.

Zgon 1 kwietnia 1915 roku system sześcioklasowy zmieniono na pięcioklasowy, przy czym zorganizowano dwie klasy równoległe, pierwszą klasę chłopców i pierwszą klasę dziewcząt.

1916

- Zgon** 14 stycznia 1916 roku nagle na skutek udaru mózgu i słabości serca zmarł emerytowany główny nauczyciel i organista Bartelt.
- Pożyczka wojenna** W marcu 1916 roku zbierano na czwartą pożyczkę wojenną²⁵⁹. Dzieci z tutejszej szkoły również wzięły w niej udział i w dniach od 20 do 22 marca 1916 roku zebrały w sumie 723 marki. Kwotę tę zebrało 110 dzieci. Oprócz tych subskrybentów każde z 7 dzieci samo nabyło skrypt dłużny²⁶⁰ w wysokości 100 marek. Czwarta pożyczka wojenna przyniosła w sumie 10 miliardów 667 milionów marek.
- Nauczyciel powołany do wojska** 1 marca 1916 roku został powołany do wojska nauczyciel Albert Synowsky. Powołano go do Regimentu nr 21²⁶¹ w Słupsku²⁶². Od tego dnia do 15 lutego tego roku lekcje w tutejszej szkole prowadziło tylko dwóch nauczycieli. Od 16 lutego tego roku nauczyciel Schindler, który walczył na froncie, wrócił na swoje stanowisko w tutejszej szkole jako żołnierz zwolniony ze służby z powodu choroby.
- Liczba uczniów.** 1 kwietnia 1916 roku tutejsza szkoła liczyła 308 uczniów, a mianowicie 157 chłopców i 151 dziewcząt. Z tej liczby 13 uczniów było niemieckojęzycznych, 20 dwujęzycznych, 277 polskojęzycznych. Jeśli chodzi o religię, to 301 było wyznania katolickiego, 3 ewangelickiego, 4 mojżeszowego. Jeśli chodzi o miejscowości, [z których pochodzili], 230 należało do gminy Wielowieś, 50 do majątku Wielowieś i 28 do gminy Kieleczka.
- Kurs gotowania** Na polecenie królewskiej rejencji od 1 listopada 1915 roku do 28 lutego 1916 roku odbył się w Wielowsi kurs gotowania. Zajęcia prowadziła panna Grond.

Die Bedeutung davon war so groß, daß der Anlaß in
großen Abteilungen erfüllt wurde. Abteilungen auf davon
ein ansehnlichem Markt an Weizen, Gerste, Weizen,
Kleinsaat und Langstroh.

Lafar. Am 13. Juli 1916 übernahm Lafar Quasny - Brüggenwalder -
vertragsmäßig bis zum 1. September 1916 an folgende Stelle
in Klasse I und II den Anlaß. Vom 1. September 1916 ab
wurde er auch Lohr warf.

Brüggenwalder.
Lafar. Am 1. Juli 1916 wurde außer Herrn Brüggenwalder und
Herrn Schwingel nach Lafar (Hindenburg) warf. Er
hatte aber den Anlaß Lohr warf vertragsmäßig
bis zum 30. September 1916. Vom 1. Oktober 1916 ab
übernahm der Hofbesitzer Herr Brüggenwalder
Herrn Lafar und Herr Pukig.

Lafar.
Pelka. Am 29. ^{Oktober} November 1916 übernahm Lafar Herr Pelka und den
Lohr warf Brüggenwalder an folgende Stelle zurück und
übernahm am 2. November er. nach der den Anlaß.

Gepulver Lohr warf den Herbst für Herbst haben:

Lohr warf am 18. III. 16 bei Tordax.

Krametz Lohr warf am 7. 4. 16 bei Haucourt - Franzenf.

Korronen Lohr warf

Berell Lohr warf am 3. 7. 16 in Wolhynien

Kulik Lohr warf am 27. 10. 16 in Lohr warf in Franzenf. an Wollg.

Feymann Lohr warf am 7. 6. 16 bei Gerdiche in Russland.

Lohr warf Lohr warf am

Verordnung
1917. Am 17. Januar 1917 übernahm Lafar Pelka von folgender Stelle
in Verordnung an der Stelle Schwinnowitz, weil der Lohr warf
Lohr warf Lohr warf. In Verordnung, Lohr warf
bis zum 1. März 1917

Die Beteiligung daran war so groß, daß der Unterricht in zwei Abteilungen erteilt wurde. Es beteiligten sich daran die erwachsenen Mädchen aus Woiska, Giegowitz, Wischnitz, Kieleschka und Langendorf.

Am 13. Juli 1916 übernahm Lehrer Quasny – Kriegsinvaliden – vertretungsweise bis zum 1. September 1916 an hiesiger Schule in Klasse V und I den Unterricht. Vom 1. September 1916 ab wurde er nach Lubie versetzt. Lehrer.

Am 1. Juli 1916 wurde unser Herr Kreisschulinspektor und Schulrat Schwingel nach Zabrze (Hindenburg) versetzt. Er behielt aber den Bezirk noch vertretungsweise bis zum 20. September 1916. Vom 1. Oktober 1916 ab übernahm den Schulinspektionsbezirk der Königliche Kreisschulinspektor Herr Hahnel aus Putzig. Kreisschulinspektor

Am 29. Oktober 1916 kehrte Lehrer Herr Pelka aus dem Felde als Kriegsinvaliden an hiesige Schule zurück und übernahm am 2. November d.J. wieder den Unterricht. Lehrer Pelka.

Den Heldentod fürs Vaterland starben:

Gefallene

Sawiola Paul am 18.III.16 bei Verdun,

Krawietz Wilhelm am 7.4.16 bei Haucourt – Frankreich,

Skowronek Alfons

Bartelt Walter am 3.7.16 in Wolhynien

Kulik Florian am 27.10.16 im Feldlazaret in Frankreich an Verw. gest.

Freymann Jakob am 7.6.16 bei Gorditsche in Russland

Dworaczek Wilhelm am an der Somme in Frankreich.

Am 17. Januar 1917 übernahm Lehrer Pelka von hiesiger Schule die Vertretung an der Schule Schwinowitz, weil der dortige Schulleiter Lehrer Fleischer erkrankte. Die Vertretung dauerte bis zum 1. März 1917. Vertretung 1917

Bitwa nad Sommą w 1916 roku

Udział w kursie był tak duży, że zajęcia prowadzono w dwóch grupach. Brały w nim udział dorosłe dziewczęta z Wojski, Gajowic²⁶³, Wiśnicz, Kieleczki i Wielowski.

13 lipca 1916 roku nauczyciel Quasny – inwalida wojenny – przejął w tutejszej szkole zastępczo lekcje do 1 września 1916 roku w klasie piątej i pierwszej. 1 września 1916 roku został przeniesiony do Łubia²⁶⁴. Nauczyciel

1 lipca 1916 roku nasz powiatowy inspektor szkolny i radca szkolny pan Schwingel został przeniesiony do Zabrze²⁶⁵, ale na zasadzie zastępstwa zachował jeszcze okręg [inspekcji szkolnej] do 20 września 1916 roku. Od 1 października 1916 roku okręg inspekcji szkolnej przejął królewski powiatowy inspektor szkolny pan Hahnel z Pucka²⁶⁶. Powiatowy inspektor szkolny

29 października 1916 roku nauczyciel pan Pelka wrócił do tutejszej szkoły z pola bitwy jako inwalida wojenny i ponownie zaczął uczyć od 2 listopada tego roku. Nauczyciel Pelka

Bohaterską śmierć za Ojczyznę ponieśli:

Polegli

Sawiola Paul, 18 marca [19]16 [roku] pod Verdun²⁶⁷,

Krawietz Wilhelm, 7 kwietnia [19]16 [roku] pod Haucourt²⁶⁸ – Francja,

Skowronek Alfons,

Bartelt Walter, 3 lipca [19]16 [roku] na Wołyniu²⁶⁹,

Kulik Florian, 27 października [19]16 [roku] w szpitalu polowym we Francji, zmarł na skutek poniesionych ran,

Freymann Jakob, 7 czerwca [19]16 [roku] koło Horodyszcz²⁷⁰ w Rosji,

Dworaczek Wilhelm nad Sommą²⁷¹ we Francji.

17 stycznia 1917 roku nauczyciel Pelka z tutejszej szkoły objął zastępstwo w szkole w Świniowicach, ponieważ tamtejszy kierownik szkoły nauczyciel Fleischer zachorował. Zastępstwo trwało do 1 marca 1917 roku. Zastępstwo 1917

1917.

- II. Prüfung. Am 5. Februar 1917 legte Lehrer Artur Schindler an hiesiger Schule die II. Prüfung ab. Die Lehrproben waren in Klasse V in Religion, Schreiblese und Rechnen. Die Prüfungskommission bestand aus folgenden Herren: Regierungsrat Kellner, Kreisschulinspektor Hahnel und Seminarlehrer Manderla – Peiskretscham. Die Lehrproben dauerten von 1/2 9 Uhr bis 10 Uhr, die mündliche Prüfung von 10–12 Uhr. Lehrer Schwindler hat die Prüfung bestanden.
- Abnahme der Kirchenglocken u. Orgelpfeifen. Am 27. Juni 1917 wurden die Glocken hiesiger Kirche beschlagnahmt u. abgenommen. Von den 4 vorhandenen Glocken wurden nur 2 gelassen, die kleine Glocke im Dachreiterturm und 1 grössere im Glockenturm.
- Auch die zinner[e]ne Prospektpfeifen der hiesigen Orgel wurden beschlagnahmt u. durch den Orgelbaumeister Berschdorf – Neisse – abgenommen.

1918

- Ortsschulinspektor Am 12. Februar ist unser Herr Pfarrer Paul Holletzek durch die Königliche Regierung zum Ortsschulinspektor über die Schulen Langendorf und Schwinowitz ernannt worden.
- Gefallen. Am 25. Juni ist der Lehrer an hiesiger Schule Ernst Pelka bei Vimy in Westen durch einen Granatenschuß gefallen. Derselbe hat an hiesiger Schule seit dem 1. Februar 1910 gewirkt. Ein offener Charakter zeichnete ihn aus. Die Schule verliert in ihm einen strengen, aber gerechten Lehrer.

1919.

- Besetzung. Am 13. Januar 1919 wurde an Stelle des gefallenen Lehrers Ernst Pelka der Lehrer Hubert Brisch berufen und einstweilig angestellt. Letzterer hat vorher das

Wielowiejski prospekt organowy sprzed przebudowy kościoła w 1934–1935 roku

1917

- II egzamin 5 lutego 1917 roku nauczyciel Artur Schindler zdał w tutejszej szkole drugi egzamin. W klasie piątej odbyło się nauczanie próbne z religii, z metody czytania powiązanego z pisaniem i z rachunków. Komisja egzaminacyjna składała się z następujących panów: radcy rejencyjnego Kellnera, powiatowego inspektora szkolnego Hahnela i nauczyciela seminaryjnego Manderli, Pyskowice. Nauczanie próbne trwało od 8.30 do 10[.00], egzamin ustny od 10[.00] do 12[.00]. Nauczyciel Schindler zdał egzamin.
- Zdjęcie dzwonów kościelnych i piszczałek organowych 27 czerwca 1917 roku zostały zarekwirowane i zdjęte tutejsze dzwony. Z czterech istniejących dzwonów pozostawiono tylko dwa, mały dzwon w sygnaturce²⁷² i jeden większy na wieży kościelnej. Również cynowe piszczałki prospektowe²⁷³ z tutejszych organów zostały zarekwirowane i zdjęte przez organmistrza Berschdorfa, Nysa.

1918

- Lokalna wizytacja szkolna 12 lutego nasz proboszcz ksiądz Paul Holletzek został mianowany przez królewską rejencję lokalnym inspektorem szkolnym szkół w Wielowsi i Świniowicach.
- Poległy 25 czerwca nauczyciel tutejszej szkoły Ernst Pelka zginął od wybuchu granatu koło Vimy²⁷⁴ na Zachodzie. Pracował w tutejszej szkole od 1 lutego 1910 roku. Wyróżniał go szczerzy charakter. Szkoła straciła w nim surowego, ale sprawiedliwego nauczyciela.

1919

- Obsadzenie stanowiska 13 stycznia 1919 roku na miejsce poległego nauczyciela Ernsta Pelki został powołany i tymczasowo zatrudniony nauczyciel Hubert Brisch. Brisch wcześniej

1917

II. Prüfung.

Am 5. Februar 1917 legte Lehrer Arthur Schindler an hiesiger Pflanz-
 schule II. Prüfung ab. Die Exponenten waren in Klasse V in Religion,
 Deutsch und Natur. Die Prüfungskammern bestanden aus folgenden
 Herren: Regierungsrat Lellner, Kreisphysikus Hahnel und
 Seminarlehrer Mandel, - Perle, Schöner. Die Exponenten saßen
 von 12 Uhr bis 10 Uhr, die mündliche Prüfung von 10-12 Uhr. Lehrer Schindler
 hat die Prüfung bestanden.

Am 27. Juni 1917 wurden die Gluben hiesiger Pflanz-
 schule in abgenommen. Von den 4 wachen waren Gluben
 unter 2 gelassen, die Gluben im Einfrieden waren und 1 größere
 in Gluben waren.

Abnahme
 der Pflanz-
 schule in
 Gluben in
 Einfrieden.

Am 27. Juni 1917 wurden die Gluben hiesiger Pflanz-
 schule in abgenommen. Von den 4 wachen waren Gluben
 unter 2 gelassen, die Gluben im Einfrieden waren und 1 größere
 in Gluben waren.

1918

Am 12. Februar 1918 wurde Herr Herrmann von Holtebeck
 die königliche Regierung zum Kreisphysikus über die Pflanz-
 schule und Einfrieden ernannt worden.

Kreisphysikus

Am 25. Juni 1918 wurde der Lehrer an hiesiger Pflanz-
 schule Herrmann von Holtebeck gestorben. Der-
 selbe hat an hiesiger Pflanz- schule seit dem 1. Februar 1910 ge-
 wirkt. Er war ein sehr guter Lehrer und hat die Pflanz-
 schule in sehr guter Ordnung, aber zu wenig Lehrer.

Gefallen.

1919.

Am 13. Januar 1919 wurde an Stelle des verstorbenen
 Lehrers Herrmann von Holtebeck der Lehrer Herrmann
 von Holtebeck ernannt. Der-
 selbe hat an hiesiger Pflanz-
 schule seit dem 1. Februar 1919 ge-
 wirkt. Er war ein sehr guter Lehrer und hat die Pflanz-
 schule in sehr guter Ordnung, aber zu wenig Lehrer.

Lehrer

Auch der Vorkursus am der Pflanz in Blaschowitz war-
leistungswise verwirklicht. Am 28. Januar 1919 wurde er
durch den Herrn Kreisphysikalischen Rat in Glogau, der
Lehrerkollegium der Pflanz Pflanz und in Gegenwart der Pflanz
der Klasse Tr abgenommen. Die Personalien sind:

Lehrer Günter Brisch wurde am 11. November
1893 zu Elguth-Weicheln, Kreis Lublitz, als Sohn
des Gutsbesizers Josef Brisch zu Lublitz o/S geboren.
Er besuchte die Präparandenanstalt und das Gym-
nasium zu Rosenberg o/S und bestand am 12. August
1914 die Matura. Prüfung bestand. Am 13. Januar
1914 legte er seine Hauptklausur ab. Seine
erste Berufung erhielt er an die zweiklassige Volk-
schule zu Anarghammer, Kreis Gleiwitz, wo er vom
12. Dezember 1914 bis 12. März 1916 dienstlich war.
Befördert wurde. Vom 13. März 1916 bis 31. Oktober
1916 leitete er die beiden zweiklassigen Volk-
schulen zu Pohlendorf und Althammer, Kreis Gle-
witz. (Berufung.) Am 1. November 1916 wurde er
an die Schule zu Bitschin überwiesen, wo er
bis 20. Oktober 1917 am der Schule zu
Fortschritt zu unterrichten. Infolge geistiger Überanstrengung
musste er einen längeren Urlaub antreten, der ihm
vom der Königlich Preussischen Regierung vom 13. 6. bis 31. 7. 1917
erhellt wurde. Vom Oktober 1917 ab musste er
unterhaltungsweise die Halbtagschule in Blaschowitz
leiten. Am 21. Januar 1918 wurde
er versetzt und in das Amt des Reg. Nr. 6. Pro-
kurator ernannt, worauf er bis 16. Juni 1918 an-

Amt des Schulleiters an der Schule in Blaschowitz vertretungsweise verwaltet. Am 28. Januar 1919 wurde er durch den Herrn Kreisschulinspektor Hahnel in Gegenwart des Lehrerkollegiums der hiesigen Schule und in Gegenwart der Schüler der Klasse IV eingeführt. Seine Personalien sind:

Lehrer Hubert Brisch wurde am 11. November 1893 zu Ellguth-Woischnik, Kreis Lublinitz als Sohn des Hauptlehrers Joseph Brisch zu Lubschau O/S geboren. Er besuchte die Präparandenanstalt und das Seminar zu Rosenberg O/S und bestand am 12. August 1914 die Not-Entlassungs-Prüfung daselbst. Am 13. Dezember 1914 legte er seinen Diensteid ab. Seine erste Berufung erhielt er an die einklassige Volksschule zu Quarghammer, Krs. Gleiwitz, wo er vom 12. Dezember 1914 bis 12. März 1916 auftragsweise beschäftigt wurde. Vom 13. März 1916 bis 31. Oktober 1916 leitete er die beiden dreiklassigen Volksschule zu Pohlsdorf und Althammer, Krs. Gleiwitz. (Kriegsvertretung!) Am 1. November 1916 wurde er an die Schule zu Bitschin überwiesen; wurde jedoch beauftragt, bis zum 20. Oktober 1917 an der 2klassigen Schule zu Tatischau zu unterrichten. Infolge geistiger Überanstrengung mußte er einen längeren Urlaub antreten, der ihm von der Königlichen Regierung vom 13.6. bis 31.7.1917 erteilt wurde. Von Oktober 1917 ab mußte er vertretungsweise die Halbtagschule in Blaschowitz, Krs. Gleiwitz versehen. Am 21. Januar 1918 wurde er einberufen und in das Feld Art. Rgt. N° 6 Breslau eingestellt, welchem er bis 16. Juni 1918 an-

Królewskie Katolickie Seminarium
Nauczycielskie w Oleśnie

zastępczo zawiadywał urzędem kierownika szkoły w Błażejowicach. 28 stycznia 1919 roku został wprowadzony [na swoje stanowisko] przez powiatowego inspektora szkolnego pana Hahnela w obecności kolegów nauczycieli z tutejszej szkoły i uczniów klasy czwartej. Jego personalia:

Nauczyciel Hubert Brisch urodził się 11 listopada 1893 roku w Ligocie Woźnickiej²⁷⁵, powiat Lubliniec, jako syn głównego nauczyciela Josepha Brischa w Lubszy²⁷⁶, Górny Śląsk. Uczęszczał do preparandy i seminarium w Oleśnie²⁷⁷, Górny Śląsk, i tam 12 sierpnia 1914 roku zdał wymagany egzamin końcowy. 13 grudnia 1914 roku złożył przysięgę służbową. Swoje pierwsze powołanie otrzymał do jednoklasowej szkoły ludowej w Tworogu Małym²⁷⁸, powiat Gliwice, gdzie od 12 grudnia 1914 roku do 12 marca 1916 roku był zatrudniony na podstawie zlecenia. Od 13 marca 1916 roku do 31 października 1916 roku prowadził obydwie trzyklasowe szkoły ludowe w Polkowicach²⁷⁹ i Trachach²⁸⁰, powiat Gliwice (zastępstwo wojenne!). 1 listopada 1916 roku został skierowany do szkoły w Bycinie²⁸¹; otrzymał jednak polecenie, żeby do 20 października 1917 roku uczyć w dwuklasowej szkole w Taciszowie²⁸². Wskutek przemęczenia psychicznego musiał wziąć dłuższy urlop, którego udzieliła mu królewska rejencja od 16 czerwca do 31 lipca 1917 roku. Od października 1917 roku musiał zastępczo prowadzić szkołę półdniową w Błażejowicach, powiat Gliwice. 21 stycznia 1918 roku został powołany i wcielony do Pułku Artylerii Polowej nr 6²⁸³ we Wrocławiu, do którego należał do 16 czerwca 1918 roku.

gehörte. Auf Grund einer Reklamation wurde er bereits 21.4.18 von der Militärbehörde beurlaubt, um den Dienst an der Schule zu Blaschowitz wieder zu übernehmen. Am 1. Januar 1919 erfolgte seine einstweilige Anstellung an der Schule zu Langendorf.

Lehrerberufung.

Am 1. März 1919 wurde die Hauptlehrerstelle, die seit der Pensionierung des Hauptlehrers Bartelt von dem 2. Lehrer Czerny vertretungsweise verwaltet wurde, von der Regierung neu besetzt. Dieselbe wurde dem Hauptlehrer Thaddäus Gärtig aus Grudschütz, Kr. Opeln übertragen. Derselbe wurde nach vorangegangenen, feierlichem Schulgottesdienste in Gegenwart des Herrn Pfarrers Holletzke, des Lehrerkollegiums und der Schulkinder der Ober- und Mittelstufe durch den Herrn Schulinspektor Hahnel in sein Amt eingeführt. Seine Personalien sind:

Der Hauptlehrer Thaddäus Gärtig wurde am 29. Januar 1879 zu Hutta, Prov. Posen als Sohn des dortigen Lehrers Severin Gärtig geboren. Er besuchte die private Präparandenanstalt zu Adelnau und darauf das Lehrerseminar zu Rosenberg O/S, aus dem er am 30. Mai 1900 mit dem Reifezeugnis entlassen wurde. Seine erste Anstellung im Schuldienste erhielt er am 15. Juni 1900 zu Nieborowitz, Kr. Rybnik. Am 1. Juni 1901 wurde ihm die Verwaltung einer Lehrerstelle an der kath. Volksschule I zu Rosdzin, Kr. Kattowitz übertragen; In der Zeit vom 1. Oktober 1901 bis 30. September 1902 genügte er seiner Militärpflicht beim Grenad. Regt. N° 11 in Breslau. Nach der Entlassung vom Militär wurde er an die kath. Volksschule II zu Rosdzin berufen.

Roździeń – Szopienice

Na podstawie reklamacji już 21 kwietnia [19]18 roku został zwolniony przez władze wojskowe, aby ponownie podjąć służbę w szkole w Błażejowicach. 1 stycznia 1919 roku został tymczasowo zatrudniony w szkole w Wielowsi.

Powołanie
nauczyciela

1 marca 1919 roku rejencja na nowo obsadziła stanowisko głównego nauczyciela, które od przejścia na emeryturę głównego nauczyciela Bartelta zastępco piastował drugi nauczyciel Czerny. Zostało ono przekazane głównemu nauczycielowi Thaddäusowi Gärtigowi z Grudzie²⁸⁴, powiat Opole. Po uroczystym nabożeństwie szkolnym inspektor szkolny pan Hahnel wprowadził go na urząd w obecności proboszcza księdza Holletzka, kolegium nauczycieli i uczniów stopnia wyższego i średniego. Jego dane osobowe:

Główny nauczyciel Thaddäus Gärtig urodził się 29 stycznia 1879 roku w Hucie Padniewskiej²⁸⁵, Prowincja Poznańska, jako syn tamtejszego nauczyciela Severina Gärtiga. Uczęszczał do prywatnej preparandy w Odolanowie²⁸⁶, a potem do seminarium nauczycielskiego w Oleśnie, Górny Śląsk, które 30 maja 1900 roku opuścił ze świadectwem dojrzałości. 15 czerwca 1900 roku został po raz pierwszy zatrudniony w służbie szkolnej w Nieborowicach²⁸⁷, powiat Rybnik. 1 czerwca 1901 roku powierzono mu piastowanie stanowiska nauczycielskiego w Katolickiej Szkole Ludowej I w Roździenu²⁸⁸, powiat Katowice; od 1 października 1901 roku do 30 września 1902 roku wypełnił obowiązek służby wojskowej w Pułku Grenadierów nr 11²⁸⁹ we Wrocławiu. Po zwolnieniu z wojska został powołany do Katolickiej Szkoły Ludowej II w Roździenu.

gefordert. Auf Grund einer Reklamation wurde
er durch 21. 4. 8 von der Militärbehörde beurlaubt,
um den Dienst an der Spitze zu 1. Kaschowitz
wieder zu übernehmen. Am 1. Januar 1919 erfolgte
seine einstweilige Aufstellung an der Spitze
zu Langendorf.

Am 1. März 1919 wurde die Gänglerstelle, die Ehrenbezeichnung.
seit dem Verfallmangel der Gänglerstelle Bartelt von
dem 2. Infanterie-Regiment anderweitig besetzt wurde,
wobei der Kriegsdienst nun befristet. In-
folge wurde dem Gängler Herrn Görtig
aus Gumbrecht, Kr. Gumbrecht, Kreis Gumbrecht. Infolge
wurde nach vorangegangener, einseitiger
Besoldungsbestimmung in Gegenwart der Gänglerstelle
Kollekte, der Besoldungskollektoren und der Besoldungs-
der Ober- und Mittelstufe der Gänglerstelle. Dieser
Besoldung ist in der Zeit eingeleitet. Dieser
Besoldung sind:

Der Gängler Herrn Görtig wurde am 29. Januar
1919 zu Hütte, Kreis Tschern als Ober- und Besoldungs-
Besoldung Görtig gegeben. Er besuchte die Gänglerstelle
Gumbrecht zu Tschern und wurde am 29. Januar
1919 zu Rosenberg 1/2 und wurde am 30. März
1900 mit dem Kriegsdienst beurlaubt. Dieser
wurde Aufstellung in Besoldungsstelle erfolgte am 15. Juni
1900 zu Liebowitz, Kr. Gumbrecht. Am 1. Juni 1901 wurde
ihm die Besoldung eines Gänglers an der kass.
Hauptstelle I zu Roskau, Kr. Kallowitz übertragen. In
der Zeit vom 1. Oktober 1901 bis 30. September 1902 wurde
er in seiner Militärschuld seine Heimat. Regt. Nr. 11
in Pörschen. Nach der Entlassung wurde Militärschuld
er am der kass. Hauptstelle II zu Roskau übertragen.

Am 1. Oktober 1912 wurde die Erweiterung der
Gewerkschaften von der 4. Klasse der Pfälz zu Grubschicht
übertragen. Eine Abkündigung des Vereins wurde so für
unabhängig erklärt, so daß seine Eingetragung
am 4. Oktober 1916 erfolgte. Es wurde als g. v. zum
Abhalten nach Röhren zu dem Felt. Röhren-Deput
am 10. Oktober nach Wilna geschickt und am 1. März
1917 in die Klasse der Gewerkschaften überführt.
Am 22. März 1918 wurde er in Lütke der Pfälz Grub-
schicht von der Regierung abgemeldet und nach dem
Gewerkschaften ausgetragen.

Pfälschlagung. Am 31. März kamen 18 Kinder vorzeitigmäßig
zur Aufklärung. Auf Grund einer Regierungs-
verordnung vom 22. März konnten in der
den Tellen alle Kinder mit geistiger und sitt-
licher Pflege rechtzeitig ausgetragen werden, welche
im Jahre 1905 geboren sind. Von dieser Maßnahme
wurden 15 Kinder betroffen.

Pfälschlagung 1919/20.

Pfälschlagung. Am 1. April kamen 46 Kinder neu zur Auf-
nahme, so daß die Gesamtzahl der Pfälz-
Kinder am Anfang des Pfälsjahres 315 betrug
und zwar 161 Knaben und 154 Mädchen. Seit
Beginn des neuen Pfälsjahres wurde gemäß
Regierungsverordnung der Religionsunterricht
in deutscher Sprache und der deutsche Pfälz-
unterricht für jüngere Kinder in ge-
fügt, von Eltern der Aufzucht wird gefordert
unterricht gegeben. Es haben sich 170

Am 1. Oktober 1912 wurde ihm die Verwaltung der Hauptlehrerstelle an der 4 klassigen Schule zu Grudschütz übertragen. Beim Ausbruch des Krieges wurde er für unabkömmlich erklärt, so daß seine Einziehung z. Heer erst am 4. Oktober 1916 erfolgte. Er wurde als g.v. zum Ausbilden von Rekruten zu dem Feld- Rekruten-Depot der 10. Armee nach Wilna geschickt und am 1. März 1917 in die Etappe der Heeresgruppe Eichhorn berufen. Am 22. Mai 1918 wurde er im Interesse der Schule Grudschütz von der Regierung reklamiert und aus dem Heeresdienst entlassen.

Am 31. März kamen 18 Kinder ordnungsmäßig zur Entlassung. Auf Grund einer Regierungsverfügung vom 22. März konnten in dringenden Fällen alle Kinder mit geistiger und sittlicher Reife vorzeitig entlassen werden, welche im Jahre 1905 geboren sind. Von dieser Wohltat wurden 15 Kinder betroffen.

Schulentlassung.

SCHULJAHR 1919./20.

Am 1. April kamen 46 Kinder neu zur Aufnahme, so daß die Gesamtzahl der Schulkinder am Anfang des Schuljahres 315 betrug und zwar 161 Knaben und 154 Mädchen. Mit Beginn des neuen Schuljahres wurde gemäß Regierungsverfügung der Religionsunterricht in polnischer Sprache und der polnische Schreib- Leseunterricht für diejenigen Kinder eingeführt, deren Eltern den Antrag auf polnischen Unterricht gestellt hatten. Es habe sich 170

Schuleintritt.

Poln. Unterricht.

Hermann Emil Gottfried von Eichhorn
(13 lutego 1848 – 30 lipca 1918)

1 października 1912 roku powierzono mu piastowanie stanowiska głównego nauczyciela w czteroklasowej szkole w Grudziech. Gdy wybuchła wojna, został uznany za niezastąpionego, dlatego wcielono go do wojska dopiero 4 października 1916 roku. Został wysłany do Wilna jako zdalny do służby garnizonowej do szkolenia rezerwy rekrutów polowych 10. Armii²⁹⁰ i 1 marca 1917 roku wezwany na miejsce postoju Grupy Armii Eichhorna²⁹¹. 22 maja 1918 roku został reklamowany przez rejencję z uwagi na szkołę w Grudziech i zwolniony ze służby wojskowej.

31 marca zgodnie z przepisami szkołę opuściło 18 dzieci. Na podstawie rozporządzenia rejencji od 22 marca w pilnych przypadkach szkołę mogły przedwcześnie opuścić wszystkie dzieci, które osiągnęły duchową i moralną dojrzałość i urodziły się w 1905 roku. To dobrodziejstwo spotkało 15 dzieci.

Ukończenie
szkoły

ROK SZKOLNY 1919/[19]20

1 kwietnia przyjęto 46 nowych dzieci, tak że ogólna liczba uczniów na początku roku szkolnego wynosiła 315, a mianowicie 161 chłopców i 154 dziewczęta. Z początkiem nowego roku szkolnego zgodnie z rozporządzeniem rejencji zostały wprowadzone lekcje religii w języku polskim oraz lekcje pisania i czytania po polsku dla tych dzieci, których rodzice złożyli wnioski o udział w zajęciach w języku polskim. Zgłosiło się 170

Przyjęcie do szkoły

Lekcje w języku
polskim

Kinder für den Religionsunterricht und 77 für polnischen Schreibleseunterricht gemeldet, doch bereits nach der 2. Stunde traten 13 Kinder zurück, weil ihnen der Unterricht in hochpolnischer Sprache angeblich schwer gefallen ist.

Vorzeitige
Schulentlassung.

Laut Verfg. der Regierung Oppeln vom 2. September II.a XXII 3234 kamen am 1. Oktober 13 Kinder vorzeitig zur Entlassung die bis zum 31. März 1920 das 14. Lebensjahr zurücklegen.

II. Prüfung.

Am 25. September hat sich der Lehrer Brisch der II. Prüfung unterzogen, die er mit „gut“ bestanden hat. Seine Lehrproben lagte er in Klasse V in Deutsch und Rechnen und in Kl. I in Religion ab. Die Prüfungskommission bestand aus den Herren: Vertreter der Reg. Kreisschulinspektor Hochheiser aus Oppeln, Kreisschulinspektor Hahnel und Seminarlehrer Manderla – Peiskretscham.

Gründung
eines kath.
Lehervereins.

Ein rasendes Zerstörungsfieber hat die Menschheit erfaßt. Wie ein wilder Sturm ist der furchtbare Völkerkrieg über die Erde dahingebraust und hat die gesamte Kulturwelt in ihren Tiefen aufgewühlt. Wir sahen ihn blühende Reiche in Trümmer schlagen, wir sahen ihn Throne stürzen, herrliche Werke der Kunst grausam zerstören und alte Regierungsformen wegfegen. Vieles von dem, was eingerissen wurde, war reif zum Fall, aber eine ungezügelte Vernichtungswut greift auch noch den heiligsten Gütern der Menschheit, gierige Hände strecken sich aus nach dem sonnigen Jugendland, der Schule, auf deren Boden der Kampf um die Weltanschauung ausgetragen werden soll. Es möchte selbstverständlich erscheinen, daß sich in diesem

Błyskawica

dieci na lekcje religii i 77 na polskie lekcje pisania i czytania, ale już po dwóch godzinach 13 dzieci zrezygnowało, ponieważ nauka w języku górnopolskim [literackim] rzekomo wydała im się trudna.

Przedterminowe
ukończenie szkoły

1 października, zgodnie z rozporządzeniem rejencji opolskiej z 2 września II.a XXII 3234, przedterminowo opuściło szkołę 13 dzieci, które do 31 marca 1920 roku skończyły 14 lat.

II egzamin

25 września nauczyciel Brisch przystąpił do drugiego egzaminu, który zdał z oceną dobrą. Swoje nauczanie próbne odbył w klasie piątej z niemieckiego i rachunków oraz w klasie pierwszej z religii. Komisja egzaminacyjna składała się z panów: przedstawiciela rejencji powiatowego inspektora szkolnego Hochheisera z Opola, powiatowego inspektora szkolnego Hahnela i nauczyciela seminaryjnego Manderli, Pyskowice.

Założenie
katolickiego
związku
nauczycieli

Ludzkość ogarnęła jakaś szalejąca gorączka niszczenia. Jak jakaś nieposkromiona nawałnica przetoczyła się straszna wojna narodów przez ziemię i dogłębnie wstrząsnęła całym światem kultury. Widzieliśmy, jak obraca w gruz kwitnące państwa, widzieliśmy, jak obala trony, okrutnie niszczy wspaniałe dzieła sztuki i zmiata stare rządy. Wiele z tego, co zostało zburzone, dojrzało do upadku, ale nieposkromiona wściekłość niszczenia sięga nadto po najświętsze dobro ludzkości, chciwe ręce wyciągają się po słoneczny kraj młodości, szkołę, na której gruncie powinna toczyć się walka o światopogląd. Mogłoby się wydawać rzeczą oczywistą, że w tej

Kinder für den Religionsunterricht und 77
für gewöhnlichen Besondereunterricht gemacht,
daß damit nur der 2. Kinder haben 13 Kin-
der gewinkt, weil ich an der Mutter in fast
gewöhnlicher Sprache ungeschicklich schwer gefallen ist.

Land Hvy. der Regierung Gerecht. vom
2. September 17.te 3234 heraus vom 1. Oktober
13 Kinder vorzeitig zur Lieferung bis zum
31. März 1930 aus 14. Lebensjahr zurücklegen.

Marzächtige Gefüh.
Kudluffung.

Am 25. September hat sich der Kaiser Kaiserin
H. Königin in der Jagd, die er mit, gut be-
schrieben hat. Eine Jagdprobe hat er in Klasse
im Jäger und Krieger und in H. 7 in Religion
ab. Die Königskommision bestand aus dem
Grafen: Grafen der Kay. Königsfamilie Grafen
und Grafen, Königsfamilie Grafen und Grafen.
nur die Manderla - Kaiserin.

Th. Prinsing.

Sie verstandest Gesandtenbesuche hat die Monseigneur v.
Luft. Wie ein milde Herr ist der Herrliche Völker-
koning über die Last der Kriegerkriege und hat die
gesamte Welt in ihren Tugenden angeordnet.
Wir haben ihn blühende Krone in Himmelssphäre
wir haben ihn Hohe Stufen, herrliche Worte der
Kunst gelehrt und gesungen und alle Regiments-
Leuten vorgesagt. Die Loben der, was vorgef-
ten würde, was wir zum Teil. Aber eine unge-
zügelter Anweisung ist groß und nach der
heiligsten Güte der Monseigneur, große Hände
heraus sich und nach dem sonnigen Lande,
der Pflichten, und nach der Last der Krieger um die
Welt zu führen und zu tragen werden soll. Am besten
selbstverständlich wissen, daß sich in diesen

Grinding
and half. Lf. 10.
m. 10.

Königsa ihm die Befehlung des christlichen Jura-Wort
der Pflichten aller positiv-christlichen Jura sind
der Jura des Naturrechts zum gemeinsamen Auftreten
gegen die Autorität gottesscheidender Väter
zusammenscharen müssen; denn in einem solchen
Königsa bedürft der Einzelne, wie sich selbst gestellt,
nicht, wie festgeschlossene Klassen gemeinsam zu
Licht und Wärme zu kommen. Der Jura Gebrauchen
Einschränkung, hat der Hauptlehrer Härtig die kass.
Jura von Langendorf und Ungewand zu einer
Einschränkung zweier Forderungen sind kass. Jura.
unrein eingeleitet. Am 27. September wurde
der kass. Jura von Langendorf und Ungewand
und der Jura gefordert, demselben kass. 13. März
der kass. der Jura von Langendorf und Ungewand kass.
Jura Pflichten sind dem kass. Jura von Langendorf und Ungewand
kass. und eingeleitet. Möge der Jura von Langendorf und Ungewand
zum kass. der kass. Jura und der Jura von Langendorf und Ungewand
kass. und eingeleitet!

Einzelne.

Am 31. März kamen 23 Kinder und eine
müßig und 5 Kinder vorzeitig zur Befehlung.

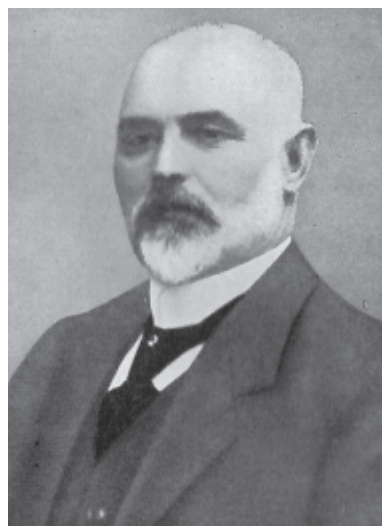
Kämpfe um die Erhaltung des christlichen Charakters der Schule alle positiv-christgläubigen Lehrer unter der Fahne des Welterlösers zum gemeinsamen Ansturm gegen die Vertreter gottentfremdeter Tendenzen zusammenscharen müßten; denn in einem solchen Kampfe bedeutet der Einzelne, auf sich selbst gestellt, nichts, nur festgeschlossene Massen gewinnen heute Einfluß auf unsere Zukunft. Von diesem Gedanken durchdrungen, hat der Hauptlehrer Gärtig die kath. Lehrer[n] von Langendorf und Umgegend zu einer Besprechung zwecks Gründung eines kath. Lehrervereins eingeladen. Am 27. September wurde der „kath. Lehrerverein Langendorf und Umgegend“ aus der Taufe gehoben; demselben traten 13 Mitglieder bei. Der Lehrerverein hat sich dem Verein kath. Lehrer Schlesiens und dem kath. Lehrerverbande Deutschlands angeschlossen. Möge der junge Vereinsbaum zum Wohle der kath. Schule und des Lehrerstandes blühen wachsen und gedeihen!

Am 31. März kamen 23 Kinder ordnungsmäßig und 5 Kinder vorzeitig zur Entlassung.

Schulentlassung.

Logo Katolickiego Związku Nauczycielek Niemieckich założonego w 1885 roku

Kaspar Kamp, w latach 1910–1921 przewodniczący Katolickiego Związku Nauczycieli Niemiec

walce o zachowanie chrześcijańskiego charakteru szkoły wszyscy nauczyciele, pozytywnie nastawieni do wiary chrześcijańskiej, powinni zjednoczyć się pod sztandarem Zbawcy świata, aby wspólnie przysięść szturm przeciw rzecznikom tendencji wrogich Bogu; w takiej bowiem walce nic nie znaczy jednostka pozostawiona sama sobie, a jedynie mocno zwarte masy zyskują dziś wpływ na naszą przyszłość. Przeniknięty tą myślą główny nauczyciel Gärtig zaprosił katolickich nauczycieli z Wielowsi i okolicy na konferencję w celu założenia katolickiego związku nauczycieli. 27 września został założony „katolicki związek nauczycieli Wielowsi i okolicy”; przystąpiło do niego 13 członków. Związek nauczycieli przyłączył się do Związku Katolickich Nauczycieli Śląska²⁹² i do katolickiego Związku Nauczycieli Niemiec²⁹³. Niech to młode drzewo-związek rozkwita, rośnie i rozwija się dla dobra katolickiej szkoły i nauczycieli.

31 marca szkołę opuściło 23 dzieci zgodnie z przepisami i 5 dzieci przedterminowo.

Ukończenie szkoły

SCHULJAHR 1920/21.

Schulaufnahme.	Im neuen Schuljahre kamen 54 Kinder zur Aufnahme, so daß die Schule 324 Kinder zählte und zwar 161 Knaben und 163 Mädchen.
Kindheit-Jesu.	Um die Kinder zum tätigen Christentum zu erziehen und sie frühzeitig an die Übung christlicher Liebeswerke zu gewöhnen, wurde an der Schule der Kindheit-Jesu-Verein ins Leben gerufen. Demselben traten gleich 130 Kinder bei, die durch monatliche Beiträge und tägliches Gebet das katholische Missionswerk fördern und dadurch zugleich ihr Herz veredeln und den Segen Gottes auf sich ziehen; denn „was ihr einem dieser meiner geringsten Brüder getan habt, das habt ihr mir getan!“
Vertretung.	Vom 5. August bis zu den Herbstferien (19. Sept.) war der Lehrer Schindler wegen Krankheit beurlaubt. Seine Vertretung erfolgte unter Kürzung des Unterrichts in allen Klassen durch das Lehrerkollegium.
Schulentlassung.	Am 1. Oktober kamen laut Verfügung der Regierung zu Oppeln 15 Kinder vorzeitig zur Entlassung.
Schulaufsicht.	Am 15. Juli wurde der Lehrer Kreisschulinspektor Hahnel nach Kattowitz II versetzt. Da er aber seinen Wohnsitz infolge des Wohnungsmangels in Gleiwitz beibehielt, verwaltete er den Schulaufsichtsbezirk vertretungsweise bis zum 1. Oktober. Hierauf übernahm die Verwaltung des Bezirkes der Rektor Herr Schmikalla aus Schoppinitz.
Ausfall des Unterr.	Infolge nicht rechtzeitiger Belieferung mit Kohle seitens des Schulverbandes mußte der Unterrichtsbetrieb in der Zeit vom 28. Oktober – 9. Novemb. unterbrochen werden.

ROK SZKOLNY 1920/[19]21

Przyjęcie do szkoły	W nowym roku szkolnym przyjęto 54 dzieci, tak że szkoła liczyła 324 dzieci, a mianowicie 161 chłopców i 163 dziewczęta.
Dzieciństwo Jezusa	Chcąc wychować dzieci do aktywnego chrześcijaństwa i wcześniej przyzwyczaić je do praktykowania chrześcijańskich dzieł miłości, powołano w szkole Stowarzyszenie Dzieciątka Jezus. Natychmiast wstąpiło do niego 130 dzieci, które comiesięcznymi składkami i codzienną modlitwą wspierają katolickie dzieło misyjne, uszlachetniając tym samym swoje serce i wyprasząc dla siebie błogosławieństwo Boże; albowiem „co uczyniliście jednemu z moich najmniejszych braci, Mnie uczyniliście!“.
Zastępstwo	Od 5 sierpnia do ferii jesiennych (19 września) z powodu choroby przebywał na zwolnieniu nauczyciel Schindler. Z jego zastępstwem poradziło sobie grono nauczycielskie, skracając lekcje we wszystkich klasach.
Ukończenie szkoły	1 października zgodnie z rozporządzeniem rejencji opolskiej szkołę opuściło przedterminowo 15 dzieci.
Nadzór szkolny	15 lipca nauczyciel powiatowy inspektor szkolny Hahnel został przeniesiony do Katowic II. Ponieważ jednak z powodu niedostatku mieszkań zachował swoje mieszkanie w Gliwicach, do 1 października zastępczo zarządzał okręgiem nadzoru szkolnego. Następnie zarządzanie okręgiem przejął rektor ²⁹⁴ pan Schmikalla z Szopienic ²⁹⁵ .
Zawieszenie lekcji	Z powodu niedostarczenia przez zarząd szkoły na czas węgla trzeba było zawiesić lekcje w dniach od 28 października do 9 listopada.

Refölgjahr 1920/21.

Im neuen Refölgjahr kamen 54 Kinder zur Auf-
nahme, so daß die Reföle 324 Kinder zählen und
zwar 161 Knaben und 163 Mädchen.

Refölanföhrung.

Den 5. Kinder zum täglichen Frühstück zu versorgen. Kindheit fest-
stellen und sie frühzeitig an die Übung schriftlicher
Lehrarbeiten zu gewöhnen, wurde an der Reföle
der Kindheit - fest - Anwesen und Leben gewöhnen.

Lehrplan haben gleich 130 Kinder bei der Übung
mündliche Antworten und tägliches Gebot der
katholischen Disziplinieren feststellen und das ist
genügend ist groß werden und den neuen Gottes-
dienst feststellen, dann, nach der neuen Disziplin
mündlich gewöhnen der neuen Gottesdienst, das
fest ist die neue Gottesdienst.

Den 5. August bis zu den Herbstferien (19. Sept.) war
der Lehrer Schindler wegen Krankheit krankheits-
bedingt. Die Refölanföhrung erfolgte unter Leitung der
Kulturlehrer in allen Klassen unter der Aufsicht der
Lehrer.

Refölanföhrung.

Den 1. Oktober kamen neue Refölanföhrung der
Refölanföhrung zu Beginn 15 Kinder rechtzeitig zur
Einführung.

Refölanföhrung.

Den 15. Juni wurde der Herr Refölanföhrer/Lehrer Eduard
nach Kasselwitz versetzt. In der neuen Disziplin
ist infolge der Refölanföhrung in gleicher Weise
besteht, vorwiegend von der Refölanföhrer/Lehrer
mündlich gewöhnen bis zum 1. Oktober. Gewöhn-
lich ist die Refölanföhrung der Reföle der Reföle
Herr Schindler und Schindler.

Refölanföhrer.

Infolge nicht zeitiger Refölanföhrung mit
Kassen seitens der Refölanföhrer/Lehrer der Reföle
nicht bestanden in der Zeit vom 28. Oktober - 9. November
unterworfen werden.

Reföle der Reföle.

Wahlzettel.

Dem Herrn Schröder würde am 1. November et-
wa von der Regierung zu erwarten sein längeres
Wahlzettelgemäße, damit er an einem Wahlzettel
an dem Gemeindefamulus in Berlin teilzunehmen
kann. Die Wahlzettelung seiner Wahl würde
von der Regierung sein Wahlzettelgemäße
Karl David mit Malapane übertragen.

Personalien: Seine Personalien sind:

Herr Karl David, am 6. Januar 1900
zu Hindenburg i. B. als Sohn des städt. Metall-
schliffmeisters Louis David - Malapane, geb.
Oppeln, geboren, besuchte die Kaiser-Wilhelm-
schule zu Posen und danach das katholische Lyzeum
zu Posen, wo er am 28.
Januar 1920 die Maturaprüfung bestand.
Aufgrund der ungünstigen politischen Verhält-
nisse in Ostpreußen verließ er Ost am
1. November 1920 seine erste Verlegung an
die Volksschule nach Langendorf.

Wahlzettelung.

Am 22. März kamen 5 Kinder ausmündig-
mäßig mit 21 Kinder laut Verfügung der Regierung
vorzeitig zur Wahlzettelung.

Dem Lehrer Schindler wurde von 1. November ab von der Regierung zu Oppeln ein längerer Urlaub gewährt, damit er an einem Kursus an dem Gewerbeseminar in Berlin teilnehmen kann. Die Vertretung seiner Stelle wurde von der Regierung dem Schulamtsbewerber Paul Dawid aus Malapane übertragen. Seine Personalien sind:

Lehrer Paul Dawid, am 6. Januar 1900 zu Hindenburg O/S als Sohn des staatl. Modellischlermeisters Constantin Dawid – Malapane, Krs. Oppeln, geboren, besuchte die Präparanden-Anstalt zu Tarnowitz und darauf das katholische Lehrerseminar zu Peiskretscham, wo er am 28. Januar 1920 die Entlassungsprüfung bestand. Infolge der ungünstigen politischen Verhältnisse in Oberschlesien erhielt er erst am 1. November 1920 seine erste Berufung an die Volksschule nach Langendorf.

Am 22. März kamen 5 Kinder ordnungsmäßig und 21 Kinder laut Verfügung der Regierung vorzeitig zur Entlassung.

Preparanda i Królewskie Seminarium Nauczycielskie w Tarnowskich Górach (w głębi)

Królewskie Seminarium Nauczycielskie w Pyskowicach

Rejencja opolska udzieliła nauczycielowi Schindlerowi od 1 listopada dłuższego urlopu, żeby mógł wziąć udział w kursie w seminarium przemysłowym w Berlinie²⁹⁶. Na jego stanowisko rejencja wyznaczyła zastępczo kandydata na urząd nauczycielski – Paula Dawida z Ozimka²⁹⁷. Jego dane osobowe:

Nauczyciel Paul Dawid urodził się 6 stycznia 1900 roku w Zabrze, Górny Śląsk, jako syn państwowego mistrza modelarstwa Constantina Dawida, Ozimek, pow. Opole. Uczęszczał do preparandy w Tarnowskich Górach i następnie do katolickiego seminarium nauczycielskiego w Pyskowicach, gdzie 28 stycznia 1920 roku zdał egzamin końcowy. Z powodu niekorzystnych warunków politycznych na Górnym Śląsku dopiero 1 listopada 1920 roku otrzymał pierwsze powołanie do szkoły ludowej w Wielowsi.

22 marca 5 dzieci ukończyło szkołę zgodnie z przepisami, a 21 dzieci przedterminowo, zgodnie z rozporządzeniem rejencji.

SCHULJAHR 1921/22.

Im neuen Schuljahre wurden 34 Kinder in die Schule aufgenommen, so daß die Gesamtzahl der Schulkinder 311 beträgt.

Versetzung
und Berufung.

Am 1. April wurde die Lehrerin Maria Schega nach 10jähriger überaus fleißiger und segensreicher Tätigkeit an der hiesigen Schule an die Volskschule in Tost berufen. An ihr hat die Schule eine tüchtige Erzieh[e]rin und Lehrerin verloren, deren Herz voll Liebe und Treue gänzlich der Schule gehörte. Infolge ihrer edlen Charaktereigenschaften gebührt ihr das Verdienst, zu dem guten Einvernehmen im Lehrerkollegium wesentlich beigetragen zu haben. Die Verwaltung der Lehrerinnenstelle wurde seitens der Regierung der Lehrerin Berta Gorus aus Tost auftragsweise übertragen. Ihre Personalien sind:

Personalien:

Lehrerin Berta Gorus wurde am 24. August 1894 zu Matzkirch, Kreis Cosel geboren. Sie besuchte die Seminare zu Ratibor und Breslau und bestand am letzteren im Jahre 1915 die Lehrerinnenprüfung. Januar 1916 trat sie in den öffentlichen Schuldienst. Von der genannten Zeit ab bis zum November 1919 amtierte sie vertretungsweise in einer Lehrerstelle zu Radstein, Kreis Neustadt. Vom November 1919 amtierte sie weiter als Vertreterin in Lipine, Kreis Beuthen bis zum Juli 1920. Dann pausierte sie bis Januar 1921. Januar 1921 erhielt sie eine Vertretung an der Schule zu Tost, Kreis Tost-Gleiwitz. April 1921 wurde ihr der Lehrauftrag für Langendorf erteilt.

Nowa szkoła ludowa w Toszku

ROK SZKOLNY 1921/[19]22

W nowym roku szkolnym przyjęto do szkoły 34 dzieci, tak że ogólna liczba uczniów wynosi 311.

Przeniesienie
i powołanie

1 kwietnia nauczycielka Maria Schega po dziesięciu latach nadzwyczaj ofiarnej i owocnej pracy w tutejszej szkole została powołana do szkoły ludowej w Toszku. Wraz z nią szkoła straciła zdolną wychowawczynię i nauczycielkę, której serce pełne miłości i lojalności całkowicie należało do szkoły. Dzięki szlachetnym cechom charakteru to jej przypada zasługa za znaczący wkład w dobre relacje pomiędzy gronem nauczycielskim. Zarządzenie stanowiskiem nauczycielki rejencja powierzyła na zasadzie zlecenia nauczycielce Bercie Gorus z Toszka. Jej dane osobowe:

Dane osobowe

Nauczycielka Berta Gorus urodziła się 24 sierpnia 1894 roku w Maciowakrzy²⁹⁸, pow. Koźle²⁹⁹. Uczęszczała do seminarium w Raciborzu i we Wrocławiu i w ostatnim roku 1915 zdała egzamin nauczycielski. W styczniu 1916 roku wstąpiła do publicznej służby szkolnej. Od tego czasu do listopada 1919 roku pracowała zastępczo na stanowisku nauczycielskim w Radostyni³⁰⁰, pow. Prudnik³⁰¹. Od listopada 1919 roku do lipca 1920 roku pracowała nadal jako zastępczyni w Lipinach³⁰², pow. Bytom. Potem miała przerwę do stycznia 1921 roku. W styczniu 1921 roku otrzymała zastępstwo w szkole w Toszku, pow. Toszek-Gliwice. W kwietniu 1921 roku zlecono jej prowadzenie lekcji w Wielowsi.

Refühjahr 1921/22.

Im neuen Refühjahr wurden 34 Kinder in die Refüle aufgenommen, so daß die Gesamtzahl der Refülkinder 311 beträgt.

Am 1. April wurde die Leserein Maximiliane Probstzweig und nach 10 jähriger überaus fleißiger und sorgf. Leitung. unserer Tätigkeit an der festsigen Refüle an die Volkshochschule in Tost übergeben. Am 1. April ist die Refüle einer künftigen Leserein im Leserein unterworfen, deren Herz voll Liebe und Treue gänzlich der Refüle gewidmet. Infolge ihrer vielen Verdienste um die Refüle ist ihr das Verdienst, zu dem guten Einverständnis im Leserein-Komitee wesentlich beigetragen zu haben. Die Verwaltung der Leserein unterstellt wurde seitens der Regierung der Leserein Herrin Gores und Tost übergeben. unsere Verdienste. Ihre Personalien sind:

Personalien:

Leserein Herrin Gores wurde am 24. August 1894 zu Katakirch, Kreis Lissa geboren. Sie besuchte die Kommune zu Ratibor und Breslau und bestand am 1. September 1915 die Leserein-Prüfung. Im Januar 1916 trat sie in den öffentlichen Dienst. Von der Gemeinderatszeit ab bis zum November 1919 wirkte sie als Vertretungswaise in einer Leserein-Stelle zu Ratibor, Kreis Posen. Vom November 1919 wirkte sie weiter als Vertretungswaise in einer Leserein-Stelle zu Ratibor, Kreis Posen. Im Juli 1920. Dann wurde sie bis Januar 1921. Im Januar 1921 erhielt sie eine Vertretung an der Refüle zu Tost, Kreis Lissa. April 1921 wurde sie der Leserein für Langenau zugeteilt.

Hinffand.

Am 3. Mai verhoffen sich wieder anfgesetzte, bemessene
großgültige Gerdau über Oberrhein, um eines
der blühenden Hinffand die Wasmischklingung ihrer
vertheilten Trümmen, die gemaltene Lohrweide
von Hinffand sind die Wasmischklingung mit Kolben
zu vertheilen. Rant, Kellnerklingung, Gasmischklingung
sogar Wobst bezeichnen ihre Wey. Als für die
Künder sind, daß die Lohrweide in dem
Kellnerklingung Lohrweide der Gasmischklingung
Lohrweide wegen seiner Lohrweide Gasmischklingung
verhoffen haben, da wird auf die Ringe und den
gemaltene Lohrweide. Die Ringe werden ge-
hoffen sind die Lohrweide sind, sich für die Wobst
Lohrweide in Ringezeit zu bringen. Am Lohrweide
Brise, Lohrweide der Lohrweide in Lohrweide, gelangen,
nach Gasmischklingung zu fließen. Am Lohrweide, Gasmisch-
klingung sind Lohrweide der Lohrweide Gasmischklingung
gasmischklingung sind seine Lohrweide Lohrweide sind
selbst sind bleibt mit seiner Familie am Ort.
Lohrweide bald sollte es sich heraus, daß seine Gasmischklingung
auf Gasmischklingung Lohrweide war, denn er würde
verhoffen sind nach Gasmischklingung zum Wobst ge-
hoffen. Zum Glück kann er Lohrweide mit dem
bloßen Wobst Lohrweide, jeder mußte er sich
2 Mal täglich bei dem Lohrweide goldenen Wobst
malden, um Lohrweide Ringe der Wobst Lohrweide
Gasmischklingung heraus zu sein. Lohrweide Ringe der Wobst
Lohrweide Ringe der Wobst nach nicht, nach
weiteres Wobst ist ihm Lohrweide werden sollte.
Lohrweide Lohrweide er würde verhoffen sind
nach Lohrweide Lohrweide, wo er von dem
Lohrweide goldenen Wobst in Lohrweide,
Lohrweide Wobst mit Gasmischklingung ist
Lohrweide Lohrweide. Am 10. Juni mußte auf
Wobst der goldenen Wobst Lohrweide

Am 3. Mai ergossen sich wieder aufgehetzte, bewaffnete großpolnische Horden über Oberschlesien, um durch den blutigen Aufstand die Verwirklichung ihrer nationaler Träume, die gewaltsame Losreißung von Deutschland und die Vereinigung mit Polen zu erreichen. Raub, Plünderung, Gewalttaten und sogar Mord bezeichneten ihren Weg. Als hier die Kunde eintrat, daß die Insurgenten in dem Nachbardorfe Schwinowitz den Gastwirt Wuttke lediglich wegen seiner deutschen Gesinnung erschossen hatten, da wich auch die Ruhe aus den gequälten Lehrerherzen. Die Schule wurde geschlossen und die Lehrer suchten, sich für die ersten Augenblicke in Sicherheit zu bringen. Dem Lehrer Brisch, Leiter des Plebiszits in Langendorf, gelang es nach Oppeln zu flüchten. Der Lehrer Czerny, Gründer und Leiter der hiesigen Heimattreuengruppe pochte auf seine langjährige Lehrtätigkeit hierselbst und blieb mit seiner Familie am Orte. Doch bald stellte es sich heraus, daß seine Hoffnung auf Schonung trügerisch war, denn er wurde verhaftet und nach Tworog zum Verhör geschafft. Zum Glück kam er damals mit dem bloßen Schrecken davon, jedoch mußte er sich 2 Mal täglich bei dem hiesigen polnischen Volksrat melden, an dessen Spitze der einst deutschgesinnte Gastwirt Juranek stand. Damals ahnte der bedauernswerte Kollege Czerny noch nicht, welch weiteres Schicksal ihm beschieden werden sollte. Eines Tages wurde er wieder verhaftet und nach Schwinowitz gebracht, wo er von den dortigen polnischen Helden in unmenschlicher, bestialischer Weise mit Gummiknüppeln übel zugerichtet wurde. Am 10. Juni mußte auf Verlangen der polnischen Dorfbeherrscher der

Aufstand.

Gospoda Wuttkego w Świniowicach

3 maja znowu wylały się na Górny Śląsk podjudzone, uzbrojone wszechpolskie hordy, aby przez krwawe powstanie³⁰³ urzeczywistnić swoje narodowe marzenia: gwałtownie oderwać [Śląsk] od Niemiec i zjednoczyć go z Polską. Ich drogę znaczyły grabieże, plądrowanie, akty przemocy, a nawet mordy. Gdy dowiedziano się, że w sąsiedniej wsi Świniowice powstańcy zastrzelili oberżystę Wuttkego tylko z powodu jego proniemieckiego nastawienia, z udręczonych serc nauczycieli uleciał cały spokój. Szkoła została zamknięta, a nauczyciele starali się zapewnić sobie bezpieczeństwo. Nauczycielowi Brischowi, przewodniczącemu plebiscytu³⁰⁴ w Wielowsi, udało się uciec do Opola. Nauczyciel Czerny, założyciel i przewodniczący tutejszej grupy wiernych ojczyźnie³⁰⁵, liczył na swoją długoletnią działalność nauczycielską tutaj [w Wielowsi] i pozostał ze swoją rodziną na miejscu. Wkrótce jednak okazało się, że jego nadzieja na oszczędzenie była złudna, bo został aresztowany i przekazany do Tworoga na przesłuchanie. Na szczęście skończyło się wtedy na samym strachu, ale musiał dwa razy dziennie meldować się w tutejszej Polskiej Radzie Ludowej, na której czele stał oberżysta Juranek, niegdyś nastawiony proniemiecko. Nieszczęsny kolega Czerny nie przeczuwał wtedy jeszcze, jaki los został mu przeznaczony. Pewnego dnia Czerny znów został aresztowany i zabrany do Świniowic, gdzie tamtejsi polscy bohaterowie pobili go w nieludzki, bestialski sposób gumowymi pałkami. Od 10 czerwca na żądanie polskich panów w wiosce

Powstanie

Unterricht in polnischer Sprache auf allen Stufen von den 3 übrig gebliebenen Lehrkräften aufgenommen werden. Doch die Schulkinder zeigten dieser Neuerung ein solches Interesse entgegen, daß sich die polnische Schule nach 3 Wochen von allein in Wohlgefallen auflöste. Am schlimmsten haben die polnischen Horden, genannt Ritter der hl. Hedwig, auf ihrem Rückzuge am Feste Peter-Paul gehaust. Während des Gottesdienstes wurden die Geschäfte Gadiel und Gastwirt Janoschka vollständig ausgeplündert. Die Wohnung des Frl. Heising wurde gänzlich ausgeraubt und ihre Möbel total zerschlagen. Plünderungen kleineren Umfangs kamen noch bei andere Deutschgesinnten vor. Mit reicher Beute schwer beladen verschwanden am nächsten Morgen die „Ritter der hl. Hedwig“, Gott sei dank, auf Nimmerwiedersehen und mit ihnen die Beute. Die polnische Hetze gegen die Lehrer zeitigte auch bei der Schuljugend reiche Früchte, denn nach den Sommerferien war der Schulbesuch so elend, daß der Unterrichtsbetrieb mit Mühe aufrecht erhalten werden konnte.

Entlassung. Zu Michaelis wurde auf Grund einer Verfügung der Regierung zu Oppeln 11 Kinder vorzeitig entlassen.

Nach den Herbstferien konnte der Unterricht nicht aufgenommen werden, weil die Sch[u]lräume nicht gereinigt wurden. Der Schulverbandsvorsteher, Güterdirektor Renk, wollte trotz mehrfacher Vorstellungen keine Bereinigungsfrau besorgen, schließlich hat er „die Gnade“ gehabt, ein einmaliges Fegen der

Wypozażenie klasy
około 1900 roku
w Prusach

Ocalałe ławki
z wielowiejskiej
dawnej szkoły

musiały być prowadzone lekcje w języku polskim na wszystkich stopniach przez trzech pozostałych nauczycieli. Uczniowie okazali jednak tej nowości takie zainteresowanie, że po trzech tygodniach polska szkoła rozwiązała się sama z siebie ku ogólnemu zadowoleniu. Polskie hordy, zwane Rycerzami św. Jadwigi³⁰⁶, najgorzej dały się we znaki podczas swojego odwrotu w święto Piotra i Pawła. W czasie mszy świętej zostały całkowicie splądrowane sklepy Gadiela i gospoda Janoschki. Mieszkanie panny Heising zostało całkowicie ograbione, a jej meble kompletnie porozbijane. Grabieże na mniejszą skalę miały miejsce także u innych osób nastawionych proniemiecko. Ciężko obładowani bogatymi łupami zniknęli Rycerze św. Jadwigi następnego dnia, Bogu niech będą dzięki, do niezobaczenia się już nigdy [oby na zawsze], a z nimi łupy. Polskie szczucie na nauczycieli wydało również bogate owoce wśród młodzieży szkolnej, bo po feriach letnich frekwencja w szkole była tak kiepska, że z trudem dało się utrzymać ciągłość nauczania³⁰⁷.

Ukończenie szkoły Na podstawie rozporządzenia rejencji opolskiej w świętego Michała 11 dzieci przedterminowo opuściło szkołę.

Po feriach jesiennych nie można było podjąć nauki, ponieważ pomieszczenia szkolne nie zostały posprzątane. Przewodniczący związku szkolnego, zarządca Renk, mimo kilku próśb nie chciał postarać się o żadną sprzątaczkę, a w końcu okazał „łaskę”, uznając za konieczne sprzątnięcie

zu. Wir haben mir den vollen Freund einer Lustoffnung.
Anfertigung der Begründung zu Gypeln 11.11.
der vorzüglich auslassen.

Kauf den Grabsteinen kommt der Kutscher
nicht ankommen, weil die
Pferde nicht geordnet sind. Der
Pferdebesitzer, Güterbesitzer, Reiter,
malt das, was das Postamt, keine
Kontingenz, sondern, schließlich hat er
die Pferde "gekauft", eine einmalige Zahlung der

der Klassenzimmer in der Woche für notwendig zu finden. Damit gab sich die Lehrerschaft nicht zufrieden, sondern bestand auf täglicher Reinigung der Schulräume. Mit Hilfe der Regierung gelang es ihr, die berechtigten Wünsche durchzusetzen, so daß der Unterricht erst am 16. November wieder aufgenommen werden konnte.

Den Sommer hindurch herrschte eine ungewöhnliche Dürre, wie sie seit Menschenalter noch nicht dagewesen ist. Seit Anfang Mai bis den Dezember hinein ist kein Tropfen Regen gefallen; die Brunnen in der ganzen Gemeinde versiegten, so daß die Leute dieselben tiefer schlagen mußten, doch ohne namenswerten Erfolg. Die meisten Leute mußten das Wasser mit Gespann in Fässern aus dem Teiche in Scharkow oder dem Schwinowitzer Walde holen. Der Brunnen in der alten Schule wurde geschl[ä]mmt und der in der neuen Schule tiefer geschlagen. Infolge der großen Trockenheit entstand eine große Futternot; Hafer und Gerste blieben am Boden sitzen und die Kartoffeln erreichten in seltenen Fällen die Größe eines Hünereies. Die Teuerung stieg von Tag zu Tag. So kostete 1 Ctr. Kartoffeln im Herbst 80 M und im Frühjahr 200 M. 1 Ctr. Roggen kostete bis 700 M.

Wirtschaftliche Lage.

Laut Verfügung der Regierung wurde der Hauptlehrer Gärtig mit rückwirkender Kraft vom 1. April 1920 ab zum Rektor ernannt und

Ernennung.

Leśniczówka w Świniowicach

Las Świniowicki

klas raz w tygodniu. Grono nauczycielskie nie zadowolilo się tym jednak, nalegając na codzienne sprzątanie klas. Dzięki pomocy rejencji udało się przeforsować to uzasadnione życzenie, tak że dopiero 16 listopada nauka mogła zostać ponownie podjęta.

Przez całe lato panowała niezwykle susza, jakiej nie było od wieków. Od początku maja do grudnia nie spadła ani jedna kropla deszczu; studnie w całej gminie wyschły i trzeba było je pogłębić, ale bez godnego uwagi skutku. Większość ludzi musiała wozić zaprzęgiem wodę w beczkach ze stawu w Czarkowie albo z Lasu Świniowickiego³⁰⁸. Studnia w starej szkole została oczyszczona z mułu, a w nowej szkole pogłębiona. Z powodu wielkiej suszy zaczęto bardzo odczuwać brak paszy; owies i jęczmień pozostały na polu, a kartofle rzadko osiągały wielkość kurzych jajek. Ceny rosły z dnia na dzień. Na przykład 1 centnar kartofli kosztował jesienią 80 marek, a wiosną już 200 marek. Cetnar żyta kosztował 700 marek.

Sytuacja gospodarcza

Zgodnie z rozporządzeniem rejencji główny nauczyciel Gärtig został mianowany rektorem z mocą wsteczną od 1 kwietnia 1920 roku, a

Nominacja

das sechsstufige System als solches endgültig anerkannt.

Entlassung. Am 31. März kamen 13 Kinder zur ordnungsmäßigen Entlassung.

SCHULJAHR 1922/23.

Infolge der Kriegsjahre kamen im neuen Schuljahre nur 23 Kinder zur Aufnahme, somit betrug die Gesamtschülerzahl nur 302.

Beurlaubung. Der Lehrer Brisch wurde zwecks Teilnahme an einem Werkarbeitskursus in Miechowitz vom 8. Mai bis 19.8. beurlaubt. Seine Vertretung übernahmen die übrigen Lehrpersonen unter Kürzung des Gesamtstundenplanes. Der Lehrer Dawid wurde in der Zeit vom 9. Mai bis 11. Juni mit der Vertretung des erkrankten Lehrers Mikulla in Blaschowitz betraut, so daß die hiesigen 6 Klassen von den 3 Lehrkräften versehen werden mußten.

Versetzung. Am 1. Juli wurde die Lehrerin Gorus nach Preschlebie versetzt; an ihre Stelle trat die Lehrerin Elisabeth Olbrich aus Preschlebie. Ihre Personalien sind:

Lehrerin Elisabeth Olbrich, geboren am 2. Februar 1900 in Kostenthal Kreis Cosel, als Tochter des Standesbeamten Hermann O. u. dessen Ehefrau

Seminarium Nauczycielskie w Bytomiu

system sześciostopniowy jako taki został ostatecznie uznany.

Ukończenie szkoły 31 marca 13 dzieci opuściło szkołę zgodnie z przepisami.

ROK SZKOLNY 1922/[19]23

Z powodu wojny w nowym roku szkolnym przyjęto tylko 23 dzieci, ogólna liczba uczniów wynosiła więc tylko 302.

Urlop Nauczyciel Brisch otrzymał urlop w okresie od 8 maja do 19 sierpnia, by wziąć udział w kursie zajęć praktycznych³⁰⁹ w Miechowicach³¹⁰. Zastąpili go pozostali nauczyciele, skracając ogólny plan lekcyjny. Nauczycielowi Dawidowi powierzono zastępstwo za chorego nauczyciela Mikullę w Błazejowicach, tak że sześć tutejszych klas musiało prowadzić trzech nauczycieli.

Przeniesienie 1 lipca nauczycielka Gorus została przeniesiona do Przezchlebia³¹¹, a na jej miejsce przyszła z Przezchlebia nauczycielka Elisabeth Olbrich. Jej dane osobowe:

Nauczycielka Elisabeth Olbrich urodziła się 2 lutego 1900 roku w Gościęcinie³¹², powiat Koźle, jako córka urzędnika stanu cywilnego Hermanna O[lbricha] i jego żony

Das schriftliche Zeugnis ist jedoch ungültig
zuwachen.

Am 31. März kamen 13 Kinder zur ordnungsg.
mäßigen Entlassung. Entlassung.

Zeugnis 1922/23.

Folgende der Zeugnishaften kamen in
neuen Zeugnishaften mit 13 Kindern zur
neuen, somit hat die Gesamtschüler-
zahl mit 302.

Der Lehrer Brisch wurde zum Teil
an einem Arbeitskursus in Mieschowitz
vom 8. Mai bis 19. 5. beurlaubt. Seine
Lerngegenstände die übrigen Lehrpersonen
unter Leitung der Gesamtschülerplaner.
Der Lehrer David wurde in der Zeit vom
9. Mai bis 11. Juni mit der Vertretung der
beurlaubten Lehrers Mikulla in Blaschowitz
betraut, so daß die fünf Klassen vom 2.
3. Lehrkräften besetzt werden mußten.

Am 1. Juli wurde der Lehrer Gores
nach Preschlebe versetzt; an seine Stelle
trat der Lehrer Elisabeth Albrich und Presch-
lebe. Die Personalien sind:

Lehrer Elisabeth Albrich, geboren am 2.
Februar 1900 in Kostenthal Kreis Cosel, als Tochter
des Kantabrennen Hermann L. v. ihren Eltern

Agnes geborene Küniger, erhielt ihre Ausbildung im
Königlichen Lehrerinnen-Seminar zu Benthien V.L. Nach
kurzer Tätigkeit an der 10. Kaiserin Josefine Kaiserin
in Antonienhütte Kreis Tarnowitz, ging sie für eine
Zeit stillungslos. Februar 1921 wurde sie eine
Lehrerin in Kosze Kreis Cosel, und am 1. April 1921
in auftragweise Verwaltung einer Lehrerstelle in
Preschlebe Kreis Gleiwitz übertragen. Von hier aus
wurde sie am 1. Juli 1922 nach Langendorf versetzt.
Die Lehrerin Czerney wurde am 1. September ab zum
Kauzschke versetzt.

Kauzschke.

Kauzschke.

Am 1. September wurde der Lehrer Schindler
auf seinen Antrag und dem Vorschlag des
Auslasses. Die seine Lehrerstelle wurde
von dem seiner Anstellung, Lehrer David, ver-
mehrt.

Nach der Beförderung wurde der seine
mögliche Schülerzahl Lehrer Marwan und
Eichenau zur Überwachung der 6. Klasse durch
den Herrn Konzeptionsrat Frauengazogaa.

Infolge der Abreise wurde der Teil von
Abreise der Polen hat sich die Mutter
bezügungsmöglichkeit der stillungslos der
Lehrer nach vorbestimmt, so daß die Regie-
rung gezwungen war, die jungen Lehrer
notwendig und dem Vorschlag zu verlassen.
Dieser große Befehl hat sich der Lehrer David
getroffen. Dasselbe wurde am 31. Oktober von
dem Vorschlag verlassen. Die seine Lehrerstelle
wurde durch die Regierung dem Vorschlag
bevorzugt May Peschel übertragen. Seine Personalien sind:

Lehrer May Peschel wurde am 10. Mai 1897 zu Breslau

Agnes geborene Weniger, erhielt ihre Ausbildung im Staatlichen Lehrerinnenseminar zu Beuthen O/S. Nach kurzer Tätigkeit an der 10 stufigen höheren Mädchenschule in Antonienhütte Kreis Kattowitz blieb sie für einige Zeit stellungslos. Februar 1921 wurde ihr eine Vertretung in Koske Kreis Cosel, und am 1. April 1921 die auftragsweise Verwaltung einer Lehrerinstelle in Preschlebie Kreis Gleiwitz übertragen. Von hier aus wurde sie am 1. Juli 1922 nach Langendorf versetzt.

Der Lehrer Czerny wurde vom 1. September ab zum Konrektor ernannt.

Konrektor.
Stellenwechsel.

Am 1. September wurde der Lehrer Schindler auf seinen Antrag aus dem Volksschuldienst entlassen. Die freie Lehrerstelle wurde weiter von seinem Vertreter, Lehrer Dawid, verwaltet.

Nach den Herbstferien wurde der hier wohnhafte Flüchtlingslehrer Marwan aus Eichenau zur Vertretung der 6. Klasse durch den Herrn Kreisschulinspektor herangezogen.

Infolge der Abtretung eines Teiles von Oberschlesien an Polen hat sich die Unterbringungsmöglichkeit der stellungslosen Junglehrer noch verschlimmert, so daß die Regierung gezwungen war, die jungen Lehrer vorläufig aus dem Schuldienste zu entlassen. Dieses herbe Schicksal hat auch den Lehrer Dawid getroffen. Derselbe wurde am 31. Oktober aus dem Schuldienst entlassen. Die freie Lehrerstelle wurde seitens der Regierung dem Schulamtsbewerber Max Peschel vertretungsweise übertragen. Sein Personalien sind:

Lehrer Max Peschel wurde am 10. Mai 1897 zu Breslau

Szkoła w Wirku

Agnes z domu Weniger; wykształcenie otrzymała w Państwowym Seminarium Nauczycielek w Bytomiu, Górny Śląsk. Po krótkiej pracy w 10-stopniowej średniej szkole dla dziewcząt w Wirku³¹³, pow. Katowice, przez jakiś czas była bezrobotna. W lutym 1921 roku powierzono jej zastępstwo w Kózkach³¹⁴, pow. Koźle, a 1 kwietnia zlecono piastowanie stanowiska nauczycielki w Przezchlebie, pow. Gliwice. Stąd 1 lipca 1922 roku została przeniesiona do Wielowsi.

Nauczyciel Czerny został od 1 września mianowany wicerektorem.

Wicerektor
Zmiana posady

1 września nauczyciel Schindler na własny wniosek został zwolniony ze służby w szkole ludowej. Wolne stanowisko nauczycielskie objął po nim jego zastępca, nauczyciel Dawid.

Po feriach jesiennych mieszkający tu nauczyciel-uchodźca Marwan z Dąbrówki Małej³¹⁵ został przez powiatowego inspektora szkolnego powołany na zastępstwo w szóstej klasie.

Wskutek odstąpienia części Górnego Śląska Polsce możliwości zapewnienia posad bezrobotnym nauczycielom, którzy dopiero ukończyli studia, jeszcze się pogorszyły, tak że rejencja została zmuszona do tymczasowego zwalniania ze służby szkolnej nauczycieli z niewielkim stażem. Ten cierpki los spotkał też nauczyciela Dawida, który został zwolniony ze służby szkolnej 31 października. Wolne stanowisko nauczycielskie rejencja przekazała zastępczo kandydatowi na urząd szkolny Maxowi Peschelowi. Jego dane osobowe:

Nauczyciel Max Peschel urodził się 10 maja 1897 roku we Wrocławiu

als Sohn des bereits 1918 zu Neustadt O/S verstorbenen Kürschnermeisters Markus P. und seiner Ehefrau Emilie geb. Schilling geboren. Er besuchte die Präparanden-Anstalt und das Lehrerseminar im Zülz bis 24. Juli 1916. An diesem Tage trat er in das Heer ein und erhielt seine Ausbildung in Cosel und Neisse. Im Okt. 1916 kam er ins Feld und wurde dem Inf. Regt. N° 63 zugeteilt. Im Felde war er an verschiedenen Teilen der Westfront, im Osten und in Italien. Im März 1918 bekam er das „E.K. II Kl.“ und wurde am 4.4.18 Uffz. In der Frühjahrsoffensive 1918 verlor er in den Kämpfen bei Merris das linke Auge. Anfang Sept. 18 kehrte er als „d.g.v.H.“ zu seinem Truppenteil nach Opeln zurück. Ein Gesuch wegen Beurlaubung zur Beendigung seines Studiums wurde abgelehnt, da er zum Ausbildungspersonal gehörte. Nachdem die ersten Wirren der Revolution vorbei waren, ließ er sich ab 1.2.19 beurlauben und wurde am 20.3.19 entlassen. Vom 1.2.19 bis 17.3.20 war er Teilnehmer des Kriegskursus C am Lehrerseminar zu Rosenberg O/S und bestand dort am 17.3.20 seine erste Lehrprüfung. Vom 4. Sept. 20 bis 15. Jan. 21 war er vertretungsweise an der kath. Volksschule in Grottkau beschäftigt. Da das Schicksal Oberschlesiens noch nicht bestimmt und im unbesetzten Teile O./S. keine freien Stellen vorhanden waren, mußte er auch durch 22 Monate hindurch das traurige Los der stellungslosen Junglehrer ertragen, bis er am 1. Nov. 1922 die freie Lehrerstelle an der Schule in Langendorf vertretungsweise übertragen bekam.

Am Schlusse des Schuljahres kamen 41 Kinder zur Entlassung, die der gesetzlich vorgeschriebenen Schulpflicht genügt haben.

Am 27. Februar brannte die Küsterscheune samt den darin vorhandenen Strohvorräten vollständig nieder. Das Feuer ist von böser Hand angelegt worden aus politischer Rachsucht.

Im Januar veranstaltete die Schule in Saale des Herrn J. Janoschka ein Missionsfest, das bei den Leuten großen Beifall fand. Der Reinertrag von 52 000 M wurde den Missionen zugeführt.

Królewskie Seminarium Nauczycielskie
i gmach preparandy w Białej

jako syn zmarłego już w 1918 roku w Prudniku, Górny Śląsk, mistrza kuśnierskiego Markusa P[eschela] i jego żony Emilie z domu Schilling. Uczęszczał do preparandy i seminarium nauczycielskiego w Białej do 24 lipca 1916 roku. Tego dnia wstąpił do armii i odbył szkolenie [wojskowe] w Koźlu i Nysie. W październiku 1916 roku został wysłany na pole bitwy i przydzielony do Pułku Piechoty nr 63³¹⁶. Na placu boju był na różnych odcinkach frontu zachodniego, na Wschodzie i we Włoszech. W marcu otrzymał Krzyż Żelazny II klasy i 4 kwietnia 1918 roku został podoficerem. Podczas wiosennej ofensywy w 1918 roku utracił lewe oko w walkach pod Merris³¹⁷. Na początku września 1918 roku powrócił jako podoficer, korzystający z procentowego dodatku uzależnionego od stopnia służbowego³¹⁸, do swojego oddziału do Opola. Jego prośba o urlop w celu ukończenia studiów została odrzucona, ponieważ należał do kadry szkoleniowej. Gdy minęły pierwsze zawroty rewolucji³¹⁹, wziął urlop od 1 lutego [19]19 [roku], a 20 marca [19]19 [roku] został zwolniony. Od 1 lutego [19]19 [roku] do 17 marca [19]20 [roku] brał udział w kursie wojennym C w seminarium nauczycielskim³²⁰ w Oleśnie, Górny Śląsk, i tam 17 marca [19]20 [roku] zdał swój pierwszy egzamin nauczycielski. Od 4 września 1920 roku do 15 stycznia 1921 roku był zatrudniony na zastępstwie w katolickiej szkole ludowej w Grodkowie³²¹. Ponieważ los Górnego Śląska nie był jeszcze przesądzony i w niezajętej części Górnego Śląska nie było żadnych wolnych stanowisk, również on musiał przez 22 miesiące znosić smutny los bezrobotnych młodych nauczycieli aż do 1 listopada 1922 roku, gdy otrzymał na zasadzie zastępstwa wolne stanowisko nauczycielskie w szkole w Wielowsi.

Na zakończenie roku szkolnego szkołę opuściło 41 dzieci, które zgodnie z przepisami wypełniły obowiązki szkolne.

27 lutego doszczętnie spłonęła stodoła kościelna wraz ze znajdującymi się w niej zapasami słomy. Ogień podłożyła jakaś zła ręka z zemsty politycznej.

W styczniu szkoła zorganizowała w sali pana J. Janoschki uroczystość misyjną, która spotkała się z wielkim uznaniem mieszkańców. Czysty dochód w wysokości 52 000 marek przekazano na misję.

Beschlüsse 1923/24.

Am neuen Beschlusse kamen mir 21 Kinder zur Verfügung, so daß die Gesamtzahl der Pfleger 282 beträgt.

5. Periode.

Am 17. Mai hat sich die Lehrerin Albrecht der 5. Periode unterzogen, die sie besaßen sollte.

Mollauerspfab.

Am 30. Mai wurde die Lehrerin Albrecht und dem Kinde nachlässig verlassen, um Arbeitsvermittlungsmöglichkeit für ältere Flüchtlingslehrerinnen zu schaffen.

Für Mollauerspfab der Lehrerin Albrecht Speer von der Regierung übertragen. Frau Konradian ist:

Lehrerin Albrecht Speer wurde am 14. Mai 1891 in Schirnowitz, Prov. Gleiwitz als Tochter des Lehrers Heinrich Speer geboren und am 19. Mai in Langendorf getauft. Sie besuchte die Volksschule ihres Vaters in Lössen, Prov. Pommern, wogegen der Vater verzogen war, später die höhere Mädchenschule in Pommern und dann das Handels-Lehrerinnen-Institut in Deutsch. K., wo sie am 23. Februar 1910 die Lehrbefähigung für die Volksschule erhielt. Als Lehrerin war sie am 1. Mai 1910 an zugeordnet in Rudau, Prov. Gleiwitz, dann in Jelschowitz, Prov. Hindenburg, beauftragt. Am 1. Oktober 1911 wurde sie mit der Verwaltung einer Lehrerstelle in Jenkowitz, Prov. Ratibor, beauftragt und dort am 3. März 1914 mitgültig angestellt. Am 15. Mai 1917 verzog sie nach Friedland, Prov. Ratibor. Am 4. Juli 1923 wurde sie infolge der Abtretung Hohenbierkens an Polen stillschweigend als Flüchtlingslehrerin in Pommern. Der Fürsorgeamt

SCHULJAHR 1923/24.

Im neuen Schuljahre kamen nur 21 Kinder zur Aufnahme, so daß die Gesamtzahl der Schüler 282 beträgt.

Am 17. Mai hat sich die Lehrerin Olbrich der II. Prüfung unterzogen, die sie bestanden hatte. II. Prüfung.

Am 30. Mai wurde die Lehrerin Olbrich aus dem Amte vorläufig entlassen, um Unterbringungsöglichkeit für ältere Flüchtlingslehrerinnen zu schaffen. Stellenwechsel.

Ihre Stelle wurde der Lehrerin Alice Speer von der Regierung übertragen. Ihre Personalien sind:

Lehrerin Alice Speer wurde am 14. Mai 1891 in Schwinowitz, Krs. Gleiwitz als Tochter des Lehrers Heinrich Speer geboren und am 19. Mai in Langendorf getauft. Sie besuchte die Volksschule ihres Vaters im Lossen, Krs. Brieg, wohin der Vater verzogen war, später die Höhere Mädchenschule in Brieg und dann das Staatliche Lehrerinnenseminar in Beuthen O./S., wo ihr am 23. Februar 1910 die Lehrbefähigung für den Volksschuldienst zuerkannt wurde. Als Vertreterin war sie vom 1. Mai 1910 an zunächst in Rudnau, Krs. Gleiwitz, dann in Bielschowitz, Krs. Hindenburg, beschäftigt. Am 1. Oktober 1911 wurde sie mit der Verwaltung einer Lehrerinstelle in Benkowitz, Krs. Ratibor, beauftragt und dort am 3. März 1914 endgültig angestellt. Am 15. Mai 1917 verzog sie nach freier Bewerbung nach Hohenbirken, Krs. Ratibor. Am 4. Juli 1923 wurde sie infolge der Abtretung Hohenbirkens an Polen stellenlos u. wohnte als Flüchtlingslehrerin in Brieg. Das Fürsorgeamt

Królewskie Seminarium
Nauczycielskie w Brzegu

ROK SZKOLNY 1923/[19]24

W nowym roku szkolnym przyjęto tylko 21 dzieci, tak że ogólna liczba uczniów wynosi 282.

17 maja nauczycielka Olbrich przystąpiła do drugiego egzaminu, który zdała. II egzamin

30 maja nauczycielka Olbrich została tymczasowo zwolniona z urzędu, aby można było zatrudnić starsze nauczycielki-uchodźczynie³²². Zmiana posad

Jej stanowisko zostało przekazane przez rejencję nauczycielce Alice Speer. Jej dane osobowe:

Nauczycielka Alice Speer urodziła się 14 maja 1891 roku w Świniowicach, pow. Gliwice, jako córka nauczyciela Heinricha Speera i została ochrzczona 19 maja w Wielowsi. Uczęszczała do szkoły ludowej swego ojca w Łosiowie³²³, pow. Brzeg³²⁴, dokąd przeprowadził się jej ojciec, później do średniej szkoły dla dziewcząt w Brzegu i następnie do Państwowego Seminarium dla Nauczycielek w Bytomiu, Górny Śląsk, gdzie 23 lutego 1910 roku przyznano jej kwalifikacje do nauczania w szkole ludowej. Jako zastępczyni była zatrudniona od 1 maja 1910 roku najpierw w Rudnie³²⁵, pow. Gliwice, później w Bielszowicach³²⁶, pow. Zabrze. 1 października 1911 roku powierzono jej piastowanie stanowiska nauczycielki w Bienkowicach³²⁷, pow. Racibórz, i tam 3 marca 1914 roku została ostatecznie zatrudniona. 15 maja 1917 roku, po złożeniu podania [o posadę], przeniosła się do Brzezia³²⁸, pow. Racibórz. 4 lipca 1923 roku została – z powodu odstąpienia Brzezia Polsce – bezrobotna i mieszkała jako nauczycielka-uchodźczyni w Brzegu. Urząd Opieki Społecznej

für Lehrpersonen in Berlin beauftragte sie vom 1. Juni 1923 an mit der Verwaltung der Lehrerinstitute in Langendorf.

Wirtschaftliches.

Die Sommer- und Herbstmonate brachten den Lehrern die schwersten Belastungsproben auf wirtschaftlichen Gebiete. Der Währungsverfall konnte von der Regierung trotz der größten Anstrengungen nicht aufgehalten werden. Täglich sank die Papiermark, am Dollar gemessen, immer tiefer und erreichte im Monat November ihren tiefsten Stand, indem 1 Dollar den Wert von 5 Billionen Papiermark hatte. Die Folge davon war, daß die Preise für alle Bedarfsartikel des täglichen Lebens sprunghaft in die Höhe gingen und sich in schwindelnden Regionen bewegten. Für Butter, Brot, Fleisch, Kohle u.s.w. wurden nur noch Milliarden und Billionen gezahlt, von den Preisen für Schule und Kleidung muß man gänzlich schweigen. Dazu unternahm die liberale Presse ungerechter Weise einen furchtbaren Kampfbzug gegen die vierteljährlichen Gehaltszahlungen der Beamten und brachte schließlich die Regierung dahin, daß den Beamten und Lehrern die Gehälter zuerst monatlich, dann $\frac{1}{2}$ monatlich und später sogar wöchentlich gezahlt wurden. Die Vorauszahlung der Gehälter stand nur auf dem Papier, da infolge des langwierigen Zahlungsmodus durch das Postscheckamt erhielten die Lehrer ihre Gehälter mit 6–8 Tagen Verspätung ausgezahlt, so daß das Geld wegen der täglichen Entwertung nur noch $\frac{1}{3}$ ihres Kaufwertes hatte, wenn es in die Hand der Lehrer kam. Es ist nicht zu verwundern, wenn da gerechterweise eine starke Beunruhigung und Erbitterung in den Reihen der Lehrerschaft Platz griff und die Notlage der Lehrer ins Unermögliche stieg. Erst mit der Einführung der Rentenmark, die gleich 1 Billion

dla Nauczycieli w Berlinie³²⁹ zlecił jej administrowanie od 1 lipca 1923 roku stanowiskiem nauczycielki w Wielowsi.

Sprawy
gospodarcze

Miesiące letnie i jesienne wystawiły nauczycieli na najtrudniejsze próby w dziedzinie gospodarczej. Mimo największych wysiłków rząd nie był w stanie powstrzymać spadku wartości waluty³³⁰. Każdego dnia wartość marki papierowej obniżała się coraz bardziej w stosunku do dolara, osiągając w listopadzie najniższą cenę: 1 dolar równał się 5 bilionom marek papierowych. Skutek był taki, że ceny wszystkich artykułów pierwszej potrzeby w codziennym życiu poszybowały w górę do zawrotnej wysokości. Za masło, chleb, mięso, węgiel itd. płacono już tylko w miliardach i bilionach, pomijając kwoty wydawane na szkołę i ubrania. Ponadto prasa liberalna niesłusznie rozpoczęła straszliwą kampanię przeciwko kwartalnym pensjom urzędników i w końcu zmusiła rząd do wypłacania urzędnikom i nauczycielom pensji najpierw co miesiąc, potem co pół miesiąca, a jeszcze później nawet co tydzień. Wypłacanie pensji z góry pozostawało tylko na papierze, ponieważ z powodu opóźniania wypłat przez urząd pocztowy nauczyciele otrzymywali swoje pensje z sześćcio-, a nawet ośmiodniowym opóźnieniem, tak że pieniądze, w momencie gdy trafiały do ich rąk, miały zaledwie jedną trzecią wartości nabywczej z powodu codziennej dewaluacji. Nic zatem dziwnego, że w szeregach nauczycieli zapanowały uzasadniony niepokój i ogromne rozgoryczenie, a sytuacja kadry nauczycielskiej okropnie się pogorszyła. Dopiero wraz z wprowadzaniem marki rentowej³³¹, która była równa 1 bilionowi

für Leseproben in Berlin traufte sie am
1. Juni 1923 an mit der Herausgabe der Lesepro-
ben in Langensiefen.

Die Nummer mit großem Erfolg heraus
lassen die schwersten Belastungen auf wirtschaft-
liche Gebiete. Die Maßnahmen zur Bekämpfung der
Inflation trotz der größten Schwierigkeiten nicht auf-
gehalten werden. Tägliche Preise der Lebensmittel, die das
Grundgesetz, immer tiefer und tiefer im Monat
November ihren tiefsten Punkt, indem die Preise der
noch 5 Milliarden Reichsmark setzten. Die Folge davon
war, daß die Preise für alle Lebensmittel der täglichen
Ernährung fast in die Höhe gingen und sich in
schwindenden Raten bewegten. Die Löhne, die
Lohn, die Löhne u. s. w. wurden nicht mehr Millionen und
Millionen gezahlt, sondern die Preise für Lebensmittel
sind nun völlig unerschwinglich. Dazu kommt,
daß die liberalen Kreise in der Reichsregierung
den Kampf gegen die wirtschaftliche Krise
gegenüber der Regierung mit großer Sympathie die Re-
gierung selbst, daß die Regierung und die Lesenden die
die zumeist monatlich, dann monatlich und dann sogar
wöchentlich gezahlt wurden. Die Monatszahlung der
Löhne wurde nicht nur durch den Preis, sondern durch die
mangelnde Zahlungsmittel durch die Kostensteigerung
erhalten die Lesenden ihre Löhne mit 6-8 Tausend
Marken, was gezahlt, so daß die Löhne der täglichen
Lebenshaltung nicht nur noch 5 Tausend Markten setzten, wenn
es in die Hände der Lesenden kam. Es ist nicht zu erwarten,
denn, wenn die Regierung eine starke Hand
auszuüben und die Löhne in der Reichs-
die Lebenshaltung stark zu erhöhen, die Notlage der
Lesenden und die wirtschaftliche Lage. Es ist mit der
Einführung der Rentenmark, die gleich 1 Billion

Marks betrug.

Regierungsrath gesetzt wurde, konnten einigermaßen
hoffentlich die Forderungen erfüllt werden. Derzeit war
es aber nicht die Absicht, ihn persönlich, vielmehr
seiner abgedachten Ehefrau in der Kasse, die
wegen der Mängel der Regierung zur Reue-
mark mehr zurückgezahlt noch vorgeordnet
wurden. Zugleich wurden die Kassen und Läger
vom 1. Dezember ab schreibend auf das selbe Verord-
nung gesetzt, in Wirklichkeit sollten sie aber
noch viel weniger, weil das Geld nicht mehr ihre
eigene Rückkraft hatte. Die schwachen Läger der
Kasse von den Kassen und Lägern einer weiteren
Begründung der Regierung, der 25% Kassen
abgeben. Auch die Einkünfte der Oberpfalz. Zw.
Königsberg der Kaiserin Wilhelmine, wurde in der
Abrechnung für die oberpfalz. Volkshilfe
eine vorläufige Mitteilung ergab; doch so kann
es nicht festgestellt werden, daß alle noch nicht an-
gefallenen Einkünfte bis zum 1. Januar 29 ab
in den entsprechenden Rückstand versetzt wurden.
Von dieser letzten Maßnahme wurden die an
der finstigen Stelle beschäftigten Einkünfte-
Läger, Kasse und Einkünfte der Kasse
betroffen.

Verpflichtung.

Am 1. Februar wurde der Läger Teschel an die
Stelle in Trossen versetzt. Die Stelle wurde
dem Einkünfte Läger Alfred Pillep zur Verwal-
tung übertragen. Seine Personalien sind:

Läger Alfred Pillep wurde am 10. November 1889
zu Wansen, Prov. Posen, geboren. Er besuchte die
Preparandenanstalt und das Seminar zu Frank-
enstein bestand am 14. Juni 1911 die Lehramts-
prüfung. Seine erste Verweisung erfolgte

Papiermark gesetzt wurde, konnten einigermaßen feststehende Verhältnisse geschaffen werden. Damit verloren aber auch die Beamten ihre sämtlichen, einst sauer abgederbten Ersparnisse in den Kassen, die wegen des Verhältnisses der Papiermark zur Retenmark weder zurückgezahlt noch aufgewertet wurden. Zugleich wurden die Beamten und Lehrer vom 1. Dezember ab scheinbar auf das halbe Friedensgehalt gesetzt, in Wirklichkeit erhielten sie aber noch viel weniger, weil das Geld nicht mehr ihre frühere Kaufkraft hatte. Die schwersten Opfer forderte von den Beamten und Lehrern eine weitere Sparmaßnahme der Regierung, der 25% Beamtenabbau. Dank der Bemühungen des Oberschles. Zentrumsführers des Pfarrers Ulitzka, wurde in der Abbauverordnung für die oberschles. Volksschule eine wesentliche Milderung erzielt; doch es konnte nicht verhindert werden, daß alle noch nicht angestellten Flüchtlingslehrer vom 1. Januar 24 ab in den einstweiligen Ruhestand versetzt wurden. Von dieser harten Maßnahme wurden die an der hiesigen Schule beschäftigten Flüchtlings-Hauptlehrer Brisch und Flüchtlingslehrer Marwan betroffen.

Am 1. Februar wurde der Lehrer Peschel an die Schule in Tworog versetzt. Die Stelle wurde dem Flüchtlingslehrer Alfons Pillep zur Verwaltung übertragen. Seine Personalien sind:
Lehrer Alfons Pillep wurde am 10. November 1889 zu Wansen, Krs. Ohlau, geboren. Er besuchte die Präparandenanstalt und das Seminar zu Frankenstein und bestand am 14. Juni 1911 die Entlassungsprüfung daselbst. Seine erste Berufung erhielt

Versetzung:

Karl Ulitzka,
portret

marki papierowej, można było ustabilizować sytuację. Tym samym jednak urzędnicy utracili swoje wszystkie mozolnie oddziedziczone oszczędności w kasach, które ze względu na relację marki papierowej do marki rentowej nie zostały zwrócone ani zrewaloryzowane. Jednocześnie od 1 grudnia urzędnikom i nauczycielom pozornie przyznano połowę pensji pokojowej³³², w rzeczywistości otrzymali o wiele mniej, ponieważ pieniądź nie miał już swojej wcześniejszej siły nabywczej. Największej ofiary wymagały od urzędników i nauczycieli dalsze środki oszczędnościowe rządu, mianowicie redukcja o 25% liczby urzędników. Dzięki staraniom przewodniczącego Centrum Górnośląskiego proboszcza Ulitzki³³³ rozporządzenie o redukcji zostało znacznie złagodzone w stosunku do górnośląskiej szkoły ludowej; ale nie można było zapobiec przeniesieniu wszystkich jeszcze niezatrudnionych nauczycieli-uchodźców od 1 stycznia 1924 roku na tymczasową emeryturę. Ten twardy środek dotknął zatrudnionych w tutejszej szkole głównego nauczyciela-uchodźcę Brischa i nauczyciela-uchodźcę Marwana.

1 lutego nauczyciel Peschel został przeniesiony do szkoły w Tworogu. Jego stanowisko zostało powierzone do administrowania nauczycielowi-uchodźcy Alfonsowi Pillepowi. Jego dane osobowe:

Przeniesienie

Nauczyciel Alfons Pillep urodził się 10 listopada 1889 [roku] w Wiązowie³³⁴, pow. Strzelin³³⁵. Uczęszczał do preparandy i seminarium w Ząbkowicach Śląskich i 14 czerwca 1911 roku zdał tam egzamin końcowy. Pierwsze powołanie otrzymał

er an die zweiklassige Volksschule zu Klokotschin, Krs. Rybnik, wo er vom 5. August 1911 – 3. Januar 1913 auftragsweise beschäftigt wurde. Am 6. August 1911 legte er seinen Dienst-eid ab. Vom 3. Januar 1913 – 3. Mai 1921 verwaltete er eine Lehrerstelle an der Volkschule zu Gaschowitz, Krs. Rybnik. Am 28. August 1916 legte er daselbst die 2. Lehrerprüfung ab. Vom 1. November 1916 an wurde er endgültig angestellt. Am 20. März 1918 wurde er ein-berufen und in das I.R.N° 156 Brieg eingestellt. Am 10. Juni 1918 wurde er zum 9. Ldst. I. Ers. Bat. VI 32 versetzt und kam zur Besatzungsarmee Rumänien. Am 23. Dezember 1918 wurde er aus dem Heeresdienst entlassen. Am 3. Mai 1921 flüchtete er wegen des Po-lenputsches. Vom 15. Dezember 1921 bis zum 20. Februar 1924 unterrichtete er als Flücht-tingslehrer an der Volkschule zu Kösling, Krs. Leobschütz. Am 1. Februar 1924 erhielt er die Berufung als Lehrer an die Volksschule zu Langendorf, Krs. Gleiwitz.

Um die Kinder in der praktischen Ausübung der „Caritas“ zu schulen, wurde eine Samm-lung in der Schule seitens der Kinder veranlaßt, die einen ansehnlichen Erfolg hatte. So wur-den gegen 7 Ctr. Roggenmehl, 9 Ctr. Kartoffeln, Bohnen, Erbsten, Speck, Wurst und Geld zusammengebracht. Das Gesammelte wurde teils dem Caritas-Verband in Breslau, teils den Waisenhäusern direkt übermittelt. Zu Weihnachten stellen die Mädchen 2 große Paket Pfef-ferkuchen her, die mit anderen

Lorenz Werthmann, założyciel Caritas,
na niemieckim znaczku pocztowym

do dwuklasowej szkoły ludowej w Kłokocinie³³⁶, pow. Rybnik, gdzie zgodnie ze zleceniem był zatrudniony od 5 sierpnia 1911 roku do 3 stycznia 1913 roku. 6 sierpnia 1911 roku zło-żył przysięgę służbową. Od 3 stycznia 1913 roku do 3 maja 1921 roku administrował stano-wiskiem nauczycielskim w szkole ludowej w Gaszowicach³³⁷, pow. Rybnik. 28 sierpnia 1916 roku złożył tam drugi egzamin nauczycielski. Od 1 listopada 1916 roku został zatrud-niony na stałe. 20 marca 1918 roku został powołany do wojska i wcielony do Pułku Piecho-ty nr 156³³⁸ w Brzegu. 10 czerwca 1918 roku przeniesiono go do 9 Batalionu Rezerw Pie-choty i Pospolitego Ruszenia VI 32³³⁹ i wcielono do armii okupującej Rumunię. 23 grudnia 1918 roku zwolniono go ze służby wojskowej. 3 maja 1921 roku uciekł z powodu puczu polskiego³⁴⁰. Od 15 grudnia 1921 roku do 20 lutego 1924 roku uczył jako nauczyciel-uchodźca w szkole ludowej w Kozłówkach³⁴¹, pow. Głubczyce. 1 lutego 1924 roku otrzy-mał powołanie na nauczyciela do szkoły ludowej w Wielowsi, pow. Gliwice.

Chcąc przyzwyczaić dzieci do praktycznego ćwiczenia się w „caritas”, zarządzono w szko-le zbiórkę, która zakończyła się wielkim sukcesem. Zebrano około 7 cetnarów mąki żyt-niej, 9 cetnarów ziemniaków, fasolę, groch, słońinę, kielbasę i pieniądze. Część tego, co zebrano, przekazano bezpośrednio do Stowarzyszenia Caritas we Wrocławiu, a część do domów dziecka. Na Boże Narodzenie dziewczęta przygotowały 2 duże paczki pierników, które z innymi

er an der zweiklassigen Volksschule zu Klakotschin,
Kob. Rybnik, war er vom 5. August 1911 - 3. Januar
1913 auftragweise beschäftigt worden. Am
6. August 1911 legte er seinen Eintritt ab.
Vom 3. Januar 1913 - 3. Mai 1921 wirkte er
als Lehrer an der Volksschule zu
Gaschowitz, Kob. Rybnik. Am 28. August 1916 legte
er daselbst die 2. Lehrprüfung ab. Vom
1. November 1916 an wirkte er ungiltig an-
gestellt. Am 20. März 1918 wurde er wieder
für einen Lab. F. R. № 156 Krieg eingestellt.
Am 10. Juni 1918 wurde er zum 9. Lab. F. d. Lab.
II 32 versetzt und dann zur Lehrjahrgangsmutter
Bumärien. Am 23. Dezember 1918 wurde er als
Lehrer für den Unterricht entlassen. Am 3. Mai 1921
schickte er wegen des Kriegsdienstes. Vom
15. Dezember 1921 bis zum 20. Februar 1924 wirkte
er als Hilfslehrer an der Volksschule zu
Kosling, Kob. Leobschütz. Am 1. Februar
1924 erhielt er die Erlaubnis als Lehrer an der
Volksschule zu Langenbrunn, Kob. Gleiwitz.

Um die Kinder in der geistlichen Ausbildung
der Caritas zu sehen, müssen wir einen Mann
finden in der Person fast nur der Kinder werden.
Lust, die einen unzufriedenen Erfolg haben.
Es müßten gegen 7 Etr. Roggenmehl, 9 Etr.
Kartoffeln, Hohn, Linsen, Bohnen, Nüsse und
Fett gesammelt werden. Das Gesammelte müßte
in der Caritas-Markte in Breslau,
soll den Waisenkinderen direkt übermalt
zu Waisenkinderen werden die kleinen 2 große
Kuchen Kaffeekekse für, die mit anderen

Psykentlassung.

Kleinigkeiten von Lebensmitteln von der Kaiserin
fürst in Breslau und Gleiwitz abgesetzt wurden.
Der Sohn der Psychiater haben 32 Kinder
zur Entlassung.

Psychiater 1924.

Lebenszeit.

Der neue Psychiater wurden 23 Kinder
in die Psychiater aufgenommen, so daß die
Gesamtpopulation 249 betrug.

Der Sohn der alten Psychiater (Kaiserin) der
abgeschiedenen Einflüsse seit mehreren Jahren
sowie in der Zeit der Geburt und der Geburt.
Lange zum Teil in der Zeit der Geburt, so
wurde es notwendig und notwendig. Die
neue Psychiater wurde in der Zeit der Geburt
von einem neuen Jahr; der gleiche
wurden die Lebensbedingungen im Leben.
Es war eine gemeinsame Verantwortung
ausgegangen.

Wohnungsmittel.

Die Leberin Alice Greer wurde von
einem "Gutachten" auf dem Gebiet
von 1. Oktober ab in der Psychiater war.
Es war die Leberin wurde von der
Leberin der Leberin in der Zeit der
Geburt und von der Leberin
von 1. Oktober ab mit der Leberin
Freischaff und Leberin in der Zeit der
Geburt wurde. Der Psychiater sind:

Die Leberin Emma Freischaff wurde am 24. Februar 1890
in Kieckollen, der Heilsberg O.B. als Tochter des dortigen
Kieckollen-Franz Freischaff geboren. Sie besuchte die
höhere Mädchenschule und danach die Leberin Emma
zu Braunsberg O.B., wo sie am 26. Februar 1910 die Leber-
besetzung für Kieckollen und Kieckollen

Kleinigkeiten an Lebensmitteln an die Waisenhäuser in Breslau und Gleiwitz abgeführt wurden.

Schulentlassung.

Am Ende des Schuljahres kamen 32 Kinder zur Entlassung.

SCHULJAHR 1924.

Zu neuen Schujahre wurden 23 Kinder in die Schule aufgenommen, so daß die Gesamt-schülerzahl 279 betrug.

Da das Dach der alten Schule (Küsterhaus) den atmo[h]ärischen Einflüssen seit mehreren Jahren freien Zutritt gewährte und das Balkenlager zum Teil in Fäulnis überging, so wurde es notdürftig ausgebessert. Die neue Schule erhielt im Westen und Norden einen neuen Zaun; desgleichen wurden die Lehrerwohnungen im Erdgeschoß einer gründlichen Renovierung unterzogen.

Bautätigkeit.

Die Lehrerin Alice Speer wurde wegen eines Halsleidens auf ihren Antrag vom 1. Oktober ab in den Ruhestand versetzt. Die Lehrerinstelle wurde von dem Flüchtlingslehrerverbande in Anspruch genommen und von der Regierung vom 1. Oktober ab mit der Lehrerin Emma Preuschoff aus Springborn i[n] Ostpreußen auftragsweise besetzt. Ihre Personalien sind:

Stellenwechsel.

Die Lehrerin Emma Preuschoff wurde am 24. Februar 1890 zu Krekollen, Kr. Heilsberg O/Pr. als Tochter des dortigen Kirchschullehrers Franz Preuschoff geboren. Sie besuchte die Höhere Mädchenschule und darauf das Lehrerinnen-Seminar zu Braunsberg O/Pr., wo ihr am 26. Februar 1910 die Lehrbefähigung für Volks- Mittel- und Höhere Mädchenschulen

drobiazgami z artykułów żywnościowych zostały odesłane do domów dziecka we Wrocławiu i w Gliwicach.

Z końcem roku szkolnego szkołę opuściło 32 dzieci.

Ukończenie szkoły

ROK SZKOLNY 1924

W nowym roku szkolnym przyjęto do szkoły 23 dzieci, tak że ogólna liczba uczniów wynosiła 279.

Ponieważ dach starej szkoły (domu kościelnego) od wielu lat był wystawiony na działanie warunków atmosferycznych i belkowanie częściowo spróchniało, poprawiono go na tyle, na ile było to konieczne. Nowa szkoła otrzymała od zachodu i północy nowy płot; grun-townie odremontowano także mieszkania nauczycieli na parterze.

Prace budowlane

Nauczycielka Alice Speer z powodu bólu gardła przeszła 1 października na swoją prośbę na emeryturę. Do zwolnionego przez nią stanowiska nauczycielki rościł sobie prawo Zwią-zek Nauczycieli Uchodźców, dlatego rejencja obsadziła je na podstawie zlecenia od 1 paź-dziernika, powołując nauczycielkę Emmę Preuschoff ze Stoczka Klasztornego³⁴² w Prusach Wschodnich. Jej dane osobowe:

Zmiana posady

Nauczycielka Emma Preuschoff urodziła się 24 lutego 1890 roku w Krekole³⁴³, pow. Lidz-bark Warmiński³⁴⁴, Prusy Wschodnie, jako córka tamtejszego nauczyciela szkoły kościelnej Franza Preuschoffa. Uczęszczała do Wyższej Szkoły dla Dziewcząt i następnie do Semina-rium dla Nauczycielek w Braniewie³⁴⁵, Prusy Wschodnie, gdzie 26 lutego 1910 roku przy-znano jej kwalifikacje do nauczania w ludowych, średnich i wyższych szkołach dla dziewcząt. –

zuerkannt wurde. –

Von April 1910 bis Oktober 1913 leitete sie die Familienschule im Hause des Gutsbesitzers Heinrich in Kekitten, Kr. Röh[!]sel. Dann pausierte sie bis 1. Oktober 1914. Mit diesem Tage wurde ihr die Vertretung des im Felde stehenden I. Lehrers an der 2 klassigen Volksschule zu Wernegitten, Kr. Heilsberg übertragen, die sie bis Oktober 1918 inne hatte.

Am 1. Oktober 1918 erhielt sie eine Stelle an der Höheren Knaben- und Mädchenschule zu Lessen, Kr. Graudenz. Als dieses Gebiet im Januar 1920 an Polen abgetreten und die Schule in eine poln. Mittelschule mit deutschen Parallelklassen umgewandelt wurde, blieb sie auf Wunsch der deutschen Regierung weiter dort tätig, bis ihr von der poln. Regierung am 1. Oktober 1923 die Stelle gekündigt wurde. Seitdem war sie stellenlos und wohnte als Flüchtlingslehrerin in Springborn, Kr. Heilsberg. Am 1. Oktober 1924 wurde sie von der Regierung mit der Verwaltung der Lehrerstelle an der Schule zu Langendorf beauftragt.

Entlassung.
Elternbeirats-
wahlen.

Auf Anordnung der Regierung wurden am 30. September 10 Kinder vorzeitig aus der Schule entlassen.

Nachdem die Elternbeiratswahlen durch 2 öffentliche Versammlungen und Vorträge vorbereitet worden sind, wurde nur ein Wahlvorschlag beim Wahlvorstande eingereicht. Dadurch erübrigte sich jede weitere Wahl. Dem Elternbeirat gehören somit zu:

1. Bauer Kleophas Bujara,
2. Häusler Alois Chroboczek,
3. Sattler Franz Siske,
4. Postschaffner Franz Muschial,
5. Siedler Franz Michael,
6. Witwe Albertine Kroll.

Stoczek Klasztorny,
Sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju

Od kwietnia 1910 roku do października 1913 roku prowadziła szkołę rodzinną w domu właściciela majątku Heinricha w Jezioranach³⁴⁶, pow. Reszel³⁴⁷. Później, do 1 października 1914 roku, była bezrobotna. W tym dniu powierzono jej zastępstwo pierwszego nauczyciela, który przebywał na wojnie, w dwuklasowej szkole ludowej w Kłębowie³⁴⁸, pow. Lidzbark, które sprawowała do października 1918 roku.

1 października 1918 roku otrzymała posadę w Średniej Szkole dla Chłopców i Dziewcząt w Łasinie³⁴⁹, pow. Grudziądz³⁵⁰. Gdy w styczniu 1920 [roku] terytorium to zostało odstąpione Polsce i szkołę przekształcono w polską szkołę średnią (gimnazjum) z równoległymi klasami niemieckimi, [Preuschhoff] na prośbę rządu niemieckiego kontynuowała tam pracę do czasu, gdy rząd polski zwolnił ją 1 października 1923 roku. Od tego czasu pozostawała bezrobotna i jako nauczycielka-uchodźczyni mieszkała w Stoczku Klasztornym, pow. Lidzbark. 1 października 1924 roku rząd zlecił jej objęcie stanowiska nauczycielki w szkole w Wielowsi.

Ukończenie szkoły

Na podstawie rozporządzenia rejencji z 30 września 10 dzieci przedterminowo opuściło szkołę.

Wybory do
rady rodzicielskiej

Po przygotowaniu wyborów do rady rodzicielskiej na dwóch publicznych zebraniach i wykładach do komitetu wyborczego zgłoszono tylko jedną propozycję wyborczą. Dzięki temu dalszy wybór był zbyteczny. Do rady rodzicielskiej należą zatem:

1. Chłop Kleophas Bujara,
2. Chałupnik Alois Chroboczek,
3. Siodlarz Franz Siske,
4. Konduktor pocztowy³⁵¹ Franz Muschial,
5. Osadnik Franz Michael,
6. Wdowa Albertine Kroll.

zurückannt wurde. - Von April 1910 bis Oktober 1913 leitete
sie die Familienschule am Hause des Gutsbesitzers Heinrich
in Hehitten, Kr. Rößel. Dann pausierte sie bis 1. Oktober 1914.
Bis diesem Tage wurde ihr die Vertretung der im Saltspe-
jander T. Lehrerb. an der 2. Haffigen Volksschule zu Hernegeiten,
Kr. Heilsberg übertragen, die sie bis Oktober 1918 inne hatte.

Am 1. Oktober 1918 erhielt sie am Halle an der Hörsen
Knaben- und Mädchenschule zu Lessen, Kr. Graudenz. Als
dieses Gebiet im Januar 1920 an Polen abgetreten und die
Schule in eine poln. Mittelschule mit drei Klassen parallelklassen
umgewandelt wurde, blieb sie auf Wunsch der drei Klassen Re-
gierung weiter dort tätig, bis sie von der poln. Regierung
am 1. Oktober 1923 der Halle getrennt wurde. Seitdem war
sie stillentlohend und wirkte als Stiefmutter in Springborn,
Kr. Heilsberg. Am 1. Oktober 1924 wurde sie von der Regie-
rung mit der Verwaltung der Lehrerschule an der Schule
zu Langendorf beauftragt.

Dieser Ausweisung der Regierung wurde am
20. September 10 Kinder vorzeitig und der Rest
auslaffen.

Auslaffung.

Nachdem die Elternbrüder müssen sind
2 öffentliche Anwesenheiten und die
Frage vorabhandelt worden sind, wurde
mit einer Ausweisung beim Auslass.
Hande eingewirkt. In der vorliegenden
sind jetzt mit den Ausl. In der Elternbrüder
gehört sein zu:

1. Bauer August Dnjara,
2. Gindler Alois Chroboczek,
3. Deller Franz Diske,
4. Kellner Franz Muschnal,
5. Dindler Franz Michael,
6. Mitter Albin Kroll.

Elternbrüder müssen.

Elternabend.

Am 11. Januar wurde abends die Elternabend in Form einer Konferenz abgehalten. Der Rektor Gärstig betonte in einem Vortrage, wie Eltern und Lehrer sich gemeinschaftlich gegen die zunehmende Schulleistungs- und Anwesenheitslosigkeit der Schüler arbeiten sollen. Konferenzlieder, Konferenzgedichte und 2 Gedenksprüche: „Stark kann Konferenzmann“ und „Der Kinder Konferenzmann“ schloß den Abend ab. Herrscher fand eine Ueberrasschung zwischen den Eltern und den Lehrern über die große Konferenzlust statt.

Elektr. Beleuchtung.

Im März wurde die Leitung für die elektrische Beleuchtung in sämtlichen Lehrerwohnungen und in 3 Klassenzimmern gelegt; in einem dieser Zimmer wird der Fortbildungsschülerunterricht in der Wintermonate gehalten, während im 3. Zimmer die Kleinkinderschule ihre Arbeit fortsetzt.

II. Lehrerprüfung:

Am 26. März wurde die Lehrerin Freudenhoff durch den Herrn Schulrat einer eingehenden Rekrutierung zum Zweck der Anstellung unterzogen. Die Befähigung zur vorgel. Anstellung wurde ihr zuerkannt.

Befreiung:

Am 31. März kamen nach vorheriger Besprechung 23 Kinder ordnungsmäßig zur Befreiung.

Am 11. Januar veranstaltete die Schule einen Elternabend in Form einer Weihnachtsfeier. Der Rektor Gärtig beleuchtete in einem Vortrage, wie Schule und Elternhaus gemeinschaftlich gegen die zunehmende Verwilderung und Verrohung der Jugend arbeiten sollen. Weihnachtslieder, Weihnachtsgedichte und 2 Theaterstücke: „Streik beim Weihnachtsmann“ und „Der Kinder Weihnachtstraum“ füllten den Abend aus. Nachher fand eine Aussprache zwischen den Eltern und den Lehrern über die rechte Berufswahl statt.

Elternabend.

Im März wurde die Leitung für die elektrische Beleuchtung in sämtliche Lehrerwohnungen und in 3 Klassenzimmer gelegt; in 2 diesen Zimmern wird der Fortbildungsschulunterricht in den Wintermonaten gehalten, während im 3. Zimmer die Kleinkinderschule Aufnahme gefunden hat.

Elektr.
Beleuchtung.

Am 26. März wurde die Lehrerin Preuschoff durch den Herrn Schulrat einer eingehenden Revision zwecks endgültiger Anstellung unterzogen. Die Befähigung zur endgültigen Anstellung wurde ihr zuerkannt.

II. Lehrerprüfung:

Am 31. März kamen nach vorhergehendem Schulgottesdienste 23 Kinder ordnungsmäßig zur Entlassung.

Schulentlassung:

Josef Bayer, kompozytor, kapelmistrz,
muzyk, 1852–1913

11 stycznia szkoła zorganizowała wieczór rodzicielski w formie wigilii. Rektor Gärtig wygłosił wykład, jak szkoła i dom rodzinny powinny wspólnie przeciwstawiać się nasilającemu się zdziczeniu i zwyrodnieniu młodzieży. Wieczór wypełniły kolędy, wiersze bożonarodzeniowe i dwie sztuki teatralne: *Streik beim Weihnachtsmann*³⁵² i *Der Kinder-Weihnachtstraum*³⁵³. Następnie odbyła się dyskusja rodziców z nauczycielami na temat właściwego wyboru zawodu.

Wieczór
rodzicielski

W marcu zostały położone przewody elektryczne we wszystkich mieszkaniach nauczycieli i w trzech klasach; w dwóch z nich odbywają się w miesiącach zimowych lekcje doksztalające, natomiast trzecią klasę przeznaczono na szkołę dla maluchów³⁵⁴.

Elektryczne
oświetlenie

Aby uzyskać stałe zatrudnienie, 26 marca nauczycielka Preuschoff przystąpiła do gruntownego egzaminu, który przeprowadził radca szkolny. Kwalifikacje do definitywnego zatrudnienia zostały jej przyznane.

II egzamin
nauczycielski

31 marca po szkolnym nabożeństwie 23 dzieci regulaminowo opuściło szkołę.

Ukończenie
szkoły

SCHULJAHR 1925.

Im neuen Schuljahre kamen 22 Kinder zur Aufnahme, so daß die Gesamtkinderzahl 251 betrug.

Bautätigkeit. Im April wurde eine neue Umzäunung um die beiden Gärten des Konrektors Czerny hergestellt.

Lehrerjubiläum. Am 16. bzw. 20. Juni d.J. feierte Herr Rektor Gärtig sein 25-jähriges Dienstjubiläum. Aus Anlaß dieser Feier fand in der Kirche eine Andacht statt, an welcher sich die Schule und die Spitzen des Dorfes beteiligten. Nach der Andacht brachten dem Jubilar die Schulkinder seine Glückwünsche dar. Am Nachmittage versammelte sich der Katholische Lehrerverein Langendorf in der Wohnung des Jubilars und überbrachte ihm seine Glückwünsche.

Versetzung. Am 1.10.25 wurde Herr Rektor Gärtig in gleicher Eigenschaft nach Tost versetzt. Zur Vertretung dieser Stelle wurde der Schulamtsbewerber Herr Pohl aus Ziegenhals – vorher Vertreter in Tost – nach Langendorf geschickt. Die Führung der Schulleiterdienste wurde dem Konrektor Czerny als Stellvertreter übertragen.

~~Neubesetzung
der Pfarrstelle.~~ Am 28. Januar 1926

Kościół parafialny w Wielowsi, zdjęcie z początku XX w.

ROK SZKOLNY 1925

W nowym roku szkolnym przyjęto 22 dzieci, tak że ogólna liczba uczniów wynosiła 251.

Prace budowlane W kwietniu na nowo ogrodzono obydwa ogrody wicrektora Czernego.

Jubileusz nauczyciela. 16, względnie 20 czerwca tego roku rektor pan Gärtig obchodził 25-lecie pracy. Z okazji tej uroczystości odbyło się w kościele nabożeństwo, w którym wzięły udział szkoła i władze wsi. Po nabożeństwie uczniowie złożyli Jubilatowi życzenia. Po południu Katolickie Stowarzyszenie Nauczycieli Wielowieś zebrało się w mieszkaniu Jubilata i złożyło mu swoje życzenia.

Przeniesienie 1 października [19]25 [roku] rektora pana Gärtiga przeniesiono do Toszka na to samo stanowisko. W charakterze zastępcy został do Wielowsi wysłany kandydat na urząd szkolny pan Pohl z Głucholaz, przedtem zastępca w Toszku. Obowiązki kierownika szkoły powierzono wicerektorowi Czernemu.

~~Nowe obsadzenie
stanowiska
proboszcza~~ 28 stycznia 1926 roku

Neujahr 1925.

Im neuen Neujahrswort kommen 22 Kinder
zur Aufführung, so daß die Gesamteinbuße
257 betrug.

Im April wurde eine neue Anzeigenschein-
sam die beiden Hälften des Courchelet Cetera
freigegeben.

Leistung.

Am 16. Juni 20. Jährige Herr Robert Jän 25-
jährig. Einmalig. Auf Anlaß dieser Feier
wurde in der Kirche eine Andacht gehalten, an wel-
cher sich die Kinder und die Eltern der Kinder
beteiligten. Nach der Andacht konnten die Kinder
den Eltern ihre Glückwünsche über-
reichen. Am 17. Juni wurde der Saal-
platz Litterarien Langendorf in der Wohnung
des Hülshaus und überbrachten ihm seine Glück-
wünsche.

Leistungsbilanz.

Am 1. 10. 25 wurde Herr Robert Jän
in gleicher Fignur auf Tost versetzt.
Die Fortsetzung dieser Stelle wurde der
Hilshaus überbrachte Herr Pohl und Liegen-
schaft - nach der Fortsetzung in Tost - nach Langen-
dorf geschickt. Die Fortsetzung der Hilshaus über-
brachte dem Hülshaus überbrachte der
Hilshaus überbrachte.

Fortsetzung.

Am 28. Januar 1926

Fortsetzung der
Hilshaus.

1926.

Am 28. Januar 1926 wurde Herr Pfarrer Holletzek von hier nach Chroszczina Kreis Opeln versetzt. Am selben Tage fand die feierliche Einführung des Herrn Kuratus von Chroszczina namens Kuroczik als Pfarrer hierorts statt. An dieser Feier beteiligte sich auch die hiesige Schule.

Neubesetzung der Pfarrstelle.

Am 1. März 1926 fand die feierliche Einführung des Flüchtlingslehrers Reinhold Polonius aus Kreuzburg O/S. früher in Josefsdorf, Kreis Kattowitz, (Gemeinde Domb) Poln. Oberschl., als Rektor hierorts statt. Nach einem feierlichen Hochamt wurde er zunächst als Kirchenbeamter in der Kirche vereidigt.

Besetzung der Rektorstelle.

Daraufhin fand seine Einführung in die Schule durch Herrn Schulrat Schmikalla, Gleiwitz, sowie seine Vereidigung durch Handschlag statt.

Am 6. Juni wurde das Heldendenkmal feierlich eingeweiht. Der Grund, auf dem dasselbe steht, wurde von Baron Durand [!] der Gemeinde geschenkt. Das Denkmal selbst ist durch Spenden des hiesigen Kriegervereins u. freiwillige Gaben aufgebracht worden. Der Schöpfer des Denkmals ist Architekt Rose Gleiwitz. Vormittags fand Feldgottesdienst auf der Plattform vor dem Kirchentore statt. Darauf wurde das Denkmal von Herrn Pfarrer Kuroczik kirchlich geweiht.

Einweihung des Heldendenkmals.

Ksiądz Kuroczik

Pomnik poległych
w I wojnie światowej

1926

28 stycznia 1926 roku proboszcza księdza Holletzka przeniesiono stąd do Chróściny³⁵⁵, pow. Opole. Tego samego dnia odbyło się uroczyste wprowadzenie tutaj kuratusa z Chróściny, księdza Kuroczika, jako proboszcza. W uroczystości tej wzięła udział także tutejsza szkoła.

Nowe obsadzenie stanowiska proboszcza

1 marca 1926 roku odbyło się uroczyste wprowadzenie tu nauczyciela-uchodźcy Reinholda Poloniusa z Kluczborka³⁵⁶, Górny Śląsk, jako rektora; wcześniej był w Józefowcu, pow. Kattowice (gmina Dąb³⁵⁷), polski Górny Śląsk. Po uroczystej mszy świętej został najpierw jako urzędnik kościelny zaprzysiężony w kościele.

Obsadzenie stanowiska rektora

Następnie wprowadził go do szkoły radca pan Schmikalla, Gliwice, a także odbyło się jego zaprzysiężenie przez uścisk ręki.

6 czerwca uroczyście poświęcono pomnik bohaterów³⁵⁸. Grunt, na którym stoi, ofiarował gminie baron Durant. Sam pomnik został wzniesiony dzięki darom tutejszego związku kombatanów i dobrowolnym datkom. Twórcą pomnika jest architekt Rose, Gliwice³⁵⁹. Przed południem została odprawiona uroczysta msza polowa na schodach przed bramą kościelną. Po niej proboszcz ksiądz Kuroczik poświęcił pomnik.

Poświęcenie pomnika poległych

Festreden am Denkmal hielten Dr. Faltin, Divisionspfarrer Meyer und Gemeindevorsteher Bujara. Die Lehrerschaft von Langendorf und Umgegend beteiligte sich an dem Festgottesdienste und der Einweihungsfeier durch Mitwirkung bei den Gesängen. Auch die Jugend nahm an alle Festlichkeiten, besonders an denen am Nachmittag auf der Spielwiese zahlreich und begeistert teil.

1927.

Einrichtung einer
Hilfslehrerinnenstelle

Die Regierung in Oppeln bewilligte für Langendorf die Einrichtung einer Hilfslehrerinnenstelle, die der Lehrerin Eva Marx aus Schönau, Krs. Oppeln zugewiesen wurde.

Eva Marx wurde am 11. Mai 1896 in Schönau, Bez. Oppeln geboren. Mit dem Reifezeugnis des Lyzeums in Leobschütz trat sie im April 1912 in das Oberlyzeum in Gleiwitz ein, bestand im März 1915 ihre Reifeprüfung und am 24. März 1916 ihre Lehramtsprüfung. Vom 1. April 1916 bis 1. Oktober 1917 war sie an der Volksschule I. in Gleiwitz, ab 1. Januar 1917 bis 31. Dezember 1921 an der Schule für Fürsorgezöglinge in Oberglogau und vom 1. September 1921 bis 31. Dezember 1922 an der Minderheitsschule in Tarnowitz tätig. Vom 1. Mai 1927 bis 31. August 1927 war sie in Langendorf als Hilfslehrerin beschäftigt. Am 1. September wurde ihr die planmäßige Lehrerinnenstelle in Jellowa Krs. Oppeln über-

Maryjne Wyższe Liceum
w Gliwiczach

Uroczyste mowy przy pomniku wygłosili doktor Faltin, kapelan dywizji Meyer i naczelnik gminy Bujara. Nauczyciele z Wielowśi i z okolicy udzielali się w uroczystym nabożeństwie i w uroczystości poświęcenia, biorąc udział w śpiewach. Również młodzież licznie i entuzjastycznie uczestniczyła we wszystkich uroczystościach, zwłaszcza w popołudniowych na placu zabaw.

1927

Utworzenie
stanowiska dla
nauczycielki
pomocniczej

Rejencja opolska zgodziła się na utworzenie w Wielowśi stanowiska nauczycielki pomocniczej, które przydzielono nauczycielce Evie Marx z Szonowa³⁶⁰, pow. Opole.

Eva Marx urodziła się 11 maja 1896 roku w Świerzawie, okręg Opole. Ze świadectwem dojrzałości, uzyskanym w liceum w Głubczycach, wstąpiła w kwietniu 1912 roku do Wyższego Liceum w Gliwiczach, gdzie w marcu 1915 roku zdała egzamin dojrzałości i 24 marca 1916 roku egzamin na urząd nauczycielski. Od 1 kwietnia 1916 roku do 1 października 1917 roku pracowała w Szkole Ludowej I w Gliwiczach, od 1 stycznia 1917 roku do 31 grudnia 1921 roku w szkole dla dzieci szczególnej troski w Głogówku i od 1 września 1921 roku do 31 grudnia 1922 roku w szkole dla mniejszości w Tarnowskich Górach. Od 1 maja 1927 roku do 31 sierpnia 1927 roku była zatrudniona w Wielowśi jako nauczycielka pomocnicza. 1 września przydzielono jej planowane stanowisko nauczycielki w Jełowej³⁶¹, pow. Opole.

Lehrern zum Dank noch fielen Dr. Tallin,
 Direktorin des Gymnasiums Meyer und Gemeindevorsteher
 Bujara. Die Lehrerinnen von Langendorf und
 Umgebung beteiligten sich an dem Segensworte
 und der Ginnungsführung durch Mitwirkung
 bei den Festen. Auch die Jugend nahm an
 allen Festlichkeiten, besonders an denen
 vom Himmelfahrtstag, mit der Teilnahme an
 und bei der Feier teil.

1927.

Die Registrierung in Appeln bewilligte
 für Langendorf die Ginnung einer
 Hilfskassenanstalt, die der Lehrer
 Jan Marx aus Schönan, aus Appeln zuge-
 horten würde.

Ginnung einer
 Hilfskassenanstalt

Jan Marx wurde am 11. Mai 1896 in
 Schönan, bez. Appeln geboren. Mit dem Pri-
 vatstudium des Lyzeums in Großpütz trat
 er im April 1912 in das Oberlyzeum in Glei-
 witz ein, bestand im März 1915 das Pri-
 vatexamen und am 24. März 1916 das Ly-
 zeumexamen. Vom 1. April 1916 bis 1. Oktober
 1917 war er an der Volksschule I. in Glei-
 witz, ab 1. Januar 1917 bis 31. Dezember 1921
 an der Schule für Fortbildungszöglinge in Glei-
 witz und vom 1. September 1921 bis 31.
 Dezember 1922 an der Kinderschule
 in Tarnowitz tätig. Vom 1. Mai 1923 bis
 31. August 1924 war er in Langendorf
 als Hilfslehrer beschäftigt. Am 1. Septem-
 ber wurde er die planmäßige Lehrerin-
 nenschaft in Jellara aus Appeln über-

Kopff der Hilfspol-
zeiwannstelle.

tragen.

An ihre Stelle würde von der Regierung die Jung-
fernen Maria Theis aus Kesselstadt Gsch. beauftragt.

Sie ist am 29. Juni 1901 zu Kallbar als Tochter
des Regierungsrates Karl Theis und seiner Ehe-
frau Emma geb. Mayer geboren. Im Besitz
des Abgangszugewinns ist abschließend
Kolbstraße zu Kesselstadt Gsch. hat sie im April
1915 in der Hauptamtin des Lehrerseminars
am zu Breslau ein, besuchte das dreijährige
Ausbildungsjahr der Seminarwissenschaftlerin.
Am 11. März 1921 wurde sie die Lehrbefähigung
für Volksschulen zuerkannt. Vom 4. September
1921 bis 1. Juni 1925 war sie in Tiefschrad
Prov. Pommern als Hauslehrerin tätig, vom
3. September 1925 bis 1. September 1927 in
Kesselstadt Gsch. beauftragt.
Am 1. September 1927 wurde sie die Hilfs-
zeiwannstelle in Langendorf Prov. Plo-
witz zugewiesen.

Kopff der Hilfs-
zeiwannstelle.

Am 16. Mai 1928 wurde die Hilfspolzei Maria
Theis nach Kell, Prov. Kesselstadt, beauftragt. An ihre Stelle
wurde von der Regierung die Hilfspolzei Martha
Krommeyer aus Genthien G. beauftragt.

Die Lehrerin Martha Krommeyer ist am 28.
September 1899 zu Genthien G. geboren. Ihre Lehrerin-
ausbildung erhielt sie in der Hauptamtin und im
Seminar zu Genthien G. von 1914 bis 1920. Im August
1923 war sie in der öffentlichen Lehrerbildung.
1923 war sie die Prüfung für die anderntheilige Ausbildung
in Kell, Prov. Genthien G., abgelegt. Am 16. Mai
1928 wurde sie die Hilfspolzei in Langendorf,
Prov. Ploitz, zugewiesen. Nachher war sie am folgenden
Orten tätig: Scharley, Prov. Genthien G.; Genthien G.

tragen.

An ihre Stelle wurde von der Regierung die Junglehrerin Maria Streit aus Neustadt O/Schl. berufen.

Wechsel der
Hilfslehrerinnen-
stelle

Sie ist am 22. Juni 1901 zu Ratibor als Tochter des Rechnungsrates Karl Streit und seiner Ehefrau Hedwig geb. Bayer geboren. Im Besitz des Abgangszeugnisses der achtklassigen kath. Volksschule zu Neustadt O/Schl., trat sie im April 1915 in die Präparandie des Lehrerinnenseminars zu Breslau ein, bestand nach dreijähriger Ausbildungszeit die Seminaraufnahmeprüfung. Am 11. März 1921 wurde ihr die Lehrbefähigung für Volksschulen zuerkannt. Vom 4. September 1921 bis 1. Juni 1925 war sie in Tiefenfurt Krs. Bunzlau als Hauslehrerin tätig, vom 3. (September) Juni 1925 bis 1. September 1927 im Wohlfahrtsamt in Neustadt O/Schl. beschäftigt. Am 1. September 1927 wurde ihr die Hilfslehrerinnenstelle in Langendorf Krs. Gleiwitz zugewiesen.

Am 16. Mai 1928 wurde die Hilfslehrerin Maria Streit nach Zülz, Krs. Neustadt, versetzt. An ihre Stelle wurde von der Regierung die Hilfslehrerin Martha Kromczynski aus Beuthen O/S. berufen.

Wechsel der
Hilfslehrerinnen-
stelle

Die Lehrerin Martha Kromczynski ist am 28. Dezember 1899 zu Beuthen O/S. geboren. Ihre Lehrerinnenausbildung erhielt sie in der Präparandie und im Seminar zu Beuthen O/S. von 1914 bis 1920. Juni 1920 trat sie in den öffentlichen Schuldienst ein. Im August 1923 hat sie die Prüfung für die endgültige Anstellung in Rokittnitz, Krs. Beuthen O/S., abgelegt. Am 16. Mai 1928 wurde ihr die Hilfslehrerinnenstelle in Langendorf, Krs. Gleiwitz, zugewiesen. Vorher war sie an folgenden Orten tätig: Scharley, Krs. Beuthen O/S.;

Na jej miejsce rejencja powołała młodą nauczycielkę Marię Streit z Prudnika, Górny Śląsk. Urodziła się 22 czerwca 1901 roku w Raciborzu jako córka radcy rachunkowości Karla Streita i jego żony Hedwig z domu Bayer. Ze świadectwem ukończenia ośmioklasowej katolickiej szkoły ludowej w Prudniku, Górny Śląsk, wstąpiła w kwietniu 1915 roku do preparandy seminarium dla nauczycielek w Berlinie, po trzech latach nauki zdała egzamin wstępny do seminarium. 11 marca 1921 roku przyznano jej kwalifikacje do nauczania w szkołach ludowych. Od 4 września 1921 roku do 1 czerwca 1925 roku pracowała jako nauczycielka pomocnicza w Parowej³⁶², pow. Bolesławiec³⁶³, od 3 (września) czerwca 1925 roku do 1 września 1927 roku w Urzędzie Opieki Społecznej w Prudniku. 1 września 1927 roku powierzono jej stanowisko nauczycielki pomocniczej w Wielowsi, powiat Gliwice.

Zmiana
stanowiska
nauczycielki
pomocniczej

16 maja 1928 roku nauczycielka pomocnicza Maria Streit została przeniesiona do Białej, pow. Prudnik. Na jej miejsce została powołana przez rejencję nauczycielka pomocnicza Martha Kromczynski z Bytomia, Górny Śląsk.

Zmiana stanowiska
nauczycielki
pomocniczej

Nauczycielka Martha Kromczynski urodziła się 28 grudnia 1899 roku w Bytomiu, Górny Śląsk. Wykształcenie nauczycielskie zdobywała w preparandzie i seminarium w Bytomiu, Górny Śląsk, od 1914 do 1920 roku. W czerwcu 1920 roku wstąpiła do publicznej służby szkolnej. W sierpniu 1923 roku złożyła w Rokitnicy³⁶⁴, pow. Bytom, Górny Śląsk, egzamin umożliwiający zatrudnienie na stałe. 16 maja 1928 roku przydzielono jej stanowisko nauczycielki pomocniczej w Wielowsi, pow. Gliwice. Przedtem była zatrudniona w następujących miejscowościach: Piekary Śląskie³⁶⁵, pow. Bytom, Górny Śląsk;

Rokittnitz, Krs. Beuthen O/S.; Sandowitz, Krs. Groß Strehlitz; Leisnitz, Krs. Leobschütz; Roßberg, Krs. Beuthen O/S.; Gogolin, Krs. Groß Strehlitz; Zülz, Krs. Neustadt O/S.

1928.

Am 1. Oktober wurde die Hilfslehrerin Fräulein Kromczynski nach Sandowitz versetzt. Die hiesige Hilfslehrerstelle wurde nicht mehr besetzt.

Der Herr
Reichspräsident
in Oberschlesien.

Am 17. September stattete der Herr Reichspräsident der Provinz Oberschlesien einen Besuch ab. Sein Weg führte über Tost. Die obersten fünf Klassen fuhren nach Tost und hatten das Glück, den Herrn Reichspräsidenten aus kürzester Entfernung zu sehen und ihm zuzujubeln. Die Allgemeinheit nahm teil an der Begrüßung.

1929.

Strenge Kälte.

Seit Jahren war der Winter nicht so streng, wie in diesem Jahre. In den Monaten Januar u. Februar fiel das Thermometer fast täglich unter 30°. An einigen Tagen meldete der Wetterdienst 38–40°. Wintervorräte sind erfroren. Das schlimmste war der Wassermangel. Selten hatte ein Brunnen Wasser. Der Schulbrunnen wurde nachgebohrt. Die Dorfleute fuhren täglich nach dem Schwinowitzer Bach um Wasser. Der Schnee lag stellenweise 2 m hoch.

Tod des
Rektors
Polonius.

Am 8. März 4⁰⁵ starb plötzlich und unerwartet der Rektor der hiesigen Schule Herr Polonius an Herzschlag. Die Beerdigung, an der der H. Landrat der Herr Schulrat, die Geistlichkeit, der Lehrerverein, die Schulkinder, die Ortsvereine und die ganze Gemeinde und Parochie teilnahmen, fand am Montag 11. März statt. Herr Konrektor Czerny übernahm die Schulleitergeschäfte i. V. und das Organistenamt.

Neue Chaussee

Der Weg Langendorf – Woiska – Jasten wurde im vergangenen Sommer zu einer Chaussee ausgebaut. An der Chausseeseite wurde der Zaun des Schulgartens 1–2 m zurückgerückt. Das Kreuz wurde auf die andere Seite gestellt. Die Schulstraße wurde gepflastert.

Rokitnica, pow. Bytom, Górny Śląsk; Żędowice³⁶⁶, pow. Strzelce Opolskie; Lisiećice³⁶⁷, pow. Głubczyce; Rozbark³⁶⁸, pow. Bytom, Górny Śląsk; Gogolin³⁶⁹, pow. Strzelce Opolskie; Biała, pow. Prudnik, Górny Śląsk.

1928

Pan Prezydent
Rzeszy na
Górnym Śląsku

1 października nauczycielka pomocnicza panna Kromczynski została przeniesiona do Żędowic. Tutejsze stanowisko nauczycielki pomocniczej nie zostało już obsadzone.

17 września pan prezydent Rzeszy³⁷⁰ złożył wizytę w Prowincji Górny Śląsk. Jego droga wiodła przez Toszek. Pięć najwyższych klas pojechało do Toszka i miało szczęście zobaczyć pana prezydenta Rzeszy z bardzo bliska i przywitać go radosnymi okrzykami. W powitaniu wzięła udział cała publiczność.

1929

Siarczyste mrozy

Od lat zima nie była tak sroga jak tego roku. W styczniu i lutym termometr prawie codziennie pokazywał poniżej 30° [Celsjusza]. W niektóre dni służba meteorologiczna podawała 30–40° [Celsjusza]. Zapasy zimowe zmarzły. Najgorszy był brak wody. W rzadko której studni była woda. Szkolna studnia została pogłębiona. Mieszkańcy wsi codziennie jeździli do Potoku Świniowickiego³⁷¹ po wodę. Śnieg miejscami sięgał 2 metrów.

Śmierć rektora
Poloniusa

8 marca o 4.05 zmarł nagle i nieoczekiwanie na atak serca rektor tutejszej szkoły pan Polonius. Pogrzeb, w którym wzięli udział starosta, radca szkolny, duchowieństwo, grono nauczycielskie, uczniowie, stowarzyszenia miejscowe oraz cała gmina i parafia, odbył się w poniedziałek 11 marca. Wicerektor Czerny przejął w zastępstwie sprawy kierownika szkoły i urząd organisty.

Nowa szosa

Droga [gruntowa] Wielowieś – Wojska – Jasiona została ubiegłego lata rozbudowana [i uzyskała] rangę szosy³⁷². Po stronie szosy płot ogrodu szkolnego cofnięto o 1–2 metry. Krzyż postawiono po drugiej stronie. Ulica szkolna została wybrukowana.

- Rokitsnitz, Pöb. Genthien K.; Landowitz, Pöb.
 Groß Wehrlitz; Leisnitz, Pöb. Leobschütz; Rappberg, Pöb.
 Genthien K.; Gogolin, Pöb. Groß Wehrlitz; Kitz, Pöb.
 Neustadt K.

1928.

- Am 1. Oktober wurde die Gildkassierin
 Tränlein Homorzyński aus Gaudowitz vor-
 gesetzt. Die sieben Gildkassierkassen wurden nicht
 mehr besetzt.

Am 17. September hatte der Herr Kreispräsident
 der Provinz Oberschlesien einen Empfang ab. Ein Orchester
 führte über Takt. Die oberen fünf Klassen führen
 nach Tost und fadden das Glück, den Herrn
 Kreispräsidenten und Königsberg Gildkassierin
 zu sehen und ihm zujubeln. Die Ollgenien sind
 nach dem Teil an der Gildkassierung.

Der Herr Kreispräsident
 in Oberschlesien.

1929.

Die Jahre von der Winter nicht so streng,
 wie in diesem Jahr. In den Monaten Januar
 u. Februar fiel das Thermometer fast täglich
 unter 30°. In einigen Tagen meldete der Wetter-
 dienst 38-40°. Winter vorwiegend sind aufwachen.
 Der Schmelze war der Wassermangel. Peltan
 hatte ein Eiswasser Wasser. Der Teil Brücken wurde
 nachgeliefert. Die Schmelze haben täglich nach
 dem Schmelze der Berg um Wasser. Der Schnee
 lag teilweise im Berg.

Wenige Kälte.

Am 8. März 4tes nach glücklich und unversichert
 der Rektor der hiesigen Pöb. ^{Herr} Polonius an Herz
 Pöb. Die Genehmigung, an der der Herr Polonius, die Pöb.
 lischkeit, der Lehrerverein, die Pöb. lischkeit, die Pöb. lischkeit
 und die ganze Gemeinde und polonische Kailnassen,
 fand am Montag 11. März statt. Herr Kaurer war
 Gering Kaurer die Pöb. lischkeit i. d. d. und
 hat die Pöb. lischkeit.

Für die Rektor
 Polonius.

Der Herr Langenort - Kaurer - Jassen wurde im morgenden
 kommen zu einer Pöb. lischkeit. Am der Pöb. lischkeit wurde
 der Pöb. lischkeit 1-2 in der Pöb. lischkeit. Der Pöb. lischkeit
 auf die Pöb. lischkeit. Die Pöb. lischkeit wurde geschlossen.

Der Herr Kaurer.

1929/30.

Verfälschung.

Lehrer Gehört Frisch nicht ab 1. April 1919
als Hauslehrer nach Weiska Kr. Gleiwitz berufen.
in auf meine Stelle als Direktor Lehrer Steiner.

Handwriting?

Am 1. April wurden die beiden Kellner des vor-
hergenannten Restaurants und des Lagers Brisch unter ständi-
ger Aufsicht. Die erste Vernehmung übernahm
Lager Heidecke Paul, der von Mikulschütz
kam; die zweite Lager Fleischer, der von
Wieska kam.

III. *Lupinus pallasii*.

Am 1. März meine Klüppelblätter
Allamoda in 10. Lappellen übertragen

im 1. Lyraer Stein er nach Schlangenteile als Naturer
befunden.

Russian Army
in Ruz'many.

Am 26. April 1929 wurde die folgende Besetzung des
Hohen Reginenstuhls zu Opatowitz durch den
Hohen Reginenstuhl Schmitzka unter Vorsitz von
Herrn, der Reginenstuhl auf nur auf die Teil I
Juni III.

Min befragung der
Rothschellen.

Am 1. Januar 1930 wurde die Ring der Tot des Rukh
Polonius mit März 1929 waktanta Rukh und Organismus
sein. bspz. Die Ringstellung bspz mit Linien und
des Tüfelnabandes und des Ringenwortsandes die bis
zuigen Längslinien und Organismus Rukh Level und
Schieroch für die Linien Rukhalla in Langendorf.
Am 4. Januar 1930 wurde er noch vorangegangen
nach Gottes Rukh in der Ring, an dem Gammunde
und Tüfeln Teilnahm, und er noch für das selbst
als Organismus der Ring, der Ort, der Ring, der
Rukh Rukh, (als Organismus) waktanta Rukh
da, in der Tüfeln in sein Amt als Tüfeln Rukh
Ring Rukh Rukh Rukh Rukh Rukh in Anwesen
Rukh der Ringen: Gammunde: n. Tüfelnwortsandes n.
die Rukh der Rukh I Ringen Rukh. Rukh Rukh
find:

1929/30.

Lehrer Hubert Brisch wurde ab 1. April 1929 als Hauptlehrer nach Woiska Kr. Gleiwitz berufen u. auf seine Stelle als Vertreter Lehrer Steiner.	Versetzung.
Ab 1. April wurden die freien Stellen des verstorbenen Direktors und des Lehrers Brisch vertretungsweise besetzt. Die erste Vertretung übernahm Lehrer Heiduk Paul, der von Mikultschütz kam; die zweite Lehrer Steiner, der von Woiska kam.	Vertretung.
Am 1. August wurde [dem] Flüchtlingslehrer Allamoda die III. Lehrerstelle übertragen und Lehrer Steiner nach Stolarzowitz als Vertreter versetzt.	III. Lehrerstelle.
Am 26. April 1929 wurde die hiesige Schule durch den Herrn Regierungsrat Biewald zu Oppeln und den Herrn Schulrat Schmikalla einer Revision unterzogen. Die Revision erstreckte sich nur auf die Kl I und IV.	Revision durch die Regierung.
Am 1. Januar 1930 wurde die durch den Tod des Direktors Polonius seit März 1929 vakante Rektor- und Organistenstelle besetzt. Die Regierung berief mit Einverständnis des Schulverbandes und des Kirchenvorstandes den bisherigen Hauptlehrer und Organisten Karl Lerch aus Schieroth für die freie Rektorstelle in Langendorf.	Neubesetzung der Rektorstelle.
Am 4. Januar 1930 wurde er nach vorangegangenen Gottesdienst in der Kirche, an dem Gemeinde und Schule teilnahmen, und er nachher daselbst als Organist durch den Ortsgeistlichen, Herrn Pfarrer Kuroczik, verpflichtet wurde, in der Schule in sein Amt als Schulleiter durch Herrn Kreisschulrat Schmikalla in Anwesenheit des Kirchen-, Gemeinde- u. Schulvorstandes u. der Kindern der Klasse I eingeführt. Seine Personalien sind:	

1929/30

Nauczyciel Hubert Brisch od 1 kwietnia 1929 roku został powołany na głównego nauczyciela do Wojski, pow. Gliwice, a na jego miejsce jako zastępcę przybył nauczyciel Steiner.	Przeniesienie
Od 1 kwietnia wolne stanowiska zmarłego rektora i nauczyciela Brischa zostały zastępczo obsadzone. Pierwsze zastępstwo przejął nauczyciel Heiduk Paul, który przyjechał z Mikulczyc ³⁷³ ; drugie nauczyciel Steiner, który przybył z Wojski.	Zastępstwo
1 sierpnia nauczycielowi-uchodźcy Allamodzie powierzono trzecie stanowisko nauczycielskie, a nauczyciel Steiner został przeniesiony jako zastępcę do Stolarzowic ³⁷⁴ .	III stanowisko nauczycielskie
26 kwietnia 1929 roku tutejszą szkołę wizytowali radca rejencyjny pan Biewald w Opolu i radca szkolny pan Schmikalla. Wizytacja objęła tylko klasę pierwszą i czwartą.	Wizytacja rządowa
1 stycznia 1930 roku zostało obsadzone wakujące od marca 1929 roku z powodu śmierci rektora Poloniusa stanowisko rektora i organisty. W porozumieniu ze związkiem szkolnym i z zarządem kościelnym rejencja powołała dotychczasowego głównego nauczyciela i organistę Karla Lercha z Sierot na wakujące stanowisko rektora w Wielowsi.	Obsadzenie na nowo stanowiska rektora
4 stycznia 1930 roku po nabożeństwie w kościele, w którym brały udział gmina i szkoła, oraz po zaprzysiężeniu go w nim jako organisty przez miejscowego duchownego proboszcza księdza Kuroczika, został przez powiatowego radcę szkolnego pana Schmikallę w obecności zarządu kościelnego, gminnego i szkolnego oraz dzieci z klasy pierwszej wprowadzony do szkoły na swój urząd jako kierownik szkoły. Jego dane osobowe:	

Personalien des Rektors.	Der Rektor Karl Lerch wurde am 31. Oktober 1890 zu Friedersdorf, Kreis Neusadt O/S als Sohn des Landwirts gleichen Namens geboren. Er besuchte daselbst die Volksschule, hernach die Präparandie und das Seminar in Oberglogau. Aus letzterem wurde er am 14. September 1910 mit dem Reifezeugnis entlassen. Seine erste Anstellung erhielt er am 1. November 1910 in Lubetzko, Kreis Lublinitz. Nach Ablegung der zweiten Lehrerprüfung am 10. Februar 1914 wurde er am selben Orte am 1. April 1914 endgültig angestellt. Bei Ausbruch des Krieges galt er zunächst für die Schulbehörde als unabkömmlich, wurde jedoch im März 1916 zum Heere einberufen und beteiligte sich am Feldzuge seit Juli 1916 bis zum Waffenstillstande im Jahre 1918 in Frankreich zunächst beim aktiven Infanterie-Regiment Nr. 51, seit März 1918 beim Infanterie-Regiment Nr. 453. Er wurde bis zum Leutnant der Reserve befördert und machte zuletzt Dienst als Bataillons-Adjutant beim II. Bat. des Inf. Reg. Nr. 453. Wegen Tapferkeit vor dem Feinde wurde er mit dem Eisernen Kreuz II. u. I. Klasse ausgezeichnet. Aus dem Felde zurückgekehrt, übernahm er seine Lehrerstelle in Lubetzko, beteiligte sich am Abstimmungskampfe, mußte nach Abtretung des Ortes an Polen flüchten und hielt sich als Flüchtlingslehrer in Neisse auf. Am 1. September 1926 wurde ihm die Hauptlehrer- und Organistenstelle in Schieroth, Kreis Gleiwitz und am 1. Januar 1930 die hiesige Rektor- u. Organistenstelle zur Verwaltung übertragen.
Schulentlassung.	Am 31. März 1930 besuchten die hiesige Schule 219 Kinder, an diesem Tage wurden 24 Kinder, davon 10 Knaben und 14 Mädchen entlassen.

SCHULJAHR 1930/31.

Neuaufnahme und Schülerzahl.	Am 1. April wurden 43 Kinder, davon 18 Knaben und 25 Mädchen in die Schule neu aufgenommen. Aus der Klasse II gingen 3 Kinder, 2 Knaben und 1 Mädchen auf die höhere Schule über. Infolgedessen betrug die Kinderzahl am 1. April 235 Schüler.
---------------------------------	--

Sieroty, ruiny zamku

Dane osobowe rektora	Rektor Karl Lerch urodził się 31 października 1890 roku w Biedrzychowicach, pow. Prudnik, Górny Śląsk, jako syn rolnika o tym samym nazwisku. Uczęszczał tam do szkoły ludowej, a później do preparandy i seminarium w Głogówku. Seminarium opuścił 14 września 1910 roku ze świadectwem dojrzałości. Pierwszą posadę otrzymał 1 listopada 1910 roku w Lubecku ³⁷⁵ , pow. Lubliniec. Po złożeniu drugiego egzaminu nauczycielskiego w dniu 10 lutego 1914 roku został zatrudniony na stałe w tej samej miejscowości od 1 kwietnia 1914 roku. Gdy wybuchła wojna, był najpierw uznawany przez władze szkolne za niezbędnego, ale w marcu 1916 roku został powołany do wojska i brał udział w kampanii od lipca 1916 roku do zawieszenia broni w roku 1918 roku we Francji, najpierw w Pułku Piechoty nr 51 ³⁷⁶ , a od marca 1918 roku w Pułku Piechoty nr 453 ³⁷⁷ . Awansował do stopnia porucznika rezerwy i na koniec służył jako adiutant batalionu w II Batalionie Pułku Piechoty nr 453. Za odwagę w obliczu wroga został odznaczony Krzyżem Żelaznym II i I klasy. Po powrocie z wojny przejął swoje stanowisko nauczycielskie w Lubecku i udzielał się w kampanii plebiscytowej. Po przyznaniu miejscowości Polsce musiał uciekać i zatrzymał się jako nauczyciel-uchodźca w Nysie. 1 września 1926 roku powierzono mu stanowisko głównego nauczyciela i organisty w Sierotach, pow. Gliwice, a 1 stycznia 1930 roku stanowisko tutejszego rektora i organisty.
Ukończenie roku szkolnego	31 marca 1930 roku do tutejszej szkoły uczęszczało 219 dzieci; tego dnia szkołę opuściło 24 dzieci, w tym 10 chłopców i 14 dziewcząt.

ROK SZKOLNY 1930/[19]31

Przyjęcie nowych uczniów i ich liczba	1 kwietnia zostało przyjętych do szkoły 43 dzieci, w tym 18 chłopców i 25 dziewcząt. Z klasy drugiej 3 dzieci, 2 chłopców i 1 dziewczynka przeszło do średniej szkoły [gimnazjum]. W związku z tym 1 kwietnia liczba dzieci wynosiła 235.
--	---

Der Rektor Karl Lech wurde am 31. Oktober 1890 zur
 Gründung der Kreis Mithras 95 als Sohn des Landwirts glücken
 Hermann geboren. Er besuchte das Volksschule, dann
 die Präparanden und das Seminar in Oberglogau. Sein
 letzter wurde er am 14. September 1910 mit dem Kaiser-
 gürtel entlassen. Seine erste Anstellung war am 1. Novem-
 ber 1910 in Lübtzko, Kreis Lublinitz. Nach Ablegung der zwi-
 schen Lehrgangsführung am 10. Februar 1914 wurde er am selben
 Ort am 1. April 1914 endgültig angestellt. Bei Aushörung des
 Krieges galt er zunächst für die Teufelskinder als inabkömm-
 lich, wurde jedoch im März 1916 zum Haus zurückgerufen und
 beteiligte sich am Feldzuge mit Juli 1916 bis zum Waffenstill-
 stand im Jahre 1918 in Frankreich zunächst beim aktiven
 Infanterie-Regiment Nr. 51, seit März 1918 beim Infanterie-
 Regiment Nr. 453. Er wurde bis zum Leutnant der Reserve
 befördert und war als zuletzt Dienst als Bataillon-Adjutant
 beim I. Btl. des Inf. Reg. Nr. 453. Wegen Verletzung war er
 wieder mit dem Eisernen Kreuz I. u. II. Klasse auszu-
 zeichnet. Aus dem Feld zurückgekehrt, übernahm er seine Lehr-
 stelle in Lübtzko, beteiligte sich am Abstimmungskampfe, mußte
 nach Abschließung des Ortes an Polen fliehen und hielt sich als
 flüchtlingseigener in Neisse auf. Am 1. September 1926 wurde
 ihm die Lehrgangsführung und Organisationsstelle in Schieroth, Kreis
 Gleiwitz und am 1. Januar 1930 die jetzige Rektorat in Organi-
 sationsstelle zur Verwaltung übertragen.

Personalien des
 Rektors.

Am 31. März 1930 besuchten die jetzige Schüler 219 Kinder, von
 diesen Tage noch waren 24 Kinder, davon 10 Knaben und
 14 Mädchen entlassen.

Schülerentlassung.

Schuljahr 1930/31.

Am 1. April wurden 43 Kinder, davon 18 Knaben und
 25 Mädchen in die Schule neu aufgenommen. Aus der Klasse II
 gingen 3 Kinder, 2 Knaben und 1 Mädchen auf die höhere
 Schule über. Infolgedessen betrug die Kinderzahl am 1. April
 235 Schüler.

Neuaufnahmen
 und
 Schülerzahl.

Meine Lärker in
des alten Tüls.

Anfang April 1930 kamen rings die neuen Tülsbänke
für ein Klassenzimmer an. Sie wurden in der Klasse des
alten Tülsgebäudes aufgestellt, da in diesem Räume die
Lärker am pflanzesten waren.

Tülsaufschreibung am
1. Mai.

Am 1. Mai waren die einzelnen Klassen folgende
Kinderzahl auf:

KL. I.	19	Knaben 22	Mädchen, zusammen	41	Kinder.
KL. II.	17	" 17	" "	34	"
KL. III.	18	" 20	" "	38	"
KL. IV.	18	" 17	" "	35	"
KL. V.	20	" 18	" "	38	"
KL. VI.	21	" 29	" "	50	"

Sa 113 Knaben. 123 Mädchen 236 Kinder

Tülskinder nach
Ortsgruppen

Besuchen die Tüls Langendorf Kinder
aus Langendorf Dorf } 210
aus Langendorf Gut }
aus Kieleschke 17
aus Eisen Tinslung 9

Zusammen 236 Kinder.

Tülskinderzahl

der Konfession nach.

Von den Kindern sind der Konfession nach 231
katholisch, 4 evangelisch, 1 jüdisch, der Militärgraben
nach waren 36 Kinder nicht drüßig, 171 polnisch, 29
Kinder drüßig und polnisch.

Meine Obstbäume
im Tülsdorf in in
den Lärkerorten.

Infolge des kalten Winters 1928/29 sind in den
Lärkerorten wie im Tülsdorf fast sämtliche Obst-
bäume eingegangen und müssen durch neue
Pflanzungen ersetzt werden. Im Frühjahr 1930 kauften
die Tülsbäuer ihre Obstbäume, meist Lärkerorten,
mit 3 Lärkerorten im Tülsdorf bestanden, an.
Lärker Orten pflanzte sie alle an, sie sind
rings alle gut eingegangen.

früher im
Dorf.

In den Pflanzungen, die vom 6. bis 16. Juni
drüßig, brach in der Wälder des Hüllensitzes
Misch in Alt Dorf am Tüls fränk aus. Trotz junger
wagender Tätigkeit der fränkischen von Langendorf
und Umgebung an der Lärkerorten des Landes

Anfang April 1930 kamen auch die neuen Schulbänke für ein Klassenzimmer an. Sie wurden in der Klasse des alten Schulgebäudes aufgestellt, da in diesem Raume die Bänke am schlechtesten waren. Am 1. Mai weisen die einzelnen Klassen folgende Kinderzahl auf:

Neue Bänke in der alten Schule.

Schülerstatistik am 1. Mai.

Kl.	I.	19 Knaben	22 Mädchen	zusammen	41 Kinder
Kl.	II.	17 "	17 "	"	34 "
Kl.	III.	18 "	20 "	"	38 "
Kl.	IV.	18 "	17 "	"	35 "
Kl.	V.	20 "	18 "	"	38 "
Kl.	VI.	21 "	29 "	"	50 "

Sa 113 Knaben 123 Mädchen 236 Kinder

Schulkinder nach Ortschaften.

Es besuchen die Schule Langendorf Kinder

aus Langendorf Dorf	210
aus Langendorf Gut	
aus Kieleschka	17
aus Alsen Siedlung.....	9
Zusammen:	236 Kinder

Von den Kindern sind der Konfession nach 231 katholisch, 4 evangelisch, 1 jüdisch, der Muttersprache nach reden 36 Kinder nur deutsch, 171 polnisch, 29 Kinder deutsch und polnisch.

Schulkinderzahl der Konfession nach

Infolge des kalten Winters 1928/29 sind in den Lehrergärten wie im Schulhofe fast sämtliche Obstbäume eingegangen und mußten durch Neupflanzungen ersetzt werden. Im Frühjahr 1930 kaufte der Schulverband neue Obstbäume, meist Buschform, nur 3 Kirschbäume im Schulhofe Hochstamm, an. Lehrer Allamoda pflanzte sie alle ein, sie sind auch alle gut angegangen.

Neue Obstbäume im Schulhofe u. in den Lehrergärten.

In den Pfingstferien, die vom 6. bis 16. Juni dauerten, brach in der Wirtschaft des Stellenbesitzers Misch in Altdorf am Teiche Feuer aus. Trotz hervorragender Tätigkeit der Feuerwehren von Langendorf und Umgebung an der Bekämpfung des Brandes

Feuer im Dorfe

Na początku kwietnia 1930 roku przywieziono również nowe ławki szkolne dla jednej klasy. Postawiono je w klasie w starym budynku szkolnym, ponieważ ławki w tym pomieszczeniu były w najgorszym stanie.

Nowe ławki w starej szkole

Statystyka uczniów 1 maja

1 maja poszczególne klasy miały następującą liczbę dzieci:

Kl[asa].	I.	19 chłopców	22 dziewczęta	razem	41 dzieci
Kl[asa].	II.	17 "	17 "	"	34 "
Kl[asa].	III.	18 "	20 "	"	38 "
Kl[asa].	IV.	18 "	17 "	"	35 "
Kl[asa].	V.	20 "	18 "	"	38 "
Kl[asa].	VI.	21 "	29 "	"	50 "

W sumie 113 chłopców 123 dziewcząt 236 dzieci

Liczba uczniów według miejscowości

Do szkoły w Wielowśi uczęszczają dzieci

z Wielowśi, wieś	210
z Wielowśi, majątek ziemski.....	
z Kieleczki	17
z Kotkowa ³⁷⁸ , osada.....	9
Razem:	236 dzieci

Jeśli chodzi o wyznanie, 231 dzieci jest wyznania katolickiego, 4 ewangelickiego, 1 mojżeszowego, natomiast jeśli chodzi o język ojczysty, to 36 dzieci mówi tylko po niemiecku, 171 po polsku, 29 dzieci po niemiecku i po polsku.

Liczba uczniów według wyznania

Wskutek mroźnej zimy 1928/[19]29 roku zarówno w ogrodach nauczycielskich, jak i na dziedzińcu szkolnym zmarły prawie wszystkie drzewa owocowe i trzeba je było zastąpić nowymi. Wiosną 1930 roku związek szkolny zakupił nowe drzewa owocowe na dziedzińiec szkolny, głównie odmianę krzaczastą, i tylko trzy drzewa wiśniowe wysokopienne. Posadził je nauczyciel Allamoda i wszystkie dobrze się przyjęły.

Nowe drzewa owocowe na dziedzińcu szkolnym i w ogródkach nauczycieli.

W czasie ferii zielonoświątkowych, które trwały od 6 do 16 czerwca, wybuchł pożar w gospodarstwie zagrodnika Mischa w Starej Wsi³⁷⁹ przy stawie. Mimo intensywnej walki z ogniem straży pożarnej z Wielowśi i z okolicy

Pożar w wiosce

konnte nicht verhindert werden, daß auch noch die benachbarte Wirtschaft des Stellenbesitzers Anton Giersch vom Feuer ergriffen wurde. Wassermangel – der Teich war ausgetrocknet – und ein starker Wind waren Bundesgenossen des roten Elements, beide Häuser brannten bis auf die Umfassungsmauern nieder.

Hitze und
Trockenheit in
den Monaten
Juni, Juli.

Die Monate Juni und Juli zeichneten sich durch trockenes, heißes Wetter aus, so daß infolge des Hitze – bis 35° Celsius im Schatten, – der Unterricht oftmals gekürzt werden mußte. Die Weideflächen trockneten völlig aus, waren wie verbrannt, und es machte sich ein empfindlicher Futtermangel für das Weidevieh bemerkbar. Die großen Befürchtungen seitens der Landwirte bezüglich einer Mißernte in den Körnerfrüchten sind bis auf die Sommersaat nicht eingetroffen. Jedoch hatte die Bevölkerung einen nicht unerheblichen Ausfall in der Kultur der Frühkartoffeln, eines sonst für die Langendorfer Bauern ertragreichen und ihre Kasse stärkenden Betriebszweiges. Die infolge der Dürre klein gebliebenen u. an Zahl wenig geratenen Frühkartoffeln waren dazu noch billig zu bekommen.

Elternbeiratswahlen.

Am 22. Juni sollten die von der Regierung befohlenen Elternbeiratswahlen erfolgen. Der Schulleiter hatte diesbezüglich sämtliche Vorbereitungen getroffen. Es ging jedoch nur ein Wahlvorschlag ein, weshalb die Wahl sich erübrigte. Als Elternbeiräte gingen nach dem Wahlvorschlag hervor:

1. Giersch Peter, Landwirt in Langendorf,
2. Sopoth August, Landwirt in Hermannshof,
3. Skowronek Klara, Ehefrau in Kieleschka.
4. Panchyrz Anton, Landwirt in Langendorf,
5. Gawlik Franz I, Landwirt in Langendorf.

Wechsel im
Schulverbands-
vorstand.

Mitte Juli übergab der für die Schule treu sorgende Fleischermeister Anton Bujara das Amt als Schulverbandsvorsteher an den Gemeindevorsteher Anton Gawlik ab, der von der Regierung Opeln während

nie udało się zapobiec zapaleniu się sąsiedniego gospodarstwa zagrodnika Antona Gierscha. Brak wody – bo staw był wyschnięty – i silny wiatr stały się sprzymierzeńcami czerwonego żywiołu. Obydwa domy spłonęły do tego stopnia, że pozostały tylko ściany zewnętrzne.

Upał i susza
w czerwcu i lipcu

Miesiące czerwiec i lipiec wyróżniały się suchą, upalną pogodą. Z powodu upału – do 35° Celsjusza w cieniu – często trzeba było skracać lekcje. Całkowicie wyschły pastwiska, które były jakby spalone, i zaczęto odczuwać dotkliwy brak paszy dla bydła. Wielkie obawy rolników, że zbiory zbóż będą marne, nie sprawdziły się, z wyjątkiem zbóż jarych. Ludność poniosła jednak niemałe straty w uprawie wczesnych ziemniaków, skądinąd dochodowej i zasilającej kasę gałęzi produkcji dla wielowiejskich rolników. Wczesne ziemniaki, które były małe i nieliczne, również były tanie.

Wybory do rady
rodzicielskiej

22 czerwca miały się odbyć zarządzone przez rejencję wybory do rady rodzicielskiej. Kierownik szkoły poczynił w związku z tym wszystkie przygotowania. Zgłoszono jednak tylko jedną propozycję wyborczą [listę kandydatów], dlatego wybory okazały się zbędne. Zgodnie z propozycją wyborczą radcami rodzicielskimi zostali:

1. Giersch Peter, rolnik w Wielowsi.
2. Sopoth August, rolnik w Jerzmanowie.
3. Skowronek Klara, żona w Kieleczce.
4. Panchyrz Anton, rolnik w Wielowsi.
5. Gawlik Franz I, rolnik w Wielowsi.

Wybory do rady
rodzicielskiej

W połowie lipca Anton Bujara, mistrz rzeźniczy, który niezawodnie troszczył się o szkołę, przekazał urząd przewodniczącego związku szkolnego naczelnikowi gminy Antonowi Gawlikowi, którego jeszcze w trakcie pełnienia funkcji naczelnika gminy rejencja opolska

Konnte nicht aufgefunden werden, daß eine noch die Bauern-
barte Mischpflanz des Hallenbrotzins und Oron Giersch sonst
vergriffen würde. Mischpflanz - der Reis war nicht
Ankunft - und ein starker Wind waren Ländchen
das roten Flecken, beide Häuser konnten bis auf die
- Umfassungsmauern nicht.

- Die Monate Juni und Juli zeigten sich die Trock-
kante, heißes Wetter aus, so daß infolge der Hitze - bis 35°
Lefz in der Nacht - der Unterricht oftmals gekürzt war-
den mußte. Die Weidenfliegen traten völlig aus,
waren sie verbrannt, und es zeigte sich ein
ungünstiger Futtermangel für das Weidenfüt-
ter. Die großen Befürchtungen seitens der Land-
wirte bezüglich einer Missernte in der Kornausfüt-
ter sind bis auf die Kornausfütter nicht eingetrof-
fen. Jeder hatte die Bevölkerung einen nicht un-
geübten Anblick in der Kultur der Getreidepflanzen,
und sonst für die Langendorfer Bauern nutzlos
und ihre Kultur für den Landwirt. Die infol-
ge der Dürre klein gebliebenen in der Folge wenig
gewachsenen Getreidepflanzen waren dazu noch billig
zu bekommen.

Hitze und Trocken-
heit in den Mon-
aten Juni, Juli.

Am 22. Juni sollten die von der Regierung be-
stimmten Steuerbeiträge eingezogen werden. Die Dürre
hatte die bezüglich der Besteuerung getroffenen
Angelegenheiten nur ein wenig verzögert, so daß die
Dürre sich nicht zeigte. Die Steuerbeiträge gingen noch den
Mischpflanz zu.

Steuerbeiträge.
eingezogen.

1. Giersch Peter, Landwirt in Langendorf.
2. Sopot August, Landwirt in Hermannshof.
3. Skowronek Elise, Frau in Kieleschka.
4. Panchyrtz Anton, Landwirt in Langendorf.
5. Gaweik Franz I., Landwirt in Langendorf.

Während Juli übergab die für die Dürre zu sorgen: Mischpflanz im Dür-
re gewöhnlich Anton Bujara das Amt als Dür-
rebevollstreckter an den Gemeindevollstreckter Anton
Gaweik ab, der von der Regierung Oppeln beauftragt

früher Gemeindevorstandsperiode auf als Schulver-
bandsvorsitzer erwählt wurde. Rector Lech wurde
zum Schulverbandsvorsitzer = stellvertretend ernannt.

Es regnete andief
während.

Ende der Sommerferien, die in die Zeit vom
16. Juli bis 6. August gelegt waren, kam der von der
Landesverwaltung beschicktete Rector.
Der es jetzt oft und viel regnet, beloben wir auf die
Maidfelder und -wiese. Das Gras wächst noch üppig,
und die Gerbstängel, namentlich die Kartoffeln, stehen
zum Abschneiden freigelegt zur Gemüde.

Ringsjüngmänner =
Kämpfer.

Am 2. September fanden auf unserer Zielwiese
die Ringsjüngmännerkämpfe statt. Die Schüler der
umliegenden Ortschaften beteiligten sich daran. In-
folge des kalten Wetters wurden die Heidekämpfe
abgesagt. Das Wetter hat auf die Entscheidung
an der Beteiligung an den Ringsjüngmännerkämpfen
bestimmt.

Pflanzung im
Tülfhof.

Wag der Herbstferien — vom 17. September bis 15. Oktober
wurde der Hof an der Tüle, in welchem infolge
Höhenlage der Häuser Langendorf-Weiska das Regen-
wasser in der Abflusssrinne sich sammelt, mitgepflanzet.
Die Abflusssrinne wurde etwa 2 m von dem Gebäude
nach dem Hof zu verlegt. Die Inhaber der Hofungen
im zweiten Eingang des Tülfgebäudes klagen, daß
sie Wasser in ihren Kellern haben. Trotz wiederhol-
ter Vorstellungen derhalb beim Schulverband-
svorsitzer ist bis jetzt keine Abhilfe geschaffen worden.

Neue Bänke. Im Februar 1931 wurde eine zweite Klasse der Tüle
mit neuen zweizeiligen Mittelholzbänken (25 Stk.)
versetzt. Die Bänke wurden für in dem Klassen-
zimmer, das von den Kindern der Klassen II u. I
benutzt wird, aufgestellt.

Tülfandöffnung.

Am 31. März 1931 eröffneten die fünfzig Tüle 236
— Kinder. Am diesem Tage wurden 14 Kinder,
davon 6 Knaben und 8 Mädchen entlassen.

seiner Gemeindevorsteherperiode auch als Schulverband[s]vorsteher berufen wurde. Rektor Lerch wurde zum Schulverbandsvorsteher- Stellvertreter ernannt.

Ende der Sommerferien, die in die Zeit vom 16. Juli bis 6. August gelegt waren, kam der von der Landbevölkerung sehnsuchtsvoll erwartete Regen. Da es jetzt oft und viel regnete, belebten sich auch die Weideplätze und -wege. Das Gras wuchs noch üppig, und die Hackfrüchte, namentlich die Kartoffeln, hatten zum Wachstum Feuchtigkeit zur Genüge.

Es regnet endlich wieder.

Am 2. September fanden auf unserer Spielwiese die Reichsjugendwettkämpfe statt. Die Schulen der umliegenden Ortschaften beteiligten sich daran. Infolge des naßkalten Wetters wurden die Wettkämpfe beschleunigt. Das Wetter hat auch die Erwachsenen an der Beteiligung an den Reichsjugendwettkämpfen behindert.

Reichsjugendwettkämpfe.

Nach den Herbstferien – vom 17. September bis 15. Oktober – wurde der Hof an der Schule, in welchem infolge Höherlage der Chaussee Langendorf–Woiska das Regenwasser in der Abflußrinne sich staute, neugepflastert. Die Abflußrinne wurde etwa 2 m von dem Gebäude nach dem Hofe zu verlegt. Die Inhaber der Wohnungen im zweiten Eingang des Schulgebäudes klagen, daß sie Wasser in ihren Kellern haben. Trotz rechtzeitiger Vorstellungen dieserhalb beim Schulverbandsvorsteher ist bis jetzt keine Abhilfe geschaffen worden.

Pflasterung im Schulhof.

Im Februar 1931 wurde eine zweite Klasse der Schule mit neuen zweisitzigen Mittelholmbänken (25 Stck) versehen. Die Bänke wurden in dem Klassenzimmer, das von den Kindern der Klassen VI u. V benutzt wird, aufgestellt.

Neue Bänke.

Am 31. März 1931 besuchten die hiesige Schule 237 – Kinder. An diesem Tage wurden 14 Kinder, davon 6 Knaben und 8 Mädchen entlassen.

Schulentlassung.

mianowała przewodniczącym związku szkolnego. Zastępcą przewodniczącego związku szkolnego został rektor Lerch.

Pod koniec ferii letnich, które trwały od 16 lipca do 6 sierpnia, spadł tak oczekiwany przez ludność wiejską deszcz. Ponieważ teraz często i mocno padało, zazieleniły się pastwiska i drogi. Trawa rosła bujnie, a rośliny okopowe, szczególnie kartofle, miały pod dostatkiem wilgoci, by rosnąć.

Wreszcie znowu pada

2 września na naszym placu zabaw odbyły się Zawody Młodzieży Rzeszy³⁸⁰. Wzięły w nich udział szkoły z okolicznych miejscowości. Z powodu zimnej i deszczowej pogody zawody zostały przyśpieszone. Pogoda przeszkodziła też dorosłym w liczny udział w tej imprezie.

Zawody Młodzieży Rzeszy

Po feriach jesiennych – od 17 września do 15 października – na nowo wybrukowano dziedziniec szkolny, na którym z powodu wyższego położenia szosy Wielowieś – Wojska zbierała się woda deszczowa w rynnie ściekowej. Rynna ściekowa została przeniesiona na dziedziniec około 2 metrów od budynku. Właściciele mieszkań przy drugim wejściu do budynku szkolnego skarżą się na wodę w swoich piwnicach. Mimo że w odpowiednim czasie zgłoszono to przewodniczącemu związku szkolnego, nie podjęto dotąd żadnych działań zaradczych.

Wybrukowanie dziedzińca szkolnego

W lutym 1931 roku drugą klasę w szkole wyposażono w nowe dwuosobowe ławki³⁸¹ (25 sztuk). Ławki zostały wstawione do klasy, z której korzystają dzieci z klas szóstej i piątej.

Nowe ławki

31 marca do tutejszej szkoły uczęszczało 237 dzieci. W tym dniu opuściło szkołę 14 dzieci – 6 chłopców i 8 dziewcząt.

Ukończenie szkoły

SCHULHAHR 1931/32.

Neuaufnahme und Schülerzahl. Das Schuljahr 1931 begann erst am 15. April. Infolgedessen war die Aufnahme der Schulneulinge an diesem Tage. Es wurden 35 Neulinge aufgenommen, so daß mit den verbliebenen 222 Kinder, (ein Mädchen ging inzwischen auf eine Höhere Schule über), die Schule zum Schulbeginn 257 Kinder zählte.

Schulstatistik. Am 1. Mai 1931 weisen die einzelnen Klassen folgende Kinderzahl auf:

Kl.	I.	26 Knaben	26 Mädchen	52 Kinder
Kl.	II.	17 "	23 "	40 "
Kl.	III.	19 "	19 "	38 "
Kl.	IV.	21 "	19 "	40 "
Kl.	V.	20 "	30 "	50 "
Kl.	VI.	19 "	20 "	39 "

Insgesamt: 122 Knaben 138 Mädchen 259 Kinder

Es besuchen die Schule Langendorf :

1. Aus Langendorf-Ort 229 Kinder
2. Hermannshof Vororte..... 7 "
3. Alsen Vororte 10 "
4. Kieleschka Gemeinde..... 13 "

Gesamtzahl: 259 Kinder

Von den Kinder sind der Konfession nach 254 katholisch, 4 evangelisch, 1 Kind hebräisch, der Muttersprache nach 48 deutsch, 35 – 2sprachig, 176 polnisch.

Versetzung des Herrn Schulrat. Am 1. April 1931 wurde der zuständige Schulrat Schmikalla zur Regierung nach Oppeln Abteilung Minderseitsschulwesen versetzt. Die Lehrerschaft seines Bezirkes Gleiwitz III hat an seinem Abschied in Peiskretscham allgemein in corpore das lebhafteste Bedauern zum Ausdruck gebracht. Sein Nachfolger ist noch nicht bestimmt. Die Vertretung des Bezirkes hat Schulrat Babioch Gleiwitz I übernommen.

ROK SZKOLNY 1931/[19]32

Przyjęcie nowych uczniów i ich liczba Rok szkolny 1931 zaczął się dopiero 15 kwietnia. W związku z tym przyjęcie nowych uczniów odbyło się tego dnia. Przyjęto 35 nowych uczniów, tak że z pozostałymi 222 dziećmi (jedna dziewczynka przeszła tymczasem do szkoły średniej) szkoła na początku roku szkolnego liczyła 257 dzieci.

Statystyka szkolna 1 maja 1931 roku do poszczególnych klas uczęszczała następująca liczba dzieci:

Kl[asa]	I	26 chłopców	26 dziewcząt	52 dzieci
Kl[asa]	II	17 "	23 "	40 "
Kl[asa]	III	19 "	19 "	38 "
Kl[asa]	IV	21 "	19 "	40 "
Kl[asa]	V	20 "	30 "	50 "
Kl[asa]	VI	29 "	20 "	39 "

W sumie: 122 chłopców 138 dziewcząt 259 dzieci

Do szkoły w Wielowsi uczęszczało:

1. Z Wielowsi, wsi 229 dzieci
2. Jerzmanowa, osiedle 7 "
3. Kotkowa, osiedle..... 10 "
4. Kieleczki, gmina 13 "

Ogólna liczba: 259 dzieci

Jeśli chodzi o wyznanie, to 254 dzieci jest wyznania katolickiego, 4 ewangelickiego, 1 dziecko hebrajskie, a jeśli chodzi o język ojczysty, to 48 dzieci jest niemieckojęzycznych, 35 dwujęzycznych, 176 polskojęzycznych.

Przeniesienie radcy szkolnego. 1 kwietnia 1931 roku rzetelny radca szkolny Schmikalla został przeniesiony do rejencji do Opola, do Wydziału Oświaty Mniejszości. Grono nauczycielskie z jego okręgu Gliwice III, żegnając go w Pyskowicach, wyraziło ogółem, *in corpore*, najżywsze ubolewanie. Jego następca nie został jeszcze wyznaczony. Zastępstwo okręgu przejął radca szkolny Babioch Gliwice I.

Tafeljahr 1931/32.

Das Tafeljahr 1931 begann erst am 15. April. Infolgedessen hat sich die Aufzählung der Tafelkinder an diesem und Tafeljahr. Insgesamt wurden 35 Kinder aufgenommen, so daß mit den verbleibenden 222 Kindern (ein Mädchen ging inzwischen auf eine höhere Schule über), die Schule zum Tafeljahrbeginn 257 Kinder zählte.

Am 1. Mai 1931 waren die einzelnen Klassen folgender Kinderzahl:

Kl. I.	26 Knaben	26 Mädchen	52 Kinder.
Kl. II.	17 "	23 "	40 "
Kl. III.	19 "	19 "	38 "
Kl. IV.	21 "	19 "	40 "
Kl. V.	20 "	30 "	50 "
Kl. VI.	19 "	20 "	39 "

Tafelkinder.

Gesamt: 122 Knaben 138 Mädchen 259 Kinder.

Es befinden sich die Kinder Langendorf:

1. Aus Langendorf-Ort 229 Kinder
2. Hermannshof } Kiewitz 7 "
3. Alsen } 10 "
4. Kicleschka Gemeinde 13 "

Gesamtzahl: 259 Kinder

Von den Kindern sind der Konfession nach 254 katholisch, 4 evangelisch, 1 Kind jüdisch, der Muttersprache nach 48 deutsch, 35 - 2sprachig, 176 polnisch.

Am 1. April 1931 wurde der zuständige Tafelrat Schmickalla zur Regierung nach Oppeln Abteilung Hindenburg-Tafelkinder ernannt. Die Lehrerschaft ist als bezirkliche Gleiwitz III fast ein wenig kleiner als bisher in Preussisch-Ober-Schlesien allgemein in corpore der Lehrerschaft bedürftig zum Ausdruck gebracht. Ein Nachfolger ist noch nicht bestimmt. Die Verwaltung des bezirklichen Tafelrats hat bis zum 1. April 1931 übernommen.

Verwaltung des Tafelrats.

Communefestum.

Die Communefestum dauerten in diesem Jahre zwei Wochen. Es begann am 15. Juni geschlossen. Der Unterricht begann am 13. August.

Herbstferien.
Krise.

Nach dem Kriege, besonders aber in den letzten Jahren, machte sich auf der ganzen Welt eine starke Wirtschaftskrise bemerkbar. Auch Deutschland wurde von ihr in nicht geringem Maße betroffen. Als das Ausland durch den Krieg in Deutschland Wirtschaftskrise zu verurteilen begann, die kurzfristigen Kredite die Ausländer aus Deutschland fernabzogen, nahen diese Maßnahmen auf Deutschlands Geldmarkt eine gefährliche Wirkung aus. Das Volk ging an, die Sparkassen zu stürzen, weil es eine gewisse Inflation befürchtete, Banken kranken. Der Konflikt Maßnahmen seitens der Regierung mußten erfolgen. Eine Notverordnung ergab die andere. Auf allen Gebieten mußte geregelt werden. Auch der Staat der Pfunde wurde stark beschnitten. Brauten und nicht zuletzt die Löhne, die bis zu 30% am Gehalt verloren, wurden stark gekürzt.

Nach fast der Winter bevor mit den gegen 7 Millionen geschätzten Arbeitslosen. Opfer und Hilfe wurde von allen, die noch etwas übrig haben, notwendig sein, um die Befähigung der Arbeitslosen mit ihren Familien über den Winter hinwegzubringen.

Herbstferien.

Die Herbstferien, drei Wochen, beginnen am 23. September. Der Unterricht beginnt am 13. Oktober.

Pflichterlassung.

Das Pflichtjahr schloß am 23. März 1932. An diesem Tage wurden 17 Kinder, n. zw. 6 Knaben und 11 Mädchen aus der Pflichterlassung. Mit der Entlassungsfest wurde eine Gedenkfeier (Erinnerung an seinen Todestag vor 100 Jahren) verbunden.

Pensionierung des
Konvikts Eberly
mit Leber Allamoda.

Auf Grund einer der letzten Notverordnungen, nach der die Altersgrenze für Löhne von 65 auf 62 Jahre herabgesetzt wurde, wurden auch 2 Lehrkräfte der Pflichterlassung, nämlich Konvikts Eberly und Leber Allamoda, so daß beide vom 1. April 1932 pensioniert wurden. Nach den Wünschen der beiden Frauen wurde am letzten Pflichtenjahr eine kleine, pflichterlassungsfreie den beiden Lehrkräften aufgestellt, und an die Pflichtenentlassung abgetreten. Konvikts Eberly arbeitete in Langendorf über 39 Jahre lang, Leber Allamoda seit dem 1. August 1929.

Die Sommerferien dauerten in diesem Jahre vier Wochen. Es wurde am 15. Juni geschlossen. Der Unterricht begann am 13. August. Sommerferien.

Nach dem Kriege, besonders aber in den letzten Jahren, machte sich auf der ganzen Welt eine starke Wirtschaftskrise bemerkbar. Auch Deutschland wurde von ihr in nicht geringem Maße betroffen. Als das Ausland das Wertsinken in Deutschlands Wirtschaftskraft zu wanken begann, die Kurzfristigen Kredite die Ausländer aus Deutschland herauszogen, übten diese Maßnahmen auf Deutschlands Geldmarkt eine furchtbare Wirkung aus. Das Volk fing an, die Sparkassen zu stürmen, weil es eine zweite Inflation befürchtete, Banken krachten. Drakonische Maßnahme seitens der Regierung mußten erfolgen. Eine Notverordnung jagte die andere. Auf allen Gebieten mußte gespart werden. Auch der Etat der Schule wurde stark beschnitten. Beamten und nicht zuletzt die Lehrer, die bis 30% am Gehalt verloren, wurden stark gekürzt. Weltwirtschaftskrise.

Noch steht der Winter bevor mit den gegen 7 Millionen geschätzten Arbeitslosen. Opfer und Hilfe wird von allen, die noch etwas übrig haben, notwendig sein, um die Besitz- u. Arbeitslosen mit ihren Familien über den Winter durchzubringen.

Die Herbstferien, drei Wochen, beginnen am 23. September. Der Unterricht beginnt am 13. Oktober. Das Schuljahr schloß am 23. März 1932. An diesem Tage wurden 17 Kinder, u. zw. 6 Knaben und 11 Mädchen aus der Schule entlassen. Mit der Entlassungsfeier wurde eine Goethe-Feier (Erinnerung an seinem Todestag vor 100 Jahren) verbunden. Herbstferien. Schulentlassung.

Auf Grund einer der letzten Notverordnungen, nach der die Altersgrenze für Lehrer von 65 auf 62 Jahre herabgesetzt wurde, wurden auch 2 Lehrkräfte der Schule betroffen, nämlich Konrektor Josef Czerny und Lehrer Blasius Allamoda, so daß beide vom 1. April 1932 pensioniert wurden. Nach den Wünschen der beiden Herrn wurde am letzten Schultage eine einfache, schlichte Abschiedsfeier den beiden Lehrkräften anschließ und die Schülerentlassung abgehalten. Konrektor Czerny amtierte in Langendorf über 39 Jahre lang, Lehrer Allamoda seit dem 1. August 1929. Pensionierung des Konrektors Czerny und Lehrers Allamoda.

Ferie letnie trwały w tym roku cztery tygodnie. Lekcje zakończono 15 czerwca. Nauka zaczęła się 13 sierpnia. Ferie letnie

Po wojnie, zwłaszcza w ostatnich latach, dał się odczuć na całym świecie poważny kryzys gospodarczy³⁸². W niemałym stopniu dotknął on również Niemcy. Obce kraje zaczęły wtedy podważać wartość niemieckiej siły gospodarczej, a obcokrajowcy wycofali krótkoterminowe kredyty z Niemiec – działania te miały straszny wpływ na niemiecki rynek pieniężny. Ludność zaczęła szturmować kasy oszczędnościowe, ponieważ obawiała się drugiej inflacji. Banki upadały. Rząd musiał podjąć drakońskie środki zaradcze. Jedno zarządzenie goniło drugie. Trzeba było oszczędzać na wszystkim. Również budżet szkoły został mocno okrojony. Liczba urzędników, a także nauczycieli, którzy utracili do 30% swojej pensji, została mocno uszczuplona. Kryzys gospodarczy

Wkrótce nadejdzie zima, a szacuje się, że liczba bezrobotnych wyniesie 7 milionów. Potrzebne będą ofiary i pomoc wszystkich, którym jeszcze coś pozostało, aby bezdomni i bezrobotni wraz z rodzinami mogli przetrwać zimę.

Ferie jesienne, trwające trzy tygodnie, zaczynają się 23 września. Nauka rozpoczyna się 13 października. Ferie jesienne

Rok szkolny zakończył się 23 marca 1932 roku. Tego dnia 17 dzieci, a mianowicie 6 chłopców i 11 dziewcząt, opuściło szkołę. Uroczystość Goethego³⁸³ (upamiętnienie dnia jego śmierci sprzed stu lat) została połączona z uroczystością zakończenia roku szkolnego. Ukończenie szkoły

Jedno z ostatnich rozporządzeń wyjątkowych, zgodnie z którym granicę wieku emerytalnego dla nauczycieli obniżono z 65 do 62 lat, dotknęło niestety również dwie siły nauczycielskie tutejszej szkoły: wicerektora Josefa Czernego i nauczyciela Blasiusa Allamodę. W związku z tym 1 kwietnia 1932 roku obaj zostali przeniesieni na emeryturę. Zgodnie z ich życzeniem w ostatnim dniu szkolnym odbyła się prosta, skromna uroczystość pożegnalna, połączona z wypisaniem uczniów ze szkoły. Wicerektor Czerny pracował w Wielowsi ponad 39 lat, a nauczyciel Allamoda od 1 sierpnia 1929 roku. Przejście na emeryturę wicerektora Czernego i nauczyciela Allamody

SCHULJAHR 1932/33.

- Schulneulinge. Am 1. Schultage wurden 42 Neulinge in die Schule aufgenommen, so daß die Schule Langendorf am 1. Schultage 286 Schüler zählte.
- Beschäftigung 2. neuer Lehrer. Für die beiden pensionierten Lehrkräfte wurden von der Regierung Oppeln 2 Schulamtsbewerber (a). Paul Quanz und Walter Frey) beide aus Niederschlesien gebürtig, zur vertretungsweisen Beschäftigung an der Schule Langendorf, beordert. Beide Herren nahmen am Montag, den 18. April 1932 den Dienst auf. Ihre Personalien sind, wie folgt:
- Personalien der Vertreter. Schulamtsbewerber Walter Frey wurde am 14. Juni 1900 zu Schreiberhau i. Rsg. geboren. Seine Ausbildung als Lehrer erhielt er im Lehrerseminar zu Liebenthal von 1914 bis 1920 mit einer Unterbrechung vom Juni 1918 bis Januar 1919 durch Einberufung zum Heeresdienst. Als Teilnehmer des Kriegskursus B bestand er am 26. Februar 1920 seine erste Lehrerprüfung. Nach 7 1/2 jähriger Tätigkeit im Fremdbetrieb trat er am 1. Juni 1927 in den öffentlichen Schuldienst ein. Am 9. Dezember 1931 legte er seine zweite Lehrerprüfung ab. Er war an folgenden Schulen tätig:
als Wanderlehrer mit dem Dienstort Greifenberg i. Schles. vom 1. Juni 1927 bis 1. April 1928,
als Hilfslehrer an der kath. Volksschule zu Friedersdorf, Kreis Grünberg Schles. vom 1.4.1928 bis 31.12.1930,
als Hilfslehrer an der evangel. Volksschule zu Schweinitz, Kreis Grünberg vom 1. Januar 1931 bis 1. April 1932.
- Der Schulamtsbewerber Paul Quanz wurde am 15. August 1899 zu Hochkirch, Krs. Glogau geboren. Als Lehrer ausgebildet wurde er in der Präparandie und im Seminar zu Liebenthal. Durch Einberufung zum Militär wurde seine Seminarzeit unterbrochen, u. zw. vom 26. Juni 1917 bis 5. Februar 1919. Anfang Februar 1919 kehrte er ins alte Seminar zurück und trat in den Kriegskursus „b“ ein. Am 26. Februar 1920 legte er seine erste Lehrerprüfung ab. Nach 7 1/2 jähriger Wartezeit, während der er teilweise im Fremdbetrieb tätig war, kam er am 16. Mai 1927 in den öffentlichen Schuldienst und war bis 31. Dezember 1930 als Hilfslehrer an der evangelischen Stadtschule in Marklissa, Kreis Lauban tätig. Dort legte er am 23. Dezember 1930 seine zweite Lehrerprüfung ab. Vom 1. Jan.

ROK SZKOLNY 1932/[19]33

- Nowi uczniowie. Pierwszego dnia roku szkolnego przyjęto do szkoły 42 nowych uczniów, tak że szkoła w Wielowsi liczyła 286 uczniów.
- Zatrudnienie 2 nowych nauczycieli. Rejencja opolska poleciła, by za obydwu emerytowanych nauczycieli w szkole wielowiejskiej zatrudnić zastępczo dwóch kandydatów na urząd nauczycielski – Paula Quanza i Waltera Freya, urodzonych na Dolnym Śląsku. Obaj panowie podjęli służbę w poniedziałek 18 kwietnia 1932 roku. Ich dane osobowe:
- Dane osobowe zastępców. Kandydat na urząd nauczycielski Walter Frey urodził się 14 czerwca 1900 roku w Szklarskiej Porębie³⁸⁴ w Karkonoszach. Na nauczyciela kształcił się w seminarium nauczycielskim w Lubomierzu³⁸⁵ od 1914 roku do 1920 roku, z przerwą od czerwca 1918 roku do stycznia 1919 roku z powodu powołania do służby wojskowej. Uczęszczał na kurs wojenny „B” i 26 lutego 1920 roku zdał pierwszy egzamin nauczycielski. Po siedmioipółletniej pracy w nie swoim zawodzie wstąpił 1 czerwca 1927 roku do publicznej służby szkolnej. 9 grudnia 1931 roku złożył drugi egzamin nauczycielski. Był zatrudniony w następujących szkołach:
jako nauczyciel wędrowny w Gryfowie Śląskim³⁸⁶ na Śląsku od 1 czerwca 1927 do 1 kwietnia 1928 roku;
jako nauczyciel pomocniczy w katolickiej szkole ludowej w Biedzychowicach³⁸⁷, pow. Zielona Góra³⁸⁸, od 1 kwietnia 1928 do 31 grudnia 1930 roku;
jako nauczyciel pomocniczy w ewangelickiej szkole ludowej w Świdnicy³⁸⁹, pow. Zielona Góra, od 1 stycznia 1931 do 1 stycznia 1932 roku.
- Kandydat na urząd nauczycielski Paul Quanz urodził się 15 sierpnia 1899 roku w Grodowcu³⁹⁰, pow. Głogówek. Na nauczyciela kształcił się w preparandzie i seminarium w Lubomierzu. Naukę w seminarium musiał przerwać z powodu powołania do wojska, a mianowicie od 26 czerwca 1917 roku do 5 lutego 1919 roku. Na początku lutego 1919 roku powrócił do seminarium i rozpoczął kurs wojenny „B”. 26 lutego 1920 roku złożył swój pierwszy egzamin nauczycielski. Po siedmioipółletnim oczekiwaniu, w czasie którego częściowo pracował nie w swoim zawodzie, przeszedł 16 maja 1927 roku do publicznej służby szkolnej i do 31 grudnia 1930 roku był nauczycielem pomocniczym w ewangelickiej szkole miejskiej w Leśnej³⁹¹, pow. Lubań. Tam 23 grudnia 1930 roku złożył drugi egzamin nauczycielski. Od 1 stycznia

Vjstuljagst 1932/33.

ostatni zapis

Am 1. Vjstultaga wurden 42 Mädlunge in die Vjstule aufgenommen, so daß die Vjstule Langendorf am 1. Vjstultaga 286 Vjstuler zählte.

Vjstulmädlinge.

Für die beiden postulierten Leserkandidaten wurden von der Regierung Oppeln 2 Vjstulamtswerber (a). Paul Guanz und Walter Frey) beide mit Niederpflanzung gebürtig, zur probationsweisen Beschäftigung von der Vjstule Langendorf, bestellt. Beide kamen auf dem Wege Montag, den 18. April 1932 den Dienst auf. Ihre Personalien sind, wie folgt:

Beschäftigung Lurmer Lesner.

Vjstulamtswerber Walter Frey wurde am 14. Juni 1900 zu Schreiberhau i. Btg. geboren. Seine Ausbildung als Lesner erhielt er im Lesnerseminar zu Liebenthal von 1914 bis 1920 mit einer Unterbrechung vom Juni 1918 bis Januar 1919 durch Einberufung zum Frontdienst. Als Prüfling des Königl. Kurfürst B bestand er am 26. Februar 1920 seine erste Lesnerprüfung. Nach $7\frac{1}{2}$ jähriger Tätigkeit im Frontdienst trat er am 1. Juni 1927 in den öffentlichen Vjstuldienst ein. Am 9. Dezember 1931 legte er seine zweite Lesnerprüfung ab. Er war am folgenden Vjstule tätig:

Personalien des Kandidaten.

als Handelslesner mit dem Hauptort Greifenberg i. Schles.

von 1. Juni 1927 bis 1. April 1928,

als Hilfslesner an der kgl. Volkshochschule zu Friedersdorf, Kreis Grünberg Schles. von 1. 4. 1928 bis 31. 12. 1930,

als Hilfslesner an der evangel. Volkshochschule zu Schwoinitz, Kreis Grünberg von 1. Januar 1931 bis 1. April 1932.

Der Vjstulamtswerber Paul Guanz wurde am 15. August 1899 zu Hochkirch, Bld. Glogau geboren. Als Lesner ausgebildet, wurde er in der Königsstadt und im Seminar zu Liebenthal. Durch Einberufung zum Militär wurde seine Seminarzeit unterbrochen, in. zw. von 26. Juni 1917 bis 5. Februar 1919. Anfang Februar 1919 kehrte er ins alte Seminar zurück und trat in den Königl. Kurfürst "C" ein. Am 26. Februar 1920 legte er seine erste Lesnerprüfung ab. Nach $7\frac{1}{2}$ jähriger Dienstzeit, während der er teilweise im Frontdienst tätig war, kam er am 16. Mai 1927 in den öffentlichen Vjstuldienst und war bis 31. Dezember 1930 als Hilfslesner an der evangelischen Volkshochschule in Marklissa, Kreis Lauban tätig. Dort legte er am 23. Dezember 1930 seine zweite Lesnerprüfung ab. Von 1. Jan.

Änderung in der
Pfändlaufsicht.

Pfändlaufsicht.

1931 bis 1. April 1932 - also bis zu seiner Aufhebung in den Regierungsbezirk Oppeln - war so nur mehrere Pfändlaufsichtsbereiche. Mit dem 1. April 1932 ist ihm die Verwaltung seiner Landkreise zu der Kreis. Volkspfändlaufsicht in Langendorf zugewiesen. Die neue Kreis Pfändlaufsicht Babioch, Gleiwitz, bis für vorher = Pfändlaufsichtsbereich Pfändlaufsicht im Bezirk fand eine entsprechende Regelung. Der Pfändlaufsichtsbereich Gleiwitz III wurde aufgegeben. Der Kreisbezirk und mit auf die Pfändlaufsicht Langendorf wurde der Pfändlaufsichtsbereich Gleiwitz IIa zugeordnet, die Kreis Pfändlaufsicht Handel, Gleiwitz, aufhebt.

Am 1. Mai 1932 waren die einzelnen Klassen folgende Kinderzahl auf:

Klasse I	26	Knaben	27	Mädchen	53	Kinder.
Klasse II	19	"	25	"	43	"
Klasse III	31	"	16	"	47	"
Klasse IV	16	"	30	"	46	"
Klasse V	20	"	22	"	42	"
Klasse VI	27	"	22	"	49	"

Σ 139 Knaben 142 Mädchen 281 Kinder.

Es befinden sich die Pfändlaufsicht zu Langendorf

1. aus Langendorf-Dorf - . . . 198 Kinder.
2. aus Langendorf-Dominium - . . 40 "
3. aus Hermannshof - . . . 8 "
4. aus Alsen - . . . 16 "
5. aus Kieleschka - . . . 19 "

Σ 281 Kinder.

Der Konfession nach sind von den Kindern 279 Katholiken, 1 Kind evangelisch, 1 Kind jüdisch, der Mutter = Sprache nach sind 46 deutsch, 50 zweisprachig, 185 polnisch.

Änderung in
Pfändlaufsicht.

Das frühere Gut Langendorf, dessen letzter Besitzer Baron von Lurant war, wurde von diesem an die Oberpfälzische Land- und Forstverwaltung Oppeln "verkauft", wurde das Gut in diesem Jahre veräußert. Es wurden 67 Hektar - in Größen von 16, 30 und 60 Morgen - veräußert, unter Umwandlung der vorhandenen Gebäude nach

1931 bis 1. April 1932 – also bis zu seiner Versetzung in den Regierungsbezirk Oppeln – war er an mehreren Schulen beschäftigt. Seit dem 1. April 1932 ist ihm die Vertretung einer Lehrerstelle an der kath. Volksschule in Langendorf zugewiesen.

Die vom Herrn Schulrat Babioch, Gleiwitz, bisher vertretungsweise ausgeübte Schulaufsicht in Bezirk fand eine anderweitige Regelung. Der Schulaufsichtsbezirk Gleiwitz III wurde aufgeteilt. Der Konferenzbezirk und mit auch die Schule Langendorf wurden dem Schulaufsichtsbezirk Gleiwitz IIa zugeteilt, die Herr Schulrat Mandel, Gleiwitz, ausübt.

Änderung in der Schulaufsicht.

Am 1. Mai 1932 weisen die einzelnen Klassen folgende Kinderzahl auf:

Schulstatistik.

Klasse	I.	26 Knaben	27 Mädchen	53 Kinder
Klasse	II	19 "	25 "	43 "
Klasse	III	31 "	16 "	47 "
Klasse	IV	16 "	30 "	46 "
Klasse	V	20 "	22 "	42 "
Klasse	VI	27 "	22 "	49 "

S^a 139 Knaben 142 Mädchen 281 Kinder

Es besuchen die Schule zu Langendorf

1. Aus Langendorf-Dorf.....	198 Kinder
2. Aus Langendorf-Dominium.....	40 "
3. Aus Hermannshof	8 "
4. Aus Alsen	16 "
5. Aus Kieleschka.....	19 "

S^a 281 Kinder.

Der Konfession nach sind von den Kinder 279 katholisch, 1 Kind evangelisch, 1 Kind hebräisch, der Muttersprache nach sind 46 deutsch, 50 zweisprachig, 185 polnisch.

Das hiesige Gut Langendorf, dessen letzter Besitzer Baron von Durant war, wurde von diesem an die „Oberschlesische Land- und Siedlungsgesellschaft Oppeln“ verkauft, welche das Gut in diesem Jahre besiedelte. Es wurden 67 Stellen – in Größen von 16, 30 und 60 Morgen – geschaffen, außer Umwandlung der vorhandenen Gebäude noch

Siedlung und Schule.

1931 roku do 1 kwietnia 1932 roku – a zatem do czasu jego przeniesienia do opolskiego okręgu rejencyjnego – był zatrudniony w kilku szkołach. Od 1 kwietnia 1932 roku powierzono mu zastępstwo na stanowisku nauczycielskim w katolickiej szkole ludowej w Wielowsi.

Nadzór szkolny w okręgu, który dotąd zastępczo sprawował radca szkolny pan Babioch, Gliwice, został inaczej uregulowany. Okręg nadzoru szkolnego Gliwice III został podzielony. Wielowiejski okręg konferencyjny i tym samym szkoła wielowiejska zostały przydzielone do okręgu nadzoru szkolnego Gliwice IIa, którym zarządzał radca szkolny pan Mandel, Gliwice.

Zmiana w nadzorze szkolnym

1 maja 1932 roku liczba dzieci w poszczególnych klasach była następująca:

Statystyka szkolna

Klasa	I	26 chłopców	27 dziewcząt	53 dzieci
Klasa	II	19 "	25 "	43 "
Klasa	III	31 "	16 "	47 "
Klasa	IV	16 "	30 "	46 "
Klasa	V	20 "	22 "	42 "
Klasa	VI	27 "	22 "	49 "

W sumie 139 chłopców 142 dziewczęta 281 dzieci

Do szkoły w Wielowsi uczęszczało

1. z Wielowsi, wsi	198 dzieci
2. z Wielowsi, dominium	40 "
3. z Jerzmanowa	8 "
4. z Kotkowa	16 "
5. z Kieleczki.....	19 "

W sumie 281 dzieci

Jeśli chodzi o wyznanie, 279 dzieci jest wyznania katolickiego, 1 dziecko wyznania ewangelickiego, 1 dziecko wyznania mojżeszowego, a jeśli chodzi o język ojczysty, 46 dzieci jest niemieckojęzycznych, 50 dwujęzycznych, 185 polskojęzycznych.

Tutejszy majątek ziemski Wielowieś, którego ostatnim właścicielem był baron von Durant, został przez niego sprzedany Górnośląskiemu Towarzystwu Ziemi i Osadnictwa Opolskiego³⁹², które zasiedliło majątek w tym roku. Utworzono 67 gospodarstw o powierzchni 16, 30 i 60 mórg; oprócz przebudowy istniejących już budynków wybudowano

Osada i szkoła

48 Neubauten an dem Feldwege, der nach Schwieben führt, durch den freiwilligen Arbeitsdienst – Organisation des Stahlhelms, – dem Fachleute aus dem Dorfe zugewiesen wurden, errichtet. Im Oktober wurden die Gebäude an die Siedler verteilt. Infolge der Besiedlung des Gutes hat die Schule einen starken Zugang an Kindern zu verzeichnen gehabt, die Kinderzahl überstieg die 300. Der Raummangel machte sich schon jetzt in der Schule bemerkbar.

Lehrerwechsel. Am 1. September wurde Lehrer Frey an die Schule in Potempa, Kreis Gleiwitz, versetzt. Seine Stelle erhielt Lehrer Erich Berndt aus Potempa zugewiesen.

Lehrer Erich Berndt ist am 21.4.1893 in Ratibor geboren. Sein Vater lebt als Litograf / Obermeister im Ratibor, seine Mutter bereits verstorben. Berndt besuchte das Lehrerseminar im Oberglogau von 1912 bis 1915, bestand die I. Lehrerprüfung am 7.I.1915, die 2. Lehrerprüfung in Lubowitz am 11.3.1921. Am Weltkrieg nahm er als Frontsoldat teil vom 31.3.1915 bis 30.11.1918. Er ist mit dem Eisernen Kreuz 2. und 1. Klasse ausgezeichnet worden, erhielt auch die finnische Freiheitsmedaille I. u. II. Klasse, besitzt gleichfalls den Schlesischen Adler 2. Stufe. Er hatte folgende Stellen als Lehrer inne: Hubertushütte bei Beuthen O/S, Bresnitz, Kreis Ratibor, Lubowitz, Krs. Ratibor, Hubertushütte bei Beuthen O/S, Schieroth u. Potempa, Krs. Gleiwitz. Am 1. Januar 20 wurde er endgültig angestellt.

Am 1. Oktober wurde Lehrer Quanz nach Grabine, Kreis Neustadt O/S versetzt. Von der Flüchtlingsfürsorge zugewiesen und der Regierung angestellt wurde in Langendorf Schulamtsbewerber Georg Schimainski aus Königshütte.

Schulamtsbewerber Schimainski ist den 8. September 1894 in Königshütte geboren. Sch. besuchte das Lehrerseminar zu Mysłowitz 1912–1914. Am 13.8.1914 legte er die Kriegsnachprüfung ab und trat am 17. August 14. als Kriegsfreiwilliger in Gren. Rgt. 11 ein. Juli 1916 wurde er zum Leutnant D. Res. befördert. Sch. kämpfte im Osten, vor Riga, Dünaburg, Warschau und Wolhynien. 1915 kämpfte er in Serbien. 1917 u. 18 an der Somme u. Flandern 1918 bei Armentiers, bis Merris. Juli 1918 kam Sch. schwer verwundet in engl. Gefangenschaft. 30. November 1919 wurde Sch aus dem Heeresdienst entlassen. Er besitzt das E.K. II u I. Klasse u. das Verwundetenabzeichen in Weiß. 1. Juni 1920 kam Sch in den Schuldienst der Stadt Königshütte. Er blieb dort bis zur Abtretung und nach der Abtretung an der deutschen Minderheitsschule in Königshütte bis zum 1. Mai 1931. Die zweite Prüfung legte er am 15.12.1921 ab. Am 1. Oktober 1932 trat Sch die Lehrerstelle in Langendorf an und ist am 1.5.1933 endgültig angestellt worden.

48 nowych domów przy polnej drodze, która prowadzi do Świbia, a to dzięki ochotniczej służbie pracy – organizacji paramilitarnej Stahlhelm³⁹³ – której przydzielono fachowców ze wsi. W październiku budynki zostały przekazane osadnikom. W następstwie zasiedlenia majątku ziemskiego szkoła odnotowała znaczny wzrost liczby dzieci – ich liczba przekroczyła 300, przez co dał się odczuć brak miejsc w szkole.

Zmiana nauczycieli

1 września nauczyciel Frey został przeniesiony do szkoły w Potępie, pow. Gliwice. Jego posadę otrzymał nauczyciel Erich Berndt przydzielony z Potępy.

Nauczyciel Erich Berndt urodził się 21 kwietnia 1893 roku w Raciborzu. Jego ojciec był litografem (główny mistrz w Raciborzu), a matka zmarła. Berndt uczęszczał do seminarium nauczycielskiego w Głogówku od 1912 do 1915 roku, zdał pierwszy egzamin nauczycielski 7 stycznia 1915 roku, drugi egzamin nauczycielski w Łubowicach³⁹⁴ 11 marca 1921 roku. W wojnie światowej brał udział jako żołnierz frontowy od 31 marca 1915 do 30 listopada 1918 roku. Został odznaczony Krzyżem Żelaznym I i II klasy, otrzymał też fiński Medal Wolności³⁹⁵ I i II klasy, posiada też odznaczenie Śląski Orzeł³⁹⁶ II stopnia. Jako nauczyciel pracował w następujących miejscowościach: Huta Huberta³⁹⁷ koło Bytomia, Górny Śląsk, Brzeźnica³⁹⁸, pow. Racibórz, Łubowice, pow. Racibórz, Mroczkowa³⁹⁹, pow. Grodków, Sieroty i Potępa, pow. Gliwice. 1 stycznia [19]20 roku został zatrudniony na stałe.

1 października nauczyciel Quanz został przeniesiony do Grabiny⁴⁰⁰, pow. Prudnik. W Wielowsi został zatrudniony kandydat na urząd nauczycielski Georg Schimainski z Chorzowa, polecony przez Pomoc Uchodźcom⁴⁰¹ i rejencję.

Kandydat na urząd nauczycielski Schimainski urodził się 8 września 1894 roku w Zabrze. W latach 1912–1914 uczęszczał do seminarium nauczycielskiego w Mysłowicach⁴⁰². 13 sierpnia 1914 roku zdał egzamin wojenny⁴⁰³ i 17 sierpnia 1914 roku jako ochotnik wstąpił do 11 Pułku Grenadierów⁴⁰⁴. W lipcu 1916 roku awansował do stopnia podporucznika rezerwy. Schimainski walczył na wschodzie na przedpolach Rygi⁴⁰⁵, Dyneburga⁴⁰⁶, Warszawy i na Wołyniu. W 1915 roku walczył w Serbii. W 1917 i [19]18 roku [walczył] nad Sommą i we Flandrii, w 1918 roku koło Armentières⁴⁰⁷, aż do Merris. W lipcu 1918 roku Schimainski został ciężko ranny i dostał się do angielskiej niewoli. 30 listopada 1919 roku został zwolniony ze służby wojskowej. Otrzymał Krzyż Żelazny II i I klasy i Srebrną Odznakę za Rany⁴⁰⁸. 1 czerwca 1920 roku Schimainski przyszedł do służby szkolnej miasta Chorzowa. Pozostał tam do odstąpienia [części terenów, w tym Chorzowa, Polsce], a po odstąpieniu pracował w niemieckiej szkole mniejszości w Chorzowie do 1 maja 1931 roku. Drugi egzamin złożył 15 grudnia 1921 roku. 1 października 1932 roku Schimainski objął stanowisko nauczyciela w Wielowsi i 1 maja 1933 roku został zatrudniony na stałe.

48 Mitarbeitern an dem folgenden, der nach Schreiben führt, durch den freiwilligen Arbeiterdienst - Organisation des Rotes, dem gestand aus dem Vorsteher zugewiesen werden, verweist. Im Oktober wurden die Gebäude an die Rote verteilt. Infolge der Befestigung des Gebäudes hat die Rote einen starken Zugang an Kindern zu veranlassen, um gefast, die Kinderzahl übersteigt die 300. Der Raummangel macht sich schon jetzt in der Rote bemerkbar.

Am 1. September wurde Lehrer Frey an die Rote in Potempa, Kreis Gleiwitz, versetzt. Einmal mehr versetzt Lehrer Fritz Berndt aus Potempa zugewiesen.

Lagerverwalter.

Lehrer Fritz Berndt ist am 21. 4. 1893 in Ratibor geboren. Sein Vater lebt als Lithograph (Chemiker in Ratibor, sein Mutter bewohnt aufbauen. Berndt besuchte das Lehrerseminar in Oberglogau von 1912 bis 1915, bestand die I. Lehrerprüfung am 7. I. 1915, die 2. Lehrerprüfung in Lubowitz am 11. 3. 1921. Am Markt = Krieger nahm er als Frontsoldat teil vom 3. 3. 1915 bis 30. 11. 1918. Er ist mit dem Eisernen Kreuz 2. und 1. Klasse ausgezeichnet worden, erhielt auch die finnische Freischützmedaille I. u. II. Klasse, besitzt ebenfalls den Vorkursen Adler 2. Rufe. Er hatte folgende Stellen als Lehrer inne: Hubertushütte bei Beuthen i. Bresenitz, Kreis Ratibor, Lubowitz, Kreis Ratibor, Eckerscheide Kreis Großhau, Schieroth i. Potempa, Kreis Gleiwitz. Am 1. Januar 1920 wurde er aus dem Amt entlassen.

Am 1. Oktober wurde Lehrer Anany nach Grabine, Kreis Neustadt versetzt. Von der fleißigen Mitarbeiter zugewiesen und der Regierung ausgestellt wurde in Langendorf Schulamtsbeurwörter Georg Schimainowski aus Königshütte.

Schulamtsbeurwörter Schimainowski ist am 8. September 1894 in Königshütte geboren. Sch. besuchte das Lehrerseminar zu Myslowitz 1912-1914. Am 13. 8. 1914 legte er die Königshütteprüfung ab und trat am 17. August 1914 als Postgehilfe in den Dienst. Juli 1916 wurde er zum Leutnant d. Reg. befördert. Sch. kämpfte in Opatowitz, Riga, Vinnitsa, Minsk und Malygusien. 1915 kämpfte er in Tschern. 1917 u. 18 am der Somme, Flandern 1918 bei Arras, bis Meuse. Juli 1918 kam Sch. schwer verwundet in engl. Gefangenschaft. 30. November 1919 wurde Sch. aus dem Gefangenschaft entlassen. Er besuchte das F.R. II. Klasse u. hat Vorkursen abgesehen in Weiz. 1. Juni 1920 kam Sch. in den Schulamt der Stadt Königshütte. Er lebte dort bis zur Abreise, und nach der Abreise von der deutschen Wehrmacht schied er in Königshütte bis zum 1. Mai 1931. Die zweite Prüfung legte er am 15. 12. 1921 ab. Am 1. Oktober 1932 trat Sch. als Lehrer in Langendorf an und ist am 1. 5. 1933 aus dem Amt entlassen worden.

Regenerations.

In den Herbstferien wurde das Dorf der Dörfer mit Ausnahme des nördlichen Teils umgeben und umgeben. Die Wohnungen darauf in-
stand gesetzt. In der Dörferstraße wurden die nicht mehr vorhandenen ge-
wesen Zäune neu aufgestellt. Rector Lersch hat den Garten mit
mit Obstbäumen bepflanzt, die er auf seine Kosten angeschafft hat.
Erfolgreich hat man ihn dafür bis jetzt noch nicht.

Entlassungen.

Am 31. März wurden 18 Dörfer entlassen.

Dörferjahr 1933.

Am 1. April wurden 54 Kinder der Dörfer zugewiesen. Infolgedessen
ging die Dörferzahl über 340 Kinder. Alle Klassen waren damit und
Dörfer stark gefüllt.

In Ostern, die aufgeführt für die Zeit vom 5. bis 18. April festgesetzt
waren, wurden wir bei den folgenden Dörfern bis zum 1. Mai vorbe-
reitet.

Wird auf eine Leistung mehr als 60 Kinder aufstellen, dann
sind bereits im März der Dörfer eine Leistung für die
ersten Klassen, die der Dörfer vom 1. April in der Dörfer
Olois Frauke aus Langendorf, Karl Meise, von der Oppelner
Regierung zugewiesen wurde.

Dörferkennzeichen Olois Franken wurde am 17.1.1904
in Langendorf, Karl Meise, geboren. Von 1918-1924 be-
ging er die Lehrerbildungsaufstellung zu Liegenhals n.
Lager am 15. 9. 24 die erste Lehrprüfung ab. Wä-
rend der jährlichen Wartungszeit war er in waffen-
darm fruchtbar tätig. (Linder, Verlagsbuch, Lager-
fabrik.) Am 8.1.32 erhielt er einen Lehrbefehl
für Langendorf, Karl Meise, und am 1.4.33 für
Langendorf, Karl Hoff-Gleiwitz.

In den Herbstferien wurde das Dach der Schule mit Ausnahme des nördlichen Teiles umgelegt und ergänzt. Die Wohnungen daselbst instand gesetzt. In der Küsterschule wurden die nicht mehr vorhanden gewesenen Zäune neu aufgestellt. Rektor Lerch hat den Garten neu mit Obstbäumen bepflanzt, die er auf seine Kosten angeschafft hat. Entschädigt hat man ihn dafür bis jetzt noch nicht.

Reparaturen.

Am 31. März wurden 18 Schüler entlassen.

Entlassungen.

SCHULJAHR 1933.

Am 1. April wurden 54 Neulinge der Schule zugeführt. Infolgedessen stieg die Schülerzahl über 340 Kinder. Alle Klassen waren darum mit Schülern stark gefüllt.

Die Osterferien, die anfänglich für die Zeit vom 5. bis 18. April festgesetzt waren, wurden wie bei den höheren Schulen bis 1. Mai verlängert.

Weil auf eine Lehrkraft mehr als 60 Kinder entfielen, beantragte bereits im März der Schulleiter eine Hilfskraft für die sechste Klasse, die der Schule vom 1. April in dem Hilfslehrer Alois Franke aus Langendorf, Kreis Neisse, von der Oppelner Regierung zugewiesen wurde.

Schulamtsbewerber Alois Franke wurde am 17.1.1904 in Langendorf, Krs. Neisse, geboren. Von 1918–1924 besuchte er die Lehrerbildungsanstalten zu Ziegenhals u. legte am 15.9.24 die erste Lehrerprüfung ab. Während der jahrelangen Wartezeit war er in verschiedenen Fremdbberufen tätig. (Büros, Darlehe[n]skassen, Papierfabrik.) Am 8.1.32 erhielt er einen Lehrrauftrag für Langendorf, Krs. Neisse, und am 1.4.33 für Langendorf, Krs. Tost-Gleiwitz.

W czasie ferii jesiennych przełożono i naprawiono dach szkoły, z wyjątkiem części północnej. Mieszkania w szkole wyremontowano. Wokół budynku kościelnego postawiono nowe płoty, których już prawie nie było. Rektor Lerch posadził w ogrodzie nowe drzewa owocowe, które zakupił na własny koszt. Nie otrzymał dotąd jeszcze za to rekompensaty.

Remonty

31 marca szkołę opuściło 18 uczniów.

Ukończenie szkoły

ROK SZKOLNY 1933

1 kwietnia przyszło do szkoły 54 nowych uczniów. W związku z tym liczba uczniów wzrosła do ponad 340. Dlatego wszystkie klasy były mocno przepełnione.

Ferie wielkanocne, które początkowo zaplanowano od 15 do 18 kwietnia, zostały – jak w szkołach średnich – przedłużone do 1 maja.

Ponieważ na jednego nauczyciela przypadało więcej niż 60 dzieci, kierownik szkoły już w maju złożył wniosek o siłę pomocniczą [dodatkowego nauczyciela] do klasy szóstej, którą rejencja opolska przyznała szkole od 1 kwietnia w postaci nauczyciela pomocniczego Aloisego Frankego z Bodzanowa⁴⁰⁹, pow. Nysa.

Kandydat na urząd nauczycielski Alois Franke urodził się 17 stycznia 1904 roku w Bodzanowie, pow. Nysa. W latach 1918–1924 uczęszczał do męskiego seminarium nauczycielskiego w Głucholazach, 15 września [19]24 roku zdał pierwszy egzamin nauczycielski. Podczas długiego czasu oczekiwania [na zatrudnienie] pracował w wielu innych zawodach. (Biura, kasy pożyczkowe, fabryka papieru.) 8 stycznia [19]32 roku został skierowany na stanowisko nauczycielskie w Bodzanowie, pow. Nysa, a 1 kwietnia [19]33 roku do Wielowisi, pow. Toszek–Gliwice.

Vom 1. April erfolgte auch eine Änderung in der Schulaufsicht insofern, als der Konferenzbezirk Langendorf mit 8 Schulen – nämlich Langendorf, Woiska, Schieroth, Blaschowitz, Schwieben, Wischnitz, Radun und Dombrowka – vom Schulaufsichtsbezirk Gleiwitz IIa, der vom Herrn Schulrat Mandel verwaltet wurde, dem Schulaufsichtsbezirk Gleiwitz IIb unter Herrn Schulrat Schmikalla zugewiesen wurde.

Am 1. Mai wurde Lehrer Georg Schimainski, dem am 1. Oktober 1932 eine Beschäftigung an Schule Langendorf von der Flüchtlingsfürsorge zugewiesen wurde, als Lehrer endgültig angestellt.

Vom 1. Mai ab unterrichten an der Schule Lehrer Pillep Klasse I mit 55, Lehrer Schimainski Kl. II mit 54, Hilfslehrer Franke Kl. III mit 54, Rektor Lerch Kl. IV mit 50, Lehrerin Fräulein Preuschoff Kl. V mit 54 und Lehrer Berndt Kl. VI mit 64 Kindern. Von diesen Kindern waren 3 jüdischer und 4 evangelischer – alle anderen katholischer Religion.

Während des Schuljahres 1933/34 wurden an der Schule keine namenswerten Erneuerungen vorgenommen. In dem trockenen Sommer versiegte jedoch wie fast überall im Dorfe das Wasser des Schulbrunnens. Obwohl 16 m tief, war der Kessel des Brunnens völlig trocken. Der Schulverband mußte den Brunnen tiefer bohren lassen. Nach langwierigen Bohrungen wurde eine Tiefe von 25,6 m erreicht, auf die Tiefe hin eine neue Pumpe aufgestellt. Der Brunnen gibt jetzt wirklich Wasser, so daß auch die Bewohner der Schulstraße, deren Brunnen trocken liegen, sich mit Wasser vom Schulbrunnen versehen.

Das Jahr 1933 ist aber der geschichtliche Wendepunkt in der Entwicklung des deutschen Vaterlandes und darum von großer Bedeutung auch für die Schule geworden. Am 30. Januar 1933 erhielt der Führer der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei (NSDAP) Adolf Hitler vom Reichspräsidenten Generalfeldmarschall Paul von Hindenburg den Auftrag zur Bildung der neuen Regierung in Deutschland. Nun hat endlich die Wirtschaft der Parteien mit der Inkonzessenz ihrer Vertreter ein Ende erhalten. Adolf Hitler, der neue Reichskanzler, versetzte den Parteien, die bis jetzt das Heft der Regierungsgewalt in Händen hatten,

1 kwietnia doszło do zmian w nadzorze szkolnym. W ich efekcie okręg konferencyjny Wielowieś z ośmioma szkołami – Wielowieś, Wojska, Sieroty, Błazejowice, Świbie, Wiśnicze, Radonia i Dąbrówka – został przeniesiony z okręgu nadzoru szkolnego Gliwice IIa, którym zarządzał radca szkolny pan Mandel, do okręgu nadzoru szkolnego Gliwice IIb pod [zarządem] radcy szkolnego pana Schmikalli.

1 maja nauczyciel Georg Schimainski, który 1 października 1932 roku otrzymał pracę w szkole wielowiejskiej dzięki organizacji Pomoc Uchodźcom, został zatrudniony na stałe.

Od 1 maja w szkole uczą: nauczyciel Pillep klasę pierwszą z 55, nauczyciel Schimainski klasę drugą z 54, nauczyciel pomocniczy Franke klasę trzecią z 54, rektor Lerch klasę czwartą z 50, nauczycielka panna Preuschoff klasę piątą z 54 i nauczyciel Berndt klasę szóstą z 64 dziećmi, z których 3 jest wyznania mojżeszowego i 4 ewangelickiego – pozostałe katolickiego.

W roku szkolnym 1933/[19]34 nie wydarzyło się w szkole nic, co byłoby godne uwagi. Ponieważ jednak lato było suche, wyschła szkolna studnia, [podobnie jak prawie wszystkie studnie] we wsi. Chociaż szyb studni był głęboki na 16 metrów, to jednak był całkowicie suchy. Związek szkolny musiał zalecić pogłębienie studni. Po długotrwałym wierceniu osiągnięto głębokość 25,6 metra i na niej zainstalowano nową pompę. Studnia rzeczywiście daje teraz wodę, dzięki czemu również mieszkańcy ulicy Szkolnej, których studnie wyschły, zaopatrują się w niej w wodę.

Rok 1933 jest jednak historycznym punktem zwrotnym w historii niemieckiej Ojczyzny i dlatego ma wielkie znaczenie również dla szkoły. 30 stycznia 1933 roku przywódca Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP)⁴¹⁰ Adolf Hitler⁴¹¹ otrzymał od prezydenta Rzeszy generalnego marszałka polnego Paula von Hindenburga⁴¹² polecenie utworzenia nowego rządu w Niemczech. Położono wreszcie kres gospodarce zarządzanej przez partie i ich niekonsekwentnych reprezentantów. Adolf Hitler, nowy kanclerz Rzeszy, zadał partiom, które do tej pory trzymały władzę w swoich rękach,

Vom 1. April erfolgt eine Änderung in der Psülaufsicht in-
sofern, als der Rongarugbezirk Laugendotz mit 8 Psüla - näm-
lich Laugendotz, Weiskra, Schieroth, Blaschowitz, Schwielen,
Weiskütz, Radum und Roubrowka - vom Psülaufsichtsbe-
zirk Gleiwitz II, der vom Herrn Psüla's Handel verwaltet
wird, dem Psülaufsichtsbezirk Gleiwitz I & unter Herrn
Psüla's Schmiedalla zugewiesen wurde.

Am 1. Mai wurde Lehrer Georg Schimainski, der am 1.
Oktober 1932 eine Befähigung von der Psüla Laugendotz,
von der Flüchtlingsfürsorge zugewiesen wurde, als Lehrer
amtsgültig ausgespelt.

Vom 1. Mai ab unterrichten an der Psüla Lehrer Pillep Klasse I
mit 55, Lehrer Schimainski Kl. II mit 54, Hilfler
Frankel Kl. III mit 54, Rektor Lerch Kl. IV mit 50, Lehrerin
fräulein Preussloff Kl. V mit 54 und Lehrer Gerndt Kl. VI mit
64 Kindern. Von diesen Kindern waren 3 jüdische und 4 ewan-
gelische - alle anderen katholische Religion.

Während des Psülajahres 1933/34 wurden an der Psüla keine
nennenswerten Veränderungen vorgenommen. In dem stark-
baueu Dammwerk befindet sich jedoch ein fast überall im Dorf das
Mauer des Psüla's. Obwohl 16 m tief, war der Riss des
Mauerwerks völlig trocken. Der Psüla's mußte den Mauer
hierher lassen. Nach langwierigen Arbeiten wurde
eine Tiefe von 20,6 m erreicht, auf die Tiefe für eine neue
Pumpe aufgestellt. Der Mauer gibt jetzt reichlich Wasser, so daß
auf die Leistung der Psüla's, dem Mauer trocken liegen,
mit Wasser vom Psüla's besprochen.

Das Jahr 1933 ist aber der geistliche Wandlung in der Zeit-
wicklung des deutschen Vaterlandes und damit von großer Be-
deutung auf für die Psüla geworden. Am 30. Januar 1933
regierte der Führer der Nationalsozialistischen deutschen Arbeiterpartei
(NSDAP) Adolf Hitler vom Reichspräsidenten Paul Hindenburg.
Hindenburg den Ausdruck zur Bildung der neuen
Regierung im Reichstag. Mit fast 90% der Reichs-
tag mit der Unterstützung ihrer Anhänger eine Liste aufstellen.
Adolf Hitler, der neue Reichskanzler, trat sofort den Reichstag, die
bis jetzt das Land der Regierung, was als im Lande stehen,

den Todesstoß. Es heißt jetzt mit aller Mühe der Kampf der NSDAP, die diese 14 Jahre hindurch gegen ihre Anerkennung und Macht zu kämpfen hatten, gegen die Parteien, ihre Gegner, etc. In wenigen Wochen und Monaten steht der Führer sein reiniges deutsches Volk. Auf die Macht der Juden, die überall in den Bäumen und Pfeilspitzen Ähren hervorstechen wollen, würde geschlossen. Am 30. Januar, 21. März, 1. Mai, 12. November 1933 und 21. März 1934 sind Markstein in der Gasse dieses Kampfes und der ihm befolgenden Folgen.

Erwähnt wird es auch der 24. Juni, das ist der Tag, an dem von der Pfälzjugend von Langendolff und der der Pfälzjugend Ostfalsen auf dem Zielplatz im Feindes Reich eröffnet und zum Aufbruch der Pfälzjugend mit Kampfen gemacht wurde.

Am 28. März 1934 erfolgte die Entlassung von 43 Pfälzern und Pfälzerinnen.

Pfälzjahr 1934.

Am 1. April 1934 wurden 27 Pfälzlinge aufgenommen. Infolge dieses schweren Jahresgangs fiel die Pfälzrolle auf 127 Pfälzer Kinder. Die Leibeskräfte waren im Jahr 1934 dieselben wie im Vorjahr, die Pfälzer blieben fastklassig wie vorher.

Am 1. Mai 1934 waren die einzelnen Klassen folgende Zahlen auf:

KL. I. (7. u. 8. Jhr.)	28 Knaben - 31 Mädchen, alle konfessionell konfessionell.
KL. II. (5. u. 6. Jhr.)	27 " - 36 " , d. h. konfessionell
KL. III. (4. Jhr.)	25 " - 29 " , d. h. konfessionell
KL. IV. (3. Jhr.)	27 " - 27 " , davon 53 konf. 1 evangelisch.
KL. V. (2. Jhr.)	29 " - 27 " , " 53 " 1 ev. 2 jüdisch.
KL. VI. (1. Jhr.)	17 " - 24 " , davon 2 evangelisch.

Am 1. Mai, "Der Tag der Nationalen Arbeit" und das "Licht-Dankfest" im Oktober wurden unter Leitung der Pfälzjugend von Berlin in der Pfälzschule begonnen.

Am 23. Juni wurde das ist der Tag der Pfälzjugend auf dem festigen Zielplatz mit Pfälzkindern und den Pfälzern der Pfälzjugend Ostfalsen mit Flaggensitzung feierlich begonnen.

den Todesstoß. Er setzte jetzt mit aller Wucht der Kampf der NSDAP, die durch 14 Jahre hindurch schwer um Anerkennung und Macht zu ringen hatte, gegen die Parteien, ihre Gegner, ein. In wenigen Wochen und Monaten schuf der Führer ein einiges deutsches Volk. Auch die Macht der Juden, die überall in den besten und einflußreichsten Ämtern vorzufinden waren, wurde gebrochen. Der 30. Januar, 21. März, 1. Mai, 12. November 1933 und 21. März 1934 sind Marksteine in der Geschichte dieses Kampfes und der ihm beschiedenen Erfolge.

Erwähnenswert ist auch der 24. Juni „Das Fest der Jugend“, welches von der Schuljugend von Langendorf und der der umliegenden Ortschaften auf dem Spielplatze in feierlicher Weise eröffnet und zum Austragen der Reichsjugendwettkämpfe verwendet wurde.

Am 28. März 1934 erfolgte die Entlassung von 43 Schülern und Schülerinnen.

SCHULJAHR 1934.

Am 1. April 1934 wurden 27 Schulneulinge aufgenommen. Infolge dieses schwachen Jahrgangs fiel die Schülerzahl auf 327 Schulkinder. Die Lehrkräfte waren im Jahre 1934 dieselben wie im Vorjahre, die Schule blieb sechsklassig wie vorher.

Am 1. Mai 1934 wiesen die einzelnen Klassen folgende Stärken auf:

Kl.	I.	(7. u. 8. Jhrg).	28 Kanben –	31 Mädchen,	alle katholischer Konfessionen.
Kl.	II.	(5. u. 6. Jhrg).	27 " –	36 "	, desgleichen,
Kl.	III.	(4. Jhrg).	25 " –	29 "	, desgleichen,
Kl.	IV.	(3. Jhrg).	27 " –	27 "	, davon 53 kath. 1 evangelisch.
Kl.	V.	(2. Jhgr.)	29 " –	27 "	, davon 53 " , 1. ev. 2. jüdisch.
Kl.	VI.	(1. Jhrg).	17 " –	24 "	, davon 2 evangelisch.

Der 1. Mai, „Der Tag der Nationalen Arbeit“ und das „Ernte-Dankfest“ im Oktober wurden entsprechend den Weisungen von Berlin in der Schule festlich begangen.

Am 23. Juni wurde das „Fest der Deutschen Jugend“ auf dem hiesigen Spielplatz mit Schulkindern aus den Schulen der umliegenden Ortschaften mit Flaggenhißung feierlich begonnen.

śmiertelny cios. Teraz z całych sił zaangażował się w walkę, którą NSDAP przez czternaście lat z móżdżem toczyła o uznanie i władzę z partiami, swymi przeciwnikami. W ciągu kilku tygodni i miesięcy Führer stworzył jeden naród niemiecki. Została również złamana władza Żydów, których dotąd można było znaleźć na najlepszych i najbardziej wpływowych urządach. 30 stycznia, 21 marca, 1 maja, 12 listopada 1933 roku i 21 marca 1934 roku – to kamienie milowe w historii tej walki i przeznaczonego jej sukcesu.

Na uwagę zasługuje również dzień 24 czerwca, Święto Młodzieży⁴¹³, które zostało uroczystie otwarte na placu zabaw przez młodzież szkolną z Wielowsi i okolicznych miejscowości, mającą rozegrać zawody młodzieży Rzeszy.

28 marca 1934 roku szkołę opuściło 43 uczniów i uczennic.

ROK SZKOLNY 1934

1 kwietnia 1934 roku przyjęto 27 nowych uczniów. Z powodu tego skromnego rocznika liczba uczniów spadła do 327. W 1934 roku uczyli ci sami nauczyciele, co w ubiegłym roku, a szkoła pozostała sześcioklasowa – jak uprzednio.

1 maja 1934 roku liczba dzieci w poszczególnych klasach była następująca:

Kl[asa]	I	(7 i 8 rocznik)	28 chłopców –	31 dziewcząt,	wszyscy wyznania katolickiego.
Kl[asa]	II	(5 i 6 rocznik)	27 " –	36 "	, tak samo.
Kl[asa]	III	(4 rocznik)	25 " –	29 "	, tak samo.
Kl[asa]	IV	(3 rocznik)	27 " –	27 "	, z tego 53 kat., 1 ewangelickiego.
Kl[asa]	V	(2 rocznik)	29 " –	27 "	, z tego 53 " , 1 ew., 2 mojżeszowego
Kl[asa]	VI	(1 rocznik)	17 " –	24 "	, z tego 2 ew.

1 maja, Dzień Pracy Narodowej⁴¹⁴, oraz Święto Dożynkowe⁴¹⁵ w październiku obchodzono w szkole uroczyste, zgodnie z wytycznymi z Berlina.

23 czerwca na tutejszym placu zabaw uroczyste, z podniesieniem flag, rozpoczęto Święto Młodzieży Niemieckiej⁴¹⁶, w którym uczestniczyły dzieci z okolicznych szkół i miejscowości.

Nachher wurde die „Jugendwettkämpfe“ ausgetragen. Am Abend war die Sommerwendfeier, an der sich auch die Schule beteiligte. Träger der Sommerwendfeier war die Hitlerjugend.

Vom 14. Juli bis 13. August dauerten die Sommerferien. Am 1. Schultage nach den Sommerferien fand in der Schule die Hindenburg-Gedenkfeier statt, in welcher des Nationalhelden, der Anfang August zur großen Armee abberufen wurde, in Trauer gedacht wurde.

Im Monat Juli wurde in der Schule der Staatsjugendtag eingeführt, der Sonnabend in der Woche. Laut Weisungen von Berlin haben die Kinder vom 10. Lebensjahre zur Erziehung im 3. Reich unter Kürzung von Nebenfächern an diesem Tage 2 Stunden „National-politische Unterweisung, 2 Stunden Sport- Gelände- und Leibesübungen, 1 Stunde Basteln usw.[“] Der Staatsjugendtag wurde an der Schule durchgeführt. Die im Jungvolk und BDM organisierten Mädchen unterstehen am Staatsjugendtag ihrer Organisation und sind von dem oben erwähnten Unterricht befreit.

Leider ist der Zuspruch zu den Organisationen des Staates, wie „Deutsches Jungvolk und Bund Deutscher Mädchen[“], die gewiß und sicher die besten Ziele verfolgen, trotz Aufmunterung und Werben für die gute deutsche Sache seitens der Lehrer bei den Kindern sehr gering, woran es liegen mag – ob an den Beiträgen, ob an der Gesinnung, ob am Verbot seitens der Eltern – war nicht zu ergründen. Infolgedessen ist am Staatsjugendtag auch keine Lehrkraft frei, eine Entlastung ist nicht erfolgt.

Infolge starken Auftretens von Diphtherie- und Scharlach-Erkrankungen unter den Schulkindern wurde die Schule zu den Herbstferien vorzeitig geschlossen, so daß die Herbstferien eine Verlängerung von 2 Tagen erfuhren.

Im Dezember 1934 erhielt die Schule als neues „Lernmittel“ einen Schmalfilmapparat, mit dem im Januar 1935 die ersten Vorführungen in der Schule erfolgten. Die Vorführungen wurden von den Kindern mit Begeisterung aufgenommen. Leider gibt es noch wenig Filmen, daß man den Apparat besser und öfter nützen könnte.

Im Januar 1935 erfolgte auch die Berufung der ersten Jugendwalter der Schulgemeinde durch den Schulleiter, die an Stelle der früheren „Elternbeiräte“ zur Vermittlung zwischen Schule und Familien ernannt wurden.

Am 28. März 1935 bestand Hilfslehrer Alois Franke mit gutem Erfolge die Prüfung zu seiner endgültigen Anstellung.

Następnie odbyły się zawody młodzieży. Wieczorem obchodzono święto przesilenia letniego, w którym również wzięła udział szkoła. Odpowiedzialna za organizację święta przesilenia letniego była Hilterjugend⁴¹⁷.

Od 14 lipca do 13 sierpnia trwały ferie letnie. Pierwszego dnia roku szkolnego po feriach letnich odbyła się w szkole uroczystość upamiętniająca Hindenburga, na której w głębokim żalu wspomniano tego bohatera narodowego, powołanego do wielkiej armii na początku sierpnia⁴¹⁸.

W lipcu wprowadzono w szkole Państwowy Dzień Młodzieży⁴¹⁹, [w każdą] sobotę. Według dyrektyw z Berlina dzieci od 10. roku życia, w celu wychowania ich w [duchu] III Rzeszy, [miały mieć] w tym dniu dzięki skróceniu przedmiotów dodatkowych dwie godziny „pogadanek narodowo-politycznych, dwie godziny ćwiczeń sportowych, terenowych i gimnastycznych, jedną godzinę majsterkowania itd. [“] Państwowy Dzień Młodzieży odbył się w szkole. Dziewczeta, które należały do Jungvolk [Deutsches Jungvolk]⁴²⁰ i BDM [Bund Deutscher Mädel⁴²¹; Związek Niemieckich Dziewcząt] podlegały podczas Państwowego Dnia Młodzieży swoim organizacjom i były zwolnione z wyżej wspomnianych zajęć.

Niestety, popularność tych organizacji państwowych, jak „Deutsches Jungvolk i Bund Deutscher Mädel [“], które niewątpliwie i z pewnością dążą do najlepszych celów, jest wśród dzieci bardzo niska, mimo zachęty i agitacji dla tej dobrej sprawy niemieckiej ze strony nauczycieli; jaki może być tego powód – składki lub przekonania, a może zakaz ze strony rodziców – nie można było dociec. Wskutek tego również w Państwowym Dniu Młodzieży żaden nauczyciel nie ma wolnego, żadnej ulgi.

W związku z dużą zachorowalnością dzieci szkolnych na błonicę i szkarlatynę szkołę zamknięto już przed feriami jesiennymi, przez co ferie jesienne przedłużyły się o dwa dni.

W grudniu 1934 roku szkoła otrzymała nową „pomoc naukową”: aparat do filmów wąskotaśmowych, dzięki któremu w styczniu 1935 roku odbyły się pierwsze seanse. Pokazy filmów zostały przyjęte przez dzieci z entuzjazmem. Szkoda, że filmów jest za mało, żeby aparat ten można było lepiej i częściej wykorzystywać.

W styczniu 1935 roku kierownik szkoły powołał też pierwszych młodzieżowych opiekunów społeczności szkolnej⁴²², którzy zostali mianowani zamiast wcześniejszych „doradców rodzicielskich” w celu pośredniczenia między szkołą a rodzinami.

28 marca 1935 roku nauczyciel pomocniczy Alois Franke pomyślnie zdał egzamin będący warunkiem jego zatrudnienia na stałe.

Nunmehr wurden die „Jugendweltkämpfe“ ausgetragen. Am Abend war die Vornunnsfeier, an der sich auch die Schule beteiligte. Führer der Vornunnsfeier war die Hitlerjugend.

Vom 14. Juli bis 18. August dauerten die Vornunnsferien. Am 1. Vultage war die Vornunnsfeier samt in der Schule die Friedens- und Gedenksfeier, in welcher der Nationalfeind, der Aufbruch zum großen Kampf abgemacht wurde, in feierlicher Weise.

Im Monat Juli wurde in der Schule der Parteijugendtag durchgeführt, der Vornunnsabend in der Halle. Laut Befehlungen von Berlin haben die Kinder vom 10. Lebensjahr zur Jugendzeit im 3. Rang unter Führung von Aufsichtspersonen von diesem Tage 2 Stunden Nationalpolitische Unterweisung, 2 Stunden Sport- Gelände- und Leibesübungen, 1 Stunde Beispielwerk. Der Parteijugendtag wurde an der Schule durchgeführt. Da im Jugendvolk mit HJK organisierten Mädchen unterrichten der am Parteijugendtag ihrer Organisation und sind von dem oben erwähnten Unterricht befreit.

Leider ist der Übergang zu den Organisationen der Partei, wie „Hitlerjugend“ mit dem besten Willen der Mädchen, die zunächst mit ihrer die besten Ziele verfolgen, trotz Aufmunterung und Mithilfe der guten deutschen Väter seitens der Lehrer bei den Kindern sehr gering, wenn es liegen mag - ob an den Bedingungen, ob an der Gefinnung, ob am Mangel seitens der Eltern - war nicht zu ändern. Infolgedessen ist am Parteijugendtag auch keine Lehrkraft frei, eine Entlastung ist nicht erfolgt.

Nachdem infolge strenger Aufsicht von Hygiene- und Verkehrsaufsichtspersonen unter den Schülern wurde die Schule zu den Herbstferien vorzeitig geschlossen, so daß die Herbstferien eine Verlängerung von 2 Tagen erhielten.

Im Dezember 1934 erhielt die Schule als neues „Lernmittel“ einen Schulfilmapparat, mit dem im Januar 1935 die ersten Vorführungen in der Schule erfolgten. Die Vorführungen wurden von den Kindern mit Begeisterung aufgenommen. Leider gibt es noch wenig Filme, daß man den Apparat besser und öfter nutzen könnte.

Im Januar 1935 erfolgte auch die Benennung der ersten Jugendwache der Schulgemeinschaft durch den Schulleiter, die am Ralle der ersten „Schulwache“ zur Benennung zwischen Schule und Familie genannt wurden.

Am 22. März 1935 besaht Schulleiter Alois Franke mit gutem Erfolg die Benennung zu seiner ungetragenen Anstellung.

Am darauffolgenden Tage fand die Entlassung von 35 Schülern aus der Schule statt. Von diesen Entlassenen gingen 6 Kinder, 3 Mädchen und 3 Knaben ins Landjahr.

Während des Schuljahres erhielt 1 Klassenzimmer neue Schulbänke. Es wurden Mittelholm- Zweisitzer-Bänke angeschafft.

Wenn es auch in die Schulchronik nicht gehört, so ist doch von großer Bedeutung, daß hier auch der Kirchbau von Langendorf im Jahre 1934 erwähnt wird. Das kleine Kirchlein, das in Langendorf vor dem stand, war zu klein, um die Menschenmenge an den Sonntags-Gottesdiensten zu fassen. Schon frühere Geistliche hatten sich mit dem Gedanken getragen, die Kirche zu erweitern, und zu dem Zwecke Geld gesammelt. Doch am Patronat, Krieg und später an der Inflation scheiterte vorläufig die Verwirklichung des Gedankens. Durch die Besiedlung des Gutes Langendorf, Ablösung des Patronats, – einer Ablösungssumme für den Kirchbau seitens der Siedlungsgesellschaft, Sammlungen des Ortspfarrers Kurotzik bei den Jahresumgängen für den Kirchbau und nicht zuletzt der Opferwilligkeit der sonst armen Parochianen wurde es möglich, den Umbau der Kirche in Angriff zu nehmen. Am Montag nach dem Ablaßfeste begann der Abbruch der Kirche. Nicht leicht war es, die dicken Mauern aus Kalksteinen umzuwerfen, Sprengungen mußten vorgenommen werden. Der große Kirchturm und die beiden Längswände des Kirchenschiffes blieben stehen. Das Material zum Neubau wie den Schutt vom Abbruch haben die Pferdebesitzer der Parochie unentgeltlich an- und abgefahren. In wenigen Wochen kamen die neuen Mauern empor, und schon zu Weihnachten konnte der Not-Gottesdienst im Kirchlein abgehalten werden. Es fehlt noch viel. Doch wird es wohl möglich sein, in Kürze im neuen Jahre den Bau und die Ausschmückung der Kirche zu beenden, so daß die Weihe im Jahre 1935 erfolgen kann.

Następnego dnia szkołę opuściło 35 uczniów. Z tej liczby 6 dzieci, 3 dziewczęta i 3 chłopów, musiało odbyć rok służby wiejskiej⁴²³.

Podczas roku szkolnego pierwsza klasa otrzymała nowe, dwuosobowe ławki szkolne⁴²⁴.

Chociaż nie jest to temat dla kroniki szkolnej, to jednak jest rzeczą bardzo ważną wspomnieć w tym miejscu o budowie kościoła wielowiejskiego w 1934 roku. Kościółek, który stał przedtem w Wielowśi, był za mały, aby pomieścić rzesze wiernych na niedzielnych nabożeństwach. Już poprzedni duchowni nosili się z zamiarem rozbudowy kościoła i zbierali w tym celu pieniądze. Ze względu jednak na patronat, wojnę i późniejszą inflację nie udało się zrealizować tych planów. Dzięki zasiedleniu majątku wielowiejskiego, zniesieniu patronatu, wpłacie kwoty amortyzacyjnej na budowę kościoła przez Towarzystwo Osiedleńcze, zbiórkom miejscowego proboszcza Kurotzika na budowę kościoła w czasie obchodów rocznych, a także ofiarności skądinąd biednych parafian stało się możliwe podjęcie przebudowy świątyni. W poniedziałek po uroczystości odpustowej rozpoczęło się burzenie kościoła. Nie było łatwo zburzyć grube mury z kamienia wapiennego, dlatego trzeba było je wysadzić. Pozostawiono jednak wielką wieżę kościoła i obydwie podłużne ściany nawy. Zarówno materiał na nową budowę, jak i gruz po rozbiórce nieodpłatnie przywieźli i wywieźli właściciele koni z parafii. W ciągu kilku tygodni postawiono nowe mury i już na Boże Narodzenie można było odprawić w kościółku nabożeństwo. Mimo to jeszcze wiele brakuje. Będzie jednak zapewne możliwe zakończenie w nowym roku w krótkim czasie budowy i wystroju kościoła, tak żeby jego poświęcenie mogło się odbyć w 1935 roku.

1935.

Am 1. April 1935 wurden 51 Neulinge in die Schule aufgenommen, und zwar 26 Knaben, 25 Mädchen – 3 Kinder wurden, weil sie die körperliche und geistige Reife noch nicht hatten, vom Herrn Schulrat zurückgestellt. Infolge starker Zunahme der Schülerzahl mußte eine 7. Klasse eingerichtet werden. Dies geschah, indem in den beiden oberen Klassen der 5. und 6. Jahrgang getrennt und in zwei besonderen Klassen unterrichtet wurden. Leider kommen die zur Verfügung stehenden Klassenräume – es sind ihrer immer noch nur 5 Klassenräume, wovon der eine in der alten Küsterschule steckt – nicht dem Steigen der Schülerzahl mit, so daß bei 342 Kindern, die in sieben Klassen unterrichtet werden, und 6 Lehrkräften, die Kinder einen stark gekürzten Unterricht erhalten.

Der 1. Mai, der Tag der nationalen Arbeit, wurde auch in Langendorf festlich begangen. Im Dorfe wehten die Fahnen von den Häusern, tags vorher wurden die Häuser mit jungem Grün geschmückt. Am Festtage selbst zogen die Kolonnen früh zum Gottesdienst in die Kirche. Nachher versammelten sie sich im Saale zum Gemeinschaftsempfang der Rede des Führers. Nachmittags fand ein Umzug durch das festlich geschmückte Dorf statt. Abends vergnügte sich alt und jung, arm und reich, beim deutschen Tanz bis in die ersten Morgenstunden hinein. Die Schule hatte ihre besondere Feier nach Weisungen von Berlin.

Am 1. Mai 1935 besuchten die Klasse I=48, II=42, III=50, IV=53, V=54, VI=43 VII=52 zusammen = 342 Kinder.

Nach dem Stand der, einzelnen Klassen geurteilt, sind diese gut gefüllt, obwohl die Räume aus hygienischen und erzieherischen Gründen alles andere nur nicht ein Aufenthalt für so viele Kinder für mehrere Stunden am Tage bieten. Verbesserung tut hier wirklich not, ein Neubau oder eine Erweiterung der Schule mit mindestens 8 großen Klassenzimmern ist notwendig.

Vom 18.5. bis 15. Juni wurde Hilfslehrer Alois Franke zu einem Militär-Lehrgang berufen. Er wurde in seiner

1935

1 kwietnia 1935 roku do szkoły przyjęto 51 dzieci, a mianowicie 26 chłopców, 25 dziewcząt; radca szkolny odroczył 3 dzieci, ponieważ nie osiągnęły one jeszcze fizycznej i psychicznej dojrzałości. Z powodu dużego wzrostu liczby uczniów trzeba było utworzyć siódmą klasę. Dokonano tego w ten sposób, że w obydwu wyższych klasach rozdzielono piąty i szósty rocznik, by pobierały naukę w dwóch oddzielnych salach lekcyjnych. Niestety, [mała liczba] sal lekcyjnych, które są do dyspozycji – wciąż jest tylko pięć sal, z których jedna znajduje się w starej szkole, mieszczącej się w budynku kościelnego – łączy się ze wzrostem liczby uczniów, tak że przy 342 dzieciach, które uczą się w siedmiu klasach, i 6 nauczycielach, zajęcia lekcyjne dla dzieci są bardzo skrócone.

1 Maja, dzień pracy narodowej, był uroczystie obchodzony w Wielowsi. Na budynkach we wsi powiewały flagi, a dzień wcześniej domy ozdobiono świeżą zielenią. W samo święto wcześniej rano kolumny mieszkańców ciągnęły na nabożeństwo w kościele. Potem wszyscy zebrali się w sali, aby wspólnie wysłuchać przemówienia Führera. Po południu odbył się pochód przez odświętnie udekorowaną wieś. Wieczorem starzy i młodzi, biedni i bogaci bawili się przy niemieckim tańcu do wczesnych godzin porannych. Szkoła miała swoje specjalne święto, [które przebiegało] według dyrektyw z Berlina.

1 maja 1935 roku uczęszczało do klasy I – 48, II – 42, III – 50, IV – 53, V – 54, VI – 43, VII – 52 [uczniów], razem 342 dzieci.

Biorąc pod uwagę stan [liczebny] poszczególnych klas, są one mocno zapełnione, mimo że pomieszczenia z racji higienicznych i wychowawczych nie pozwalają na pobyt w nich tak wielu dzieci przez kilka godzin dziennie. Poprawa pod tym względem jest naprawdę potrzebna, konieczny jest też nowy budynek albo rozbudowa szkoły do co najmniej ośmiu wielkich sal lekcyjnych.

Na okres od 18 maja do 15 czerwca nauczyciel pomocniczy Alois Franke został powołany na kurs wojskowy. W jego

1935.

Am 1. April 1935 wurden 51 Knäbchen in die Tische aufgenommen, und zwar 26 Knaben, 25 Mädchen - 3 Kinder wurden, weil sie die Körpergröße und geistige Reife noch nicht hatten, vom Herrn Pfälzer zurückgestellt. Infolge starker Zunahme der Schülerzahl mußte eine 7. Klasse eingerichtet werden. Dies geschah, indem in den beiden oberen Klassen der 5. und 6. Jahrgang getrennt sind in zwei besonderen Klassen unterrichtet werden. Leider kommen sie zur Vertiefung besonderer Klassen: können - es sind hier immer noch nur 5 Klassenräume, wovon der eine in der alten Küpperspils steht - mit dem Beginn der Schülerzahl mit, so daß bei 342 Kindern, die in sieben Klassen unterrichtet werden, mit 6 Lehrkräften, die Kinder einen stark gekünstelten Unterricht erhalten.

Der 1. Mai, Tag der nationalen Arbeit, wurde auf in Laugendruck festlich begangen. In der Nacht wurden die Häuser von den Häusern, tags vorher wurden die Häuser mit jungen Frauen gesäubert. Am festlichen Platz gegen die Kolonnen ging zum Gottesdienst in die Kirche. Nachher besahen wir uns im Park zum Gedenkstein der Stadt des Führers. Nachmittags fand ein Umzug durch die festlich geschmückte Dorfstraße. Abends waren wir alle mit jung, arm und reich, beim Kerbschen Tanz bis in die, wenn Morgenstunden fingen. Die Tische hatten ihre besonderen Feier nach Besichtigungen von Berlin.

Am 1. Mai 1935 besuchten die Klassen I = 48, II = 42, III = 50, IV = 53, V = 54, VI = 43, VII = 52 zusammen = 342 Kinder.

Nach dem Wunsch der einzelnen Klassen gewünscht, sind diese gut gepflegt, obwohl die Räume und Einrichtungen mit regelmäßigen Änderungen alles andere nur nicht ein Ansehen für so viele Kinder für unsere Kinder am Tage bieten. Verbesserung sind für notwendig, ein Planbau oder eine Finanzierung der Tische mit mindestens 8 großen Klassenzimmern ist notwendig.

Vom 18. 5. bis 15. Juni wurde Hilfsleiter Alois Brandt zu einem Militär = Lagerung beurlaubt. Er wurde im privaten

Stellen von den übrigen Infanteristen der Pforte protesten. In dieser Zeit erkrankten viele Kinder an Mägen, so daß der Pfortenschutz sehr unregelmäßig war. Vom 15. Mai bis 2. Juni war man daher Pillep mit Gerndt an einem Luftschutz = Lager in Gleiwitz weil. Am 18. Mai mußten die Klassen I, II, III u. IV unter Aufsicht der übrigen 3 Lehrkräfte einen Luftausflug auf den Kottbuserweitzer Falkenberg. Dem herrlichen Wetter begünstigt, konnten von hier aus die Kinder die fliegenden vom Luftausflug probieren. Ein Flug in Wäpfeln. Die Kinder zählten 153 fliegende. Das war für die Kinder ein wirkliches Erlebnis.

Die Turnveranstaltungen wurden pünktlich im Saal festgesetzt und dauerten vom 17. Juli bis 8. August.

Am 22. Juni wiederholte sich das Fest der "Königlichen Jugend" am festigen Spielplatz ab. In demselben kamen auch die Kinder der Pforten Schleieroth, Blaschewitz, Scharkow und Woska. Ein ganz guter Tag von Kindern, Knaben und Mädchen, wo sich die verschiedensten Bedingungen und werden von Pforten - nach Aufhebung der Könige - gab. Langenbergs Pforte markierte 95 Kinder. Am Sonntagabend, den 23. 6. 35 fand auf dem festigen Spiel- und Sportplatz die Turnveranstaltung statt. Die Veranstaltung lag in den Händen der Spieljugend. Die Pforte betrieht sich davon, auf einen kleinen Freisportplatz und den Tag ganz mit und nach den den Kindern beim Turnunterricht weil.

Am 22. August mußten die Pforten eine Wanderung ins Märkische Gelände zwischen Girsowitz und Kottbuserweitz. Das Wetter war äußerst günstig. Von den Kindern und Knaben waren Kinder so sehr begeistert und Aufregung überlassen, was sehr interessant der Aussicht und die Aufregung der Augen = fenden Partei. Es war viel Leben und Kindern ein Bild des Tages im Saal.

Am 22. August schied die Pforte von der Regierung durch das Landratsamt 60 Tage nach 2 ständige Mittelschulbänken. Jetzt sind sämtliche Klassenzimmer mit neuen Bänken versehen. Die geben den Klassenzimmern ein besseres Aussehen, pförmlich Aussehen.

Klasse von den übrigen Lehrkräften der Schule vertreten. In dieser Zeit erkrankten viele Kinder an Masern, so daß der Schulbesuch sehr unregelmäßig war. Vom 25. Mai bis 2. Juni nahmen Lehrer Pillep und Berndt an einem Luftschutz-Lehrgang in Gleiwitz teil. Am 28. Mai machten die Klassen I, II, III u. IV unter Aufsicht der übrigen 3 Lehrkräfte einen Lehrausflug auf den Kottlischowitzer Kalkberg. Vom herrlichen Wetter begünstigt, konnten von hier aus die Kinder die Flugzeuge vom Deutschlandfluge beobachten. Sie flogen in Staffeln. Die Kinder zählten 153 Flugzeuge. Das war für die Kinder ein wirkliches Erlebnis.

Die Sommerferien wurden einheitlich im Kreise festgesetzt und dauerten vom 17. Juli bis 8. August.

Am 22. Juni wickelte sich das „Fest der deutschen Jugend“ am hiesigen Schulplatz ab. Zu demselben kamen auch die Kinder der Schulen Schieroth, Blaschowitz, Scharkow und Woiska. Eine ganze Anzahl von Kinder, Knaben und Mädchen, erfüllten die geforderten Bedingungen und wurden am Schlusse – nach Austragung der Kämpfe – geehrt. Langendorfer Schule verzeichnete 35 Sieger. Am Sonntag abends, den 23.6.35 fand auf dem hiesigen Spiel- und Sportplatz die Sonnenwendfeier statt. Die Veranstaltung lag in den Händen der Hitlerjugend. Die Schule beteiligte sich daran, auch eine Menge Erwachsener aus dem Dorfe zog mit und nahm an den Spielen beim Sonnenwendfeuer teil.

Am 22. August machte die Schule eine Wanderung ins Manöver-Gelände zwischen Giegowitz und Kottlischowitz. Das Wetter war äußerst günstig. Von den Höhen aus konnten Lehrer und Kinder so recht Angriff und Verteidigung überschauen, namentlich interessant der Anmarsch und die Entfaltung der angreifenden Partei. Es bot sich Lehrern und Kindern ein Bild des Krieges im Frieden.

Am 22. August erhielt die Schule von der Regierung durch das Landratsamt 60 Stück neue 2 sitzige Mittelholmbänke. Jetzt sind sämtlich Klassenzimmer mit neuen Bänken versehen. Sie geben den Klassenzimmern ein bischen besseres, schöneres Aussehen.

klasse zastąpili go pozostali nauczyciele. W tym czasie wiele dzieci zachorowało na odrę, przez co uczęszczały one do szkoły bardzo nieregularnie. Od 25 maja do 2 czerwca nauczyciele Pillep i Berndt wzięli udział w kursie obrony przeciwlotniczej w Gliwicach. 28 maja klasy pierwsze, drugie, trzecie i czwarte pod nadzorem trzech pozostałych nauczycieli wybrały się na wycieczkę dydaktyczną na kotliszowicką Wapienną Górę⁴²⁵. Dzieci dzięki sprzyjającej pogodzie mogły stąd obserwować samoloty niemieckiego lotnictwa, które leciały w eskadrach. Dzieci naliczyły 153 samoloty. Dla uczniów było to prawdziwe przeżycie.

Ferie letnie zostały wyznaczone w całym powiecie w tym samym terminie i trwały od 17 lipca do 8 sierpnia.

22 czerwca odbyło się na tutejszym dziedzińcu szkolnym Święto Młodzieży Niemieckiej. Przybyły na nie dzieci ze szkoły w Sierotach, Błazejowicach, Czarkowie i Wojsce. Duża liczba dzieci, chłopców i dziewcząt, spełniła wymagane warunki i została na końcu – po rozegraniu zawodów – uhonorowana. Ze szkoły wielowiejskiej było 35 zwycięzców. W niedzielę wieczorem 23 czerwca [19]35 [roku] odbyło się na tutejszym placu zabaw i boisku święto letniego przesilenia. Za imprezę była odpowiedzialna Hitlerjugend. W święcie tym brała udział szkoła, przybyło na nie również mnóstwo dorosłych z wioski, którzy wzięli udział w zabawach przy ognisku przesilenia letniego.

22 sierpnia szkoła zorganizowała pieszą wycieczkę na teren manewrowy między Gajowicami i Kottliszowicami. Pogoda była nadzwyczaj sprzyjająca. Ze wzgórz nauczyciele i dzieci mogli dokładnie obserwować atak i obronę, szczególnie interesujące naciąganie i rozwijanie się szeregów nacierającego oddziału. Kadra nauczycielska i uczniowie mogli oglądać wojnę w czasach pokoju.

22 sierpnia szkoła otrzymała od rejencji za pośrednictwem urzędu starosty sześćdziesiąt nowych dwuosobowych ławek⁴²⁶. Teraz wszystkie klasy mają nowe ławki, które nadają salom lekcyjnym trochę lepszy i piękniejszy wygląd.

SCHULJAHR 1936.

Am 1. April 1936 wurden 64 Schulneulinge in die Schule aufgenommen und zwar 33 Knaben und 31 Mädchen. Am 30. September 1936 wurde Lehrer Georg Schimainski nach Beuthen versetzt. An seine Stelle kam Lehrer Georg Klein. Er wurde am 13. Juli 1904 in Ratibor geboren. Lehrer Klein besuchte das Seminar in Ratibor. Er wurde von Schönrode nach Langendorf versetzt. Am Ende des Schuljahres wurde aus der Langendorfer Schule 36 Kinder entlassen und zwar 20 Knaben und 17 Mädchen.

SCHULJAHR 1937.

Am 12. April 1937 wurden 52 Schulneulinge der Schule Langendorf zugeführt und zwar 27 Knaben und 25 Mädchen.

Am 11. Oktober d.J. verunglückte Lehrer Alois Franke bei Schulenburg im Kreise Oppeln tödlich mit seinem Motorrad. Seine Beerdigung fand in Langendorf bei Neisse, der Heimat des Lehrers Franke unter reger Anteilnahme der Bevölkerung statt. Auch viele Einwohner von Langendorf, Krs. Gleiwitz, dem Wirkungsorte des Verunglückten, beteiligten sich an seiner Beerdigung. An die Stelle des Lehrers Franke kam Othmar Vogl aus

Panorama Głucholaz, w tle panorama Bodzanowa

ROK SZKOLNY 1936

1 kwietnia 1936 roku przyjęto do szkoły 64 nowych uczniów, a mianowicie 33 chłopców i 31 dziewcząt. 30 września 1936 roku nauczyciel Georg Schimainski został przeniesiony do Bytomia. Na jego miejsce przyszedł nauczyciel Georg Klein. Urodził się on 13 lipca 1904 roku w Raciborzu, gdzie też uczęszczał do seminarium [nauczycielskiego]. Został przeniesiony do Wielowsi z Sierot. Z końcem roku szkolnego szkołę wielowiejską opuściło 36 [!] dzieci, a mianowicie 20 chłopców i 17 dziewcząt.

ROK SZKOLNY 1937

12 kwietnia 1937 roku przyjęto do szkoły wielowiejskiej 52 nowych uczniów, a mianowicie 27 chłopców i 25 dziewcząt.

11 października tegoż roku nauczyciel Alois Franke uległ śmiertelnemu wypadkowi na swoim motorze koło Walidróg⁴²⁷ w pow. Opole. Jego pogrzeb odbył się w rodzinnym mieście nauczyciela Frankego, w Bodzanowie koło Nysy, przy licznych udziałach ludności. Także wielu mieszkańców Wielowsi, pow. Gliwice, miejsca działalności ofiary wypadku, udało się na jego pogrzeb. Na miejsce nauczyciela Frankego przyszedł Othmar Vogl z

Schuljahr 1936.

Am 1. April 1936 wurden 64 Schülerkinder in die Schule aufgenommen und zwar 33 Knaben und 31 Mädchen. Am 30. September 1936 wurde Lehrer Georg Schirnainski nach Beuthen versetzt. An seine Stelle kam Lehrer Georg Klein. Er wurde am 13. Juli 1904 in Ratibor geboren. Lehrer Klein besuchte das Primar in Ratibor. Er wurde nach Schönrode nach Langendorf versetzt. Am Ende des Schuljahres wurden aus der Langendorfer Schule 36 Kinder entlassen, und zwar 20 Knaben und 17 Mädchen.

Schuljahr 1937.

Am 12. April 1937 wurden 52 Schülerkinder der Schule Langendorf zugeführt und zwar 27 Knaben und 25 Mädchen. Am 11. Oktober d. J. wurde glückliche Lehrer Alois Franke bei Schulerburg im Kreis Oppeln tödlich mit seinem Motorrad. Beim Überdrehen fand in Langendorf bei Risse, der Heimer des Lehrers Franke unter großer Anteilnahme der Bevölkerung statt. Auf viele Hinterfragen von Langendorf, Rob. Gleiwitz, dem Mir. Bürgermeister des Unverglückten, betriebl. tätig an seiner Beerdigung. An die Stelle des Lehrers Franke kam Oskar Vogl aus

Krems- Wachau in der Opmark. Am 1.2.1937
übernahm Lehrer Leopold Konrad eine
Lehrerstelle in Langendorf. Zu ihm an die
Halle des auf Ratibor versetzten Lehrers
Fritz Berndt. Am 1.1.1938 wurde
den 48 Kindern auslassen und zwar 29
Knaben und 19 Mädchen.

Schuljahr 1938.

Am 1. April 1938 wurden 52 Pfortschüler
in die hiesige Pforte aufgenommen und
zwar 22 Knaben und 30 Mädchen. Am 1. April
1938 kam die Lehrerin Hildegard Schorowski
von Burgfels an die Pforte Langendorf. Die
nach der neu errichteten Lehrerstelle
an der Pforte Langendorf ein. Am 1. September
1938 gab Lehrer Wilhelm Vogl die Lehr-
stelle in Langendorf auf und begab sich
nach seiner Heimat, der Opmark, zurück.
Am 1. 11. 1938 erhielt der Lehrer Kurt
Hermann aus Konstanz eine Lehrstelle
an der Pforte Langendorf. Im Dezember
1938 wurde der Herr Pfortschüler Schmickalla
grüßend. Seine Stelle übernahm Herr
Pfortschüler Dr. Schwieder aus Rosenberg.
Am Ende des Pfortschuljahres wurden 42 Kinder
aus der Pforte auslassen und zwar 17
Knaben und 25 Mädchen. - Im März 1938
wurde die Opmark zum Mittelstand ge-
hört. 6 1/2 Millionen Deutsche sind im
Krieg.

Krems-Wachau in der Ostmark. Am 1.2.1937 übernahm Lehrer Leonhard Konnack eine Lehrerstelle in Langendorf. Er kam an die Stelle des nach Ratibor versetzten Lehrers Erich Berndt. Am Schlusse des Schuljahres wurden 48 Kinder entlassen und zwar 29 Knaben und 19 Mädchen.

SCHULJAHR 1938.

Am 1. April 1938 wurden 52 Schulneulinge in die hiesige Schule aufgenommen und zwar 22 Knaben und 30 Mädchen. Am 1. April 1938 kam die Lehrerin Hildegard Sborowski von Burgfels an die Schule Langendorf. Sie nahm die neu errichtete Lehrerstelle an der Schule Langendorf ein. Am 1. September 1938 gab Lehrer Dithmar Vogl die Lehrerstelle in Langendorf auf und begab sich nach seiner Heimat, der Ostmark, zurück.

Am 1.11.1938 erhielt der Lehrer Kurt Hermann aus Konstadt eine Lehrerstelle an der Schule Langendorf. Im Dezember 1938 wurde der Herr Schulrat Schmikalla pensioniert. Seine Stelle übernahm Herr Schulrat Dr. Schwieder aus Rosenberg.

Am Ende des Schuljahres wurden 42 Kinder aus der Schule entlassen und zwar 17 Knaben und 25 Mädchen. – Im März 1938 kehrte die Ostmark zum Mutterlande zurück. 6 1/2 Million Deutsche kehrten ins Reichheim.

Niemcy i Austria, od anszlusu
w 1938 roku zwana Ostmark

Krems-Wachau⁴²⁸ w Ostmark⁴²⁹. 1 lutego 1937 roku nauczyciel Leonhard Konnack objął stanowisko nauczycielskie w Wielowsi. Przybył tu na miejsce nauczyciela Ericha Berndta, przeniesionego do Raciborza. Na koniec roku szkolnego opuściło szkołę 48 dzieci, a mianowicie 29 chłopców i 19 dziewcząt.

ROK SZKOLNY 1938

1 kwietnia 1938 roku do tutejszej szkoły przyjęto 52 nowych uczniów: 22 chłopców i 30 dziewcząt. 1 kwietnia 1938 roku nauczycielka Hildegard Sborowski przysłała do szkoły wielowiejskiej z Błażejowic⁴³⁰. 1 września 1938 roku nauczyciel Dithmar [!] Vogl zrezygnował ze stanowiska nauczycielskiego w Wielowsi i powrócił do swojej ojczyzny, Ostmark.

1 listopada 1938 roku nauczyciel Kurt Hermann z Wołczyna⁴³¹ otrzymał stanowisko nauczycielskie w szkole wielowiejskiej. W grudniu 1938 roku radca szkolny pan Schmikalla przeszedł na emeryturę. Jego stanowisko objął radca szkolny pan dr Schwieder z Olesna.

Z końcem roku szkolnego szkołę opuściło 42 dzieci, a mianowicie 17 chłopców i 25 dziewcząt. – W marcu 1938 roku Ostmark powrócił do macierzy, a 6,5 miliona Niemców wróciło do Rzeszy.

SCHULJAHR 1939.

Am 12. April 1939 wurden 54 Kinder in die Schule Langendorf aufgenommen und zwar 22 Knaben und 32 Mädchen. Am 2. Februar d.J. veranstaltete die Schule einen Elternabend. Die Lehrkräfte hielten mit den einzelnen Klassen Lehrproben ab. Auch Filvorführungen wurden geboten. Der Elternabend war gut besucht.

Am 2. März 1939 legte die Lehrerin Hildegard Sborowski die II. Prüfung ab und bestand sie mit gut. Am 1. Mai 1939 schied Frl. Sborowski infolge Verheiratung aus dem Amte aus. An ihre Stelle kam Frl. Maria Lassonczyk.

Personalien: Frl. Maria Lassonczyk wurde am 15. Februar 1902 in Zelenze, Krs. Kattowitz, geboren. Sie besuchte das Staatliche Lehrerinnenseminar in Beuthen O/S. Ihre I. Lehrprüfung bestand sie am 7. März 1922 in Beuthen. Die II. Lehrprüfung legte Frl. Lassonczyk im Juni 1927 in Zalenze, Krs. Kattowitz, ab. Am 1. Juli 1939 erhielt sie ihre Versetzung nach Langendorf.

Vom August 1939 an war Langendorf stark mit Militär belegt. Die Lage spitzte sich zu. Am 1. September 1939 begann der Krieg. Im August zogen

Wieluń po bombardowaniu 1 września 1939 roku

ROK SZKOLNY 1939

12 kwietnia 1939 roku do szkoły wielowiejskiej przyjęto 54 dzieci, a mianowicie 22 chłopców i 32 dziewczęta. 2 lutego tego roku szkoła zorganizowała wieczór rodzicielski. Nauczyciele przeprowadzili z poszczególnymi klasami nauczanie próbne. Odbyły się również pokazy filmów. Frekwencja na wieczorze rodzicielskim była dobra.

2 marca 1939 roku nauczycielka Hildegard Sborowski przystąpiła do drugiego egzaminu i zdała go z oceną dobrą. 1 maja 1939 roku panna Sborowski zrezygnowała z pracy, ponieważ wyszła za mąż. Na jej miejsce przysłała panna Maria Lassonczyk.

Dane osobowe: Panna Maria Lassonczyk urodziła się 15 lutego 1902 roku w Załężu⁴³², pow. Katowice. Uczęszczała do Państwowego Seminarium dla Nauczycielek w Bytomiu, Górny Śląsk. Swoją pierwszy egzamin nauczycielski zdała 7 marca 1922 roku w Bytomiu. Drugi egzamin nauczycielski złożyła panna Lassonczyk w czerwcu 1927 roku w Załężu, pow. Katowice, a od 1 lipca 1939 roku otrzymała zastępstwo w Wielowsi.

Od sierpnia 1939 roku w Wielowsi stacjonowało dużo wojska. Sytuacja zaostrzyła się. 1 września 1939 roku rozpoczęła się wojna. W sierpniu

Schuljahr 1939.

Am 12. April 1939 wurden 54 Kinder
in die Schule Langendorf aufgenommen
und zwar 22 Knaben und 32 Mädchen.

Am 2. Februar d. J. veranstaltete die
Schule einen Elternabend. Die Lehr-
kräfte hielten mit den einzelnen
Klassen Leseproben ab. Auf fleißigste
Hörerschaft wurde geboten. Der Eltern-
abend war gut besucht.

Am 2. März 1939 legte die Lehrerin
Gildsgard Sborowski die II. Prüfung ab und
bestand sie mit gut. Am 1. Mai 1939
schied fol. Sborowski infolge Verheiratung
mit dem Amt aus. An ihrer Stelle kam
fol. Maria Lasonczyk.

Personalien: fol. Maria Lasonczyk währ-
te am 15. Februar 1902 in Kalenre,
Kob. Kattowitz, geboren. Sie besuchte
das hiesige Lehrerseminar in
Beuthen. S. Ihre I. Lehrprüfung be-
stand sie am 7. März 1922 in Beuthen.
Die II. Lehrprüfung legte fol. Lasonczyk
im Juni 1927 in Kalenre, Kob. Kattowitz,
ab. Am 1. Juli 1939 versetzt sie ihre
Veretzung nach Langendorf.

Vom August 1939 an war Langendorf
stark mit Militär belegt. Die Lage
spitzte sich zu. Am 1. September 1939
begann der Krieg. Im August gingen

starke Missernte teilte Tag und Nacht über
Langendorf. Die Landbevölkerung brauchte schon
große Anstrengungen ausgehen und bewir-
ken sie nicht besser. Da unser Gemeindevor-
stand der Gemeinde lag, versuchte er unter der
Verwaltung einer eingetragenen Verwaltung.
Infolge der fliegenden Fäden der Dörfer.
Kinder einige Tage schulfrei. Bei den
ersten Erfolgen gegen Polen löste sich
die Verwaltung. Es versuchte große Lage in
Verwaltung über die ersten Dörfer.

Am 16. Juli 1939 kam Lehrer Dr. Roman
Kammersdorf aus Düsseldorf an die Dörfer
Langendorf und zwar für den am 14. 4. 39
aus dem Amt geschiedenen Lehrer Kurt
Hermann. Am 25. August 1939 wurde
Lehrer Georg Klein zur Missernte ein-
berufen. - Ende Februar 1939 erfolgte der
erste Kennzeichnungsbesuch des Lehrers
Konnack. - Am Ende des Schuljahres waren
den 47 Kindern aus der Dörfer Langendorf
verlassen und zwar 25 Buben und
22 Mädchen.

Schuljahr 1940.

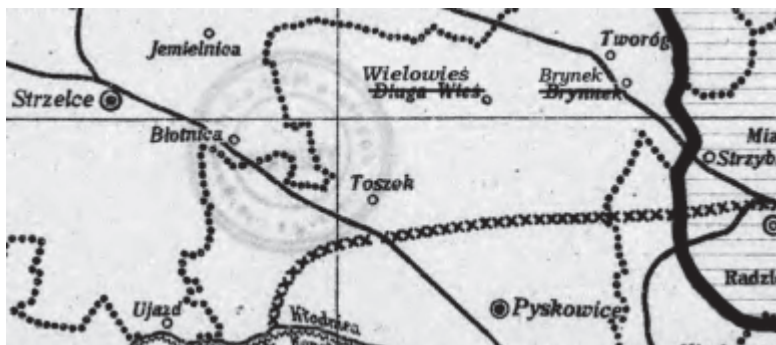
Am 5. März 1940 wurde Herr Rüdiger
Lersch als Offizier zur Missernte ein-
berufen. Er kam nach Leobsdorf als
Ausbildungsbeauftragter. Gegen Ende des
Jahres kehrte er, von der Regierung
u. K. gestellt, an die Dörfer Langendorf

starke Wehrmachtsteile Tag und Nacht durch Langendorf. Die Bevölkerung brachte ihnen große Anteilnahme entgegen und bewirtete sie aufs beste. Da unser Heimatdorf nahe der Grenze lag, herrschte unter den Dorfleuten eine ungeheure Spannung. Infolge der Fliegergefahr hatten die Schulkinder einige Tage schulfrei. Nach den ersten Erfolgen gegen Polen löste sich die Spannung. Es herrschte große Begeisterung über die ersten Siege.

Am 16. Juli 1939 kam Lehrer Dr. Roman Kammersdorf aus Düsseldorf an die Schule Langendorf und zwar für den am 14.4.39 aus dem Amte geschiedenen Lehrer Kurt Hermann. Am 25. August 1939 wurde Lehrer Georg Klein zur Wehrmacht einberufen. – Ende Februar 1939 erfolgte der erste Nervenzusammenbruch des Lehrers Konnack. – Am Ende des Schuljahres wurden 47 Kinder aus der Schule Langendorf entlassen und zwar 25 Knaben und 22 Mädchen.

SCHULJAHR 1940.

Am 5. März 1940 wurde Herr Rektor Lerch als Offizier zur Wehrmacht einberufen. Er kam nach Leobschütz als Ausbildungsoffizier. Gegen Ende des Jahres kehrte er, von der Regierung U. K. gestellt, an die Schule Langendorf

Granica Polski na Górnym Śląsku według postanowienia Rady Najwyższej
(przebiegająca tuż za Tworogiem i Brynkiem)

przez Wielowieś w dzień i w noc maszerowały liczne oddziały Wehrmacht⁴³³. Ludność okazywała im wielką sympatię i gościła je, jak tylko mogła. Ponieważ nasza wieś leży blisko granicy, wśród mieszkańców panowało ogromne napięcie. W związku z niebezpieczeństwem nalotów dzieci w wieku szkolnym miały kilka dni wolnych od zajęć. Po pierwszych sukcesach przeciwko Polsce napięcie opadło. Panował wielki entuzjazm z powodu pierwszych zwycięstw.⁴³⁴

16 lipca 1939 roku nauczyciel dr Roman Kammersdorf z Düsseldorfu⁴³⁵ przyszedł do szkoły wielowiejskiej, zajmując miejsce Kurta Hermanna, który odszedł z pracy 14 kwietnia [19]39 roku. 25 sierpnia 1939 roku do Wehrmachtu został powołany nauczyciel Georg Klein. – Pod koniec lutego 1939 roku nastąpiło pierwsze nerwowe załamanie nauczyciela Konnacka. – Na koniec roku szkolnego szkołę wielowiejską opuściło 47 dzieci, a mianowicie 25 chłopców i 22 dziewczęta.

ROK SZKOLNY 1940

5 marca 1940 rektor pan Lerch został jako oficer powołany do Wehrmachtu. Dostał się do Głubczyc jako oficer szkoleniowy. Pod koniec tego roku wrócił do szkoły wielowiejskiej, uznany przez rejencję za niezbędnego⁴³⁶.

zurück. Rektor Lerch war in Leobschütz zum Oberleutnant befördert worden.

Am 1.10.1940 kam Frl. Merkel als Anwärtlerin für den H. W. Unterricht an die Schule Langendorf. –

Am 1. April 1940 wurden 50 Kinder in die Schule Langendorf aufgenommen und zwar 24 Knaben und 26 Mädchen. Entlassen wurden am Ende des Schuljahres 45 Kinder, und zwar 20 Knaben und 25 Mädchen. – Mitte 1940 erfolgte der 2. Nervenzusammenbruch des Lehrers Konnack. Er wurde in die Anstalt Tost gebracht. Am 1.12.1940 erfolgte seine Pensionierung. – Während der Einberufungszeit des Herrn Rektors Lerch lag die Leitung der Schule Langendorf in den Händen des Lehrers Pillep. – Am 12.I.1941 wurde Lehrer Dr. Kammersdorf zur Wehrmacht einberufen. – Von September 1940 bis Mai 1941 hatte Langendorf Einquartierung.

SCHULJAHR 1941.

Am 21.8.1941 wurden 57 Kinder in die Schule Langendorf aufgenommen. Unter ihnen waren 29 Knaben und 28 Mädchen. – Am 22. 9.1941 starb Herr Schulrat Dr. Schwieder den Heldentod im

Zakład psychiatryczny w Toszku

Rektor Lerch awansował w Głubczycach do stopnia porucznika.

1 października 1940 roku panna Merkel przybyła do szkoły wielowiejskiej jako kandydatka na prowadzenie lekcji z gospodarstwa domowego. –

1 kwietnia 1940 roku przyjęto do szkoły wielowiejskiej 50 dzieci, a mianowicie 24 chłopców i 26 dziewcząt. Z końcem roku [szkolnego] opuściło szkołę 45 dzieci, a mianowicie 20 chłopców i 25 dziewcząt. – W połowie 1940 roku nastąpiło drugie załamanie nerwowe nauczyciela Konnacka. Zawieziono go do zakładu w Toszku. 1 grudnia 1940 roku przeszedł on na emeryturę. – W czasie powołania [do wojska] rektora pana Lercha szkołą wielowiejską kierował nauczyciel Pillep. – 12 stycznia 1941 roku do Wehrmachtu został powołany nauczyciel dr Kammersdorf. – Od września 1940 roku do maja 1941 roku w Wielowsi kwatrowało wojsko.

ROK SZKOLNY 1941

21 sierpnia 1941 roku do szkoły wielowiejskiej przyjęto 57 dzieci. Wśród nich było 29 chłopców i 28 dziewcząt. – 22 września 1941 roku radca szkolny pan dr Schwieder zginął śmiercią bohaterską na

zurück. Rektor Lerch war in Leobschütz
zum Oberlehreramt befördert worden.
Am 1. 10. 1940 kam Fab. Merkel als Au-
ßenlehrer für den H. W. Unterricht an
die Pfschule Langendorf. —
Am 1. April 1940 wurden 50 Kinder in
die Pfschule Langendorf aufgenommen
und zwar 24 Buben und 26 Mädchen.
Zusammen wurden am Ende des Pfschul-
jahres 45 Kinder, und zwar 20 Buben
und 25 Mädchen. — Mitte 1940 erfolgte
den 2. Märzzusammenrücken des
Lehrers Konrack. Er wurde in die
Auskult. Post gebracht. Am 1. 12. 1940 er-
folgte seine Pensionierung. — Während
der Finkensführungszeit des Herrn Rektor
Lersch lag die Leitung der Pfschule Langendorf
in den Händen des Lehrers Piller. —
Am 12. 7. 1941 wurde Lehrer Dr. Kammer-
dorf zur Hofmeister ernannt. —
Von September 1940 bis Mai 1941 hatte
Langendorf Fingantierung.

Schuljahr 1941.

Am 21. 8. 1941 wurden 57 Kinder in
die Pfschule Langendorf aufgenommen.
Unter ihnen waren 29 Buben und
28 Mädchen. — Am 22. 9. 1941 starb Herr
Pfschulr. Dr. Schwieder den Goldenen Tod im

Oftem. die Leserschaft betraute fast
das Hinscheiden des gerechten Mannes.
Am 28. 10. 41 starb die Leserin Anna
Preusschaff. Ihre Leerdigung fand am
31. 10. 41 statt. Der Herr Leerdigung
an dem Leerdigung zeigte die Leerdigung
ihre tiefes Mitgefühl. - Am 31. 10. 41 starb
Herr Wilhelm Babiok, der der Leerdigung
bezirk III an Leerdigung bewirkt wurde.
Der Leerdigung, der der Leerdigung
wurde.

Von Hofsolger, Herr Adolf Hollmann
der Hindenburg, Leerdigung der Leerdigung
an Leerdigung bewirkt. Am 1. Oktober 1941
starb Leserin Margarete der Gadulla hütte
nach Langerdorf. - Am 28. 5. 1941 starb
Leerdigung der Leerdigung März 1941
Leserin Pillep von der Leerdigung Langerdorf
an 3 Tagen der Leerdigung in Burgfeld und
zusammen mit 15 Kindern in der Leerdigung.

An der Leerdigung Langerdorf Leerdigung.
An in dieser Zeit Herr Adolf Lerch,
Leserin Pillep mit 12 Kindern und Leserin
Margarete. - Die Leerdigung Langerdorf zählte
im Laufe der Leerdigung 1941/42 384 Kinder
die Kl. Ia zählte 34 Kinder, die Kl. Ib 34 Kinder
die Kl. II 55 Kinder, die Kl. III 49 Kinder,
die Kl. IV 50 Kinder, die Kl. V 55 Kinder,
die Kl. VI 53 Kinder und die Kl. VII 54 Kinder.

Am 22. Juni 1941 erfolgte der Leerdigung
nach der Leerdigung der Leerdigung. In
der Leerdigung vom 22. Juni bis 29. Juni

Osten. Die Lehrerschaft bedauerte sehr das Hinscheiden des gerechten Vorgesetzten.

Am 28.10.41 starb die Lehrerin Emma Preuschoff. Ihre Beerdigung fand am 31.10.41 statt. Durch starke Teilnahme an dem Begräbnis zeigte die Bevölkerung ihr tiefes Mitgefühl. – Am 31.10.41 schied Herr Schulrat Babioch, der den Aufsichtsbezirk III vertretungsweise verwaltet hatte, aus dem Dienst aus. Sein Nachfolger, Herr Rektor Hollmann aus Hindenburg, übernahm den Dienst vertretungsweise. Am 1. Oktober 1941 kam Lehrer Negroer aus Godullahütte nach Langendorf. – Vom 28.5.1941 bis Ende des Monats März 1941 unterrichtete Lehrer Pillep von der Schule Langendorf an 3 Tagen der Woche in Burgfels und zwar mit 15 Stunden in der Woche. An der Schule Langendorf unterrichteten in dieser Zeit Herr Rektor Lerch, Lehrer Pillep mit 12 Stunden und Lehrer Negroer. – Die Schule Langendorf zählte im Laufe des Schuljahres 1941/42 384 Kinder:

die Kl. Ia zählte 34 Kinder, die Kl. Ib 34 Kinder, die Kl. II 55 Kinder, die Kl. III 49 Kinder, die Kl. IV 50 Kinder, die Kl. V 55 Kinder, die Kl. VI. 53 Kinder und die Kl. VII 54 Kinder.

Am 22. Juni 1941 erfolgte der Vormarsch gegen den Bolschewismus. In der Woche vom 22. Juni bis 29. Juni

Żołnierze niemieccy przekraczają
granicę radziecką,
16 czerwca 1941 roku

Wschodzie. Grono nauczycielskie bardzo żałowało odejścia prawego przełożonego.

28 października [19]41 roku zmarła nauczycielka Emma Preuschoff. Jej pogrzeb odbył się 31 października [19]41 roku. Liczny udział w pogrzebie był wyrazem głębokiego współczucia ludności. – 31 października [19]41 roku radca szkolny pan Babioch, który zastępczo zarządzał okręgiem nadzoru III, odszedł ze służby. Jego następcą, pan rektor Hollman z Zabrze, zastępczo objął urząd. 1 października 1941 roku do Wielowśi przyszedł nauczyciel Negroer z Goduli⁴³⁷. – Od 28 maja 1941[!] roku do końca marca 1941 roku nauczyciel Pillep ze szkoły wielowiejskiej uczył przez trzy dni w tygodniu w Błazejowicach, co dawało piętnaście godzin w tygodniu. W szkole wielowiejskiej uczyli w tym czasie rektor pan Lerch, nauczyciel Pillep po dwanaście godzin i nauczyciel Negroer. – Szkoła wielowiejska w roku szkolnym 1941/[19]42 miała 384 dzieci: Kl[asa] Ia liczyła 34 dzieci, kl[asa] Ib – 34 dzieci, kl[asa] II – 55 dzieci, kl[asa] III – 49 dzieci, kl[asa] IV – 50 dzieci, kl[asa] V – 55 dzieci, kl[asa] VI – 53 dzieci i kl[asa] VII – 54 dzieci.

22 czerwca 1941 roku została podjęta ofensywa przeciwko bolszewizmowi⁴³⁸. W tygodniu od 22 czerwca do 29 czerwca

erfolgte 2x Fliegeralarm. Die Kinder begeben sich in die Luftschutzkeller. – Am 16. März verschied plötzlich und unerwartet der langjährige Leiter unserer Schule, der Herr Rektor Lerch. Seine Beerdigung war am 20. März. Sie erfolgte unter starker Anteilnahme der Bevölkerung. Auch die Wehrmacht hatte eine Abordnung entsandt. Das ganze Dorf und mit ihm besonders die Lehrerschaft der Schule Langendorf bedauert tief den Tod des allzufrüh verschiedenen Herrn Rektors Lerch. –

Am 21. März 1941 wurden 26 Kinder aus der Schule Langendorf entlassen, und zwar 11 Knaben und 15 Mädchen. Mithin zählt die Schule Langendorf nach der Schulentlassung 358 Kinder. –

Ab 1. April 1941 übernahm Rektor Harder aus Neu-Münster, Regierungsbezirk Schleswig, den Schulaufsichtsbezirk Gleiwitz III.

Pismo ogólne o zakazie stosowania pisma
gotyckiego

miały miejsce dwa alarmy przeciwlotnicze. Dzieci udały się do schronu przeciwlotniczego. – 16 marca zmarł nagle i niespodziewanie długoletni kierownik naszej szkoły, pan rektor Lerch. Jego pogrzeb odbył się 20 marca. Ludność wzięła w nim bardzo liczny udział. Również Wehrmacht wysłał delegację. Cała wieś, a z nią szczególnie grono nauczycielskie szkoły wielowiejskiej, głęboko ubolewała z powodu śmierci rektora pana Lercha, który odszedł przedwcześnie.

21 marca 1941 roku opuściło szkołę wielowiejską 26 dzieci, a mianowicie 11 chłopców i 15 dziewcząt. A więc szkoła wielowiejska po zakończeniu roku szkolnego ma 358 dzieci. –

1 kwietnia 1941 roku rektor Harder z Neumünster⁴³⁹, region Szlezwik, przejął okręg nadzoru szkolnego Gliwice III.

erfolgte 2x flüchtungen. Die Kinder be-
gaben sich in die Lüftschützställe. —

Am 16. März wurde plötzlich und un-
erwartet der langjährige Leiter an-
sehnlicher, der Herr Rudolf Lerch.
Seine Lebendigkeit war am 20. März.

Die erfolgte unter seiner Aufsicht
der Lebendigkeit. Auf die Aufsicht
sollte eine Abordnung ausfallen. Das
ganze Dorf und mit ihm besonders
die Lebenskraft der Pöhl Langerdorf
bedeutet hier den Tod der alljährlich an-
sehenden Herr Rudolf Lerch. —

Am 21. März 1941 wurden 26 Kinder aus
der Pöhl Langerdorf entlassen, und
zwar 11 Knaben und 15 Mädchen. Mit-
hin zählt die Pöhl Langerdorf nun
der Pöhlentlassung 358 Kinder. —

Ab 1. April 1941 übernahm Herr Roder
aus Neu-Münster, Regierungsbereich
Schleswig, die Pöhlentlassung
Gleiwitz III.

PRZYPISY

¹ W folderze opracowanym na podstawie wystawy przygotowanej przez nauczycieli i uczniów Gimnazjum im. Jana Pawła II w Wielowsi z okazji obchodów 700-lecia Wielowsi, *Wielowieś. 1305–2005. 700 lat* (na stronie tytułowej *Życie mieszkańców Wielowsi w latach 1305–2005*), *Wielowieś 2005* (dalej jako *Wielowieś 1305–2005*), podaje się datę założenia *Schul und Gemeinde Chronik der Parochie Langendorf* (dalej jako *Kronika*): 1 czerwca 1808 roku (s. 14). Za taką datą wydaje się przemawiać zapis w samej *Kronice*: „Angelegt resp. angefertigt vom Schullehrer Anton Zimmermann im Monat Juny [tu data]”. Wpisaną datę można wprawdzie odczytać jako rok 1808, ale nie można jej przyjąć ze względu na dalsze zapisy w *Kronice*. Anton Zimmermann przybył do Wielowsi w 1836 roku, gdy nauczycielem był Thomas Poplutz, który swoje obowiązki pełnił w okresie 1816–1839. Jednym z jego kolejnych nauczycieli pomocniczych był Zimmermann, który po jego śmierci objął urząd nauczyciela i sprawował go do przejścia na emeryturę w 1886 roku. Za realną, również uzasadnioną samym jej zapisem datę założenia przez niego *Kroniki*, należy zatem przyjąć rok 1868.

² System szkolny to struktura instytucji obejmujących wszystkie poziomy edukacji (od edukacji szkolnej po edukację uniwersytecką), w ramach której państwa stwarzają możliwości dostępu do zawodów i karier oraz decydują, jakie osiągnięcia są uznawane za odpowiednie, by pobierający naukę mogli osiągać kolejne etapy edukacji. System szkolny jest częścią systemu edukacji czy programu nauczania i często jest z nim błędnie utożsamiany. Por. hasło *Schulsystem* w Wikipedia Lexikon.

³ Langendorf, Wielowieś, Marktflecken, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (*Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien...* verfaßt von J. G. Knie, durchgesehen von J. M. L. Melcher, Breslau 1830 – dalej jako Knie 1830; drugie wydanie w 1845 – dalej jako Knie 1845). Obecnie Wielowieś, gmina wiejska w pow. Gliwice, siedziba gm. Wielowieś.

⁴ Zgodnie z zapisem w *Kronice* Joseph Kudlek był proboszczem w Wielowsi przez ponad 50 lat, czyli od lat 70. XVIII wieku do 1830 roku. Niestety, wiadomości o nim są bardzo skromne. W folderze *Wielowieś 1305–2005* znajduje się jedynie wzmianka o nim przytoczona za *Kroniką* (*Wielowieś 1305–2005*, s. 25). W pracy Andrzeja Zielonki, *O pokoleniach dla pokoleń. Historia naszej ziemi*, Warszawa 2014 (dalej jako Zielonka, *O pokoleniach*) w ogóle się o nim nie wspomina w wykazie proboszczów wielowiejskich. Najwięcej informacji zawiera praca Piotra Miki, *Gmina Wielowieś. Historia i rozważania*, Wielowieś 2021 (pdf przygotowywany do druku). Ksiądz Joseph Kudlek zapoczątkował wielowiejską *Księgę chrztów* (t. 1809–1828) i jest autorem licznych wpisów dotyczących chrztów wielowiejskich parafian. Ostatni wpis pochodzi z 15 maja 1828 roku (s. 182–186). W przyp. 29 (s. 192) znajduje

je się jednak informacja niezgodna z danymi podanymi w *Kronice*: „W[edłu]g sporządzonego ręką ks. M. Gruszki katalogu księży sprawujących posługę duszpasterską w parafii Wielowieś wynika, że proboszczem dokonującym wpisu dotyczącego zmarłej Karoliny był ks. Józef Kudlek, duszpasterz w latach 1809–1828”.

⁵ W *Kronice* „von Schrottholz gebautes Häuschen” – *Schrottholz* to drewno z grubsza ociosane siekierą, którego przez wieki używano do budowy kościołów i domów, zwłaszcza na Śląsku i w Górnych Łużycach. Belki budowlane o prostokątnym przekroju przygotowywano głównie z pni sosnowych, rzadziej cisowych, które obrabiano za pomocą szerokiego topora o ostrzu umieszczonym prostopadle do drzewca (ciesak, ciosła, cieślica, cioska). Już trzy–cztery lata przed planowaną wycinką wybranych drzew spiralnie usuwano korę na pewnym odcinku pod ich koroną, co w kolejnych latach skutkowało wzrostem zawartości żywicy w pniu. Ta zwiększona zawartość żywicy zapewniała naturalną ochronę przed szkodnikami i czynnikami atmosferycznymi drewna użytego do budowy. Ściany drewnianych kościołów wzniesionych z tak przygotowanych belek często obijano gontem lub deską elewacyjną. Por. hasło *Schrottholz* w Wikipedii.

⁶ Występujące w *Kronice* wielkości miar będą w przekładzie przytaczane na podstawie strony internetowej <https://preussische-masse.de/>, dalej jako *preussische-masse.de*, uwzględniając przyjęty tam czasowy podział obowiązywania jednostek miar w Prowincji Śląskiej przed 1816 rokiem i po 1869 roku. Wcześniejszą ważną datą dla całego Śląska i hrabstwa kłodzkiego był rok 1751, w którym Fryderyk II, król Prus, wydał edykt wprowadzający na tych terenach jednolity łokieć.

Poszczególne jednostki miar długości, powierzchni, objętości itd. podaje się z tego okresu według rachunków autorstwa Carla L.W. Adelfelda (*Die Maße und Gewichte der deutschen Zoll-Vereins-Staaten und vieler anderer Länder und Handelsplätze in ihren gegenseitigen Verhältnissen*. Nach den neuesten amtlichen und anderen zuverlässigen Angaben berechnet von C. L. W. Adelfeld, Stuttgart und Tübingen 1838). Innym przydatnym źródłem jednostek miar jest *Vollständiges Handbuch der Münzen, Maße und Gewichte aller Länder der Erde [...]* Von D. Friedr. Alb. Riemann, Quedlinburg und Leipzig 1830 – dalej jako *Vollständiges*.

Użyty w *Kronice* zwrot „10 Scheffel Aussaat Bresl.Mß.” odnosi się do dawnej jednostki objętości i pochodnej od niej jednostki powierzchni ziemi, jaką można było obsiać, mając 1 *Scheffel* (pol. *szefel*) zboża. *Breslauer Scheffel* po 1751 roku, a przed 1816 rokiem wynosił 74,87 litra. Polskim odpowiednikiem tego terminu jest korzec – dawna jednostka objętości, stosowana dla ciał sypkich (tzw. miara nasypna), używana od średniowiecza do drugiej połowy XIX wieku. Korzec dzielił się na 4 ćwiertnie, 16 lub 12 korczyków i 32 lub 24 miary. 30 korców (czasem 60) tworzyło łaszt. Korzec wrocławski liczył 74,1 litra. W zaborze pruskim korzec nie był używany. Por. hasła *Scheffel*, *Szefel*, *Korzec* w Wikipedii.

Na pytanie, jaką powierzchnię ziemi można było obsiać, mając 10 korców ziarna, nie tak łatwo odpowiedzieć. Jednostka powierzchni ziemi, jaką można obsiać, mając 1 korzec zboża, znacznie różniła się regionalnie. Na przykład w hrabstwie Lippe jednostka ta wynosiła 1717 m² albo 2/3 morgi, w Hamburgu 4204,7 m², w księstwie Osnabrück 1179 m². Zawsze przy tym chodzi o powierzchnię ziemi, jaką można obsiać, mając 1 korzec zboża. Różnice te wynikają po części z regionalnie różnej wielkości jednostki objętości, a po części z odmiennej żyzności gleby.

⁷ Breslauer od Breslau, Hauptstadt der Provinz Schlesien (Knie 1830). Obecnie Wrocław, miasto, siedziba władz woj. dolnośląskiego i pow. wrocławskiego.

⁸ *Baumschule* – szkółka drzewek to termin używany na określenie obszarów, na których komercyjnie uprawia się drzewa, krzewy, róże (drzewa ozdobne), drzewa owocowe i rośliny

ny leśne. W szkółce sadzi się (niem. termin techniczny *aufschulen*, który w tym kontekście znaczy „zapaść korzenie, ukorzenie”) w odpowiednio przygotowanej ziemi albo w pojemnikach sadzonki roślin, krzewów, drzew itp., żeby się przyjęły, ukorzeniły i urosły do danej wielkości, by następnie można je było wysłać do odsprzedawców (np. centrów ogrodniczych czy sprzedawców choinek) lub użytkowników końcowych, np. ogrodników, sadowników, plantatorów winorośli i rolników leśnych („szkółki leśne”). Por. hasło *Baum-schule* w Wikipedii.

⁹ Nauczyciele pomocniczy – w przeciwieństwie do zwykłych nauczycieli w placówce oświatowej – są to nauczyciele zatrudniani na podstawie umowy tylko na określone godziny. W szkołach średnich także ci nauczyciele etatowi nazywani są naukowymi nauczycielami pomocniczymi, którzy są przyjmowani jedynie w zamian za wynagrodzenie albo na podstawie umowy zlecenia w celu zaradzenia doraźnej potrzeby (z racji konieczności podziału przepełnionych klas itp.). W niektórych placówkach przewiduje się stałe (budżetowe) stanowiska nauczycieli pomocniczych w celu zaoszczędzenia na wynagrodzeniu lub umożliwienia poddania dłuższej próbie kandydatów na urząd nauczycielski przed ich stałym zatrudnieniem. W szkołach ludowych nauczycielami pomocniczymi zwykle nazywa się młodszych, odwoływalnych nauczycieli do czasu zdania przez nich ostatecznego egzaminu nauczycielskiego czy osiągnięcia odpowiedniego stażu pracy. Dawniejsze nazwy na określenie nauczycieli pomocniczych to adiuwanci (szkoły ludowe, Śląsk) oraz adiunkci (szkoły wyższe, Skandynawia). Por. hasło *Hilfslehrer* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 9, Leipzig 1907, s. 333 (dostępny też online na portalu zeno.org).

¹⁰ Od czasów reformacji uznawano w Niemczech za ideał i stopniowo oczywisty warunek, że każdy podwładny albo obywatel ma obowiązek posyłać swoje dzieci do szkoły. Można to było jednak zacząć traktować poważnie dopiero wtedy, gdy w większości miejscowości w Niemczech wystarczająca liczba szkół umożliwiła wszystkim uczęszczanie do szkoły. Dlatego od XVII wieku, a jeszcze bardziej w XVIII wieku, stopniowo formułowano ustawową zasadę przymusu szkolnego na wszystkich terenach niemieckich, ze szczególnym naciskiem od czasów Fryderyka Wilhelma I (*Principia regulativa*, 1717). Przymus ten wymaga, aby każde dziecko w wieku szkolnym regularnie uczęszczało do publicznej szkoły podstawowej, dopóki nie osiągnie jej celów na miarę swoich osobistych zdolności, chyba że można udowodnić, że dziecku zapewniono odpowiednią edukację w inny sposób. W XIX wieku obowiązek szkolny podbił prawie cały cywilizowany świat. Zwykle podlegają mu dzieci w wieku od 6 do 12 lub 14 lat. Obowiązek szkolny obejmuje również szkoły dla dzieci niedorozwiniętych oraz zakłady dla dzieci niesłyszących i niewidzących. Por. hasło *Schulpflicht* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 18, Leipzig 1909, s. 69.

¹¹ *Schulverband* albo *Schulverbund* – związek szkolny, który powstawał, gdy kilka gmin postanowiło wspólnie prowadzić jakąś instytucję szkolną albo gdy w ramach jednej gminy została podjęta taka inicjatywa z racji szczególnej wspólnoty interesów. Zarząd (*Vorstand*) związku szkolnego ma zwykle charakter parytetowy względnie proporcjonalny co do wielkości i znaczenia należących do niego gmin. Liczne trudności, z jakimi musiały się borykać tego rodzaju związki szkolne, skłaniały prawodawstwo do traktowania szkolnictwa, zwłaszcza ludowego, jako sprawy jednej gminy, co znalazło wyraz w ustawie pruskiej z 28 lipca 1906 roku (utrzymanie szkół ludowych). Por. hasło *Schulverband* w Wikipedii oraz hasła *Schulverband*, *Schulgemeinde* (*Schulsozietät*) w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 18, Leipzig 1905, s. 74.

¹² Swiniowitz, Swiniowic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Świniowice, wieś sołecka w pow. tarnogórskim, w gm. Tworóg.

¹³ Ciorke, (sprich Dschiorke), oder Czarkow, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Czarków, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

¹⁴ Otmuchow, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Odmuchów, część wsi Potępa w pow. tarnogórskim, w gm. Krupski Młyn (niem. Potempa, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz [Knie 1930]).

¹⁵ Kieleczka, (sprich Kieletschka), Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Kieleczka, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

¹⁶ Woysko, Woysko, 1ter und 2ter Antheil, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz; Woysko, 3ter Antheil, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz; Woysko, etliche einzelne Possessionen zu Blazeiowitz, Kreis Tost-Gleiwitz, gehörig (Knie 1830). Obecnie Wojska, wieś sołecka w pow. tarnogórskim, w gm. Tworóg.

¹⁷ Radun, eine Kolonie, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Raduń, wieś w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

¹⁸ Ks. Henryk Gawelczyk podaje na podstawie zapisów w wielowiejskiej księdze chrztów i ślubów nazwiska trzech siedemnastowiecznych nauczycieli wielowiejskich: Andreas Rector, jeden ze świadków ślubu zawartego 21 stycznia 1668 roku (jest to zarazem najstarsza wzmianka o szkole wielowiejskiej); Bartłomiej Praeceptor, który 8 lutego 1651 roku ożenił się z Anną Sierotą; Paulus scholaris, świadek chrztu w 1667 roku. Por. *Ze wspólnego sztambucha*, część 1: *Wiadomości o okolicach Tworoga, Kotów, Wielowśi... w najstarszych zapiskach z ksiąg parafialnych*, Tarnowskie Góry 2000, s. 24 – dalej jako Gawelczyk, *Ze wspólnego sztambucha*.

¹⁹ Nauczyciel elementarny – nauczyciel szkoły ludowej albo nauczyciel, który prowadzi zajęcia w niższych klasach szkoły średniej, uczy tzw. przedmiotów elementarnych, tzn. czytania, pisania, rachunków itd., często też nauczyciel techniczny, prowadzący lekcje śpiewu i rysunku. Por. hasło *Elementarlehrer* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 5, Leipzig 1906, s. 698.

²⁰ Meleschwitz, Dorf, Regierung, Ober-Landes-Gericht und Kreis Breslau (Knie 1830). Obecnie Miłoszyce, wieś w pow. oławskim, w gm. Jelcz-Laskowice.

²¹ Bauerwitz, Baborow, Stadt, Regierung Oppeln, Kreis Leobschütz (Knie 1830). Obecnie Baborów, miasto w woj. opolskim, pow. głubczyckim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Baborów. Przy czym Knie, oprócz Baborowa miasta, wymienia: Bauerwitz, Baborow, Volwark, Regierung Oppeln, Kreis Leobschütz, Ost-Süd-Ost 2 Meilen, am Markte der Stadt Bauerwitz (Knie 1830).

²² Piltsch, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Leobschütz (Knie 1830). Obecnie Pilszcz, wieś w pow. głubczyckim, w gm. Kietrz.

²³ Blechhammer, Blachownia, Dorf-Antheil von Miedar, Regierung Oppeln, Kreis Kosel (Knie 1830). Obecnie Blachownia Śląska, przemysłowa część miasta Kędzierzyn-Koźle, woj. opolskie.

²⁴ Nie podano powiatu, dlatego można jedynie założyć, że Carl Nowakowsky pochodził z Wielowśi w pow. toszecko-gliwickim, obecnie gliwickim, ponieważ miejscowości o nazwie Langendorf było wiele, w samej rejencji opolskiej Knie wymienia cztery.

²⁵ Sauerwitz, Zubrzic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Leobschütz (Knie 1830). Obecnie Zubrzyce, wieś w pow. głubczyckim, w gm. Głubczyce.

²⁶ Być może w oryginale powinno być Jagiella, nazwa ówczesnego folwarku należącego do wsi Słupsko (obecnie w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec). Por. „Hierzu [Słupsko, Dorf,

Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz]: Jagiella, Volwark” (Knie 1830 i Knie 1845); „Slupsko zerfällt in ein Rittergut und ein Dorf. Das Rittergut, dem Grafen zu Solms-Räsa gehörig, enthält einschließlich des Vorwerks Jagiella” (*Topographisches Handbuch von Oberschlesien*. Im Auftrage der Königlichen Regierung und nach amtlichen Quellen herausgegeben von Felix Triest, Breslau 1865, s. 528 – dalej jako Triest 1865); „Jagiella” (*Gemeindelexikon für die Provinz Schlesien*. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1885 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet von königlichen statistischen Bureau, Berlin 1887, 51.201, s. 382-383; hasło *Slupsko* w Wikipedii).

²⁷ Glogau, Klein-, meist Ober-Glogau, Gorny Glogow, Stadt, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt; Glogau, Ober-, Schloßgemeinde, auch Pasternick genannt, Dorf mit Schloß, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt (Knie 1830). Obecnie Głogówek, miasto w pow. prudnickim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Głogówek.

²⁸ Oppeln, Oppolie, Regierungs-, Departements-, Fürstenthums- und Kreisstadt (Knie 1830). Obecnie Opole, miasto na prawach powiatu, siedziba władz woj. i pow. opolskiego.

²⁹ Friedersdorf, Biedrzychowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt (Knie 1830). Obecnie Biedrzychowice, wieś w woj. opolskim, w pow. prudnickim, w gm. Głogówek.

³⁰ Klutschau, Klucz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Groß-Strehlitz (Knie 1830). Obecnie Klucz, wieś w pow. strzeleckim, w gm. Ujazd.

³¹ Chechlo, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Chechło, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec.

³² Peiskretscham, Piskowice, Stadt, Regierung Oppeln, Kreis Tost (Knie 1830). Obecnie Pyskowice, miasto w pow. gliwickim.

³³ Keltsch, Kielcz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Groß-Strehlitz (Knie 1830). Obecnie Kielcza, wieś w pow. strzeleckim, w gm. Zawadzkie.

³⁴ Kotulin, Groß-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Kotulin, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Toszek.

³⁵ Zülz, Bialy, Mediatstadt, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt; Zülz, Dominium und Schloßgemeinde, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt (Knie 1830). Obecnie Biała, miasto w pow. prudnickim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Biała.

³⁶ Leobschütz, auch Liebschütz, vom Volke Lischitz, böhmisch Hlubczyce, königliche Kreisstadt der Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Głubczyce, miasto w pow. głubczyckim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Głubczyce.

³⁷ Państwo sprawuje nadzór nad szkołami przy pomocy lokalnych i powiatowych inspektorów szkolnych (*Orts- und Kreisinspektoren*), a w wyższych instancjach przy pomocy szczególnych władz nadzoru, w których zasiadają i mają głos nie tylko biegli z zakresu prawa, ale i szkolnictwa (szkolne wydziały władz prowincjonalnych, kolegia szkolnictwa wyższego czy – rzadko – konsystorze państwowo-kościelne). Dawniej w Niemczech inspektorami szkolnymi byli prawie wyłącznie duchowni, mianowicie miejscowi proboszczowie jako inspektorzy lokalni, a duchowni eforowie (superintendenci, dziekani, archiprezbiterzy) jako powiatowi inspektorzy szkolni. Od 1872 roku zaczęto w Prusach powoływać świeckich inspektorów, zwłaszcza stałych powiatowych inspektorów szkolnych, których liczba w całych Prusach na początku XX wieku wynosiła około 300, oprócz 1000 inspektorów pomocniczych (*nebenamtliche*) i honorowych, w tym 900 duchownych. Por. hasło *Volksschule* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 20, Leipzig 1909, s. 239–241.

³⁸ Dzieci od 6. roku życia uczęszczały do szkoły podstawowej (*Primärschule, Grundschule*). Obejmowała ona klasy 1–6. Następnie wszyscy uczniowie przechodzili do szkoły drugiego czy średniego stopnia (*Sekundärschule, Mittelstufe*), która obejmowała klasy 7 i 8. Klasy 9 i 10 nazywano wyższymi lub ostatnimi klasami (*Oberstufe*) albo ostatnią klasą w przypadku klasy 10. W klasie 9 rodzice i dzieci musieli zdecydować, czy dziecko po ukończeniu klasy 10 będzie uczęszczało szkoły średniej, żeby uzyskać maturę. Por. hasła *Volksschule* i *Schulsystem* w Wikipedii.

³⁹ Beuthen in Oberschlesien, Bytom, Kreisstadt, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Bytom, miasto na prawach powiatu.

⁴⁰ *Salarium* (łac.): 1. Dostarczanie soli prokonsulom i propretorom przez mieszkańców prowincji; 2. Później każda danina należna urzędnikom państwowym od mieszkańców prowincji (deputat, żołd, uposażenie, czyli suma pieniędzy, którą otrzymuje urzędnik za pełnioną służbę). Por. hasła *Salarium* i *Besoldung* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 14, Altenburg 1862, s. 777; t. 2, Altenburg 1857, s. 675 (dostępny też online na portalu zeno.org).

⁴¹ Z dalszego tekstu wynika, że przez *Collende* rozumie się *Umgang*, czyli obchodzenie czy odwiedzanie domów w danej miejscowości, zwłaszcza przez nauczycieli szkolnych, którzy ze swoimi uczniami wędrowali ze śpiewem od domu do domu, aby wyprosić od mieszkańców uświęcony tradycją podarek (por. hasło *Umgang* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 18, Altenburg 1864, s. 150–151). O *Umgang* jako części wynagrodzenia nauczycieli wspomina również Johannes Chrzęszcz, opisując kwestię uposażenia nauczyciela w Pyskowicach: „(...) nauczyciel miał 32 talary z kasy miejskiej, nadto chesne od rodziców dzieci uczęszczających do szkoły oraz dochody z noworocznej kolędy (*Neujahrsumgang*) i zajęć w kościele” (Johannes Chrzęszcz, *Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Toster Kreises in Ober-Schlesien*. Bearbeitet von Dr..., Peiskretscham 1900, s. 108 – dalej jako Chrzęszcz, *Geschichte* 1900).

⁴² Nazwa *talar*, spolszczona z niemieckiego *Thaler* (skrótowa forma *Ioachimsthaler Gulden* – złoty joachimstański), jest pochodną od miejscowości Sankt Joachimsthal w Czechach (obecnie Jáchymov), gdzie od 1518 roku hrabiowie Schlick zaczęli systematycznie bić tego rodzaju srebrne monety. W 1750 roku za Fryderyka II Wielkiego, króla Prus, Johann Philipp Graumann wprowadził stopę menniczą, według której z jednej marki kolońskiej czy-stego srebra, równej 233,856 grama, bito 14 talarów. Talar dzielił się najpierw na 24 grosze dobre (w odróżnieniu od groszy maryjnych równych 1/36 talara), a dobry grosz na 12 feni-gów, a więc talar na 288 fenigów. Z powodu gospodarczych obciążeń wojnami napoleońskimi pierwotny stosunek talara obniżył się do drobnych monet jako monet zdawkowych. Niekiedy na 1 talara przypadało od 36 do 42 groszy. Por. hasła *Taler*, *Groschen* w Wikipedii, a także hasło *Thaler* w *Vollständiges*, s. 340–344.

⁴³ Grosz (od niemieckiego *Groschen*) – nazwa nadawana różnym monetom. Słowo to zostało zapożyczone od późnołacińskiej nazwy *Turnosen*: „Grossus denarius Turnosus”, czyli „gruby denar z Tours”. Por. hasło *Groschen* w Wikipedii.

⁴⁴ Fenig – polski odpowiednik niemieckiego *Pfenniga*, srebrnej monety zastępującej tracącego na wartości denara, będącej w użyciu od czasów Karola Wielkiego (VIII wiek) do wprowadzenia euro w 2002 roku. Z czasem tracił na wartości i stał się nominalnie najniższą monetą zdawkową. Nosił różne nazwy, np. *Penning*, *Panni(n)g*, *Pfenni(n)c*, *Pfending*, w Prusach m.in. do 1873 roku *Pfenning*. Pochodzenie słowa nie jest jasne, ale możliwe jest zapożyczenie z łacińskiego *pondus* („waga”, podobnie jak *funt*). Por. hasła *Grosz* i *Groschen* w Wikipedii; hasło *Groschen* w *Vollständiges*, s. 117.

⁴⁵ Nazwy korczyk używa się jako odpowiednika niemieckiego terminu *Metze* (też *Mezze*, *Metzen* czy *Meste*), określającego jednostkę miary zboża, ponieważ *Metze* stanowił 16 część szefla, a korczyk 16 część korca, miary przyjętej za odpowiednik szefla. Zgodnie z uwagami w przyp. 6 *Breslauer Scheffel* po 1751 roku, a przed 1816 rokiem wynosił 74,87 litra, a więc odpowiednio *Breslauer Metze* i tym samym korczyk wynosił 4,679375 litra. Por. też hasła *Scheffel*, *Schäpel*, *Schepel* i *Metze* w *Vollständiges*.

⁴⁶ Z pewnością chodzi o 8 snopów słomy, ale określenie nie jest dokładne. Odróżniano bowiem snopy z długiej słomy, *Langstroh* (z żyta bądź pszenicy), od snopów z krótkiej słomy, *Wirrstroh* (z jęczmienia, owsa, grochu bądź wyki). Poza tym można było mocniej bądź luźniej wiązać słomę powrośłem. Por. hasła *Gebund* i *Stroh* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 7, Altenburg 1859, s. 34; t. 16, Altenburg 1863, s. 930.

⁴⁷ Moneta kurant (starsza pisownia: *Courantmün[t]ze*, z fran. *courant* – bieżący) – pełnowartościowa, obiegowa moneta, której wartość nominalną (prawie) całkowicie pokrywa wartość metalu, z którego jest wykonana. Terminem przeciwnym jest moneta zdawkowa, której wartość nominalna nie pokrywa się z wartością metalu. Do czasu ustalenia standardów złota i srebra w pierwszej tercji XX wieku nominalną wartość monet kurant oficjalnie określano ze względu na ich stopę menniczą, czyli bezpośrednio przez ilość zawartego w nich metalu szlachetnego. Por. hasła *Kurantmünze* i *Moneta obiegowa* w Wikipedii, a także hasło *Courant* w *Vollständiges*, s. 51.

⁴⁸ „*Kuchelspeise*, czyli *Küchenspeise*, schles. *Schweinichen* 2,64, östr., *bair*, s. *kuchel*” (*Deutsches Wörterbuch* von Jacob und Wilhelm Grimm, 16 Bde in 32 Teilbänden, Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 22.07.2019). Chodzi o produkty (warzywa, owoce) przeznaczone do kuchni, a także o odpowiednią opłatę pieniężną bądź o daninę w naturaliach (drób, ser, jajka itd.), składaną na rzecz kuchni osobie do tego uprawnionej, później zastąpioną daniną pieniężną.

⁴⁹ Za odpowiednik terminu *Klafter* obiera się polski termin „sąg” z tej racji, że w przybliżeniu odpowiada niemieckiej jednostce miary objętości drewna, mianowicie 4m³ (metry przestrzenne) jednego asortymentu drewna, natomiast *Klafter* – 3 4/9 m³. „III. Miary drewna opałowego: 11. W Prusach klafter mierzył 6 reńskich stóp długości, 6 stóp wysokości, przy 3 stopach długości szczap (polan), a zatem 108 reńskich stóp sześciennych czy 97 2/7 paryskich stóp sześciennych, czy 3 4/9 metra sześciennego”. Por. hasło *Klafter* w *Vollständiges*, s. 138–139, a także hasła *Klafter* i *Sag* w Wikipedii.

⁵⁰ *Raffholz*, także *Leseholz* albo *Klaubbholz* – suche drewno, które wolno było zbierać ubogiej ludności w lesie, chrust. Stosowne ustawy i rozporządzenia leśne określały, komu wolno było zbierać suche drewno, do jakich celów, jaki rodzaj suchego drewna, jakimi środkami transportu można się posłużyć, ograniczenia co do terenów i terminów itp. Wydawano też specjalne zaświadczenia uprawniające do zbierania suchego drewna pod określonymi warunkami. Por. hasło *Leseholz* w Wikipedii.

⁵¹ Morga i pręt są polskimi odpowiednikami historycznych niemieckich miar powierzchni (*Morgen*) i długości (*Rute*). Por. hasła *Morgen* (*Einheit*), *Rute* (*Einheit*) i *Morga*, *Pręt* w Wikipedii. Według rachunków autorstwa Carla L.W. Adelfelda (*Adelfeld, Maße u. Gewichte*) w latach 1751–1816: 1 morga liczyła 300 prętów kwadratowych – 1787,2574202 m², czyli 1 pręt kwadratowy 5,957524734 m². Daje to łącznie 20 017, 28310624 m², czyli nieco ponad 2 hektary.

⁵² Kopa – odpowiednik niemieckiego *Schock*, a *Schock* to 20 sztuk (*Altschock*) bądź 60 sztuk (*Neuschock*) lub również 4 mendle, na Śląsku ciężki *Schock* (*schwere S.*) liczył 60, a lekki *Schock* (*leichte S.*) 40 sztuk (por. hasło *Schock* w *Vollständiges*, s. 304 i hasło *Schock* w *Pierer's „Uni-*

versal-Lexikon, t. 15, Altenburg 1862, s. 363). „Schock (*leichtes schlesisches*) 40 Stück; Schock (*schweres schlesisches*) 60 Stück” (hasło *Alte Maße und Gewichte (deutschsprachiger Raum)* w Wikipedii; „ein Schock Stroh, d.i. 60 Bund” (por. Johann Christian Heyse, Karl Wilhelm Ludwig Heyse, *Handwörterbuch der deutschen Sprache*, 2. Teil, 2. Abteilung, Magdeburg 1849, s. 1136, hasło *Stroh*). A zatem otrzymywał 180 snopów słomy.

⁵³ *Leibholz* albo *Stammholz* – termin z zakresu sortymentacji drewna okrągłego, oznaczający drewno nadziemnej części drzewa bez pniaka. Por. *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 16, Altenburg 1863, s. 678.

⁵⁴ Wprawdzie Związek Północnoniemiecki, do którego należały Prusy, postanowił 17 sierpnia 1868 roku przyjąć „system miar i wag” oparty na systemie metrycznym, który na przełomie lat 1868/1869 został wprowadzony na obszarze Związku Północnoniemieckiego, a zaczął obowiązywać już od 1871 roku w całym nowo powstałym Cesarstwie Niemieckim, ale w tekście *Kroniki* nadal podaje się termin dawnych miar: *Scheffel* (korzec), co można tłumaczyć tym, że jednocześnie od 1869 roku w Prusach czasowo stosowano relacje przeliczeniowe między starymi a nowymi miarami. I tak 1 Scheffel = 4 Viertel = 16 Metzen = 16/9 Kubikfuß = 48 Quart = 3,072 Kubikzoll = 54,9615 Liter (l) = 0,549615 Hektoliter (hl). Por. zakładka *Das metrische Maß (Das metrische Maß ab 1869 – Ein Maß für ganz Preußen; Hohlmaße, fest)* na preussische-masse.de.

⁵⁵ Przypis powyższy. I tak 1 Klafter = 1,8–3,9 Kubikmeter (m³) (*Schichtholz*). Por. zakładka *Das metrische Maß (Das metrische Maß ab 1869 – Ein Maß für ganz Preußen; Volumen Maße)*, zob. preussische-masse.de. *Schichtholz* to w leśnictwie rodzaj surowego drewna, czyli drzewa, które zostało ścięte i oczyszczone z gałęzi, albo części drzew, których nie poddano innej obróbce niż okorowanie, przycięcie na długość, rozłupanie czy przygotowanie do porąbania na szczapy, sprzedawanego na metry sześciennie. Rozpiętość w metrach sześciennych wynika z grubości pni (por. hasła *Schichtholz* i *Rohholz* w Wikipedii).

⁵⁶ Być może chodzi o inflację z 1866 roku, mającą związek z ogłoszoną 26 września 1866 roku ustawą *Das Indemnitätsgesetz*, czyli ustawą odszkodowawczą państwa pruskiego o przyznaniu odszkodowań (powetowania strat) w związku z realizacją budżetu państwa na 1862 rok i o upoważnieniu do wydatków państwowych na rok 1866 od 14 września 1866 roku. Por. hasło *Indemnitätsgesetz* w Wikipedii.

⁵⁷ Właściciele majątku rycerskiego cieszyli się pewnymi uprawnieniami, m.in. tzw. patronatem kościelnym (prawo weta przy obsadzaniu stanowiska proboszcza) i patronatem szkolnym (wpływ na obsadzenie stanowisk nauczycielskich na terenie majątku rycerskiego), które zachowali także po 1820 roku, gdy zmieniono prawo nabywania dóbr rycerskich, dotąd ograniczonego tylko do szlachty. Por. hasło *Dobra rycerskie* w Wikipedii.

⁵⁸ Dobra rycerskie (łac. *praedium nobilium sive equestrium*, niem. *Rittergut*) – majątki ziemskie w Niemczech, których właściciele byli zobowiązani pełnić służbę rycerską lub płacić specjalny podatek w czasach wojny, cieszyli się pewnymi uprawnieniami, m.in. zwolnieniem ze zwykłych podatków, z obowiązku zakwaterowania żołnierzy i zabierania chłopów z majątku do przymusowej pracy w czasie wojny, posiadaniem stałego mandatu w sejmiku krajowym (*Landtag*) i prawa sądownictwa patrymonialnego, myślistwa i rybołówstwa na własnym terenie. W Prusach dobra rycerskie pozostały niezależnymi jednostkami administracji komunalnej do 1929 roku, a nazwa *Rittergut* utrzymała się do 1945 roku. Por. hasło *Dobra rycerskie* w Wikipedii.

O właścicielach części bądź całości wielowiejskich ziem pańskich por. *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, herausgegeben von Hugo Saurma, Freiherrn v. u. z. d. Jeltsch. Illustriert von L. Clericus, Berlin 1870, hasło *Langendorf* (dalej jako Saurma, *Wappenbuch*);

Schlesische Schloesser. Band III. Herausgegeben von Robert Weber, Architekt in Dresden, Verlag des Deutschen Schloesser Albums, Dresden – Breslau brw. Sn 50 + Tafel 104, hasło *Langendorf* (pdf – dalej jako *Schlesische Schloesser*); Chrząszcz, *Geschichte* 1900, s. 271n.; Zielonka, *O pokoleniach*, s. 109–119.

⁵⁹ Terminy „archiprezbiter” i „archiprezbiterat” były używane w diecezji wrocławskiej (od 1930 roku archidiecezji), do której w okresie zapisów w wielowiejskiej *Kronice* (1868–1941) należała parafia Wielowieś. Terminy te są odpowiednikami terminów „dziekan” i „dekanat”. Termin „archiprezbiter” jest wieloznaczny. Ogólnie może oznaczać urząd lub tytuł honorowy w Kościele katolickim. Kronikarz nie precyzuje go. Na temat przynależności parafii Wielowieś do diecezji/archidiecezji wrocławskiej por. np. Ks. Stefan Łysik, *Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice. Na podstawie publikowanych i niepublikowanych źródeł historycznych*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów 2019, s. 9 [ebook] – dalej jako Łysik, *Krótki zarys*, a na temat terminów „archiprezbiter (archiprezbiterat)” i „dziekan (dekanat)” odpowiednie hasła np. w Wikipedii.

⁶⁰ Tost, Toszek, (sprich Toscheck), Stadt und Schloßgemeinde, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Toszek, miasto w pow. gliwickim, siedziba władz gm. miejsko-wiejskiej Toszek.

⁶¹ W *Kronice* „der Fürstbischöf Commiss-”, czyli „Fürstbischöfliche Kommissarius”. Instytucją zarządzającą w diecezji wrocławskiej z mandatu biskupa był wikariat generalny (*Generalvikariat*), czyli kuria diecezjalna oraz sąd biskupi. Do kompetencji wikariatu generalnego należało rozstrzyganie kwestii dyscyplinarnych, dotyczących duchownych, dyspensy, obsadzania parafii, ustanawiania oraz odwoływania wikariuszy i administratorów parafii. W wikariacie generalnym, oprócz wikariusza generalnego i jego biura, działała komisja ds. zarządzania majątkiem parafii uznanych za wygasłe oraz kasą. W skład zarządu diecezji wchodził również egzaminatorzy prosynodalni rozstrzygający konkursy na stanowiska proboszczowskie, a także wybierani przez biskupa komisarze biskupi (*Fürstbischöflicher Commissarius*) stojący w diecezji na czele komisariatów. Por. hasło *Wikariat generalny* w *Encyklopedia wiedzy o Kościele katolickim na Śląsku*.

⁶² Ponischowitz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Poniszowice, wieś w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec.

⁶³ Patschin, Groß-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Paczyna, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Toszek.

⁶⁴ Gleiwitz, poln. Gliwice, Kreisstadt des Gleiwitz-Toster Kreises, Regierung und Fürstenthum Oppeln (Knie 1830). Obecnie Gliwice, miasto na prawach powiatu w woj. śląskim.

⁶⁵ Tarnowitz, Tarnowsky Gury, Mediatstadt, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Tarnowskie Góry, miasto w woj. śląskim, siedziba pow. tarnogórskiego.

⁶⁶ Wojska dzieliła się na trzy działy (części): Woysko, 1ster und 2ter Antheil, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz; Woysko, 3ter Antheil, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1930, podobnie Knie 1945, Triest 1865, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880, t. 13, s. 760). Obecnie Wojska, wieś sołecka w pow. tarnogórskim, w gm. Tworóg.

⁶⁷ Sobota – ostatni dzień tygodnia jest dla Żydów dniem wypoczynku i dniem świątecznym, obchodzonym na pamiątkę stworzenia świata i wyprowadzenia Izraelitów z Egiptu (Wj 20,9-11; Pwt 5,12-15). Trwa od zachodu słońca w piątek do prawie godziny po zachodzie słońca w sobotni wieczór (por. hasło *Szabat* w Wikipedii).

⁶⁸ Friedrich Albert Zimmermann (1745–1815) w swym dziele wydanym w 1783 roku, zatytułowanym *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 2, Brieg 1783, odnotowuje w odniesieniu do całego ówczesnego powiatu toszeckiego: „Die Sprache der Einwohner ist schlecht pohnisch” („Językiem mieszkańców jest kiepski polski”, a raczej gwara górnośląska). Sytuacja ta z czasem zapewne się zmieniała. Coraz liczniejsze warstwy miejscowej ludności posługiwały się również niemieckim, ucząc się go nie tylko w szkołach, ale także podczas kontaktów sąsiedzkich, handlowych i gospodarczych. Gdy sto lat później w *Kronice* odnotowuje się, że lekcje są prowadzone w macierzystym języku dzieci, czyli po polsku, wciąż można przyjąć, że nie chodziło o literacką polszczyznę, a o „kiepski polski”, gwarę śląską. Wprawdzie w późniejszych latach w *Kronice* będzie się podawało, ile dzieci mówi tylko po niemiecku, ile po polsku i ile jest dwujęzycznych, to jednak wciąż zapewne chodzi o „kiepski polski”, nie literacki. Wskazuje na to zapis w *Kronice* z 1919/1920 roku: „zgodnie z rozporządzeniem rządu wprowadzono lekcje religii w języku polskim i lekcje pisanie i czytania po polsku dla tych dzieci, których rodzice złożyli wniosek na zajęcia w języku polskim. Zgłosiło się 170 dzieci na lekcje religii i 77 na polskie lekcje pisanie i czytania, jednak już po 2 godzinach 13 dzieci zrezygnowało, ponieważ lekcje w języku górno-polskim (literackim) rzekomo wydały się im trudne”. Znamienne jest owo „rzekomo”, bo przecież tak w ogóle mówiły po „polsku”.

⁶⁹ Obowiązek szkolny odnosił się przede wszystkim do chodzenia do szkoły początkowej, czyli elementarnej czy podstawowej. Z czasem zaczęły powstawać szkoły przekraczające poziom podstawowy, które pod pewnymi warunkami stawały się obowiązkowe. Do tego rodzaju szkół należały *Wiederholungsschule*. Były one przeznaczone dla dzieci, które po ukończeniu szkoły ludowej nie podejmowały już dalszej nauki. Przedmioty nauczania w tych placówkach były takie same jak w szkołach elementarnych, ale chodziło o ich powtórzenie i pogłębienie. Por. M. Annen, 3.3. *Das Obligatorium an den weiterführenden Schulen*, w: *Säkularisierung im 19. Jahrhundert. Der Kanton Schwyz als ein historisches Fallbeispiel*, Bern 2005, s. 232–234.

⁷⁰ Oprócz właściwych szkół, w których dzieci i młodzież pobierały nauki, za nie mniej ważne uznaje się tzw. *Industrieschulen*, w których dzieci uczą się wielu umiejętności praktycznych. Do przedmiotów przewidzianych w programach *Industrie-Schule* dla chłopców należały: przędzalnictwo (*Spinnen*), ogrodnictwo (*Gartenbau*, *Baumpflege*), a dla dziewcząt: robienie na drutach (*Stricken*), szycie (*Nähen*), szydełkowanie (*Häkeln*) albo cerowanie, łatanie (*Flicken*) i gotowanie (*Kochen*). Por. hasło *Industrieschule* w Wikipedii, chociaż zapewne zajęcia praktyczne w szkole wielowiejskiej nie były tak szeroko pojmowane ani stosowane, jak zakładała idea *Industrieschule*. H. Gräfe w pierwszym tomie swej pracy *Die deutsche Volksschule oder die Bürger- und Landschule nach der Gesamtheit ihrer Verhältnisse. Ein Handbuch für Lehrer und Schulaufseher*. In 2 Bänden, Leipzig 1847, omawiając poszczególne przedmioty, na końcu poświęca kilka uwag *Industrieschulen*, nazywając je po prostu *Handarbeiten*, czyli „prace ręczne”. Jego stosunek do tego rodzaju zajęć jest bardzo wyważony z tej racji, że prace fizyczne nie mogą stać się zasadą szkoły ludowej, której podstawowym zadaniem jest kształtowanie ducha i umysłu (s. 627n.).

⁷¹ W *Kronice* nie zostało wyjaśnione, co jest rozumiane przez „wegen der ländlichen Verhältnisse” („warunki wiejskie”), ale można się domyślać, że umiejętności, jakich dzieci mogły nauczyć się w *Industrie-Schule*, były przez nie nabywane w domu.

⁷² *Turn-Unterricht*, od *turnen* (zdaniem jednych od starowysokoniemieckiego *turnjan*, znanego tylko w znaczeniu „zatrzymać i zawrócić konie w galopie”, według innych od francuskiego *tourner* – „obrać się”), które oznacza ujęte w reguły ruchy, wynikające ze zdolności poruszania się ludzkiego organizmu i pozostające w relacji zarówno do jego po-

trzeby doskonalenia się, jak i zachowania sił, zdrowia i sprawności. Termin wprowadził L. Jahn. Na określenie zaś wszystkich planowych ruchów u różnych narodów i w najróżniejszych czasach służy termin „ćwiczenia fizyczne” (*Leibesübungen*), a określenie „ćwiczenia gimnastyczne” albo „gimnastyka” nawiązuje do znaczenia, jakie pojęciu owych ćwiczeń (ruchów) nadali starożytni Grecy. Por. obszernie i opatrzone bogatą bibliografią hasło *Turnen* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 18, Altenburg 1864, s. 70–75, a także *Turnkunst* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 19, Leipzig 1909, s. 836–839.

⁷³ Osada, miasto, względnie wieś mająca prawo targowe, czyli w średniowieczu uprawnienie lub przywilej do organizowania stałego targu, tygodniowego bądź rocznego. Na targowisku, miejscu czy placu, na którym odbywał się targ, obowiązywał pokój targowy, a więc szczególne prawo, któremu podlegały targ i ci, którzy brali w nim udział, a którego gwarantem byli właściciele targu (Marktherren: król, książę, baron, biskup). Dla gospodarki miejskiej przywilej ten miał istotne znaczenie. Nadawanie prawa targowego należało od czasów frankońskich do króla i dopiero w XII wieku przeszło na książąt duchownych i świeckich i przyznawało im prawo zakładania miast. Por. hasło *Marktrecht* w Wikipedii.

⁷⁴ Na oddanie wyrażenia *jüdisches Bekenntnis*, oznaczającego zespół wierzeń, wartości etycznych i postaw wynikających z tradycji i obyczajów narodu żydowskiego, używa się terminu „wyznanie mojżeszowe”. Por. hasło *Judaizm* na portalu Wirtualny Sztetl.

⁷⁵ Nigdzie nie potwierdza się istnienia jakiegokolwiek kroniki kościelnej, a ksiądz Łysik stwierdza wyraźnie: „Starych druków i rękopisów w Wielowsi nie ma. Niestety nie ma też dosłownie żadnej kroniki. Czy jakaś w rękopisie była, trudno dziś dociec. Oczywiście nie ma też żadnej drukowanej kroniki ani opisu jakichś tych działów dziejów parafii. Jest tylko ks. Chrzęszcza krótki opis parafii Wielowieś pod tytułem *Kirchspiel Langendorf* w jego historii o miastach Pyskowice-Toszek” (Łysik, *Krótki zarys*, s. 31). Z kolei Zimmermann dwa razy wspomina o jej istnieniu, w tym miejscu i nieco dalej.

⁷⁶ *Curatus* – faktyczny duszpasterz (proboszcz) opiekujący się kuracją (por. hasło *Curatus* w Genepedia), a kuracja (od łac. *curare* – „troszczyć się”), podobnie jak niższa od niej ranga lokalia, to duszpasterska jednostka terytorialna, którą tworzy biskup diecezjalny w trakcie kanonicznego podziału parafii w sytuacji braku warunków do nadania jej rangi nowej parafii (por. Jan Warmiński, *Kuracje i lokalie jako jednostki terytorialne na ziemiach polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” Vol. 78(2002), s. 319, pdf).

⁷⁷ Koschentin, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Lublinitz (Knie 1830). Obecnie Koszęcin, wieś w pow. lublinieckim, siedziba gm. Koszęcin oraz nadleśnictwa Koszęcin.

⁷⁸ Mila przed 1751 rokiem – śląska = 6474,60 m; po 1751 – wrocławska = 6481,35 m; od 1813 (choć była stosowana już wcześniej) do 1873 – pruska = 7532,4836 m = 7,5324836 km (por. *Preussische Maße und Gewichte*).

⁷⁹ Reformacja – ruch religijno-polityczno-społeczny, który zapoczątkował Marcin Luter w XVI wieku, będący reakcją na negatywne zjawiska, jakie zdarzały się w katolickiej hierarchii kościelnej. Stanowił także opozycję wobec katolickiej doktryny dogmatycznej, a jego celem była odnowa chrześcijaństwa w sferze moralnej i doktrynalnej. Por. hasło *Reformacja* w Wikipedii.

⁸⁰ W latach 1575–1629 „parafia Wielowieś stała się protestancka. Zarówno kościół w Wielowsi, jak i filialny w Kotach obsługiwany był tylko przez pastorów luteranśkich” (Łysik, *Krótki zarys*, s. 23).

⁸¹ *Leibchen* to stanik, kaftanik, kamizelka, gorset. Ksiądz Gawelczyk przytacza wpis w księdze zgonów ks. Grzegorza Jana Józefa Miazgi, proboszcza w Wielowsi w latach 1689–1723.

Łaciński wpis w tłumaczeniu ks. Gawelczyka brzmi następująco: „Ostatnim kapłanem katolickim był ks. Stanisław. Wnet po nim wprowadzony został niegodziwiec, predykant Jerzy Scultetus (Jerzy ze Strzelec), ustanowiony przez Jana Worffa, dziedzica Wielowśi. Wówczas po raz pierwszy w kościele wielowiejskim zabrzmiała luterńska herezja. Ten rozpustnik – predykant dawał ornat złotogłowy porzadac [!] cerom swoim na żywotki i cacki”, opatrując go komentarzem: „Należy wyjaśnić, iż predykantami zwano głosicieli nauki Lutra. Słowa od »dawał« do »cacki« w metryce napisane są po polsku. »Złotogłów« to jedwabna tkanina, przetykana złotymi nićmi. »Cery«, czyli córki predykanta, szyły sobie z ornatów »żywotki«, czyli ozdobne kamizelki. Dziś słowo poszło w zapomnienie, lecz stare parafianki potrafiły mi wytłumaczyć, o co chodzi. »Cacki« – to ozdoby i zabawki” (Gawelczyk, *Ze wspólnego sztambucha*, s. 20). Gawelczyk trzy razy używa nazwiska Worff, dwa razy z imieniem Jan (*Ze wspólnego sztambucha*, s. 20, 21, 26). Natomiast Chrzęszcz mówi, że w 1574 roku część ziem wielowiejskich posiadał Wenzel v. Worff, czyli Waław von Worff, który był człowiekiem gwałtownym, naruszał sąsiednią posiadłość toszecką, co wynikało z fragmentu skargi, jaką 31 czerwca 1574 złożył na piśmie Hans Georg baron von Redern do Komory Śląskiej, a w późniejszym piśmie z 1578 wyjaśnia, że chodzi o samowolne zakładanie folwarków, wiosek, kuźnic, stawów, pastwisk itp. (Chrzęszcz, *Geschichte* 1900, s. 271; P. Pachciarek, *Zawilosci górnośląskich nazw miejscowych. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów 1918, s. 110 – dalej jako Pachciarek, *Zawilosci*). Tak też w haśle *Wrochemowie* w Wikipedii („W 1537 r. panami Rept i Tarnowic byli Jan i Mikołaj Wrochemowie. W późniejszych latach Repty należały do Waława, zwanego też Wańkiem. Posiadał on też Wielowieś.”) i na stronie internetowej Arkadiusza Kuzio-Podruckiego *Śląska szlachta i arystokracja*, na której oprócz obszernego hasła *Wrochem*, linku do *Galerii-zdjęć* związanych z dziejami Wrochemów i do strony internetowej rodziny Wrochem zamieszczono drzewo genealogiczne *Wrochem (XVI–XXI w. – skrót)*. Problemem nie tyle jest imię, co nazwisko. Raczej chodzi o Waława, który był panem na Wielowśi około 1575–1640, a nie o Jana, pana na Wielowśi do 1566 roku. A jeśli chodzi o nazwisko tej rodziny, to występuje ono we wszystkich językach tak samo: Wrochem lub Wrochen i pochodzi od imienia Wrocheno. Forma *Worff* być może powstała wskutek niedokładnego wpisu do kronik i/lub odczytu.

⁸² Edykt restytucyjny – edykt cesarza Ferdynanda II z 6 marca 1629 roku, wydany po zwycięstwach katolików w walkach z protestantami w latach 1618–1628. Nakazywał protestantom zwrócić wszystkie dobra kościelne zagarnięte po układzie passawskim (1552). Por. hasła *Edykt restytucyjny* i *Restitutionsedikt* w Wikipedii.

⁸³ Dragoni Lichtensteina, zwani „zbawiaczami”, byli żołnierzami cesarskimi, którzy reprezentowali interesy Habsburgów, a ich głównym zajęciem było nawracanie siłą protestantów na katolicyzm (por. Sobiesław Nawotny, *Historia Kościoła Pokoju w Jaworznie/Geschichte der Friedenskirche zu Jauer*, Jawor–Jauer 2005, s. 17, pdf; „Neuer Glogauer Anzeiger”, Nummer 5, Mai 2006 [online]).

⁸⁴ W zasadzie chodzi o ołtarz, który również obecnie jest ołtarzem głównym. Na podstawie szczątkowych informacji można podać taki czasowy schemat dziejów głównego ołtarza w wielowiejskim kościele parafialnym. Zapewne do 1575 roku, ale nie wiadomo od kiedy, ale być może już od początku XV wieku, ołtarzem głównym był tryptyk, którego środkową część stanowił obraz *Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny*. Tryptyk został prawdopodobnie usunięty w czasach, gdy kościoły wielowiejski i kotowski obsługiwał pastor luterński. Gdy po prawie pięćdziesięciu latach, po edyktie restytucyjnym, mianowicie w 1629 roku, kościół został oddany katolikom, nie przywrócono z jakiegoś powodu dawnego ołtarza, bo następna informacja, wprowadzająca dopiero z 1679 roku, mówi, że kościół wielowiejski jest

pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, a niecałe dziesięć lat później Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Zachowane najstarsze zdjęcia z wnętrza kościoła ukazują główny ołtarz z inną niż obecnie nastawą, ale z tym samym obrazem *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny*. To zapewne właśnie w tym czasie, między 1679 a 1687 rokiem, ołtarz z kościoła jezuitów z Opolą został sprowadzony do kościoła wielowiejskiego. Przypuszczenie to wzmacnia uwaga ks. Chrząszcz, że w 1679 roku w kościele wielowiejskim usunięto sklepienie w prezbiterium. Zabytkowy ołtarz główny przetrwał do czasu przebudowy kościoła w 1934 roku, kiedy zmieniono jego nastawę, ale obraz *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny* zachowano. Por. Łysik, *Krótki zarys*, s. 19; *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Oppeln*. Erster Teil. Herausgegeben von J. Jungnitz, Breslau, G. P. Aderholz' Buchhandlung 1904, s. 373; Chrząszcz, *Geschichte* 1900, s. 273; E. Kloss, H. Rode, W. Stepf i H. Eberle, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Tost-Gleiwitz*, Breslau 1943, hasło *Langendorf*; P. Pachciarek, *Zapomniani w rodzinnej Wielowsi. Mistrz Tryptyku z Wielowsi*, Piastów 1922 [ebook] – dalej jako Pachciarek, *Mistrz Tryptyku*).

⁸⁵ Ołtarz główny, a także dwa boczne, pochodzą zapewne z kościoła, który jezuici zbudowali po przybyciu w 1668 roku do Opolą na tzw. Górcę, na terenie pozostałości zamku książęcego, jaki otrzymali od Leopolda I Habsburga. Por. Pachciarek, *Mistrz Tryptyku*.

⁸⁶ Por. Łysik, *Krótki zarys*, s. 19n.; P. Knötel, *Der Marientodaltar von Langendorf, Kreis Gleiwitz. Eine bilderkundliche Seltenheit*, „Der Oberschlesier” 16. Jahrgang, 3. Heft, März 1934, s. 160–163; Pachciarek, *Mistrz Tryptyku*, *passim*).

⁸⁷ Najlepszym świadectwem dobrego kamienia wapiennego jest kościół parafialny, wzniesiony, według *Kroniki*, około 1240 roku.

⁸⁸ Strehlitz, Groß-, Wielki Strzelec, (sprich Wielki Strscheletz), Kreisstadt der Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Strzelce Opolskie, miasto w pow. strzeleckim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Strzelce Opolskie.

⁸⁹ Sołtys (z niem. *Schuldheiss*, *Schultheiss*, *Scholtis*, *Schulte[s]* i *Schulz[e]* – „sędzia; ten, który wskazuje winnego”; forma zlatynizowana *scultetus*, *solthetus*), w wielu zachodniogermanskich systemach prawnych urzędnik, który w imieniu swego pana (władców krajowych, miejskich, ziemskich) miał za zadanie nakłaniać członków gminy do wypełniania swoich obowiązków, tj. ściągać podatki i pilnować wywiązywania się z innych powinności. Najczęściej sołtys był także sędzią sądów niższych instancji. Urząd sołtysa, który teraz obsadza się w drodze wyborów gminnych, ale wymaga nadal potwierdzenia władzy zwierzchniej, wiązał się kiedyś z posiadaniem określonych dóbr (na Śląsku zwanych *Scholtisei*, *Erbscholtisei*, *Scholzengut* albo *Scholtengut*). Por. hasło *Schultheiß* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 18, Leipzig 1909, s. 72 oraz hasła *Schultheiß* i *Sołtys* w Wikipedii.

⁹⁰ Ekspedycje pocztowe to od XIII wieku w niektórych niemieckich państwach składowych i związkach państwowych małe, podporządkowane właściwym urzędem pocztowym agencje pocztowe (por. hasło *Postexpedition* w Wikipedii).

⁹¹ Termin „poczta” wywodzi się od łacińskiej nazwy stacji wymiany koni (stworzonej w czasie Cesarstwa Rzymskiego) – *mutatio postia* (por. hasła *Poczta* i *Post* w Wikipedii). Poczta wozowa (*Fahrpost*) jest terminem z zakresu historii poczty i oznacza w przeciwieństwie do poczty konnej (*reitende Post*) transport osób, wielkiej liczby przesyłek albo przesyłek o dużych gabarytach za pomocą wozów lub dyliżansów (por. hasła *Fahrpost* w Wikipedii i *Post* w *Dokładny Niemiecko-Polski Słownik. Ausführliches Deutsch-Polnisches Wörterbuch*. Herausgegeben von C. C. Mrongovius,... Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Königsberg in Preußen, 1837). *Fuhrpost* (por. *Patriotische Rügen eines Holsteiners*

über das Post- und Poststraßen Wesen in Holstein, Braunschweig 1830, s. 19n., pdf) czy *Brief-, Fahr- und Extrapost* w: Horst Diederichs, *Die Boten und Fuhrleute im Dienste der Brief-, Fahr- und Extrapost zwischen 1692 und 1867*, „Postgeschichte und Altbriefkunde”, Heft 189 – Juni 2013, herausgegeben von Deutschen Altbriefsammler-Verein e.V., pdf.

⁹² „Poczta piesza” jest dosłownym przekładem terminu *Fußpost*, analogicznym do określeń „poczta wozowa” (*Fahrpost*) czy „poczta konna” (*reitende Post*), i oznacza szybkie, niezwłoczne dostarczenie do wybranego celu różnych przesyłek, dokumentów, paczek itp. przez posłańców, gońców, kurierów, będących pracownikami sieci biur czy urzędów pocztowych (por. hasła *Kurier* i *Bote* w Wikipedii). Dokładny opis funkcjonowania poczty pieszej zawiera publikacja *Sammlung der Verordnungen der freyen Hanse-Stadt Hamburg, seit 1814* (Dreizehnter Band. Verordnungen von 1834, nebst Register über den zehnten bis dreizehnten Band, bearbeitet von J. M. Lappenberg, B. R. Dr und Archivarius, Hamburg 1835).

⁹³ Agencja pocztowa (*Postagentur*) to nazwa urzędu pocztowego, który nie jest zarządzany przez właściwego dostawcę usług pocztowych (np. Deutsche Post AG), ale przez niezależnego przedsiębiorcę (agenta pocztowego). Por. hasło *Postagentur* w Wikipedii.

⁹⁴ W *Kronice* nie podaje się powiatu, ale chodzi zapewne o wieś Sławniowice w pow. nyskim, w gm. Głuchołazy ze względu na wydobywany tam marmur, chociaż właściwa nazwa niemiecka brzmiała Groß Kunzendorf. W hasle *Sławniowice* w pl.wikipedia bardzo skromnie wspomina się o wydobywaniu marmuru w Sławniowicach, natomiast w de.wikipedia bardzo szeroko (także zdjęcie typowego krzyża przydrożnego).

⁹⁵ *Rittmeister* – historyczne oznaczenie stopnia oficerów kawalerii i innych jednostek konnych w Niemczech i Austrii. Stopień odpowiadał randze kapitana w oddziałach piechoty. Kapitana sztabu, który podlegał kapitanowi jako zastępca, nazywano dowódcą sztabu w oddziałach konnych. Ranga *Rittmeister* była również powszechna w Niemczech dla konnych dywizji artylerii polowej. Por. hasło *Rittmeister* w Wikipedii.

⁹⁶ Wikariusz generalny – duchowny (biskup pomocniczy lub kapłan), wyznaczony przez biskupa diecezjalnego do pomocy w zarządzaniu diecezją. Władza wykonawcza, czyli administracyjna nadana wikariuszowi generalnemu, przysługuje mu na mocy urzędu w całej diecezji i jest równoznaczna z władzą, jaką na mocy prawa ma biskup diecezjalny. Wikariusz nie ma pełni władzy biskupiej, w tym sędziowskiej i ustawodawczej, a jedynie wykonawczą. Por. hasło *Wikariusz generalny* w Wikipedii; St. Książek, *Granice i podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914–1945*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny”, 19/3–4, 1976, pdf.

⁹⁷ Wischnitz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Wiśnicze, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

⁹⁸ Przy zakładaniu poczty w Królestwie Niemieckim (1871) istniały, oprócz urzędu pocztowego, administracje pocztowe, które wywodziły się z ekspedycji pocztowych I klasy Poczty Związku Północnoniemieckiego, z ekspedycji pocztowych II klasy i z nowo powstałych agencji pocztowych, które najczęściej tworzone z małych ekspedycji II klasy. Od 5 stycznia 1875 roku rozróżniano: 1. urzędy I klasy, na czele z dyrektorem poczty; 2. urzędy pocztowe II klasy (pocztmistrz), przedtem administracje pocztowe; 3. urzędy pocztowe III klasy (administrator pocztowy), przedtem ekspedycje pocztowe. Naczelny Urząd Pocztowy (Ober-Postamt) był w dawnych landach niemieckich określeniem ważniejszych urzędów pocztowych lub urzędów pocztowych z uprawnieniami władz okręgowych. Por. hasło *Postamt* w Wikipedii.

⁹⁹ Neudorf fürstlich, Nowawies książęcza, Dorf, Regierung und Ober-Landes-Gericht Breslau, Polnisch Wartenberg (Knie 1830). Tak do 1888 roku nazywał się Groß Wartenberg, siedziba Landkreis Groß Wartenberg (pow. sycowski 1945–1975, obecnie pow. oleśnicki, a do 1888 roku powiat Wartenberg). Obecnie Nowa Wieś Książęca, wieś w pow. oleśnickim, w gm. Bralin.

¹⁰⁰ Od 1871 do 1873 roku we wszystkich państwach Cesarstwa Niemieckiego talar został zastąpiony przez markę, liczącą 100 fenigów i odpowiadającą 1/3 talara. Por. hasła *Reichstaler* i *Mark* (1871) w Wikipedii.

¹⁰¹ Na temat urzędu biskupiego por. Dominik Dreja, *Urząd i władza biskupa diecezjalnego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” XXIX (2019), nr 32, s. 31–48, pdf.

¹⁰² Kulturkampf (z niem. „walka kulturowa”) – nazwa określająca wydarzenia w Cesarstwie Niemieckim z lat 1871–1878, gdy kanclerz Otto von Bismarck usiłował ograniczyć w państwie wpływy Kościoła katolickiego. Por. hasło *Kulturkampf* w Wikipedii.

¹⁰³ *Amtsverweser* – 1. każdy, kto zarządza urzędem w imieniu innej osoby; 2. zarządca, który zajmuje miejsce szlachcica zarówno w sprawach sądowych, jak i gospodarczych (por. J. Chr. Adelung, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, t. 1, Leipzig 1793, s. 259).

¹⁰⁴ Akcydensami nazywa się przypadkowe, nieregularne dochody, zwłaszcza duchownych i nauczycieli (por. *Brockhaus Bilder-Conversations-Lexikon*, t. 1, Leipzig 1837, s. 16–17; dostępny też online na portalu zeno.org).

¹⁰⁵ Za zarządzanie okręgiem czy obwodem administracyjnym, *Amtsbezirk* (nazwa stosowana w Prusach w latach 1874–1945), był odpowiedzialny *Amtsvorsteher* (naczelnik urzędu). Wraz z wprowadzeniem *Kreisordnung für die sechs östlichen preußischen Provinzen* od 13 grudnia 1872 do 1 stycznia 1874 roku została zlikwidowana władza policyjna, jaką dotąd sprawowali właściciele ziemscy, ale nie została ona przeniesiona na gminy ani na powiaty, a powierzona (bezpłatnie, honorowo) nowym urzędnikom (*Amtsvorsteher*). Byli oni wybierani przez sejmik powiatowy (*Kreistag*) i mianowani najpierw przez króla, później przez najwyższego rangą urzędnika administracyjnego w prowincji pruskiej, nadprezydenta (*Oberpräsident*), a w końcu przez prezydenta czy starostę (*Regierungspräsident*). Okręg administracyjny obejmował kilka gmin wiejskich albo obszarów dworskich, natomiast gminy miejskie pozostawały poza jego obszarem. Większe gminy wiejskie i obszary dworskie mogły stanowić samodzielne okręgi administracyjne. Na terenie samodzielnego obszaru dworskiego lokalną władzę sprawował jego właściciel lub ustanowiony przez niego przedstawiciel, któremu przysługiwały te same obowiązki i prawa, jakie spoczywały na gminach wiejskich.

¹⁰⁶ Karol Miarka, zwany Starszym lub Ojcem (1825–1882) – polski działacz społeczny na Górnym Śląsku, nauczyciel, pisarz, publicysta i drukarz. Inicjator wielu polskich organizacji społecznych i gospodarczych (por. hasło *Karol Miarka [starszy]* w Wikipedii).

¹⁰⁷ Nicolai, polnisch Mikolow, Stadt, Regierung Oppeln, Fürstenthum und Kreis Pleß (Knie 1830). Obecnie Mikołów, miasto w woj. śląskim, siedziba władz pow. mikołowskiego.

¹⁰⁸ Tyfus plamisty, dur plamisty – bakteryjna choroba zakaźna, przyczyna ciężkich epidemii i śmierci milionów ludzi (por. hasło *Dur plamisty* w Wikipedii).

¹⁰⁹ Bochum, miasto na prawach powiatu w kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia, w rejencji Amsberg.

¹¹⁰ Westfalia, część kraju związkowego Nadrenia Północna-Westfalia.

¹¹¹ Mianowicie niższym, średnim i wyższym.

¹¹² *Recreationstag* – termin ten pojawia się w *Kronice* bez żadnych dodatkowych wyjaśnień, a zatem jako ogólnie znany. Z pewnością chodzi o dzień wolny od normalnych zajęć szkolnych. Trudno znaleźć tekst poświęcony omówieniu tylko tego pojęcia. Najwięcej informacji zawiera dzieło Johanna Ignaza von Felbigera, niemieckiego reformatora edukacji, pedagoga, opata klasztoru augustianów w Żaganiu (Sagan), *Kleine Schulschriften: nebst einer ausführlichen Nachricht von den Umständen und dem Erfolge der Verbesserung der katholischen Land- und Stadt-Trivialschulen in Schlesien und Glatz*, Bamberg und Würzburg 1772. Dzieło to pochodzi z końca XVIII wieku i można przyjąć, że w połowie XIX wieku termin *Recreationstag* był już używany w innym znaczeniu. Niemniej warto przywołać sformułowania, w jakim znaczeniu używał go opat Felbiger, który najpierw stwierdza, że nigdy pod pretekstem *Recreationstag* nie należy odwoływać całkowicie zajęć szkolnych, a jedynie zajęcia po południu. W miastach, w których zajęcia szkolne odbywają się przez cały rok oraz we wszystkich dniach tygodnia, oprócz niedziel i świąt, przed południem w godzinach 8.00–11.00, a po południu od 1.00 do 3.00, można zawiesić popołudniowe zajęcia dwa razy w tygodniu, jeśli nie ma w nim żadnego święta ani pogrzebu, a jeśli jest, to tylko raz. Z kolei we wsiach, gdzie zajęcia szkolne odbywają się zimą w godzinach przedpołudniowych, od 9.00 do 12.00, i popołudniowych, od 1.00 do 3.00, a latem tylko przed południem – 8.00–11.00, można zawiesić zajęcia szkolne po południu tylko raz w porze zimowej i tylko w tygodniach, w których nie przypada żadne święto ani pogrzeb. Tą różnicą zajęć szkolnych w miastach i we wsiach należy tłumaczyć sformułowania, w których mówi się o dwóch czy jednym dniu bez popołudniowych zajęć. W tak rozumiane dni mogły jednak w godzinach popołudniowych odbywać się szczególne zajęcia, np. z ortografii czy epistolografii dla najstarszych dzieci. Wizytatorzy szkół powinni też sprawdzać, czy nauczyciele nie wyznaczają więcej popołudniowych dni wolnych od zajęć, niż mają do tego prawo (por. s. 24, 26, 40, 117, 137n., 160, 174, 229, 274).

¹¹³ *Halbtagschule* – forma organizowania zajęć w szkole w taki sposób, by lekcje odbywały się przez pół dnia, zwykle w godzinach przedpołudniowych. Historycznie ograniczanie nauczania do godzin przedpołudniowych wprowadzono pod koniec XIX wieku, najpierw w szkolnictwie wyższym, a następnie też w szkołach ludowych. Do tego czasu zajęcia w szkołach planowano tak, by mogły się odbywać przez cały dzień. Por. hasło *Halbtagschule* w Wikipedii.

¹¹⁴ Jak już wspomniano w przyp. 54, Związek Północnoniemiecki, do którego należały Prusy, postanowił 17 sierpnia 1868 roku przyjąć „system miar i wag”, oparty na systemie metrycznym. W *Kronice* w tym miejscu (1875 rok) po raz pierwszy użyto miar metrycznych. Jeśli podane wielkości ziemi w hektarach nie budzą żadnych wątpliwości (1 ha = 100 arów = 10 000 m² = 3,916617 mórg pruskich), to określenie *RaumMetrHolz* wymaga pewnego uściślenia. Mianowicie rozróżnia się: *Festmeter Holz* (FM) – metr sześcienny drewna układanego z sąg; *Raummeter Holz* (RM) – metr sześcienny drewna układanego z polan (szczap); *Schüttraummeter* (SRM) – metr sześcienny drewna nieukładanego (*schütten* – „nasypać”). Relacja między tymi wielkościami jest następująca: 1 FM = 1,4 RM = 2,3 SRM; 1 RM = 0,7 FM = 1,4 SRM; 1 SRM = 0,4 FM = 0,7 RM. Por. <https://holzharry.de/festmeter-raummeter-schuettraummeter/>.

¹¹⁵ W dziewiętnastowiecznej Europie w zakresie szkoły średniej pruskie gimnazjum, obok francuskiego liceum i angielskiego *grammar school*, cieszyło się największą popularnością. Jego teoretyczno-pedagogiczną podstawą była filozofia niemieckiego oświecenia, a ideałem – moralne oraz intelektualne doskonalenie jednostki, określane mianem *Bildung*, przez które „rozumiano zarówno sam proces intelektualnego rozwoju jednostki, jak i re-

zultaty tego procesu, a także pielęgnowanie cnót piękna oraz dobra na wzór greckiej *paidei*”. Do gimnazjum jako jednego typu szkoły średniej w Prusach uczęszczała nie tylko młodzież z rodzin szlacheckich, ale także z mieszczańskich i, choć nie tak często, chłopskich. Ewolucja szkół średnich w Prusach, w tym gimnazjów, trwała do połowy XIX wieku i przejawiała się w ich coraz większej emancypacji od wpływów Kościoła i podporządkowania władzy państwowej, dostosowywania programów nauczania do wymogów uniwersytetów i wprowadzaniu egzaminu maturalnego. Nauczycieli gimnazjalnych zaliczano do elity społecznej i intelektualnej. Kandydaci na nauczycieli byli absolwentami uniwersytetów i musieli zdawać egzamin państwowy z łaciny, greki, historii i matematyki. Podstawą programową gimnazjum, w którym nauka trwała dziewięć lat, były języki (łacina, greka), kultura klasyczna, matematyka, historia i języki nowożytne. Por. Józef Miąso, *Szkolnictwo w XIX-wiecznej Europie i początki pedagogiki porównawczej w Anglii*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 46, 85–146, 2009, s. 105n., pdf; także hasło *Gymnasium in Deutschland* w Wikipedii.

¹¹⁶ *Vorsteher* – ten, kto nadzoruje jakąkolwiek instytucję, społeczność, społeczeństwo itp., reprezentuje jej interesy i działa w jej imieniu (por. hasło *Vorsteher* w *Pierer’s Universal-Lexikon*, t. 18, Altenburg 1864, s. 701).

¹¹⁷ *Lobet dem Herrn, alle Heiden* jest motetem autorstwa Jana Sebastiana Bacha. Tekst pochodzi z Psalmu 117, 1-2 („Chwalcie Pana, wszystkie narody, wysławiajcie Go, wszystkie ludy, bo Jego łaskawość nad nami potężna, a wierność Pańska trwa na wieki” – tekst według *Biblii Tysiąclecia*). Motet po raz pierwszy został opublikowany w 1821 roku. Por. hasło *Lobet den Herrn, alle Heiden*, BWV 230 w Wikipedii.

¹¹⁸ Kłodnitz, Kłodnic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Kosel (Knie 1830). Obecnie Kłodnica, część miasta Kędzierzyn-Koźle, pow. kędzierzyńsko-kozielski, woj. opolskie.

¹¹⁹ „Tost-Gleiwitzer Kreisblatt” – tygodnik, ukazujący się w latach 1843–1940, którego wydawcą był Gustav Neumann, a miejscem wydania Gleiwitz. Oryginały są zlokalizowane w Archiwum Państwowym w Katowicach, Oddziale w Gliwicach. Digitalizacja od drugiego rocznika (1844): Biblioteka Śląska, Katowice. Prawa: Domena publiczna (public domain).

¹²⁰ Tworog, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Tworóg, gmina wiejska w pow. tarnogórskim, siedziba gm. Tworóg.

¹²¹ W języku pedagogicznym konferencje są oficjalnymi, zwykle cyklicznymi konsultacjami grona pedagogicznego szkoły, miasta, powiatu, okręgu itd. w zakresie programu nauczania, działalności dydaktycznej, traktowania uczniów itp. Oprócz konferencji oficjalnych organizuje się tzw. otwarte konferencje, które nie są ograniczone do zamkniętych kręgów. Por. hasło *Konferenz* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 11, Leipzig 1907, s. 366.

¹²² Woischnick, gewöhnliche der Aussprache gemäße Schreibart von Woźnik, Schloß und Städtel, Regierung Oppeln, Kreis Lublinitz (Knie 1830). Obecnie Woźniki, miasto w pow. lublińskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Woźniki.

¹²³ Wilhelm I Hohenzollern – król Prus w latach 1861–1888, z dynastii Hohenzollernów, prezydent Związku Północnoniemieckiego w latach 1867–1871, a od 1871 roku cesarz niemiecki. Współtwórca II Rzeszy Niemieckiej. 18 stycznia 1871 roku, po zwycięstwie Prus w wojnie z Francją, w podparyskim Wersalu obwołano go cesarzem niemieckim. Por. hasło *Wilhelm I Hohenzollern* w Wikipedii.

¹²⁴ Order Domowy Hohenzollernów, podzielony na Order Królewski Domowy Hohenzollernów i Order Książęcy Domowy Hohenzollernów (niem. *Königlicher Hausorden von Hohenzollern i Fürstlich Hausorden von Hohenzollern*), zwany także w skrócie Orderem Hohenzollernów – wysokie odznaczenie cywilne i wojskowe Królestwa Prus do 1918 roku oraz Księstwa Hohenzollern-Sigmaringen do 1850 roku. Order został ustanowiony 5 grudnia 1842 roku. Król Fryderyk Wilhelm IV stworzył niejako dwa „ordynki” orderu: królewski i książęcy. W ordynku królewskim istniały dwie odmiany: wojskowa i cywilna, każda z czterema klasami. W ordynku królewskim istniały tzw. orły, odznaczenie cywilne nadawane przede wszystkim naukowcom, nauczycielom i artystom. Prawdopodobnie to właśnie odznaczenie otrzymał Zimmermann. Por. hasło *Order Hohenzollernów* w Wikipedii.

¹²⁵ Tarnowitz, Alt-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Stare Tarnowice, dzielnica Tarnowskich Gór, od której pochodzi nazwa miasta.

¹²⁶ Zabrze, (sprich Sabrsche), Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Zabrze, miasto na prawach powiatu w woj. śląskim.

¹²⁷ Chodzi zapewne o orkiestrę Pułku Piechoty „von Grolmann” [Grolman] (1. Poznańskiego) nr 18, stacjonującego w Gliwicach od 1881 do 1890 roku. Pułk ten był 1. Pułkiem Piechoty z Prowincji Poznańskiej i 18. Królestwa Niemieckiego (GenWiki, Wikipedia). W 1881 roku do Gliwic przybywa sztab i II batalion Poznańskiego Pułku Piechoty Grollmana nr 18 (Tomasz Marcin Dudziński, *Gruss aus Gleiwitz. Część VI: Rozkwit i upadek Cesarstwa Niemieckiego*, Gliwice, wyd. 3, luty 2012, pdf).

¹²⁸ *Allgemeine Bestimmungen des Königlich Preussischen Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten von 15. October 1872, betreffend das Volksschul- Präparanden- und Seminar-Wesen*, Berlin 1872.

¹²⁹ Określenie *Lesebuch* ogólnie oznacza zbiór tekstów lub ich fragmentów do nauki czytania i zapoznania się z tekstami literackimi. W różnych okresach, począwszy od średniowiecza, przyjmowały one różną postać i miały służyć różnym celom. W XIX i na początku XX wieku zaczęły zatracać oświeceniowy charakter, przyjmując formy coraz wyraźniej nacjonalistyczne, czyli świadomie stawiające sobie za cel narodowe kształtowanie i wychowanie dzieci w duchu niemieckich ideałów i właściwej postawy wobec Kościoła, cesarza i rodziny. Por. hasło *Lesebuch* w Wikipedii.

¹³⁰ Ernst Johann Adolph Stuhlmann (1838–1924) był uzdolniony rysunkowo i matematycznie. Z wykształcenia był mechanikiem, matematykiem i przyrodnikiem. Studiował też historię sztuki. Po studiach w 1865 roku nauczał rysunku w Bergwerkschule w Hamburgu. Od 1870 roku przygotowywał nauczycieli rysunku do pracy w nowo założonych Hamburger Volksschulen. Wspólnie z Otto Jessenem kontrolował Hamburger Volksschulen i prowadzone w nich lekcje rysunku. Z doświadczeń w tym zakresie powstało pięciotomowe dzieło *Zeichenunterricht in der Volks- und Mittelschule*. Por. hasło *Adolph Stuhlmann* w Wikipedii.

¹³¹ Ignaz Schuster – katolicki duchowny (1813–1869), w 1847 roku uzyskał tytuł doktora teologii za swoje wartościowe książki. W 1845 roku wydał *Katholischer Katechismus*, a w 1846 roku *Kleiner Katechismus für die unteren Schulclassen*, które wprowadzono tylko w diecezji Rottenburg, ale zyskały wielką popularność i były wydawane w ogromnych nakładach. Jeszcze większą popularnością cieszyły się jego *Biblische Geschichte des alten und neuen Testaments für Volksschulen*, opublikowane w 1858 roku, aprobowane przez wielu niemieckich i austro-węgierskich biskupów, a także przełożone na języki holenderski i polski.

¹³² Joseph Deharbe (1800–1871) – francuski jezuita, teolog i katecheta. Jako katecheta w Köthen odczuwał brak dobrego katechizmu. Zachęcony przez swego przełożonego o. Devisa ułożył katechizm według swego pomysłu, opierając się na katechizmie moguncim z 1842 roku i wykorzystując inne opracowania, zwłaszcza katechizm autorstwa Bossu-etta. Jego pierwszy katechizm, *Katholischer Katechismus oder Lehrbegriff*, który ułożył w 1847 roku, a wydał anonimowo w 1848 roku w Ratyzbonie, zyskał od razu wielkie uznanie. Jeszcze w tym samym roku biskup Blum z Lingsburga wprowadził go urzędowo w swojej diecezji, a w następnym uczynili to biskupi z Trewiru i Hildesheim. W 1850 roku biskupi bawarscy postanowili wprowadzić wspólny katechizm w całym królestwie i przyjęli do realizacji tego celu katechizm Deharbe’a, który został wprowadzony w 1853 roku. Od 1854 roku zaczęły go wprowadzać także inne diecezje niemieckie. W tym samym czasie wydawnictwo to zyskało uznanie poza granicami Niemiec (w Szwajcarii, Austrio-Węgrzech, Stanach Zjednoczonych), a od 1851 roku było tłumaczone na wiele języków, m.in. w 1862 roku na polski. Por. hasło *Joseph Deharbe* w Wikipedii i hasło *Joseph Deharbe* w Kathpedii.

¹³³ Jakob Friedrich Ferdinand Schreiber (1809–1867) – niemiecki wydawca i założyciel znanego wydawnictwa Kinderbuchverlager J. F. Schreiber. Gdy miał trzy lata, zmarli jego rodzice i odtąd przebywał w wojskowym domu sierot w Stuttgarcie. Wykształcił się na litografa w litograficznych zakładach Georga Ebnera. W 1831 roku dobrze wykształcony i z 44 litograficznymi płytami kamiennymi przybył do Esslingen am Neckar. Jeszcze w tym samym roku ożenił się z majątną Marią Karoline König oraz założył zakład litograficzny. Na początku drukowano w nim artystyczne odbitki z widokami Esslingen i jego okolic, ale wkrótce zaczęto wydawać tablice poglądowe (*Anschauungsbogen*) z motywami religijnymi i druki (*Drucke*) z przyrodniczymi ilustracjami dla dzieci, co przyniosło wydawnictwu wielki sukces. Od 1833 roku zaczęto ubogacać kolorowymi ilustracjami podręczniki. Pierwsze książki dla dzieci ukazały się w 1840 roku. W 1864 roku Jakob Ferdinand Schreiber otrzymał od króla Wilhelma I Wirtemberskiego lub króla Karola Wirtemberskiego Złoty Metal Sztuki i Nauki (*Goldene Medaille für Kunst und Wissenschaft*). Por. hasło *Jakob Friedrich Ferdinand Schreiber* w Wikipedii.

¹³⁴ Nie udało się odnaleźć zdigitalizowanego podręcznika do nauki rachunków wydanego przez L. Heinzego i M. Hübnera. Za przykład takiego podręcznika może jednak posłużyć podręcznik R. Zimmermanna *Rechenbuch für Volks- und Elementarschulen, sowie für die unteren Klassen der Mittelschulen*. II. Teil. *Mit besonderer Rücksicht auf die neue deutsche Rechtschreibung*. Zweite verbesserte Auflage, 1916, Verlag von Ludwig Fischer, Lodz–Warschau, udostępniony w formie zdigitalizowanej przez Bibliotekę Narodową Polona w ramach projektu Patrimonium.

¹³⁵ *Schulbuch, in dem besonders die Naturwissenschaften behandelt sind* („Podręcznik szkolny, w którym w sposób szczególny traktuje się o naukach przyrodniczych” – Duden.de). Na przykład *Realienbuch* L. Kahnmeyera i H. Schutzego z 1915 roku, bogato ilustrowany, liczący 388 stron, zawiera następujące działy: historia Niemiec (*Deutsche Geschichte*, s. 1–100), geografia (*Erdkunde*, s. 101–192), przyroda (*Naturgeschichte*, s. 193–318), fizyka, chemia i mineralogia (*Physik, Chemie und Mineralogie*, s. 319–388). Oprócz *Realienbücher* o charakterze ogólnym, które mogły być używane we wszystkich prowincjach, wydawano też publikacje o charakterze regionalnym czy prowincjalnym albo uzupełnienia do ogólnych publikacji. Jednym z takich uzupełnień, składającym się z dwóch części: geograficznej oraz historycznej, jest *Heimatkunde von Schlesien*, wydane jako uzupełnienie do *Realienbuch* Ferdinanda Hirta (*Heimatkunde von Schlesien* herausgegeben von Rektor B. Clemenz in Liegnitz. Mit 10 Kartenskizzen im Text, Ferdinand Hirt, Königliche Universitäts- und

Verlagsbuchhandlung, Breslau, Königsplatz 1, 1911 w serii Deutsche Heimatkunden zunächst zur Ergänzung Hirts Neuem Realienbuch).

¹³⁶ Oprócz patrona szkoły, lokalnego inspektora szkolnego i powiatowego inspektora szkolnego był wybierany zarząd szkoły (*Schulvorstand*). W tym miejscu nie podaje się żadnych informacji o kompetencjach tego zarządu, ale z kontekstu wielu zapisów można przyjąć, że miał decydujący głos w sprawie budowy i remontu szkoły, uposażenia nauczycieli, zatrudnienia nowych nauczycieli czy organizowania uroczystości itp.

¹³⁷ Zagrodnik – właściciel chałupy i kawałka ziemi (por. *Status społeczny w księgach metrykalnych*, pdf; hasło *Zagrodnik* w Wikipedii). Zagrodnicy mieli – oprócz chałupy, podwórza i ogrodu – niewiele gruntów ornych i różnego rodzaju inwentarz żywy, oprócz koni. Ich służba na rzecz właścicieli majątku polegała głównie na świadczeniu prac fizycznych. Z powodu nikłej rentowności ich posiadłości zazwyczaj zajmowali się jeszcze jakimś rzemiosłem, a jeśli nie znali żadnego, zatrudniali się jako robotnicy dniówkowi (por. Klaus E. Kunze, *Das schlesische Dorf Klein Ellguth*, „Oelßnischen Creyses”, Köln 2000).

¹³⁸ Siodlarz – rzemieślnik zajmujący się wyrobem siodła. Por. też hasło *Siodlarstwo* w Wikipedii.

¹³⁹ Odra – jedna z najbardziej zaraźliwych chorób zakaźnych wieku dziecięcego, wywoływana przez wirus odry, liczący 21 szczepów. Por. hasło *Odra (choroba)* w Wikipedii.

¹⁴⁰ Kattowitz, Kattowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Katowice, miasto na prawach powiatu, siedziba władz woj. śląskiego.

¹⁴¹ Być może chodzi o Schlesische Provinziale- Feuersocietät, o której statusie, możliwościach ubezpieczenia domów od ognia i odszkodowaniach obszernie informuje *Anweisung für die Magistrate betreffend die Gebäudeversicherungen in den Städten bei der Schlesische Provinziale Feuer Societät*, 1911.

¹⁴² Leiningen – miejscowość i gmina w Niemczech, w kraju związkowym Nadrenia-Palatinat, w pow. Rhein-Hunsrück, która wchodzi w skład gminy związkowej Emmelshausen (por. hasło *Leiningen* w Wikipedii).

¹⁴³ Ferdinand Hirt (1910–1879) – księgarz i wydawca uniwersytecki we Wrocławiu. Po ukończeniu szkoły w Lubece uczył się zawodu księgarza w latach 1827–1830 u Johanna Friedricha Korna we Wrocławiu. W 1832 roku otworzył tam własną księgarnię. Po pewnym czasie zaczął wydawać podręczniki i książki dla młodzieży, m.in. wydał obrazkowy elementarz ścienny autorstwa Friedricha Gottholda Kunzego, który uchodził za jeden z pierwszych podręczników szkolnych przeznaczonych dla wszystkich szkół ludowych. Szczególną wagę przywiązywał do ilustracji w wydawanych przez siebie książkach. Na początku lat 60. XIX wieku został mianowany królewskim księgarzem uniwersyteckim. Por. hasło *Ferdinand Hirt* w Wikipedii.

¹⁴⁴ Gustav Heinrich Konrad von Goßler (1838–1902) – z wykształcenia prawnik, w latach 1865–1874 starosta w Darkiejmach, w latach 1874–1879 pracował w pruskim ministerstwie spraw wewnętrznych, zajmując się reformą administracyjną Prus, następnie w ministerstwie kultury. W latach 1881–1891 był ministrem kultury Prus. W 1891 roku został nadprezydentem prowincji Prusy Zachodnie. Por. hasło *Gustav Heinrich Konrad von Goßler* w Wikipedii).

¹⁴⁵ Karl Eduard Robert von Zedlitz i Trützschler (1837–1914) – najpierw oficer armii pruskiej (1856–1862 i 1866), później aktywista w powiatowej i prowincjonalnej administracji Śląska, m.in. był prezydentem rejencji opolskiej. W 1891 roku został ministrem kultury Prus, w 1898 roku nadprezydentem Prowincji Hesja-Nassau, w latach 1903–1909 był nadprezydentem Prowincji Śląsk. Por. hasło *Karl Eduard Robert von Zedlitz i Trützschler* w Wikipedii.

¹⁴⁶ Robert Bosse (1832–1901) – niemiecki polityk, ostatni pruski minister kultury. Studiował prawo na uniwersytetach w Heidelbergu, Halle i na Friedrich-Wilhelms-Universität w Berlinie. Pełnił różne funkcje. W 1881 roku został dyrektorem nowo utworzonego działu społeczno-politycznego ministerstwa spraw wewnętrznych i wniósł znaczący wkład do ustaw ubezpieczeniowych pracowników. W latach 1892–1899 był ministrem kultury; odegrał wtedy główną rolę we wprowadzeniu ustaw wynagrodzenia dla księży i nauczycieli szkół podstawowych. Oprócz tego wprowadził w szkołach dni wolne od zajęć (od 16 czerwca 1892 roku), gdy temperatura o 10.00 rano przekracza 25° C. Por. hasło *Robert Bosse* w Wikipedii).

¹⁴⁷ Być może chodzi o Hyppolitha Stephana, naczelnika urzędu podatkowego (*Rentmeister*), który co najmniej w latach 1931–1942 był naczelnikiem urzędu (*Amtsvorsteher*) wielowiejskiego okręgu urzędowego (*Amtsbezirk*). Por. *Heimat-Kalender für Kreis Tost-Gleiwitz*, 1931 i *Heimat-Kalender für Gleiwitzer Kreises*, 1937–1942.

¹⁴⁸ Frankenstein, königliche Kreisstadt im Kreise gleiches Namens; Regierung und Oberlandes-Gericht Breslau (Knie 1830). Obecnie Ząbkowice Śląskie, miasto w woj. dolnośląskim, siedziba pow. ząbkowickiego i gm. miejsko-wiejskiej Ząbkowice Śląskie.

¹⁴⁹ Ratibor, (auch Rattibor), Racibors, (sprich Ratschibors), königliche Fürstenthums- und Kreisstadt, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Racibórz, miasto w woj. śląskim, siedziba władz pow. raciborskiego.

¹⁵⁰ *Kriegerverein* (związek kombatanów) – organizacja zarejestrowana w formie prawnej jako stowarzyszenie. Zajmuje się opieką nad grobami wojennymi, opieką nad ocalałymi z wojny i ofiarami wojennymi, budową i utrzymaniem pomników wojennych oraz pomocą rezerwistom. Por. hasło *Kriegerverein* w Wikipedii.

¹⁵¹ Trzecia część II *Sonaty fortepianowej* skomponowanej w 1839 roku. Trzecia część, *Marche funebre: Lento* (*Marsz pogrzebowy: Powoli*), jest jednym z najbardziej znanych dzieł Chopina. Powstała w 1837 roku. Por. hasło *II Sonata fortepianowa* w Wikipedii.

¹⁵² W XIX i XX wieku termin ten został użyty również w muzyce świeckiej na określenie „sakralnych”, podobnych do pieśni kościelnych pasaży i oznacza diatoniczne, rytmicznie proste, homofoniczne melodie, często grane przez orkiestry dęte (znani kompozytorzy: Feliks Mendelssohn Bartholdy, Johannes Brahms, Anton Bruckner, Gustav Mahler, Béla Bartók). Por. hasło *Choral* w Wikipedii.

¹⁵³ Kompozytor Franz Wilhelm Abt (1819–1885), pierwsza publikacja w 1868 roku w *Sammlung von Volksgesängen für den gemischten Chor (Ignaz Heim)*, no. 108. Por. hasła *Franz Abt* w Wikipedii i *Franz Wilhelm Abt* w Wiki (Free Choral Music).

¹⁵⁴ Kompozytor: Jakob Ludwig Felix Mendelssohn Bartholdy (1809–1847) – niemiecki kompozytor okresu romantyzmu. Autor tekstu nieznany. Tekst utworu albo jego część został użyty przez Mendelssohn w *Wiegenlied* na głos i fortepian (1822).

¹⁵⁵ Ps. 42,2. W przekładzie *Biblii Tysiąclecia*: „Jak łania pragnie wody ze strumieni, tak dusza moja pragnie Ciebie, Boże!”.

¹⁵⁶ Przez „żałobne flagi” można rozumieć flagi w kolorze czarnym, flagi opuszczone do połowy masztu albo flagi ozdobione kirem i ewentualnie flagi opuszczone do połowy masztu i ozdobione kirem. Na temat opuszczania na znak żałoby flagi do połowy masztu por. hasło *Trauerbeflagung* w Wikipedii.

¹⁵⁷ Prowincja Nadreńska (Nadrenia, Prusy Nadreńskie, Nadrenia) była jedną z prowincji pruskich, które tworzyły państwo pruskie od 22 czerwca 1822 roku do jej rozwiązania po II wojnie światowej. Obejmowała Nadrenię od Saarbrücken do Kleve. Siedzibą nadprezy-

denta i pozostałych organów administracji prowincjonalnej była Koblenca. Por. hasło *Rhein-provinz* w Wikipedii.

¹⁵⁸ Termin *Baubeamter* (urzędnik budowlany) jest dziś przestarzały, od XVIII wieku do wczesnych lat XX wieku oznaczał architekta, mistrza budowlanego, inżyniera budowlanego, inżyniera budowy maszyn albo inżyniera okrętowego, który pozostawał w relacjach służbowych z administracją państwową lub miejską. Podział tej grupy urzędników był różny w poszczególnych państwach niemieckich. W Królestwie Prus urzędnicy budowlani dzielili się na rejencyjnych referendarzy budowlanych, rejencyjnych mistrzów budowlanych, inspektorów budowlanych i radców budowlanych. Najniższy stopień tworzyli rejencyjni referendarze budowlani. Dopiero po zdaniu drugiego egzaminu państwowego zostawali rejencyjnymi mistrzami budowlanymi. Po oczekiwaniu około dziesięciu lat otwierała się możliwość otrzymania stanowiska inspektora budowlanego i tym samym objęcia własnego okręgu zarządzania. Por. hasło *Baubeamter* w Wikipedii.

¹⁵⁹ *Kirchenvorstand* – w Kościele katolickim zarządy kościelne, które są zobowiązane do zarządzania kościelnym majątkiem lokalnym. Tworzy się je na podstawie prawodawstwa poszczególnych krajów, np. w Prusach na podstawie ustawy z 20 czerwca 1875 roku: *Gesetz über die Verwaltung des katholischen Kirchenvermögens*. Por. hasło *Kirchenvorstand* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 11, Leipzig 1907, s. 60–61.

¹⁶⁰ Główne, ale też największe czy najważniejsze przykazanie: „Będiesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem” (Uczony w Prawie, zapytał Jezusa, wystawiając Go na próbę: »Nauczycielu, które przykazanie w Prawie jest największe?« On mu odpowiedział: »Będiesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. To jest największe i pierwsze przykazanie«, Mt 22, 35-38).

¹⁶¹ Pierwszy artykuł wiary: „Wierzę w Boga, Ojca Wszechmogącego, Stworzyciela nieba i ziemi” (por. *Katechizm Kościoła katolickiego* za zgodą i w oparciu o wydanie Pallottinum 1994, oprac. internetowe ks. Mirosław Baranowski, rozdz. 1, artykuł 1, 199n. – dalej jako *Katechizm*).

¹⁶² W Knie 1830 nieodnotowane. Obecnie Murcki, historyczna część i jednostka pomocnicza Katowic.

¹⁶³ Peterwitz, Groß-, Wielkie Pietrowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis und Ober-Landes-Gericht Ratibor (Knie 1830). Obecnie Piotrowice Wielkie, wieś w pow. raciborskim, siedziba gm. Pietrowice Wielkie.

¹⁶⁴ Josephsdorf, Josaphat, Kolonie, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Józefowice, historyczna część Katowic.

¹⁶⁵ Chodzi o seminaria nauczycielskie, które od XVII do początku XX wieku były placówkami kształcenia przyszłych nauczycieli szkół ludowych. Niższym szczeblem kształcenia przyszłych nauczycieli szkół ludowych były instytuty czy szkoły przygotowawcze, zwane też preparandami (od łac. *praeparand* – „przygotowujący się”), mianowicie przygotowującymi uczniów (zaraz po ukończeniu szkoły ludowej) do podjęcia dalszej nauki w seminariach nauczycielskich. Szczególną formą kształcenia nauczycieli dla szkół ludowych w XIX i XX wieku były seminaria i odpowiednio preparandy dla przyszłych nauczycielek szkół ludowych. Por. hasła *Lehrerseminar*, *Präparandenanstalt*, *Lehrerinnenseminar* w Wikipedii.

¹⁶⁶ Pilchowitz, Marktflecken oder Städtel, Regierung Oppeln, Kreis Rybnik (Knie 1830). Obecnie Pilchowice, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Pilchowice, siedziba gm. Pilchowice.

¹⁶⁷ Dziewiąty artykuł wiary: „Wierzę w święty Kościół powszechny, Świętych Obcowanie” (por. *Katechizm*, rozdz. 2, artykuł 9, 748n.).

¹⁶⁸ Fryderyk Wilhelm I Pruski panował w latach 1713–1740.

¹⁶⁹ Być może chodzi o fragment pisma ascetycznego Marii Alfonsa di Liguoriego *O wielkim środku modlitwy*. Jeden z jego podrozdziałów nosi tytuł *Potęga modlitwy przeciw pokusom* (niem. *Der Kraft* albo *Die Macht des Gebetes*). W XIX wieku dzieła Liguoriego były bardzo poczytne, tłumaczone na wiele języków (polski przekład już w 1856 roku). Współczesne wydania tego pisma ukazują się pod tytułem *Die Macht des Gebetes* (np. Sarto Verlag, Parvis-Verlag, Mediatrix Verlag). Por. hasło *Alfonso Maria di Liguori* w Wikipedii.

¹⁷⁰ Balladę *Der Graf von Habsburg* napisał Schiller w 1803 roku. Schiller wyraża w niej przekonanie, że cnotliwy i bogobojny żywot jeszcze za życia zostaje wynagrodzony. Opiewa zaś w niej cnotę pokory i pobożności Rudolfa I (1218–1291), który od 1240 roku był grafem von Habsburg, a w latach 1273–1291 pierwszym rzymsko-niemieckim królem z rodu Habsburgów. Por. hasło *Rudolf I* w Wikipedii.

Autorem wiersza *Die Trompete von Vionville* jest Ferdinand Freiligrath (ur. 1810). Utwór powstał w 1870 roku. Biorąc pod uwagę czas powstania można go zaliczyć do epoki Junges Deutschland&Vormärz (nazwa ruchu literackiego młodych, liberalnych poetów w okresie Vormärz, czyli od rewolucji lipcowej we Francji w 1830 roku do marcowej rewolucji w Niemczech w 1848 roku, początku Wiosny Ludów), którego Freiligrath był typowym przedstawicielem. Wiersz upamiętnia bitwę pod Mars-la-Tour (znaną też jako bitwa pod Vionville, która rozegrała się 16 sierpnia 1870 roku podczas wojny prusko-francuskiej w pobliżu wioski Mars-la-Tour). Wiersz, liczący 200 słów, 32 wersy i 8 zwrotek, rozpoczyna się eposem na cześć zwycięskich bohaterów, ale jest też wyrazem dystansu do odniesionego zwycięstwa i ubolewania nad jego ofiarami. Por. hasła *Ferdinand Freiligrath* i *Schlacht bei Mars-la-Tour* w Wikipedii oraz hasło *Vionville* w *Meyers Konversations-Lexikon*, t. 20, Leipzig 1909, s. 181–182.

¹⁷¹ Autorem wiersza *Der Wanderer in der Sägemühle* jest Justinus Kerner (1786–1862). Korner był lekarzem, pisał książki medyczne i przyrodnicze, biografie, powieści, opowiadania, wiersze, satyry i tworzył tzw. kleksografiki. Wiersz *Der Wanderer in der Sägemühle* („Wędrowiec w tartaku”), który liczy 24 wersy, 6 strof i 114 słów, powstał między 1802 a 1862 rokiem. Biorąc pod uwagę wyłącznie czas powstania tego utworu, można go zaliczyć do okresu klasycyzmu, romantyzmu, Junges Deutschland&Vormärz (por. przypis wyżej) lub realizmu. Por. hasło *Justinus Kerner* w Wikipedii.

¹⁷² Borowian, oder Bór, Kolonie, zu Keltsch, Regierung Oppeln, Kreis Groß-Strehlitz (Knie 1830). Obecnie Borowiany, wieś w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

¹⁷³ Breslau, Hauptstadt der Provinz Schlesien (Knie 1830). Obecnie Wrocław, miasto na prawach powiatu, siedziba władz woj. dolnośląskiego i pow. wrocławskiego.

¹⁷⁴ Schaffgotschowie – śląski ród arystokratyczny pochodzący z Frankonii. Ich pełne nazwisko w języku niemieckim brzmi: Grafen Schaffgotsch genannt Semperfrei von und zu Kynast und Greiffenstein, Freiherren von Trachenberg. Chociaż Schaffgotschowie byli związani z posiadłościami w okolicach Jeleniej Góry-Sobieszowa (zamek Chojnik, Cieplice) i Żmigrodu, to jednak w XIX wieku, jak wielu innych magnatów śląskich, związali się z górnośląskim przemysłem. Niewykluczone, że sprawa nauczyciela Czernego spleta się z historią tzw. śląskiego Kopciuszka, czyli Joanny Gryczik (Grycik, Gryzik), która w 1858 roku wyszła za mąż za hrabiego Hansa Ulryka von Schaffgotsch i przeżyła z nim szczęśliwie pięćdziesiąt lat. Była spadkobierczynią ogromnego majątku górnośląskiego przedsiębiorcy Karola Goduli, szacowanego na 2 miliony talarów, w tym terenów Bujakowa, a więc

Schaffgotschowie byli patronami szkoły w Bujakowie. Por. hasła *Schaffgotschowie*, *Karol Godula*, *Joanna Schaffgotsch* w Wikipedii.

¹⁷⁵ Bujakow, Bujakow, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Bujaków, sołectwo miasta Mikołów w woj. śląskim.

¹⁷⁶ Peterwitz, Klein-, Petrzažin, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis und Ober-Landes-Gericht Ratibor (Knie 1830). Obecnie Pietrowice Wielkie, wieś w pow. raciborskim, w gm. Krzanowice.

¹⁷⁷ Carl Christian Meinhold (1740–1827) – wydawca książek. W 1768 roku przejął drukarnię od Johanna Conrada Stössela i w 1777 roku założył własne wydawnictwo (Verlag Meinhold, później C.C. Meinhold & Söhne), które istniało do 1946 roku. Wydawnictwo specjalizowało się w literaturze dla dzieci i młodzieży. Por. hasło *Carl Christian Meinhold* w Wikipedii.

¹⁷⁸ Cesarzem w tym czasie był Wilhelm II Hohenzollern, ostatni cesarz niemiecki i król Prus. Na tron cesarski wstąpił w 1888 roku. Po zakończeniu I wojny światowej abdykował i osiadł w Holandii (por. hasło *Wilhelm II Hohenzollern* w Wikipedii).

¹⁷⁹ Autorem *In dem wilden Kriegestanze* („W dzikim tańcu wojennym”) jest Gottlob Ferdinand Maximilian Gottfried von Schenkendorf (1783–1817), niemiecki poeta, uchodzący za najbardziej znaczącego liryka wojen wyzwoleniczych, czyli wojen w Europie Środkowej w latach 1813–1815, które położyły kres dominacji Francji pod wodzą Napoleona Bonapartego nad znaczną częścią kontynentu europejskiego. Brał w niej czynny udział, m.in. w bitwie pod Lipskiem, zwanej bitwą narodów. Pisał w tym czasie pieśni patriotyczne, które w rękopisie były kolportowane wśród żołnierzy i śpiewane, np. *Das Lied vom Rhein* (1814), *Freiheit, die ich meine* (melodia: Karl August Groos [1789–1861]), *Wenn alle untreu werden*. Szczególnie popularny stał się jego wiersz *Todessehnen*, do którego muzykę skomponował Johannes Brahms (1833–1897). Por. hasło *Max von Schenkendorf* (nie Schenckendorff!) w Wikipedii.

¹⁸⁰ Wiersz *In dem wilden Kriegestanze* liczy 8 strof, wers *Brach die schönste Heldenlanze* („pękła najpiękniejsza lanca bohaterska”) jest drugą linijką w pierwszej strofie. Wiersz *In den Wilden Kriegestanze* poświęcony jest Gerhardowi von Scharnhorstowi (1755–1813), pruskiemu generałowi. Scharnhorst został ranny w nogę w bitwie pod Lützen 2 maja 1813 roku. W wyniku rany i trudów odwrotu zmarł w Pradze 28 czerwca 1813 roku. Por. hasło *Gerhard von Scharnhorst* w Wikipedii.

¹⁸¹ Heinrich Räther i Paul Wohl – w zasobach internetowych można znaleźć wiele notatek bibliograficznych o podręcznikach ich autorstwa, ale o nich samych brak informacji. W *Kronice* mówi się o zeszytach do rachunków. Ukazało się ich kilka wersji, np.: Heinrich Räther und Paul Wohl, *Rechenbuch. Für die Grundschule*. Ausgabe A für Oberschlesien in 7 Heften. Heft 4. (Mit Ergänzung), Breslau 1936 czy Heinrich Räther und Paul Wohl, *Rechenbuch. Für die Volksschule*. Ausgabe B für Schlesien in 4 Heften. Heft 3 (Nebst Ergänzung, Breslau 1936 (przy czym w jednym i drugim przypadku chodzi o któreś z kolei wydanie; pierwsze wydania *Übungsbuch für mündliches und schriftliches Rechnen in sechs Heften*, i to w nowym opracowaniu, ukazało się już w 1879).

¹⁸² Egzaminy nauczycielskie to egzaminy państwowe, których zdanie dowodzi zdolności do objęcia publicznych stanowisk nauczycielskich i które są uznawane we wszystkich państwach traktujących system szkolny za sprawę państwową.

Podstawą obowiązującej formy egzaminów na urząd nauczycielski w szkołach ludowych były *Allgemeine Bestimmungen* ministra kultury Falka z 15 października 1872 roku i rozporządzenia do nich z 1 lipca 1901 roku. Zgodnie z owymi wytycznymi za pierwszy egzamin,

który ma dowieść zdolności do warunkowego (tymczasowego) zatrudnienia, uznaje się egzamin końcowy w seminarium nauczycielskim; do egzaminu mogą przystąpić też kandydaci do zawodu nauczycielskiego, którzy nie pobierali nauk w seminariach, ukończyli 20. rok życia, a wystawione świadectwo o ich moralności i fizycznej kondycji pozwala uznać ich za zdolnych do sprawowania urzędu nauczycielskiego. Komisja egzaminacyjna składa się z komisarza Prowincjalnego Kolegium Szkolnego jako przewodniczącego, komisarza powiatu (*Bezirksregierung*), w którym znajduje się seminarium, dyrektora i zwyczajnych nauczycieli seminarium, którzy pełnią funkcję egzaminatorów. Egzamin jest pisemny, ustny i praktyczny (lekcja próbna [*Lehrprobe*]) i obejmuje wszystkie seminaryjne przedmioty. Poza tym przy egzaminie z religii kandydata wyznania katolickiego jest obecny komisarz biskupi, kandydata wyznania protestanckiego superintendent generalny albo jego zastępca, natomiast kandydaci wyznania mojżeszowego nie zdają egzaminu z religii. Najwcześniej dwa, najpóźniej pięć lat po pierwszym egzaminie nauczyciele szkół ludowych muszą przystąpić do drugiego egzaminu w seminarium działającym w powiecie ich zatrudnienia, który potwierdzi ich zdolność do definitywnego (stałego) zatrudnienia. Komisja składa się z tych samych osób co przy pierwszym egzaminie. Również przebieg egzaminu jest w zasadzie taki sam. Obejmuje te same przedmioty, tylko nie kładzie się nacisku na zbadanie metodycznych i praktycznych umiejętności. Por. hasło *Lehramtsprüfung* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 12. Leipzig 1908, s. 338–340.

¹⁸³ *Kommers* (pol. *komers*, także *komersz*, od łac. *commercium* – ruch) – zwyczajowy bankiet lub wesołe zebranie studentów, związane z niemal każdą uroczystością akademicką, odbywające się także na początku i końcu semestru (na cześć przychodzących i odchodzących). Terminu tego używa się też w kręgach niestudenckich (*kommersieren* – zorganizować komers albo uczestniczyć w komersie). Uczestnicy zazwyczaj spożywają wino lub piwo, dyskutują i śpiewają specjalnie ułożone na taką uroczystość pieśni. Por. hasła *Kommers* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 11, Leipzig 1907, s. 328 i hasło *Komers* w Wikipedii.

¹⁸⁴ Leo Ballestrem (1873–1915) – syn hrabiego Franza Karla Wolfganga Ludwiga Alexandra von Ballestrema (ur. 5 września 1834 roku w Pławniowicach [Schloss Pławniowitz, Landkreis Gleiwitz, Oberschlesien], gdzie zm. 23 grudnia 1910 roku), pruskiego właściciela ziemskiego, przemysłowca i polityka (Niemiecka Partia Centrum), prezydenta Parlamentu Rzeszy w latach 1898–1906. Por. hasło *Franz von Ballestrem* w Wikipedii.

¹⁸⁵ Pławniowitz, Pławniowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Pławniowice, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec.

¹⁸⁶ Groschowitz, Groschowice, Dorf, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Groszowice, część Opola.

¹⁸⁷ Chodzi o papieża Leona XIII, który był 256. papieżem, sprawującym władzę od 20 lutego 1878 roku do 20 lipca 1903 roku. Por. hasło *Leon XIII* w Wikipedii.

¹⁸⁸ Dorotheendorf, Dorota, Kolonie, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Dorota, część Zabrze.

¹⁸⁹ *Toster Fasanerie*, spolszczona nazwa Fazaniec, również Las Fazaniec czy Bażantarnia (tak na mapach z lat 30. XX wieku) – obszar leśny o powierzchni 64,6 ha, założony na wschodzie miasta w XIX wieku między Toszkiem a Kotliszowicami, po obydwu stronach ul. Wielowiejskiej. W lesie znajdują się głązy narzutowe, stawy i potoki, a od północy przecina go Toszecki Potok (Toster Bach). Bażantarnia została założona w 1848 roku. Na początku hodowano w niej daniela i dziki oraz bażanty, które dały jej nazwę. Las był od początku popularnym celem wycieczek, a dziś służy również celom dydaktycznym.

W bażantarni występuje około 200 gatunków roślin, w tym dęby, sosny, buki i graby. Niektóre okazy liczą 210 lat. Por. hasło *Fasanerie (Toszek)* w Wikipedii.

¹⁹⁰ W 1763 roku – po wojnie o sukcesję austriacką (1741–1742, tzw. wojny śląskie) i wojnie siedmioletniej (1756–1763) Prusy doświadczyły w 1763 roku wielkiego kryzysu finansowego, kredytowego i bankowego. Chociaż bessa po zakończeniu działań wojennych, związana ze stratami w wyniku prowadzenia operacji militarnych, a następnie z przejściem gospodarki z wojennej na pokojową, jest zjawiskiem normalnym, to jednak kryzys z 1763 roku miał porażającą skalę: zachwiał systemem bankowym od Amsterdamu po Hamburg. Dotknęło to przede wszystkim przedsiębiorstwa prowadzące szeroko zakrojone inwestycje – ich niewypłacalność spowodowała lawinowe bankructwa. Próbuąc wszelkimi sposobami zaradzić skutkom wojny i uzdrowić gospodarkę, Fryderyk II założył w Berlinie pierwszy bank wekslowo-pożyczkowy z kapitałem założycielskim w wysokości 8 mln talarów, co ustabilizowało nieco stosunki kredytowe. Z jego inicjatywy powstał też Schlesische Landbank (towarzystwo akcyjne), który użyczał pożyczek z rękojmią ziemi, co stwarzało niezwykle możliwości zaradzania trudnościom finansowym. Por. hasła *Friedrich II. (Preußen)* i *Fryderyk II Wielki* w Wikipedii; Thomas Carlyle, *Geschichte Friedrichs des Zweiten genannt der Große*, t. 6, rozdz. 2: *Wiederherstellung eines zertrümmerten Preußes*, s. 249.

¹⁹¹ Borin, Nieder-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Pleß (Knie 1830); Borin, Ober-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Pleß (Knie 1830).

¹⁹² Oschin, Ober-, Mittel- und Nieder-, Dominium, Regierung Oppeln, Kreis Rybnik (Knie 1830).

¹⁹³ Kottlischowitz [jest: Kottischowitz, tak też w Knie 1945], Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Kotliszowice, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Toszek.

¹⁹⁴ W Knie 1830 nieobecny. Folwark Herrmannshof koło Wielowśi, swego czasu należący do dóbr rycerskich Wielowieś (Triest 1865, s. 523); Hermannshof, folwark należący do Wielowśi, nazwa od imienia właściciela, powstał prawdopodobnie około 1850 roku (*Deutung der Ortsnamen des Kreises*. Von Walter Krause, w: *Heimat-Kalender des Kreises Tost-Gleiwitz* 1930, s. 86 – dalej jako Krause, *Deutung*). Obecnie Jerzmanów, część wsi Wielowieś w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

¹⁹⁵ Ciochowitz, Ciochovic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Ciochowice, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Toszek.

¹⁹⁶ *Czerwony Kapturek* (*Rotkäppchen* również *Rotkäppchen und der [böse] Wolf*) – baśń europejska, która znalazła się w zbiorze baśni Jacoba i Wilhelma Grimmów (*Kinder- und Hausmärchen*), wydawanym od 1812 do 1858 roku, której ustny przekaz sięga poprzez Johannę i Marie Hassenpflug do jej wydania przez Charlesa Perraulta (1695/1697). Por. hasła *Grimms Märchen*, *Baśnie braci Grimm*, *Hassenpflug (Familie)*, *Charles Perrault*, *Rotkäppchen*, *Czerwony Kapturek* w Wikipedii.

¹⁹⁷ *Królowna Śnieżka* (*Schneewittchen*) – ludowa baśń niemiecka, po raz pierwszy spisana i opublikowana przez braci Jacoba i Wilhelma Grimmów w zbiorze baśni *Kinder- und Hausmärchen* w 1812 roku. Por. hasła *Schneewittchen* i *Królowna Śnieżka* w Wikipedii.

¹⁹⁸ W Knie 1830 nieobecne Blaschowitz, jest Blazeiowitz, Blazeiowic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz. Natomiast w Knie 1845 czytamy: Blazeiowitz, Błazejowice, 1417 Blasowicz, 1418 Blaschcowicz, 1534 Blasowitze, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz. W hasle *Błazejowice* w Wikipedii podaje się jedynie formę *Blaschowitz*. Obecnie Błazejowice, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

¹⁹⁹ Hans, Hubert von Durant był najstarszym synem Emila von Duranta i spadkobiercą jego majątku. Por. też przyp. 58.

²⁰⁰ Heinrich Marx (1835–1911) – biskup rzymskokatolicki, biskup tytularny Kolosów, biskup pomocniczy wrocławski w latach 1900–1911, w 1904 roku został doktorem *honoris causa* Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego (Fakultät für katholische Theologie der Königlichen Universität zu Breslau). Por. hasło *Heinrich Marx* w Wikipedii.

²⁰¹ Wizytacja biskupia (kanoniczna, pasterska) – w Kościele katolickim wizytacja parafii przez biskupa, głównie pomocniczego, ale i diecezjalnego. Biskup ma obowiązek przynajmniej raz na pięć lat wizytować parafię w swojej diecezji. Przed każdą wizytacją do parafii przyjeżdżają wizytatorzy, którzy sprawdzają poziom nauczania dzieci i młodzieży. Wizytacji kanonicznej podlegają wszystkie dziedziny życia religijnego, moralnego, apostołskiego i administracyjno-gospodarczego (stan i potrzeby kościoła parafialnego, kaplic, sal katechetycznych, spisy inwentarza kościoła, cmentarza, budynków gospodarczych, kancelarii parafialnej). Biskup diecezjalny jest zobowiązany co pięć lat okazać protokoły wizytacyjne papieżowi.

Należy jednak zaznaczyć, że przed 1917 rokiem nie obowiązywały jeszcze żadne przepisy *Kodeksu prawa kanonicznego* dotyczące wizytacji biskupiej, a jedynie nieskodyfikowane prawo kanoniczne, na które składały się kanony soborów powszechnych, dekrety synodalne, akty prawne pochodzące od papieży i normy zawarte w Tradycji Kościoła, tak że do celów jurysdykcyjnych posługiwano się prywatnymi zbiorami norm.

Por. hasła *Wizytacja* i *Kodeks prawa kanonicznego* w Wikipedii. Obecnie obowiązujące przepisy dotyczące wizytacji kanonicznej zawiera *Kodeks prawa kanonicznego* z 1983 w kanonach 399–400, pdf.

²⁰² *Ecce sacerdos magnus* to antyfona i reponsorium z tekstów wspólnych wspomnień liturgicznych (*commune sanctorum*) biskupów wyznawców w Liturgii Godzin i w *Graduale Rzymskim* oraz w lekcji własnej ich mszy świętej. Responsorium *Ecce sacerdos magnus* na święto wyznawcy biskupa pochodzi z *Liber Responsorialis juxta Ritum Monasticum*, Solemes, 1895, s. 194.

Ecce sacerdos magnus jest też przykładem wykorzystywania niektórych responsoriów brewiarzowych poza Liturgią Godzin. Obecnie jest najczęściej wykonywane w liturgii eucharystycznej przez chór na powitanie biskupa czy jako pieśń towarzysząca procesji na wejście podczas uroczystej mszy świętej z udzieleniem święceń prezbiteratu (święceń kapłańskich). Kapłanem wspomnianym w hymnie jest Chrystus, najwyższy kapłan, którego zastępuje biskup. Por. hasła *Commune sanctorum* i *Ecce sacerdos* w Wikipedii oraz stronę internetową Opoki.

²⁰³ Porządek wizytacji kanonicznej przewiduje procesję na cmentarz. Por. strona internetowa parafii św. Jakuba Apostoła w Sączowie (art. *Czym jest wizytacja kanoniczna?*).

²⁰⁴ Mensa (z łac., stół, tablica) – płyta stanowiąca blat ołtarza w katolickim kościele. Mensa jest oparta na podstawie (*stipes*), której rolę pełnią np. nogi, blok kamienny, skrzynia (sarkofagu). Od średniowiecza w mense umieszczano relikwie męczenników. W tym celu na środku wykonywano kwadratowe zagłębienie (*sepulcrum* – grób). Od 1977 roku relikwie zaczęto umieszczać w *stipes* pod ołtarzem. Mensa powinna być wykonana z kamienia. Za zgodą Konferencji Episkopatu można stosować inne wartościowe materiały. Por. hasło *Mensa ołtarzowa* w Wikipedii.

²⁰⁵ Bonifratrzy (łac. *fratres misericordiae b. Joannis de Deo*; łac. *bonus frater* – dobry brat) – katolicki zakon szpitalny, założony przez świętego Jana Bożego w 1540 roku w Hiszpanii

w celu opieki nad chorymi. W 1572 roku zatwierdzony przez papieża Piusa V. Por. hasło *Bonifiatrzy* w Wikipedii.

²⁰⁶ W Knie 1830 nieobecny. Krzyżanowice (niem. Kreuzenort), wieś w pow. raciborskim, siedziba gm. Krzyżanowice.

²⁰⁷ Dwór (pałac) został wzniesiony dla hrabiego Franza Juliana von Verdugo w 1748 roku, który w 1698 roku nabył dwie części (działy) posiadłości ziemskiej Langendorf. Dwór (pałac), składający się z kilku budynków połączonych łącznikiem, jest zbudowany stylu barokowym na planie litery L. W latach 1850, 1911–1912, a także w 1923–1927 kolejni właściciele przebudowywali swoją rezydencję. Przy pałacu znajdowały się – oprócz zabudowań, w których mieściły się mieszkania dla służby – kuźnia, spichlerz, gorzelnia i gospoda. Pałac otaczał duży park. Właściciele mieli też duży ogród i sad. Obecnie w budynkach pałacu mieszczą się Urząd Gminy, Urząd Stanu Cywilnego i Gminna Biblioteka Publiczna. Por. *Schlesische Schloesser*, hasło *Langendorf*; Saurma, *Wappenbuch*, hasło *Langendorf*; Zielonka, *O pokoleniach*, s. 120–125; hasło *Pałac (dwór) Wielowieś* na portalu malanowicz.eu; hasło *Pałac w Wielowsi* na portalu Sokoli Szlak. Zamki.Palace (sokoliszlak.cba.pl); hasło *Dwór w Wielowsi* na portalu odtur.pl.

²⁰⁸ W *Kronice* nie podaje się autorów utworów scenicznych czy udratyzowanych. Poza tym nie można wykluczyć, że autorami tych dzieł mogli być nauczyciele wielowiejscy. Wszystko to utrudnia podanie właściwych, oryginalnych tytułów inscenizowanych utworów oraz ich autorów. Pewną pomocą może być w tej kwestii wielotomowe dzieło online Franza Brümmera, *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Biorąc pod uwagę szczegółowość tego opracowania, można założyć, że nieuwzględnienie w nim któregoś z inscenizowanych utworów jest spowodowane zmianą jego oryginalnego tytułu albo jest to swobodna przeróbka jakiegoś oryginalnego tytułu lub też autorski utwór nauczycieli szkoły wielowiejskiej.

Ta ogólna uwaga odnosi się np. do wystawianego utworu scenicznego pt. *Der Rastelbinder des Zigeunermädchen* („Naprawiacz kotłów cygańskiej dziewczyny”). W dziele Brümmera nie ma takiego tytułu, ale uwzględnia się podobne dwa: *Der Rastelbinder*, farsa, krotchwila, fraszka autorstwa Friedricha Kaisera z 1850 roku, i *Der Rastelbinder*, powieść autorstwa Karla Ernsta Philippa Langego z 1874 roku. Chociaż nie można wykluczyć inscenizacji powieści, to jednak należałoby się opowiedzieć za farsą Kaisera, który pisał utwory sceniczne (*Theaterdichtung*). Por. też hasła *Friedrich Kaiser (Schauspieler)* i *Philipp Galen* w Wikipedii. *Rastelbinder* to naprawiacz kotłów, blacharz.

²⁰⁹ Mając na uwadze przyp. 208, i w tym przypadku trzeba powiedzieć, że w dziele Brümmera nie ma utworu *Der Schusterjunge* („Szewczyk”), ale jest podobny – *Des Berliner Schusterjungen süße Träume* autorstwa Alberta Petera Johanna Krügera, aktora i pisarza, także utworów scenicznych. W 1884 roku ukazał się jego zbiór komedii jednego aktora, w tym *Des Berliner Schusterjungen süße Träume* („Słodkie sny berlińskiego szewczyka”). Por. także hasło *Albert Peter Johann Krüger* w Wikipedii.

²¹⁰ *Der Jarmarkt* („Jarmark”) – w dziele Brümmera brak takiego utworu (por. przyp. 208).

²¹¹ W dziele Brümmera (por. przyp. 208) nie odnotowano utworu scenicznego *Preziosa und die Gnomen unter dem Christbaume* („Klejnoty i gnomy pod choinką”), ale jest kilka innych o tematyce bożonarodzeniowej. Johannes Heeß jest autorem sztuki teatralnej *Unter dem Christbaum* (1898); Franz Jacob Holly – pięciu nowel bożonarodzeniowych *Unterm Christbaum* (1892); Friedrich Kaiser – farsy *Auf dem Eis und beim Christbaum* (1866); Karl Swiedack, pseudonim Karl Elmar – żywego obrazu (*Lebensbild*) *Unterm Christbaum* (1867);

Albrecht Thoma – opowieści bożonarodzeniowych *Unterm Christbaum* (1896), a także *Großes Weihnachtspiel* (1895) – *Kleines Weihnachtspiel* (1895); Agnes Vollmar – opowiadań *Unter dem Christbaum* (1876).

Gnom to małe, podobne do człowieka mityczne stworzenie, które – według Parcelsusa – jest żywiołakiem utożsamianym z żywiołem ziemi, mającym postać karła, który jako duch gór jest opiekunem kopalni i skarbów. Później termin ten stał się niemal synonimem krasnoludka, krasnala czy skrzata, przyjaznego ludziom, który może żyć nie tylko pod ziemią, ale także w lasach, górach i zbiornikach wodnych. Por. hasła *Gnom*, *Krasnoludek* i *Żywiołaki* w Wikipedii.

²¹² Żywy obraz (franc. *Tableau vivant*) – rekonstrukcja dzieła malarstwa lub rzeźby, tworzona przy udziale ludzi przedstawiających postawą, ubiorem, mimiką daną scenę. Popularność żywych obrazów przypadała na wiek XIX i początek XX wieku. Niekiedy w XIX wieku żywe obrazy stanowiły zakończenie sztuk teatralnych, gdy aktorzy nieruchomieli na tle opadającej kurtyny. Fotografie żywych obrazów były też rozpowszechniane w formie pocztówek. Por. hasło *Żywy obraz* w Wikipedii.

²¹³ *Transeamus usque Bethlehem*, w skrócie *Transeamus*, to śląskie bożonarodzeniowe dzieło chóralne nieznanego kompozytora. Tekst, śpiewany po łacinie, oparty na biblijnej opowieści o Bożym Narodzeniu w Ewangelii według świętego Łukasza, opowiada o decyzji pasterzy udania się do Betlejem w towarzystwie *Gloria* aniołów. Por. hasło *Transeamus usque Bethlehem* w Wikipedii.

²¹⁴ Dzień upamiętniający setną rocznicę śmierci Friedricha Schillera (zm. 9 maja 1805 roku), niemieckiego poety, filozofa, historyka, estetyka, teoretyka teatru i dramaturga, przedstawiciela tzw. klasyki weimarskiej, autora poematu *Oda do radości*, do którego Ludwig van Beethoven napisał muzykę – *IX symfonię*, którą ukończył w 1824 roku, włączając tekst *Ody* do jej finałowej części. W 1972 roku kantata finałowa *IX symfonii* w wersji instrumentalnej stworzonej przez Herberta von Karajana została przyjęta jako hymn Unii Europejskiej przez Radę Europy i Wspólnotę Europejską. Por. hasła *Friedrich Schiller*, *Oda do radości*, *Hymn Europy* w Wikipedii.

²¹⁵ W Knie 1830 nieobecny. Miasto w pow. strzeleckim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Zawadzkie. Zawadzkie powstało pod koniec XIX wieku jako kolonia robotnicza przy nowo powstałej hucie, zbudowanej w 1836 roku (nazwa pochodzi od nazwiska dyrektora dóbr hrabiego Andreasa Renarda i właściciela tych ziem Franciszka von Zawadzky'ego). Wspomniane w *Kronice* jezioro to sztucznie stworzony staw hutniczy, będący dzisiaj częścią kompleksu rekreacyjnego. Por. hasło *Zawadzkie* w Wikipedii.

²¹⁶ Na temat działalności Królewskiego Instytutu Meteorologicznego w Berlinie por. np. *Das Königlich Preussische Meteorologische Institut in Berlin und dessen Observatorium in Potsdam*. Aus amtlichen Anlass herausgegeben von Wilhelm von Bezold. Direktor, Berlin 1980, pdf.

²¹⁷ Proskau, Dorf, Schloß und Städtel oder Marktflecken, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Prószków, miasto w pow. opolskim, siedziba gminy.

²¹⁸ Solfeż (wł. *solfeggio*) – nauka i metoda czytania nut głosem, przedmiot nauczania praktycznego w szkołach muzycznych. Nazwa pochodzi od ćwiczeń wokalnych opartych na solmizacji (nazwach dźwięków muzycznych – do, re, mi, fa, sol, la, si, do, wprowadzonych przez Gwido z Arezzo w XI wieku). Po założeniu w 1795 roku Konserwatorium Paryskiego nauka solfeżu weszła do podstawowego programu nauczania. Por. hasła *Solfeż* i *Nazwa solminacyjna* w Wikipedii.

²¹⁹ Ziegenhals, königliche Stadt, Regierung Oppeln, Fürstenthum und Kreis Neiße (Knie 1830). Obecnie Głuchołazy, miasto w pow. nyskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Głuchołazy.

²²⁰ Schierot, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Sieroty, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

²²¹ Chłop (*Bauer*) – mieszkaniec wsi, którego głównym zajęciem jest rolnictwo, będący właścicielem gruntu, w przeciwieństwie do dzierżawcy i robotnika rolnego czy służącego. Od wielkiego właściciela ziemskiego różni się wielkością majątku. Chłop, oprócz domu, podwórza i ogrodu, miał tyle ziemi, że do jej uprawy potrzebował kilka zaprzęgów konnych lub oślich. Ziemie chłopskie liczyły 1 albo 2, rzadko więcej, włók czy łanów śląskich (*Hufe* – 1 *Hufe* = 30 mórg 5,4 ha). Jeżeli chłop był zobowiązany do prac pańszczyźnianych, to zwykle wywiązywał się z nich przy użyciu swojego zaprzęgu konnego. Por. *Najczęściej spotykane w księgach metrykalnych określenia statusu społecznego osób w nich wymienionych*, pdf; hasło *Bauer* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 2, Leipzig 1905, s. 457–459; hasło *Alte Maße und Gewichte (Preußen)* w Wikipedii; zakładka *Preußische Maße (Das Feldmaß der Bauern, Die Ruthe, der Morgen und die Hufe)* na preussische-masse.de.

²²² Ojczyźniany Związek Kobiet (niem. *Vaterländischer Frauenverein*, forma dłuższa: *Deutscher Frauenverein zur Pflege und Hilfe für Verwundete im Kriege*) – organizacja kobieca, mająca za zadanie nieść pomoc potrzebującym, w tym rannym żołnierzom podczas wojen, założona w 1866 roku przez pruską królową (później niemiecką cesarzową) Augustę, żonę cesarza Wilhelma I. Była prekursorem kobiecych ogniw Niemieckiego Czerwonego Krzyża. Por. hasła *Der Vaterländische Frauenverein*, *Ojczyźniany Związek Kobiet* i *Augusta von Sachsen-Weimar-Eisenach* w Wikipedii.

²²³ Neiße, in Urkunden Nisa, oder Nisza, auch zur Neyße und zur Neuße geschrieben, Haupt- und Kreisstadt in Fürstenthum Neiße-Grottkau, der Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Nysa, miasto w woj. opolskim, w pow. nyskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Nysa.

²²⁴ Schwieben oder Swibie, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Świbie, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

²²⁵ *Trotzköpfchen* („Uparciuch”) – komedia autorstwa Wolfganga Alexandera Meyera (ostatnio: Meyer-Waldeck) z 1888 roku.

²²⁶ *Die beleidigte Tante* („Obrażalska ciocia”) – utwór sceniczny autorstwa Paula Friebea, znanego pisarza, specjalizującego się zwłaszcza w literaturze dziecięcej i młodzieżowej. *Die beleidigte Tante* jest częścią zbioru sztuk teatralnych (*Beiträge zur Bühne für Volksunterhaltungsabende*, 8 Hefte), który ukazywał się w latach 1908–1909.

²²⁷ Kamitz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Neiße (Knie 1830). Obecnie Kamienica, wieś w pow. nyskim, w gm. Paczków.

²²⁸ Nauczanie próbne – lekcja, którą prowadzi nauczyciel przed innymi nauczycielami uprawnionymi do jej oceny. Może stanowić element kształcenia nauczycieli albo element regularnej oceny umiejętności dydaktyczno-metodycznych nauczyciela bądź oceny jego kariery zawodowej. Por. hasło *Lehrprobe* w Wikipedii.

²²⁹ *Preußischer Ministerial-Erlass vom 31. Januar 1908*. Königliche Regierung, Abteilung für Kirchen- und Schulwesen II. 3003, Trier, den 19. März 1909. „Rozporządzenie ministerialne z 31 stycznia 1908 roku jest zapewne najważniejszym dokumentem, jaki od wydania *Allgemeine Bestimmungen* opublikowało ministerstwo kultury w kwestii nauczania

w pruskich szkołach ludowych. Gdy uważnie czyta się to rozporządzenie, to właściwie nie znajduje się w nim niczego nowego – niczego, czego już wcześniej byśmy nie czytali albo o czym byśmy nie słyszeli. Dlatego każdy jego fragment wydaje się tak znany i bliski. Na tym jednak polega wartość tego rozporządzenia, że nie przynosi niczego radykalnie nowego, ale to, co okazało się dobre, wytrzymało próbę czasu po mistrzowsku zwięźle i jasno streszcza oraz ukazuje jako wytyczną dla dalszej pracy w pruskich szkołach ludowych” (Scholle, nauczyciel w Lütgeneder, [omówienie] *Der Ministerial-Erlass vom 31. Januar 1908*, „Pädagogische Woche”. Organ der „Hermann-Hubertus-Stiftung” und für die Mitglieder des Westfälischen Provinzialvereins des „Katholischen Lehrerverbande”, Samstag, den 9. Oktober 1909, 5 Jg., Nr. 41 [na stronie DigiZeitschriften. Das Deutsche Digitale Zeitschriftenarchiv]).

²³⁰ *Beide Niederschriften* – chodzi o odręczne pismo gotyckie i łacińskie; umiejętność posługiwania się jednym i drugim była ważna, ponieważ imiona (choć nie zawsze) i nazwiska, a także nazwy geograficzne, zapisywano pismem łacińskim ze względu na czytelność, jako że różnice między odręcznymi pismami gotyckimi były bardzo znaczne, czego świadectwem jest również *Kronika*. Por. hasła *Kurrentschrift* i *Deutsche Kurrentschrift* w Wikipedii.

²³¹ Faseta – pojęcie wieloznaczne, używane w budownictwie i jubilerstwie. W budownictwie faseta (faska) – to wklęsły narożnik między prostopadłymi ścianami, wyokrąglone albo skośnie ścięte naroże lub też ozdobny gzyms na połączeniu ściany i sufitu lub ściany i posadzki. W *Kronice* chodzi zapewne o fasety elewacyjne dachowe, czyli architektoniczne elementy umieszczane w górnej krawędzi elewacji pomiędzy ścianą a podbitką. Fasety stanowią eleganckie zwieńczenie budynku, optycznie zwiększając jego wysokość, choć mają nie tylko walory estetyczne, a przede wszystkim ochronne. Por. hasło *Faseta* w Wikipedii i dostępnych słownikach online, a także hasło *Fasety elewacyjne* na stronie internetowej decorsystem.pl.

²³² Okna skrzynkowe to typ okien, w którym rama okienna jest dwuczęściowa i składa się z ościeżnicy i z krosna. Rama złożona z tych dwóch części tworzy konstrukcję przypominającą właśnie skrzynkę. Do ramy przymocowane są podwójne skrzydła okienne, które otwierają się do środka. W oknach tego typu skrzydła wewnętrzne mają zawsze nieco większy rozmiar niż skrzydła zewnętrzne. Por. Jarosław Z. Mirski, Krzysztof Łacki, *Budownictwo z technologią 2*, WSiP 1998; także strona internetowa kb.pl.

²³³ Wiatrownica – drewniana deska lub łąta ukośnie mocowana do krokwi od spodu. Jej zadaniem jest usztywnienie konstrukcji więźby dachowej. W tym przypadku chodzi jednak zapewne o deskę czołową, zwaną potocznie wiatrownicą, przymocowaną do bocznej krawędzi dachu w celu zabezpieczenia dachu przed bocznymi podmuchami wiatru. Por. hasło *Wiatrownica (budownictwo)* w Wikipedii.

²³⁴ *Schreiblesen* – czytanie powiązane z pisaniem jako metoda nauczania dzieci (*Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. Lieferung 9 (1897), Bd. IX (1899), Sp. 1705, Z. 12). Por. też *Erste fassliche Anweisung zum vollständigen deutschen Sprachunterricht enthaltend das Sprechen und Zeichen, Lesen und Schreiben, Anschauen und Verstehen*, mit Zuziehung mehrerer Schulmänner bearbeitet von dem Königl. Preuß. Seminardirector Dr. Wilhelm Harnisch. Mit beweglichen Buchstaben und sechs Lesetafeln. Fünfte, bedeutend erweiterte Auflage. Breslau 1832 (ss. XVI + 176, pdf).

²³⁵ Lekcja pogładowa czy nauczanie pogładowe – to rodzaj lekcji (nauczania), która zaczyna się od zewnętrznych, zmysłowych, a potem także wewnętrznych, duchowych, percepcji, na których opiera się lekcję (nauczanie). Ćwiczenia zdolności postrzegania są bardzo ważnym przedmiotem nauczania, zwłaszcza w klasach niższych. Dziecku pokazuje się realny

przedmiot lub jego obraz i omawia go w prosty sposób. Materiał lekcyjny czerpie się z tego, z czym dzieci mają bezpośredni kontakt. Zaczyna się od spraw najbliższych dziecku, np. szkoły, domu, drzwi wejściowych itp., a następnie przechodzi się do wody, ziemi, powietrza, nieba itp. Nauczanie pogładowe, które większość pedagogów uważa za jedynie naturalne, było szczególnie polecane przez Pestalozziego i z powodzeniem stosowane w nauczaniu prawie wszystkich przedmiotów. Por. hasło *Anschauungsunterricht in Pierer's Universal-Lexikon*, t. 1, Altenburg 1857, s. 541–542, a także hasło *Anschauungspädagogik* w Wikipedii.

²³⁶ Königshütte, Krolewska Kuta [!], aber auch oft Heiduki genannt, Berg- und Hütten-Kolonie, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Chorzów, miasto na prawach powiatu woj. śląskim.

²³⁷ Biblioteka obwoźna czy mobilna – znana również jako biblioteka podróżna, to publiczna biblioteka mobilna lub biblioteka miejska przeznaczona do obsługi przedmieść lub obszarów wiejskich. W niektórych miastach biblioteki mobilne są wykorzystywane do zachęcania dzieci do czytania. Służą zatem promowaniu czytelnictwa. Niektóre biblioteki mobilne docierają do szkół podstawowych w godzinach lekcyjnych i wypełniają tym samym podobne zadanie co biblioteki szkolne. Por. hasło *Fahrbibliothek* w Wikipedii.

²³⁸ Krzyż Żelazny (*Eisernes Kreuz*) był pierwotnie pruskim, a później niemieckim, odznaczeniem wojskowym, ustanowionym przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III w trzech klasach 10 marca 1813 roku, podczas wojen wyzwoleniczych (wojen napoleońskich). Fryderyk Wilhelm III, chcąc podtrzymać zapał, jaki wybuchł w społeczeństwie w czasie wojen z Francją, postanowił stworzyć nowe odznaczenie – egalitarne, które miało zastąpić dotychczasowe elitarne ordery królewskie przeznaczone tylko dla szlachty. Krzyż Żelazny nadawany jest za męstwo na polu walki i sukcesy dowódcze. Odznaczenie Krzyż Żelazny było jeszcze trzykrotnie reaktywowane: przez Wilhelma I w czasie wojny francusko-pruskiej (19 lipca 1870 roku), przez Wilhelma II na początku I wojny światowej (8 sierpnia 1914 roku) i przez Adolfa Hitlera na początku II wojny światowej. Por. hasła *Krzyż Żelazny* i *Eisernes Kreuz* w Wikipedii.

²³⁹ Wilhelm II (1859–1941) – ostatni niemiecki cesarz i król Prus, przedstawiciel dynastii Hohenzollernów. Jego panowanie charakteryzowało się militaryzmem i dążeniem do uczynienia z Niemiec światowej potęgi. Po zakończeniu I wojny światowej abdykował i osiadł w Holandii. Por. hasło *Wilhelm II* w Wikipedii.

²⁴⁰ *Fortbildungsschule* (szkoła doksztalcająca) – szkoła, której celem jest częściowo powtórzenie, utrwalenie i pogłębienie tego, czego nauczono się w szkole elementarnej, częściowo poszerzenie wiedzy i umiejętności zdobytych na lekcjach szkolnych, ale częściowo także przekazywanie pewnej wiedzy i umiejętności, które mogą być wykorzystane nawet w niższych stanach społecznych, a w niewielkim stopniu lub wcale nie mogły być uwzględniane w szkole elementarnej. Szkołę tego typu nazywa się też niekiedy szkołą powtórzną (*Wiederholungsschule*), ale określenie to jest zbyt wąskie. Najczęściej, ale zarazem najmniej odpowiednio, nazywa się ją szkołą niedzielną (*Sonntagschule*), dlatego że lekcje prowadzone są najczęściej w niedzielę, chociaż okoliczność ta jest zupełnie przypadkowa, co więcej, nie dzieli nigdy nie powinno się uznać za właściwy czas do prowadzenia lekcji w ramach szkoły doksztalcającej (Por. hasło *Fortbildungsschule* w *Pädagogische Real-Encyclopädie oder Encyclopädisches Wörterbuch des Erziehungs- und Unterrichtswesens und seiner Geschichte für Lehrer an Volksschulen und andern Lehranstalten, für Eltern und Erzieher, für Geistliche, Schulprediger und andere Freunde der Pädagogik und des Schulwesens* bearbeitet von einem Vereine von Predigern und Lehrern und redigiert von Karl Gottlob Kergang, Doctor der Theologie und Archidiakonus an der Hauptkirche in Budissin. Erster Band. *ABC-Bücher – Gymnastik*,

Grimma 1843, Sn. 836 (Digitized by Google), Zweiter Band. *Haas – Ulrich Zwingli*, Grimma, 1847, s. 682n.); Annette Bleye, *Fortbildungsschule (Sonntagsschule)*, Stand: 31.12.2011, w: *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online*.

²⁴¹ *Rosa von Tannenburg. Eine Geschichte des Alterthums für Aeltern und Kinder erzählt* – autor Johann Christoph Friedrich von Schmid (1768–1854) – rzymskokatolicki duchowny, pisarz, autor pieśni kościelnych; najbardziej znana jest jego kolęda *Ihr Kinderlein, kommet* („Dziateczki, dziateczki”). Por. hasło *Christoph von Schmid* na stronie internetowej Projekt Gutenberg.de (tam również tekst *Rosa von Tannenberg*) i w Wikipedii.

Polskie wydanie dostępne na portalu polona.pl: *Róża z Tanenbergu. Powieść starożytna dla katolickiej młodzieży*, przez kanonika Schmidta. Tłumaczenie z niemieckiego. Nowe poprawione wydanie, Warszawa 1878.

²⁴² Ełk (dawniej Łek, niem. Lyck, prus. Luks), miasto w woj. mazursko-warminskim.

²⁴³ Prusy Wschodnie (niem. Provinz Ostpreußen) – część Królestwa Prus, a potem Cesarstwa Niemieckiego, tzw. Republiki Weimarskiej i tzw. III Rzeszy. Prowincja Prusy Wschodnie powstała po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 roku z części ziem monarchicznej Polski (Warmii oraz Prus Książęcych z wyłączeniem Kwidzyna), przyłączonych do dotychczasowego terytorium Królestwa Prus. Stolicą prowincji był Królewiec. Por. hasła *Ostpreußen* i *Prusy Wschodnie* w Wikipedii.

²⁴⁴ Warszawa, stolica Polski i woj. mazowieckiego.

²⁴⁵ Klasy wstępne – podział wszystkich uczniów danej placówki oświatowej na oddziały, uwzględniając ich wiedzę i lekcje, jakie mają pobierać, z możliwością przechodzenia do wyższej (wstępnej) klasy. Por. hasło *Klasse* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 9, Altenburg 1860, s. 555.

²⁴⁶ Montfaucon – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Burgundia-Franche-Comté, w departamencie Doubs.

²⁴⁷ Obecnie Przasnysz, miasto w woj. mazowieckim, w pow. przasnyskim. W czasie I wojny światowej, w listopadzie i grudniu 1914 roku, pod Przasnyszem toczyły się ciężkie walki pomiędzy wojskami rosyjskimi a niemieckimi. Por. hasło *Przasnysz* w Wikipedii.

²⁴⁸ Obecnie Częstochowa, miasto na prawach powiatu w woj. śląskim, siedziba pow. częstochowskiego.

²⁴⁹ Malancourt, miejscowość i gmina we Francji, w regionie Grand Est, w departamencie Moza.

²⁵⁰ Argonny, także Las Argoński (franc. l'Argonne) – pasmo wzgórz w północno-wschodniej Francji, stanowiące wschodnią granicę Basenu Paryskiego i oddzielające go od Wyżyny Lotaryńskiej. Por. hasło *Argonny* w Wikipedii.

²⁵¹ Bacailes – być może zapis fonetyczny. Prawdopodobnie chodzi o Bazailles – francuską gminę w departamencie Meurthe-et-Moselle, w regionie Grand Est (przed 2016 rokiem Lotaryngia) bądź o Bazeilles – miejscowość i gminę we Francji, w regionie Grand Est, w departamencie Ardeny. Obydwie miejscowości leżą przy wschodniej granicy Francji w odległości około 80 km od siebie. Por. hasła *Bazailles* i *Bazeilles* w Wikipedii oraz *Bazailles* w Wikiwand.

²⁵² Karl Augustin (1847–1919) – biskup rzymskokatolicki, biskup tytularny Diecezarei, biskup pomocniczy wrocławski w latach 1910–1919. Por. hasło *Karl Augustin* w Wikipedii.

²⁵³ Bitwa Lorette czy bitwa o Wzgórze Lorette (nazwa ze względu na kaplicę Notre-Dame-de-Lorette znajdującą się na szczycie) w pobliżu Lens i Arras, znana również jako wiosenna bitwa w pobliżu La Bassée i Arras, a przez Francuzów zwana Deuxième bataille de l'Artois, była jedną z typowych bezowocnych bitew w czasie I wojny światowej. Por. hasło *Loretoschlacht* w Wikipedii (ze szczegółowym opisem bitwy o Wzgórze Lorette).

²⁵⁴ Złota Lipa – rzeka na Ukrainie, lewy dopływ Dniestru, nad którą od 7 lipca do 28 sierpnia 1915 roku toczyła się wojna pozycyjna. Por. hasło *Złota Lipa* w Wikipedii i hasło *48. Reserve-Division (WK1)* na stronie internetowej GenWiki.

²⁵⁵ Wilno – stolica i największe miasto Litwy.

²⁵⁶ Manre – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Grand Est, w departamencie Ardeny.

²⁵⁷ Monthois – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Grand Est, w departamencie Ardeny.

²⁵⁸ Ahville – miejscowość w hrabstwie Laval w stanie Maine, która należała, podobnie jak całe hrabstwo, do rodziny Tremouille, a teraz należy do dzielnicy Laval w departamencie Mayenne. Por. *Neuestes Staats- Zeitungs- Reise- Post- und Handlungs-Lexikon oder geographisch- historisch- statistisches Handbuch von allen fünf Theilen der Erde [...]* von P. A. Winkropp, t. 1, A–D, Leipzig 1804.

²⁵⁹ Pożyczka wojenna lub kredyt wojenny – obligacja wyemitowana przez państwo w celu sfinansowania wojny. Ze względu na ten cel różni się od czystej obligacji rządowej. Por. hasło *Kriegsanleihe* w Wikipedii.

²⁶⁰ Skrypt dłużny – określany również jako dowód długu, dokument opatrzone podpisem osoby zaciągającej dług, stwierdzający istnienie zobowiązania na określoną kwotę. Dokument ten powinien być w całości sporządzony odręcznie przez składającego podpis lub też zawierać notę kredytową (dokument umożliwiający anulowanie całości zobowiązania). Por. hasło *Schuldschein* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 15. Altenburg 1862, s. 453–454 oraz hasło *Skrypt dłużny* w *Encyklopedii zarządzania* na stronie internetowej mfiles.pl.

²⁶¹ Infanterie-Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21 Regiment „Zage nie”. Dieses Regiment ist das 4. der Infanterie-Regimenter aus der Provinz Pommern, und das 21. des Deutschen Reiches. Por. *Infanterie-Regiment von Borcke* na stronie internetowej GenWiki.

²⁶² Słupsk – miasto na prawach powiatu w północnej Polsce, w woj. pomorskim, siedziba władz pow. słupskiego oraz gm. Słupsk.

²⁶³ Giegowitz, Giegowic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Gajowice, wieś sołecka w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

²⁶⁴ Lubie, Ober- und Nieder-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Łubie, wieś sołecka w pow. tarnogórskim, w gm. Zbrostawice.

²⁶⁵ W *Kronice Hindenburg* – jedną z pierwszych zmian nazwy miejscowości było przemianowanie 21 lutego 1915 roku Zabrza na Hindenburg w celu upamiętnienia feldmarszałka Paula von Hindenburga (por. hasła *Germanizacja Nazw w Prusach* i *Umbenennung von Orten in Ostpreußen im Jahr 1938* w Wikipedii).

²⁶⁶ Puck – miasto w woj. pomorskim, siedziba władz pow. puckiego i gm. Puck.

²⁶⁷ Verdun – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Grand Est, w departamencie Moza.

²⁶⁸ Haucourt – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Hauts-de-France, w departamencie Aisne. Por. hasło *Haucourt* w Wikipedii.

²⁶⁹ Wołyń – część Ukrainy, składająca się z obwodów wołyńskiego i rówieńskiego, zachodniej części żytomierskiego i północnych części tarnopolskiego i chmielnickiego. Por. hasło *Wołyń* w Wikipedii.

²⁷⁰ Horodyszcze – osiedle typu miejskiego na Białorusi, w obwodzie brzeskim, w rejonie baranowickim, 25 km od Baranowicz. Por. hasło *Horodyszcze (rejon baranowicki)* w Wikipedii.

²⁷¹ Somma – rzeka znana przede wszystkim z największej bitwy, jaka toczyła się od 1 lipca do 18 listopada 1916 roku nad jej brzegami w czasie I wojny światowej między siłami brytyjskimi, Brytyjskiej Wspólnoty Narodów i kolonii brytyjskich, wspieranymi przez oddziały francuskie, a wojskami niemieckimi. Bitwa nad Sommą uchodzi za jedną z najkrwawszych bitew w historii ludzkości – pochłonęła ponad milion ofiar po obu stronach. Por. hasła *Somma* i *Bitwa nad Sommą* w Wikipedii.

²⁷² Sygnaturka – mała wieża kościelna, usytuowana zazwyczaj nad skrzyżowaniem nawy głównej z nawą poprzeczną (transeptem) w większych kościołach lub nad prezbiterium w mniejszych. W wielowiejskim kościele przed przebudową znajdowała się na końcu nawy głównej. Umieszczano w niej zwykle najmniejszy z dzwonów (również nazywany sygnaturką), którym dzwoniono na Sanctus i podniesienie. Por. hasła *Sygnaturka* i *Dachreiter* w Wikipedii.

²⁷³ Prospekt organowy – frontowa elewacja zewnętrznej obudowy organów, którą stanowi przednia wyeksponowana część szafy organowej. Jej główny elementem dekoracyjnym są wbudowane piszczałki prospektowe, najczęściej wykonane z metalu. Właściwy instrument znajduje się za prospektem, we wnętrzu szafy organowej. Por. hasło *Prospekt organowy* w Wikipedii.

²⁷⁴ Vimy – miejscowość i gmina we Francji w regionie Hauts-de-France, w departamencie Pas-de-Calais.

²⁷⁵ Ellguth bei Woźnik, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Lublinitz (Knie 1830). Obecnie Ligota Woźnicka, część miasta Woźniki, położona w północnej części woj. śląskiego, w pow. lublinieckim, mająca status sołectwa.

²⁷⁶ Lubschau, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Lublinitz (Knie 1830). Obecnie Lubsza, wieś w woj. opolskim, w pow. brzeskim, w gm. Lubsza.

²⁷⁷ Rosenberg, Olesno, königliche Kreisstadt, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Olesno, miasto w woj. opolskim, w pow. oleskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Olesno.

²⁷⁸ Quarckhammer, ein Theil des Dorfes Alt-Hammer, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Tworóg Mały, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Sośnicowice.

²⁷⁹ Pohlsdorf, Polsdorf, ein Dorf und eine Kolonie, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz; Polsdorf, Polska Wieś, eine zu Alt-Hammer, Kreis Tost-Gleiwitz gehörige Kolonie (Knie 1830). Obecnie Polkowice, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Pilchowice, siedziba gm. Pilchowice.

²⁸⁰ Trach oder Alt-Hammer, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Trachy, wieś w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Sośnicowice.

²⁸¹ Bitschin, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Bycina, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec.

²⁸² Tatischau, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Taciszów, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec.

²⁸³ Feldartillerie-Regiment von Peucker (1. Schlesisches) Nr. 6. Dieses Regiment ist das 1. aus der Provinz Schlesien, und das 6. des Deutschen Reiches. Por. Feldartillerie-Regiment von Peucker (1. Schlesisches) Nr. 6 na stronie internetowej GenWiki.

²⁸⁴ Grudczütz, Grudczyc, Dorf, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Grudzie, jedna z dzielnic Opola.

²⁸⁵ Huta Padniewska – wieś w woj. kujawsko-pomorskim, w pow. mogileńskim, w gm. Mogilno, wchodzi w skład sołectwa Padniewo.

²⁸⁶ Odolanów – miasto w woj. wielkopolskim, w pow. ostrowskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Odolanów.

²⁸⁷ Nieborowitz, Nieborowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Rybnik (Knie 1830). Obecnie Nieborowice, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Pilchowice.

²⁸⁸ W Knie 1830 nieobecny. Roździeń, część jednostki pomocniczej Szopienice-Burowiec, położona we wschodniej części Katowic.

²⁸⁹ Grenadier-Regiment König Friedrich III. (2. Schlesisches) Nr. 11. Dieses Regiment ist das 2. aus der Provinz Schlesien, und das 11. des Deutschen Reiches. Por. Grenadier-Regiment König Friedrich III na stronie internetowej GenWiki.

²⁹⁰ W *Kronice* „g.v.”, czyli Garnisondienstverwendungsfähig (zdatny do służby garnizonyj); 10. Division (Alte Armee). Kontigentverband des Königreiches Preußen (Formationsgeschichte). Por. 10. Division na stronie internetowej GenWiki.

²⁹¹ Emil Gottfried Hermann von Eichhorn (1848–1918) – pruski feldmarszałek podczas I wojny światowej. Por. hasła *Hermann von Eichhorn (Generalfeldmarschall)* i *Hermann von Eichhorn* w Wikipedii.

²⁹² Związek został założony 29 grudnia 1892 roku. Por. Paul Koschate, *Zur Gedenkfeier der Gründung des Vereins katholischer Lehrer Schlesiens am 29. Dezember 1892*, „Pädagogische Woche” 13, s. 350–351 (wydanie elektroniczne: Bibliothek für Bildungsgeschichtliche Forschung des Deutschen Instituts für Internationale Pädagogische Forschung, Bibliothek für Bildungsgeschichtliche Forschung des Deutschen Instituts für Internationale Pädagogische Forschung, 2012), dostępne na stronie internetowej deutsche-digitale-bibliothek.de.

²⁹³ Neutralność wyznaniowa Związku Nauczycielstwa Niemieckiego (Deutschen Lehrervereins), założonego w 1871 roku, oraz antyklerykalizm, który rozpowszechnił się wśród jego członków z powodu złych doświadczeń ze szkolnym dozorem sprawowanym przez duchownych, uniemożliwiły wielu nauczycielom katolickich szkół podstawowych wstępować do niego. Korzystając z okazji Dnia Katolickiego (Katholikentag), założyli oni w 1889 roku Katolickie Stowarzyszenie Nauczycieli Rzeszy Niemieckiej (Katholische Lehrerverband des Deutschen Reiches). Zrzeszało ono wyłącznie nauczycieli, a dla nauczycielek już w 1885 roku powołano Stowarzyszenie Katolickich Nauczycielek Niemieckich (Verein katholischer deutscher Lehrerinnen). W 1927 roku Katolickie Stowarzyszenie Nauczycieli Rzeszy Niemieckiej liczyło prawie 26 tys. członków.

Zgodnie ze statutem celem organizacji było „kształtowanie szkoły zgodnie z zasadami Kościoła katolickiego i popieranie interesów zawodu nauczyciela”. Zadania te były realizowane

w ścisłej współpracy z Partią Centrum. Relacje ze Stowarzyszeniem Nauczycieli Niemieckich (*Deutscher Lehrerverein*) były przez długi czas bardzo napięte ze względu na różnice ideologiczne. Dopiero od I wojny światowej wspólnota interesów w kwestiach zawodowych i ekonomicznych doprowadziła do poprawy stosunków. Por. hasło *Katholischer Lehrerverband des Deutschen Reiches* w Wikipedii.

²⁹⁴ Rektor (łac., kierownik, rządzący) – w Cesarstwie Rzymskim od czasów Konstantyna tytuł namiestników podległych prefektom lub egzarchom w poszczególnych prowincjach, w średniowieczu tymczasowo wybrana głowa ogółu czy korporacji studentów, od czasów humanizmu określenie oznaczające pierwszych nauczycieli i kierowników szkół wieloklasowych. Por. hasło *Rektor* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 16, Leipzig 1908, s. 780.

²⁹⁵ Schopinitz, Schopieniec, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Szopienice, historyczna część Katowic.

²⁹⁶ Berlin, stolica, największe miasto Niemiec i zarazem kraj związkowy.

²⁹⁷ Malapane, Ożimek, (sprich Osiemek), Hüttenwerk, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Ozimek, miasto w woj. opolskim, w pow. opolskim.

²⁹⁸ Matzkirch, Maciowakierz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Kosel (Knie 1830). Obecnie Maciowakrze, wieś w woj. opolskim, w pow. kędzierzyńsko-kozielskim, w gm. Pawłowiczki.

²⁹⁹ Cosel, Kosel, poln. Koźle (sprich Koschle) genannt, königliche Kreisstadt und Festung, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecne Koźle, część miasta Kędzierzyna-Koźla (woj. opolskie).

³⁰⁰ Radstein, Radostinia, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt (Knie 1830). Obecnie Radostynia, wieś w woj. opolskim, w pow. prudnickim, w gm. Biała.

³⁰¹ Neustadt, wendisch Nowomjesto, Dorf, Regierung Liegnitz, Kreis Hoyerswerda (Knie 1830). Obecnie Prudnik, miasto w woj. opolskim, w pow. prudnickim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Prudnik i Euroregionu Pradziad.

³⁰² W Knie 1830 nieobecne. Lipiny, dzielnica Świętochłowic.

³⁰³ Powstania śląskie – trzy konflikty zbrojne na Górnym Śląsku, które miały miejsce w latach 1919–1921 między ludnością polską i niemiecką w okresie formowania się państwa polskiego po zakończeniu I wojny światowej. I powstanie śląskie – od 16 sierpnia do 24 sierpnia 1919 roku; II powstanie śląskie – od 19/20 sierpnia do 25 sierpnia 1920 roku; III powstanie śląskie – od 2/3 maja (już po plebiscycie) do 5 lipca 1921 roku. W *Kronice* mowa o III powstaniu. Por. hasło *Powstania Śląskie* w Wikipedii.

³⁰⁴ Plebiscyt na Górnym Śląsku (niem. *Volksabstimmung in Oberschlesien*) – jeden z dwóch (drugi na Warmii, Mazurach i Powiślu) plebiscytów dotyczących etnicznego pogranicza polsko-niemieckiego, które wyznaczono w 1919 roku w wersalskim traktacie pokojowym, kończącym I wojnę światową. Plebiscyt został przeprowadzony 20 marca 1921 roku i poprzedzony był dwoma powstaniami części ludności Górnego Śląska, domagającej się przyłączenia regionu do Polski. Por. hasło *Plebiscyt na Górnym Śląsku* w Wikipedii.

³⁰⁵ Aktywność polska spowodowała zaniepokojenie Niemców polskimi roszczeniami terytorialnymi, sięgającymi na Górnym Śląsku poza obszar dziewiętnastowiecznych zaborów. W związku z tym 15 grudnia 1918 roku ukonstytuowało się działające pod patronatem niemieckich przedsiębiorców stowarzyszenie pod nazwą *Freie Vereinigung zum Schutze Oberschlesiens* (Wolne Stowarzyszenie dla Ochrony Górnego Śląska), na bazie którego w 1919 roku utworzono *Verband Heimattreuer Oberschlesier* (Związek Górnoślązaków

Wiernych Ojczyźnie). To drugie stało się największą i najpopularniejszą organizacją Niemców górnośląskich, mającą swoje oddziały w prawie całej Rzeszy Niemieckiej. Jej zapleczem politycznym była niemiecka Partia Centrum (w grudniu 1918 roku zmieniła nazwę na Katholische Volkspartei – Katolicka Partia Ludowa), kierowana przez popularnego na Górnym Śląsku raciborskiego proboszcza Carla Ulitzkę. Por. artykuł *Powstania śląskie 1919–1920–1921* autorstwa Ryszarda Kaczmarka na portalu EWOŚ (*Encyklopedia Województwa Śląskiego*).

³⁰⁶ W zasobach internetowych brak śladu o „die polnischen Horden, genannt Ritter der hl. Hedwig”.

³⁰⁷ W *Kronice* znalazł wyraz fragmentaryczny i jednostronny opis pewnego epizodu w okresie III powstania śląskiego. O wydarzeniach, jakie w tym czasie miały miejsce w Pyskowicach i w Toszku, por. Johannes Chrzęszcz, *Die Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Kreises Tost-Gleiwitz* von Gestl. Rat Dr... Zweite verbesserte und erweiterte Auflage, Peiskretscham 1927 (djvu), s. 205–209 i 326–329. O złożonej sytuacji polityczno-narodowościowej mieszkańców Wielowśi wymownie świadczą fakty: w plebiscycie 20 marca 1921 roku głosowało 918 osób, za Polską opowiedziało się 511, a za Niemcami – 398, natomiast na mocy ostatecznego podziału granicy Górnego Śląska przez Radę Ambasadorów wielkich mocarstw (20 października 1921), a ostatecznie konwencji genewskiej o Górnym Śląsku (podpisanej 15 maja 1922 i ratyfikowanej ustawą 24 maja 1922), Wielowieś pozostała w granicach Niemiec. Por. hasła *Powstania śląskie / Aufstände in Oberschlesien*; *Plebiscyt na Górnym Śląsku / Volksabstimmung in Oberschlesien*; *Konferencja genewska o Górnym Śląsku / Deutsch-Polnische Abkommen über Oberschlesien* w Wikipedii, a także np. jedno z wczesnych opracowań wyników plebiscytu: Stefan Dziewulski, *Wyniki plebiscytu na Górnym Śląsku. Odbitka z „Ekonomisty”*, wyd. 2, Warszawa 1922 (djvu, ss. 72).

³⁰⁸ „O Świniowicach mówi urbarz, że leżą w głębokim lesie ukryte, gdzie są dęby, buki, sosny i inne drzewa przemieszane, a lasy ciągną się na dwie mile wszcz i wzdłuż. Chłopi ze Świniowic (11 rodzin) mieli obowiązek odpowiednią ilość tarcic narzezać potrzebnych do budowy mostu na zamku toszeckim jak również pewną ilość łąt (desek)” (Łysik, *Krótki zarys*, s. 12).

O Lesie Świniowickim (Schwinowitzer Wald) wspomina też Chrzęszcz (*Geschichte* 1900, s. 46; *Bergbau und Eisengewinnung in der Toster Herrschaft während des 16. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” nr 37, Breslau 1903, s. 332, 334.). W *Kronice* chodzi zapewne o Potok Świniowicki, przepływający przez Las Świniowicki. Por. też hasła *Świniowice* i *Las pastewny* w Wikipedii.

³⁰⁹ *Werkarbeit* – wytwór pracy wykonanej w czasie zajęć praktycznych (*Werkunterricht*).

³¹⁰ Miechowitz, Ober- und Nieder-, Dorf, Regierung, Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Miechowice, największa dzielnica Bytomia.

³¹¹ Przezchlebie, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Tost-Gleiwitz (Knie 1830). Obecnie Przezchlebie, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. tarnogórskim, w gm. Zbrosławice.

³¹² Kostenthal, Gościeńcin, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Kosel (Knie 1830). Obecnie Gościeńcin, wieś w woj. opolskim, w pow. kędzierzyńsko-kozielskim, w gm. Pawłowiczki.

³¹³ Antonienhütte, Wyrrek, Hütten-Kolonie, Regierung Oppeln, Kreis Beuten (Knie 1830). Obecnie Wirek, dzielnica Rudy Śląskiej.

³¹⁴ Koske, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Kosel (Knie 1830). Obecnie Kózki, wieś w woj. opolskim, w pow. kędzierzyńsko-kozielskim, w gm. Pawłowiczki.

³¹⁵ W Knie 1830 nieobecna. Dąbrówka Mała, historyczna część oraz jednostka pomocnicza Katowic.

³¹⁶ Infanterie-Regiment Kaiser Karl von Oesterreich und König von Ungarn (4. Oberschlesisches) Nr. 63 war vorher 4. Oberschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 63. Dieses Regiment war das 4. der Infanterie-Regiment aus der Provinz Oberschlesien, und das 63. des Deutschen Reiches. Por. hasło na GenWiki.

³¹⁷ Merris – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Hauts-de-France, w departamencie Nord. Miasto zostało mocno dotknięte w latach 1914–1918 i jako takie otrzymało Croix de guerre 1914–1918. Por. hasło *Merris* w Wikipedii.

³¹⁸ W oryginale skrót „d.g.v.H” – „Dienstgrad vom Hundertsatz” (też *Vomhundertsatz* bądź *vom Hundertsatz*) to stopa procentowa uzależniona od stopnia służbowego, określająca comiesięczny dodatek do podstawowego uposażenia.

³¹⁹ Chodzi o rewolucję listopadową w latach 1918/1919, która w ostatniej fazie I wojny światowej doprowadziła do obalenia monarchii w Rzeszy Niemieckiej i przekształcenia jej w demokrację parlamentarną, Republikę Weimarską. Por. hasło *Novemberrevolution* oraz *Rewolucja listopadowa* w Wikipedii.

³²⁰ W czasie wojny w seminariach nauczycielskich były prowadzone kursy wojenne, które umożliwiały ukończenie studiów nauczycielskich tym, którzy musieli je przerwać z powodu wcielenia do wojska.

³²¹ Grottkau, königliche Kreisstadt, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Grotków, miasto w woj. opolskim, w pow. brzeskim, siedziba gm. Grodków.

³²² Nauczyciele-uchodźcy por. przyp. 329.

³²³ Lossen, Dorf, Regierung und Ober-Landes-Gericht Breslau, Kreis Brieg (Knie 1830). Obecnie Łosiów, wieś w woj. opolskim, w pow. brzeskim, w gm. Lewin Brzeski.

³²⁴ Brieg, Hauptstadt in Fürstenthum und Kreise gleiches Namens, Regierung und Ober-Landes-Gericht Breslau (Knie 1830). Obecnie Brzeg, miasto w woj. opolskim, siedziba pow. brzeskiego.

³²⁵ W Knie 1830 nieobecne. Rudno, wieś sołecka w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Rudziniec.

³²⁶ Bielschowitz, Bielschowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Bielszowice, dzielnica Rudy Śląskiej,

³²⁷ Benkowitz, so ist bei Herschel irrig Binkowitz, Kreis Ratibor geschrieben, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Bienkowice, wieś w woj. śląskim, w pow. raciborskim, w gm. Krzyżanowice.

³²⁸ Brzezic, Dorf, und zugehörige Kolonie gleiches Namens, Regierung Oppeln, Kreis und Ober-Landes-Gericht Ratibor (Knie 1830). Obecnie Brzezic, dzielnica Raciborza.

³²⁹ Jednym ze skutków I wojny światowej była utrata przez Niemcy 71 tys. km² terytorium: Alzacja i Lotaryngia wróciły do Francji, okręg Saary znalazł się pod kontrolą Ligi Narodów, Belgia otrzymała okręg Eupen-et-Malmedy oraz Moresnet, w rezultacie plebiscytów w 1920 roku północny Szlezwik połączył się z Danią, do Polski włączono jedną trzecią Górnego Śląska oraz Wielkopolskę, Pomorze i niewielkie okręgi na Pojezierzu Mazurskim, nadto Litwa otrzymała port w Kłajpedzie, Gdańsk stał się wolnym miastem, a całe imperium kolonialne Rzeszy zostało podzielone głównie pomiędzy Anglię i Francję. Na

tych terenach państwowi urzędnicy, w tym nauczyciele, znaleźli się w trudnej sytuacji, tracąc dotychczasowe posady. W *Kronice* mówi się o nauczycielach-uchodźcach.

Tej trudnej i złożonej sytuacji, szczegółowo opisanej np. w pracy Jochena Oltmera, *Migration und Politik in der Weimarer Republik. Mit 12 Abbildungen und 18 Tabellen*, Göttingen 2005 (dalej – Oltmer, *Migration*) miała zaradzić ustawa uchwalona przez Pruskie Zgromadzenie Narodowe w dniu 30 marca 1920 roku. Jej zasadniczym zadaniem było uregulowanie wielu nowych aspektów, jakie ujawniły się w tej sytuacji, zatrudnienia urzędników państwowych i nauczycieli, którzy na terenach utraconych na rzecz innych państw musieli zrezygnować ze swoich posad i stali się uchodźcami. Ustawa nosi tytuł *Unterbringungsgesetz (Gesetz über die Unterbringung von mittelbaren Staatsbeamten und Lehrpersonen)* i zawiera 18 paragrafów. Nauczycieli dotyczy paragraf 13. Do rozstrzygania ich spraw ustawa wyznaczyła Fürsorgeamt für Lehrpersonen z siedzibą w Berlinie zamiast Fürsorgeamt, właściwy dla wszystkich pozostałych urzędników. Tekst ustawy w „Preußische Gesetzssammlung”, Jg 1920, Nr. 12, Berlin, s. 63–70. Por. też hasła *I wojna światowa* i *Erster Weltkrieg* w Wikipedii.

³³⁰ Chodzi o niemiecką inflację, która trwała od 1914 do listopada 1923 roku i była jedną z najbardziej radykalnych dewaluacji monetarnych w dużych krajach uprzemysłowionych. Jej początków można upatrywać w obciążeniach finansowych związanych z I wojną światową. Do końca wojny w 1918 roku marka straciła oficjalnie ponad połowę swojej wartości, a ściślej – swojej wewnętrznej i zewnętrznej siły nabywczej. Na czarnym rynku indeks inflacji był jeszcze wyższy. W 1919 roku inflacja przybrała na sile, a po jej uspokojeniu się wiosną 1920 roku przerodziła się w 1922 roku w hiperinflację. Najwyższa miesięczna stopa inflacji wyniosła 29 526 %. Właściwą przyczyną hiperinflacji, która rozpoczęła się już w 1919 roku, była masowa ekspansja podaży pieniądza przez państwo w pierwszych latach Republiki Weimarskiej w celu uwolnienia państwa od długów. Por. hasła *Deutsche Inflation 1914 bis 1923* i *Hiperinflacja w Republice Weimarskiej* w Wikipedii.

³³¹ *Reichsmark* („marka Rzeszy”) – niemiecka waluta wprowadzona w 1924 roku. Dzieliła się na 100 reichspfennigów (pol. fenigów Rzeszy). Początkowo nazwą nowej waluty była rentenmarka (pol. marka rentowa; kurs wymiany: 1 bilion marek inflacyjnych = 1 RM), ale mocą Ustawy Bankowej z 1924 roku rentenmarka została przemianowana na reichsmarkę. Por. hasło *Reichsmark* w Wikipedii.

³³² Pensja pokojowa, czyli zasadnicza pensja w czasie pokoju, do której w czasie pokoju i podczas wojny były doliczane różnego rodzaju dodatki, np. w wojsku uzależnione nadto od rangi: dodatek wojenny, dodatek mobilizacyjny, dodatek kwaterunkowy itp. Por. *Die Staatskräfte der Preussischen Monarchie unter Wilhelm III. Enthaltend: 1ster Band die Statistik, 2ter Bande die Topographie, 3ter Band den Militairstaat*. Von dem Freiherrn von Zedlitz. 3ter Band, Berlin 1830 (rozdz. 11: *Sold- und Servis-Etat, ohne Berücksichtungen der einzelnen seitdem erfolgten Veränderungen und Bestimmungen*).

³³³ Carl Ulitzka (1873–1953) – ksiądz katolicki, polityk śląski i niemiecki, twórca i przewodniczący Katolickiej Partii Ludowej (Katholische Volkspartei) Górnego Śląska, odłamu niemieckiej katolickiej Partii Centrum, w latach 1922–1933 przewodniczący pruskiego Wydziału Krajowego – faktyczny przywódca niemieckiej Prowincji Górnośląskiej, więzień nazistowskiego obozu koncentracyjnego Dachau, po II wojnie światowej współorganizator struktur CDU. Por. hasło *Carl Ulitzka* w Wikipedii.

³³⁴ Wansen, lateinisch Vansovia, von 1341–1810 Fürstbischöfliche, jetzt königliche Stadt, Regierung Oppeln, Kreis Ohlau (Knie 1830). Obecnie Wiązów, miasto w woj. dolnośląskim, w pow. strzelińskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Wiązów.

³³⁵ Ohlau, 1149 Olaw geschrieben, königliche Kreisstadt und Schloß, Regierung und Ober-Landes-Gericht Breslau (Knie 1830). Obecnie Strzelin, miasto w woj. dolnośląskim, w pow. strzelińskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Strzelin i pow. strzelińskiego.

³³⁶ Klokotschin, Klokocin, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Rybnik (Knie 1830). Obecnie Kłokocin, dzielnica Rybnika.

³³⁷ Gaschowitz, Gaszowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Rybnik (Knie 1830). Obecnie Gaszowice, wieś w woj. śląskim, w pow. rybnickim, w gm. Gaszowice, siedziba gm. Gaszowice.

³³⁸ 3. Schlesisches Infanterie-Regiment Nr. 156. Dieses Regiment ist das 3. der Infanterie-Regiment aus der Provinz Schlesien, und das 156. des Deutschen Reiches. Por. 3. *Schlesisches Infanterie-Regiment Nr. 156* na stronie internetowej GenWiki i hasło *156 Pułk Piechoty (Śląski)* w Wikipedii.

³³⁹ 9. Landsturm-Infanterie-Ersatz-Bataillon VI 32; na stronie internetowej GenWiki pod hasłem *Landsturm-Infanterie-Einheiten* jest Landsturm VI. Armee-Korps Breslau – VI.32 – 7. Landsturm-Infanterie-Ersatz-Bataillon des VI. Armee-Korps.

³⁴⁰ Chodzi o powstania śląskie, por. przyp. 303.

³⁴¹ W Knie 1830 nieobecne. Kozłówki, wieś w woj. opolskim, w pow. głubczyckim, w gm. Kietrz.

³⁴² Stoczek Klasztorny – część wsi Stoczek w woj. warmińsko-mazurskim, w pow. lidzbarskim, w gm. Kiwity.

³⁴³ Krekole – wieś w woj. warmińsko-mazurskim, w pow. lidzbarskim, w gm. Kiwity.

³⁴⁴ Lidzbark Warmiński – miasto w woj. warmińsko-mazurskim, siedziba pow. lidzbarskiego oraz gm. wiejskiej Lidzbark Warmiński.

³⁴⁵ Braniewo – miasto w woj. warmińsko-mazurskim, siedziba pow. braniewskiego.

³⁴⁶ Jeziorany – miasto w woj. warmińsko-mazurskim, w pow. olsztyńskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Jeziorany.

³⁴⁷ Reszel – miasto w woj. warmińsko-mazurskim, w pow. kętrzyńskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Reszel.

³⁴⁸ Kłębowo – wieś w woj. warmińsko-mazurskim, w pow. lidzbarskim, w gm. Lidzbark Warmiński.

³⁴⁹ Łasin – miasto w woj. kujawsko-pomorskim, w pow. grudziądzkim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Łasin.

³⁵⁰ Grudziądz – miasto na prawach powiatu w woj. kujawsko-pomorskim.

³⁵¹ Konduktor pocztowy przewożący w worku korespondencję na określonej trasie (Janusz Manterys, *Poczta austriacka w Galicji. Wiedza historyczna i filatelistyczna*, s. 116n. [pdf]).

³⁵² W zasobach internetowych nie ma artykułu ani hasła omawiających *Streik beim Weihnachtsmann* („Strajk świętego Mikołaja”), ale można znaleźć wzmiankę, że utwór taki był i nadal jest grany. Dzieło *Streik beim Weihnachtsmann* było wystawiane np. przez Kulturring Wahlsedt und Umgebung e.V. (Wahlsedt to miasto w północnych Niemczech, w kraju związkowym Szlezwik-Holsztyn, w pow. Segeberg) dwa razy w sezonie 1979/1980. Por. hasło *Wahlstedt* w Wikipedii i stronę internetową theater-wahlstedt.de (Kleines-theater-am-markt).

³⁵³ *Der Kinder-Weihnachtsraum* („Bożonarodzeniowy sen dzieci”) – balet pantomimiczny w jednym akcie (dwa obrazy), znany od 1893 roku, autorstwa J. Köllera, z muzyką Josefa Bayera, kompozytora, kapelmistrza, muzyka w latach 1852–1913. W zasobach internetowych można też znaleźć planszę z 23 postaciami kostiumowymi przygotowanymi przez J. E. Scheurera dla prapremiery 25 listopada 1890 roku w drezdeńskim teatrze nadwornym (theatermuseum.at/). Por. informacje na stronie internetowej deutsche-digitale-bibliothek.de/; books.google.pl; worldcat.org.

³⁵⁴ Szkoły dla maluchów – instytucje opieki nad małymi dziećmi, których rodzice całymi dniami pozostają poza domem, aby zapewnić rodzinie codzienne środki utrzymania. Tego rodzaju odosobnione dobroczynne instytucje powstawały od dawna, ale o znaczącej ich liczbie można mówić dopiero w XVIII wieku w Holandii, gdzie były znane jako tzw. szkoły zabaw. Do zakładania tego rodzaju szkół zabaw czy szkół-poczekalni zachęcał zwłaszcza Pestalozzi. Por. hasło *Kleinkinderschulen* w *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, t. 11, Leipzig 1907, s. 120, a także hasła *Kindergarten* i *Przedszkole* w Wikipedii.

³⁵⁵ Chroszczina, wohl richtiger Chrościna (sprich Kroschtschina), Dorf, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Chróścina, wieś w woj. opolskim, w pow. opolskim, w gm. Dąbrowa.

³⁵⁶ Kreuzburg, 1294 Cruzeburk, später Creutzburg geschrieben, königliche Kreisstadt, Regierung Oppeln (Knie 1830). Obecnie Kluczbork, miasto w woj. opolskim, w pow. kluczborskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Kluczbork.

³⁵⁷ Domb, polnisch Dąb, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen; Dąb, (sprich Domb), Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Dąb, historyczna część oraz jednostka pomocnicza Katowic, dawniej wieś i gmina, na której terenie z inicjatywy ks. Józefa Bedera w 1826 roku powstał Józefowiec (por. przyp. 164).

³⁵⁸ Chodzi o pomnik poległych w czasie I wojny światowej.

³⁵⁹ Na niektórych kamiennych postumentach widać sygnatury znanych na Górnym Śląsku zakładów kamieniarskich, np.: „R. Barth, Gleiwitz” i „P. Rose, Gleiwitz” (por. *Natura, architektura, kultura*. Monografia pod redakcją Jana Rabieja (*Zagadnienia badawcze, projektowe i edukacyjne w architekturze*. Monografia wieloautorska pod red. Beaty Komar, t. 4), Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2019, s. 105).

³⁶⁰ Schönau, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Leobschütz (Knie 1830). Obecnie Szonów, wieś w woj. opolskim, w pow. prudnickim, w gm. Głogówek.

³⁶¹ Jellowa, Jelowa, Dorf, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Jełowa, wieś w woj. opolskim, w pow. opolskim, w gm. Łubniany.

³⁶² Tiefenfurth, Dorf, Regierung Liegnitz, Kreis Bunzlau (Knie 1830). Obecna Parowa, wieś w woj. dolnośląskim, w pow. bolesławieckim, w gm. Osiecznica.

³⁶³ Bunzlau, Kreisstadt seit 1818, Regierung Liegnitz (Knie 1830). Obecnie Bolesławiec, miasto w woj. dolnośląskim, siedziba pow. bolesławieckiego.

³⁶⁴ Rokittnitz, Rokitnice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Rokitnica, dzielnica Zabrze od 1951 roku, wcześniej siedziba gm. Rokitnica.

³⁶⁵ Scharley, Etablissement, zu Deutsch-Piekar, Kreis Beuthen, Regierung Oppeln; Piekar, Deutsch-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Piekary Śląskie, miasto na prawach powiatu w woj. śląskim.

³⁶⁶ W Knie 1830 nieobecne. Żędowice, wieś w woj. opolskim, w pow. strzeleckim, w gm. Zawadzkie.

³⁶⁷ Leisnitz, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Leobschütz (Knie 1830). Obecnie Żędowice, wieś w woj. opolskim, w pow. głubczyckim, w gm. Głubczyce.

³⁶⁸ Roßberg, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuten (Knie 1830). Obecnie Rozbark, dzielnica Bytomia. Do 1927 roku osobna gmina wiejska leżąca na wschód od murów miejskich Bytomia.

³⁶⁹ Gogollin, Gogolin, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Groß-Strehlitz (Knie 1830). Obecnie Gogolin, miasto w woj. opolskim, w pow. krapkowickim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Gogolin.

³⁷⁰ Prezydent Rzeszy był głową państwa Rzeszy Niemieckiej w latach 1919–1934 oraz w maju 1945 roku. Urząd istniał najpierw na podstawie *Ustawy o Tymczasowej Władzy Rzeszy (Gesetzes über die vorläufige Reichsgewalt)* z dnia 10 lutego 1919 roku, a następnie na podstawie Konstytucji Weimarskiej (*Die Weimarer Verfassung*) z 11 sierpnia 1919 roku. Por. hasło *Reichspräsident* w Wikipedii.

³⁷¹ Potok Świniowicki (Schwinowitzer Wasser: W. M. Hoscheck, *Liber Archivalis Parochiae Tworogiensis*, przekł. H. Gawelczyk, w: H. Gawelczyk, *Ze wspólnego sztabu. Cz. 2: Kronikarskie zapiski ks. Walentego Hoschecka o Tworogu, Kotach, Wiśniczach...*, Tarnowskie Góry 2000, s. 32–93 („Zeszyty Tarnogórskie”, nr 41; Źródła i materiały, tom 5), zwany też Potokiem Czarkowski (Cziorkower Wasser, Triest 1865 w hasle *Borowiany*) – struga Piła (dawniej Piela Graben [piela, pila, piła to tartak – Krause, *Deutung* s. 118], inne nazwy Leguncja, Ligancja, Ligendzie, niem. Piela, Liganzie-Graben), która swoje źródło ma nieopodal Kopienicy, skąd płynie przez Wojskę, Świniowice, Czarków i w Krupskim Młynie wpada do Małej Panwi.

³⁷² Na temat szosy zob. np. obszerne hasło *Chaussee* w *Pierer's Universal-Lexikon*, t. 3. Altenburg 1857, s. 888–890 albo hasło *Chaussee* w Wikipedii.

³⁷³ Mikulschütz, Mikulszyce, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Mikulczyce, dzielnica miasta Zabrze.

³⁷⁴ Stollarzowitz, Stolarzowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Stolarzowice, dzielnica Bytomia.

³⁷⁵ Lubetzko, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Lublinitz (Knie 1830). Obecnie Lubecko, wieś w woj. śląskim, w pow. lublinieckim, w gm. Kochanowice.

³⁷⁶ 4. Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 51. Dieses Regiment ist das 4. der aus der Provinz Schlesien, und das 51. des Deutschen Reiches. Por. 4. *Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 51* na stronie internetowej GenWiki.

³⁷⁷ Infanterie-Regiment. Nr. 453 wurde am 16.01.1917 vom Stellvertretenden Generalkommando des IV. Armee-Korps wie folgt aufgestellt: Unterstellt: dem III. Armee-Korps, 234. Infanterie-Division, 234. Infanterie-Brigade. Por. *Infanterie-Einheiten* na stronie internetowej GenWiki.

³⁷⁸ W Knie 1830 nieobecny. Alsen/Alzen – folwark położony na północ od Wojski, został – jak się wydaje – założony po wojnie przeciw Danii (1864, wyspa Alsen). Por. Krause, *Deutung*, s. 83; Pachciarek, *Zawiłości*, s. 112n. Obecnie Kotków, część wsi Wielowieś w woj. śląskim, w pow. gliwickim, w gm. Wielowieś.

³⁷⁹ Stara Wieś – integralna część wsi Wielowieś, której administracyjnie się nie wyróżnia, ale w świadomości mieszkańców stanowi terytorialnie wyraźnie wyodrębniony obszar, podobnie jak *Siedlung*, osada powstała w latach 30. XX wieku. Stara Wieś jest zapewne najpierwotniejszą częścią wsi. Na jej obszarze stoi od około 1240 roku kościół parafialny (*Kronika*; Triest 1865), a kiedyś znajdowała się tam również szkoła, najpierw w domu zakrystiana zbudowanym na parceli kościelnej, a później tzw. stara szkoła, również wybudowana na terenie kościelnym, oraz zabudowania chłopów, zagrodników i chałupników.

³⁸⁰ Po raz pierwszy zostały przeprowadzone w 1920 roku.

³⁸¹ W *Kronice* mówi się o *Mittelholmbänke*, czyli szczególnej konstrukcji ławek szkolnych, które miały nie tylko zapewnić uczniom zachowanie komfortowej (zdrowotnej) postawy podczas wielogodzinnych zajęć, ale też umożliwić łatwe czyszczenie sal lekcyjnych, w tym pod ławkami. Z tej racji powinno być pod nimi jak najwięcej wolnego miejsca. Wymóg ten zapewniała bardzo praktyczna konstrukcja ławek, wprowadzona do użytku przez O. N. Andrégo (Paryż). Kilka podwójnych siedzeń, ustawionych jedno za drugim, było przymocowanych do belki, która biegła przez środek (*Mittelholm*) wszystkich siedzeń i na wolnych końcach była wsparta na nogach, a w przypadku znacznej długości rzędu siedzeń również pośrodku.

Ponieważ siedzenia były w środku przymocowane do podłużnej belki, nie były zbyt stabilne i całość się chwiała, gdy nie była równomiernie obciążona po obu stronach. Z tego powodu później do każdego pulpitu, a jeszcze później także do każdego siedzenia montowano podpory. Dzięki temu całość nie tylko zyskała na stabilności, ale też stwarzała możliwość swobodnego rozmieszczania ławek. Pulpit i siedzenie tworzyły jedną ławkę, którą można było łączyć z innymi. Środkowa belka nie była już potrzebna. Do zupełnie dowolnego ustawiania tego rodzaju ławek brakowało jedynie oparcia montowanego do każdego siedzenia. Por. H. Selter (hrsg.), *Hygiene des Schulhauses und seiner Inneneinrichtungen*, s. 19–133, w: *Handbuch der deutschen Schulhygiene... mit 149 Abbildungen und zahlreichen Tabellen*, Dresden und Leipzig 1914.

³⁸² Wielki kryzys – największy kryzys gospodarczy w historii kapitalizmu, który miał miejsce w latach 1929–1933 i objął praktycznie wszystkie kraje (oprócz ZSRR) oraz właściwie wszystkie dziedziny gospodarki. Skutkiem kryzysu była utrata pracy przez miliony ludzi, spadek produkcji przemysłowej; szczególnie silnie odczuło kryzys rolnictwo. Poprawa sytuacji gospodarczej nastąpiła w 1933 roku. Por. hasło *Wielki kryzys* w Wikipedii.

³⁸³ Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) – niemiecki poeta i najwybitniejszy przedstawiciel literatury niemieckiej, a także jeden z najbardziej znaczących w skali światowej dramaturg, prozaik, uczonek, polityk, wolnomularz. Por. hasło *Johann Wolfgang von Goethe* w Wikipedii.

³⁸⁴ Schreiberhau, auch Schreibershau, aber am unrichtigsten Schreibers- oder Schreiberau, Dorf, in 26 Antheilen, Regierung Liegnitz, Kreis Hirschberg, (Knie 1830). Obecnie Szklarska Poręba, miasto w woj. dolnośląskim, w pow. karkonoskim.

³⁸⁵ Liebenenthal, früher Löwenthal, Leowallensis im Gegensatz von Löwenberg, königliche Stadt, Regierung Liegnitz, Kreis Löwenberg (Knie 1830). Obecnie Lubomierz, miasto w woj. dolnośląskim, w pow. lwóweckim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Lubomierz.

³⁸⁶ Greifenberg, Stadt, Kreis Löwenberg, Regierung Liegnitz, Kreis Löwenberg (Knie 1830). Obecnie Gryfów Śląski, miasto w woj. dolnośląskim, w pow. lwóweckim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Gryfów Śląski.

³⁸⁷ Friedersdorf, Dorf, Regierung Liegnitz, Kreis Grünberg (Knie 1830). Obecnie Biebrzychowice, wieś w woj. dolnośląskim, w pow. lubańskim, w gm. Olszyna.

³⁸⁸ Grünberg, Kreisstadt des unmittelbaren Fürstenthums und Ober-Landes-Gericht Glogau, Regierung Liegnitz (Knie 1830). Obecnie Zielona Góra, historycznie dolnośląskie miasto na prawach powiatu w zachodniej Polsce, największe miasto woj. lubuskiego, siedziba organów samorządu województwa, marszałka i zarządu woj. lubuskiego i Sejmiku Województwa Lubuskiego oraz jednostek im podporządkowanych, a także starosty pow. zielonogórskiego, stolica diecezji zielonogórsko-gorzowskiej.

³⁸⁹ Schweidnitz, uralt Suidnice, Hauptstadt im Kreise und Fürstenthume gleiches Namens und Festung, Regierung und Ober-Landes-Gericht Breslau (Knie 1830). Obecnie Świdnica, miasto w woj. dolnośląskim, siedziba pow. świdnickiego.

³⁹⁰ Hochkirch, Dorf, Regierung Liegnitz, Kreis Glogau (Knie 1830). Obecnie Grodowiec, miasto w woj. dolnośląskim, siedziba pow. świdnickiego.

³⁹¹ Marklissa, Stadt, in älterer Zeit Leisna, Lissaw, Lisse, Lissa, und erst seit 1636 (...) Marklissa, Regierung Liegnitz, Kreis Lauban. Obecnie Leśna, miasto w woj. dolnośląskim, w pow. lubańskim, siedziba gm. miejsko-wiejskiej Leśna.

³⁹² Oberschlesische Land- und Siedlungsgesellschaft Oppeln moze Oberschlesische Landgesellschaft GmbH, Oppeln, lata działalności 1930–1944.

³⁹³ *Stahlhelm* („hełm stalowy”, pełna nazwa: *Stahlhelm, Bund der Frontsoldaten* – Hełm Stalowy, Związek Żołnierzy Frontowych) – niemiecka paramilitarna, nacjonalistyczna i anty-republikańska organizacja uczestników I wojny światowej, założona 25 grudnia 1918 roku przez Franza Seldtego. Por. hasło *Stahlhelm* w Wikipedii.

³⁹⁴ Lubowitz, Lubowice, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis und Ober-Landes-Gericht Ratibor (Knie 1830). Obecnie Łubowice, wieś w woj. śląskim, w pow. raciborskim, w gm. Rudnik.

³⁹⁵ Order Krzyża Wolności (fin. *Vapaudenristin ritarikunta*, szw. *Frihetkorsets orden*) – najstarsze i najznamienitsze odznaczenie wojskowe Republiki Finlandii, która do 1918 roku nie miała własnych odznaczeń. Pierwszy order został ustanowiony 4 marca 1918 roku przez Senat Finlandii z inicjatywy głównodowodzącego armią fińską w czasie wojny z komunistami generała Gustawa Mannerheima. Jest to odznaczenie bojowe – medal – ówczesnego Królestwa Finlandii. Aż do zwycięskiego zakończenia wojny w 1919 roku był nadawany w tej pierwszej postaci jako czteroklasowy Krzyż Wolności (*Vapaudenristin, Finska Frihetsskorset*). Order Krzyża Wolności może być nadawany żołnierzom fińskich sił zbrojnych niezależnie od rangi wojskowej oraz cywilom za zasługi dla obronności kraju, a także cudzoziemcom, jednostkom i organizacjom wojskowym oraz miastom i gminom. Krzyż Wolności jest unikatem wśród orderów całego świata, bo może być nadawany w 51 odmianach. Por. hasło *Finnischer Orden des Freiheitskreuzes* i *Order Krzyża Wolności (Finlandia)* w Wikipedii.

³⁹⁶ Śląski Orzeł (*Schlesischer Adler*) – popularna nazwa odznaki *Schlesische Bewährungsabzeichen*, która była odznaką Freikorpsów w czasach Republiki Weimarskiej. Została ustanowiona 16 czerwca 1919 roku w dwóch klasach jako zewnętrzny znak uhonorowania członków straży granicznej VI Korpusu Armii, którzy chwycili za broń w czasach największego zagrożenia Prowincji Śląskiej, i wszystkich ochotników, którzy w latach 1918 i 1919 stanęli w obronie ojczyzny, śląskiej, ziemi. Odznaka II klasy była przyznawana po trzymiesięcznej, wzorowej służbie w tym samym oddziale wojskowym, a I klasy po sześciomiesięcznej, wzorowej służbie w tym samym oddziale wojskowym. Por. hasła *Schlesisches Bewährungsabzeichen*, *Freikorps*, *Grenzschutz Ost* w Wikipedii.

³⁹⁷ W Knie 1830 nieobecna. Huta Huberta, Huta Zygmunt (niem. Hubertushütte, do 1936 roku Huta Hubertus) – zlikwidowana huta żelaza, która znajdowała się w Bytomiu-Łagiewnikach, formalnie istniała od 1857 roku do 10 marca 2000 roku, kiedy została postawiona w stan upadłości. Por. hasło *Huta Zygmunt* w Wikipedii.

³⁹⁸ Brzesnitz, Brzesnic, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis und Ober-Landes-Gericht Ratibor (Knie 1830). Obecnie Brzeźnica, wieś w Polsce, w woj. śląskim, w pow. raciborskim, w gm. Rudnik.

³⁹⁹ Eckwertsheide, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Grottkau (Knie 1830). Obecnie Mroczkowa, wieś w woj. opolskim, w pow. nyskim, w gm. Skoroszyce.

⁴⁰⁰ Grabine nie odnotowano w Knie 1830, ale jest Grabin, Grabino, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Neustadt. Obecnie Grabina, wieś w woj. opolskim, w pow. prudnickim, w gm. Biała.

⁴⁰¹ *Flüchtlingsfürsorge* – por. przyp. 329. O skali problemów, z jakimi musiały się mierzyć różnego rodzaju organizacje pomocowe, może świadczyć liczba osób, które z jakichś powodów stały się uchodźcami. Na podstawie spisu ludności Republiki Weimarskiej z 1925 roku liczba osób, które do czasu spisu mieszkały na terytorium pruskim i na początku I wojny światowej zamieszkiwały tereny utracone przez Niemcy, wynosi 769 733 ludzi (Prusy: 666 400 osób), z samych terenów utraconych na rzecz Polski – około 560 000 osób (por. Oltmer, *Migration*, s. 136n.).

⁴⁰² Myslowitz, polnisch Myslowice, Marktflecken oder Städtel, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Mysłowice, miasto na prawach powiatu w woj. śląskim.

⁴⁰³ *Notkriegsprüfung* – przedwczesny egzamin, umożliwiający uczniom/studentom powołanym do wojska zakończenie nauki/studiów przed wstąpieniem do służby wojskowej lub wkrótce po tym. Por. hasło *Notabitur* w Wikipedii, omawiające zagadnienia związane z tzw. maturą wojenną; na temat *Notprüfung* można znaleźć w internecie wiele materiałów lingwistycznych i historycznych, natomiast termin *Notkriegsprüfung* występuje w stosownych materiałach prawniczych.

⁴⁰⁴ Grenadier-Regiment König Friedrich III. (2. Schlesisches) Nr. 11. Dieses Regiment ist das 2. aus der Provinz Schlesien, und das 11. des Deutschen Reiches. Por. *Grenadier-Regiment König Friedrich III. (2. Schlesisches) Nr. 11* na stronie internetowej GenWiki.

⁴⁰⁵ Ryga – stolica i największe miasto Łotwy.

⁴⁰⁶ Dyneburg – miasto na Łotwie.

⁴⁰⁷ Armentières – miejscowość i gmina we Francji, w regionie Hauts-de-France, w departamencie Nord.

⁴⁰⁸ Odznaka za Rany (niem. *Verwundetenabzeichen*) – niemiecka odznaka ustanowiona przez cesarza Wilhelma II w 1918 roku, przyznawana nie tylko rannym żołnierzom, ale też tym, którzy na terenach wojennych utracili zdrowie na skutek działań wroga i przez to stali się niezdolni do pełnienia służby wojskowej. Odznakę przyznawano w trzech wersjach: Czarna Odznaka za Rany (żołnierz został ranny jeden lub dwa razy); Srebrna Odznaka za Rany (żołnierz został ranny trzy lub cztery razy); Złota Odznaka za Rany (żołnierz został ranny co najmniej pięć razy). Por. hasła *Verwundetenabzeichen* i *Odznaka za Rany* w Wikipedii.

⁴⁰⁹ Langendorf, Ober- und Nieder-, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Neiße (Knie 1830). Obecnie Bodzanów, wieś w woj. opolskim, w pow. nyskim, w gm. Głucholazy.

⁴¹⁰ Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP) – niemiecka partia nazistowska, która zastąpiła istniejącą w latach 1919–1920 Niemiecką Partię Robotników (Deutsche Arbeiterpartei, DAP). W latach 1933–1945 sprawowała w Niemczech totalitarną władzę. Por. hasła *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* i *Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników* w Wikipedii.

⁴¹¹ Adolf Hitler (1889–1945) – niemiecki polityk pochodzenia austriackiego, kanclerz Rzeszy od 30 stycznia 1933 roku, wódz i kanclerz Rzeszy (niem. *Der Führer und Reichskanzler*) od 2 sierpnia 1934 roku do śmierci; twórca i dyktator III Rzeszy, przywódca Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP), ideolog narodowego socjalizmu; zbrodniarz wojenny, odpowiedzialny za zbrodnie przeciw ludzkości. Uznawany za osobiście odpowiedzialnego za politykę rasową III Rzeszy i śmierć milionów ludzi zabitych podczas jego rządów, w tym za Holocaust. Por. hasło *Adolf Hitler* w Wikipedii.

⁴¹² Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg (1847–1934) – niemiecki dowódca, feldmarszałek i polityk, w latach 1925–1934 prezydent Republiki Weimarskiej i III Rzeszy.

⁴¹³ Oprócz centralnych świąt, takich jak Dzień Przejęcia Władzy 30 stycznia; Dzień Pamięci Bohaterów 16 marca; Dzień Urodzin Hitlera 20 kwietnia; Dzień Pracy Narodowej 1 maja; Święta Dziękczynienia (por. przyp. 413), ministerstwo spraw wewnętrznych wprowadziło Fest der Jugend (Święto Młodzieży), obchodzone w dniu przesilenia letniego (po raz pierwszy 24–25 czerwca 1933 roku), z programem gier i zawodów sportowych. Święto przesilenia letniego miało symbolizować „płomienny entuzjazm młodzieży niemieckiej dla narodowego powstania i odnowienia niemieckiego narodu” i pozwolić młodzieży niemieckiej doświadczyć „dumy z rasy, sposobu bycia i historii” narodu niemieckiego. Por. Thomas Medicus (hg.), *Verhängnisvoller Wandel. Ansichten aus der Provinz 1933–1949: Die Fotosammlung Biella*, Hamburge Edition, Hamburg 2016, s. 106.

⁴¹⁴ 1 Maja został w 1933 roku, w czasach narodowosocjalizmu, nazwany Dniem Pracy Narodowej (*Tag der nationalen Arbeit*). Od 1934 roku to majowe święto było obchodzone jako Narodowe Święto Narodu Niemieckiego (*Nationaler Feiertag des Deutschen Volkes*). Por. hasło *Tag der nationalen Arbeit* w Wikipedii.

⁴¹⁵ Na mocy ustawy o świątach z 1933 roku Adolf Hitler najpierw zarządził, że Święto Dziękczynienia będzie centralnie obchodzone w pierwszą niedzielę października, ale na mocy ustawy o świątach z 27 lutego 1934 roku Święto Dziękczynienia zostało przeniesione na pierwszą niedzielę po 29 września (świętego Michała Archanioła). W tym dniu narodowosocjalistyczny reżim na podstawie ideologii krew i ziemia, która głosiła, że to chłopci są źródłem życia rasy nordyckiej, i to oni, w przeciwieństwie do ludności miejskiej, są ostoją społeczeństwa, doceniał zwłaszcza wagę rolnictwa dla Rzeszy. Centralną uroczystością, za organizację której było odpowiedzialne Ministerstwo Propagandy i Oświecenia Publicznego, było Święto Plonów Rzeszy (*Reichserntedankfest*). Por. hasła *Erntefest*, *Reichserntedankfest*, *Blut und Boden* w Wikipedii.

⁴¹⁶ Fest der Deutschen Jugend – por. przyp. 413.

⁴¹⁷ Hitlerjugend (oficjalnie pisane jako Hitler-Jugend, w skrócie HJ, pol. dosł. Młodzież Hitlera) – niemiecka organizacja młodzieżowa NSDAP, zorganizowana na wzór paramilitarny w 1922 roku jako przybudówka Oddziałów Szturmowych (SA). Por. hasło *Hitlerjugend* w Wikipedii.

⁴¹⁸ Uroczystość nawiązuje zapewne do powołania Paula von Hindenburga na początku I wojny światowej do czynnej służby jako dowódcy 8. Armii (od 22 sierpnia 1914 roku),

mimo że już w 1911 roku przeszedł w stan spoczynku. 30 sierpnia 1914 roku jako dowódca 8. Armii odniósł zwycięstwo nad wojskiem rosyjskim pod Tannenbergiem (obecnie Stębark w gm. Grundwald) w Prusach Wschodnich. Por. hasło *Paul von Hindenburg* w Wikipedii.

⁴¹⁹ Na mocy zarządzenia przywódcy młodzieży Rzeszy Baldura von Schiracha z 7 czerwca 1934 roku sobota została ogłoszona Państwowym Dniem Młodzieży (*Staatsjugendtag*). Uczniowie, którzy należeli do Hitlerjugend, byli odtąd zwalniani z lekcji w soboty lub zwalniani na imprezy organizowane przez Hitlerjugend. Gdy od 1 grudnia 1936 roku cała młodzież została zobowiązana do członkostwa w Hitlerjugend, zniesiono Państwowy Dzień Młodzieży. Por. hasło *Staatsjugendtag* w Wikipedii.

⁴²⁰ *Deutsches Jungvolk* – od 1939 roku obowiązkowa organizacja w strukturach Hitlerjugend, zrzeszająca chłopców w wieku 10–14 lat i opierająca się na ideologii nazistowskiej oraz rasistowskiej teorii o wyższości rasy aryjskiej. Jej członkom od najmłodszych lat wpajano lojalność wobec Adolfa Hitlera. Zachęcano ich do rozwijania tężyzny fizycznej, odwagi i zainteresowań sprawami wojskowymi, uczono umiejętności przetrwania, pracy zespołowej, a także zdolności przywódczych. Członkowie nazywani byli oficjalnie *Jungvolk-junge*, a potocznie *Pimpf*. Po ukończeniu 14. roku życia chłopcy automatycznie stawali się członkami Hitlerjugend. Por. hasło *Deutsches Jungvolk* w Wikipedii.

⁴²¹ *Bund Deutscher Mädel* (BDM – Związek Niemieckich Dziewcząt) – sekcja żeńska nazistowskiej organizacji młodzieżowej Hitlerjugend. Przynależność dziewcząt i młodych kobiet do nazistowskich organizacji młodzieżowych była w III Rzeszy określona wiekowo. Dziewczynki w wieku 10–13 lat mogły należeć do *Jungmädelbund* (Związek Młodych Dziewcząt), dziewczęta w wieku 13–17 lat – do *Bund Deutscher Mädel* (Związek Niemieckich Dziewcząt), dziewczęta w wieku 17–21 lat – do *Glaube und Schönheit* (Wiara i Piękno). Od 1936 roku członkostwo w BDM było obowiązkowe dla wszystkich dziewcząt w wieku 10–18 lat, a *Glaube und Schönheit* miał ułatwiać przechodzenie młodych kobiet z BDM do narodowosocjalistycznych organizacji dla dorosłych. Por. hasło *Bund Deutscher Mädel* w Wikipedii.

⁴²² Natychmiast po dojściu Hitlera do władzy rozpoczęto szeroko zakrojone działania zmierzające do dostosowania systemu szkolnego do ideologii narodowosocjalistycznej. W pierwszych miesiącach istnienia III Rzeszy wydano szereg ustaw i dekrety obowiązujących w szkołach, m.in. ustawę dotyczącą tworzenia „wspólnot szkolnych” i powołania „Jugendwalter”. W rozporządzeniu z 24 października 1934 roku stwierdzono, że rady rodzicielskie nie spełniły oczekiwań, jakie wiązano z nimi przy ich powołaniu (na początku Republiki Weimarskiej), oraz że część dotychczasowych rad rodzicielskich przyczyniła się do wywołania antagonizmu między rodzicami i szkołą, a stosowanie parlamentarnych zasad wyborczych i proceduralnych w radach rodzicielskich wywoływało napięcia polityczne w szkole i w stosunkach między rodzicami a nauczycielami.

Rady rodzicielskie zostały zatem zniesione ze skutkiem natychmiastowym. Utworzono jednak „wspólnoty szkolne” i powołano „administratorów młodzieżowych”. Do wspólnoty szkolnej należeli rodzice i nauczyciele. Ich szczególnym zadaniem było ukazywanie i promowanie „celów wychowawczych nowego państwa”. Ponadto powinni oni zachęcać do dobrowolnej pomocy w ulepszaniu obiektów szkolnych oraz w organizowaniu takich wydarzeń jak wieczory prelekcyjne i filmowe, wystawy szkolne, imprezy sportowe, uroczystości szkolne i folklorystyczne oraz wycieczki, jak też pielęgnować wspólnotę osób zaangażowanych w edukację. Por. Heinz Ragnitz, *Gesetze und Erlasse für die Schule*, na stronie internetowej grafschafter-geschichte.de/schulpolitik.

⁴²³ *Landjahr* – pozaszkolna służba wychowywania miejskiej młodzieży niemieckiej w III Rzeszy, polegająca na przymusowym roku służby wiejskiej (roku wyszkolenia wiejskiego). Źródłem tej koncepcji była ideologia Blut und Boden. Oprócz celów ideologicznych były brane pod uwagę cele gospodarcze, ponieważ w ówczesnych Niemczech występowało ogromne zapotrzebowanie na wiejską siłę roboczą wskutek masowej ucieczki mieszkańców wsi do miast. Por. hasło *Landjahr* w Wikipedii.

⁴²⁴ Por. przyp. 381.

⁴²⁵ Wapienna Góra (305 m n.p.m.) – punkt widokowy między Kotliszowicami a Toszkiem. Dokładniejszy opis w *Landschaft und Naturdenkmäler im Kreise Tost-Gleiwitz* von Professor Gustav Eisenreich, Provinzialkommissar für Naturdenkmalpflege in Oberschlesien, Gleiwitz, b.r.w., s. 16.

⁴²⁶ Por. przyp. 381.

⁴²⁷ Schulenburg, Wieli – drugi, Kolonie, Regierung und Kreis Oppeln (Knie 1830). Obecnie Walidrogi, wieś w woj. opolskim, w pow. opolskim, w gm. Tarnów Opolski.

⁴²⁸ Wachau – przełomowy odcinek doliny Dunaju pomiędzy miastem Melk i Krems an der Donau w Dolnej Austrii, około 80 km na zachód od Wiednia.

⁴²⁹ Ostmark (Marchia Wschodnia) – nazwa używana przez Rzeszę Niemiecką po aneksji terytorium państwowego Federalnego Państwa Austriackiego, dokonanej 12 marca 1938 roku. Nazwy Ostmark używała nazistowska propaganda w latach 1938–1942 w celu zastąpienia nazwy dawniej niepodległego państwa federalnego Austrii. Por. hasła *Ostmark (Austria)*, *Alpen- und Donau-Reichsgaue* i *Anschluss* w Wikipedii.

⁴³⁰ W *Kronice* Burgfels – nazwę zmieniono zapewne w 1936/1937 roku, gdy w samej rejencji opolskiej zmieniono 1088 nazw, a w następnym roku dodatkowo zmieniono 160 nazw wsi sołeckich (por. hasła *Germanizacja Nazw w Prusach* i *Umbenennung von Orten in Ostpreußen im Jahr 1938* w Wikipedii).

⁴³¹ Konstadt, 1294 noch Cunzinstat, später wohl auch Constadt geschrieben, poln. Wołiczin genannt, Stadt, Regierung Oppeln, Kreis Kreuzburg (Knie 1830). Obecnie Wołczyn, miasto w woj. opolskim, w pow. kluczborskim, w gm. miejsko-wiejskiej Wołczyn, której jest siedzibą.

⁴³² Zalensche, siehe Zalenże, Dorf, Regierung Oppeln, Kreis Beuthen (Knie 1830). Obecnie Załęże, historyczna część oraz jednostka pomocnicza Katowic.

⁴³³ *Wehrmacht* – określenie wszystkich sił zbrojnych III Rzeszy z wyłączeniem *Waffen-SS*, powstałych na mocy ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej (*Gesetz für den Aufbau der Wehrmacht*) z 16 marca 1935 roku w miejsce zawodowej *Reichswehry* i obejmujących trzy rodzaje sił zbrojnych: *Heer* (wojska lądowe), *Kriegsmarine* (marynarka wojenna) i *Luftwaffe* (lotnictwo), z których każda miała własny sztab generalny. Naczelnym dowódcą *Wehrmachtu* był Adolf Hitler. Por. hasło *Wehrmacht* w Wikipedii.

⁴³⁴ Fragment ten wymaga kilku słów komentarza, chociażby ograniczonego jedynie do samego kontekstu *Kroniki*. Dwadzieścia lata wcześniej mieszkańcy Wielowśi opowiedzieli się w plebiscycie w większości za Polską, już w czasach III Rzeszy młodzież szkolna nie garnęła się, mimo zachęt grona nauczycielskiego, do organizacji typu Hitlerjugend, natomiast teraz wielką sympatię i gościnność okazywali wielowsianie żołnierzom wermachtu oraz entuzjastycznie witali wieści o pierwszych ich zwycięstwach na terenie Polski. Powód tych reakcji jest prosty i zrozumiały, choć nie zdradza go autor wpisu tych zdań do *Kroniki*: wszyscy mężczyźni w wieku poborowym zostali wcieleni do armii Rzeszy, i to myśl przede o nich określała postawę mieszkańców Wielowśi w czasach II wojny światowej.

⁴³⁵ Düsseldorf – miasto na prawach powiatu w Niemczech, stolica kraju związkowego Nadrenia Północna-Westfalia oraz rejencji Düsseldorf.

⁴³⁶ Skrót U. K., czyli *unabkömmlich* – nieodzowny, niezbędny.

⁴³⁷ W Knie 1830 nieobecna. Godula, dzielnica Rudy Śląskiej.

⁴³⁸ Bolszewizm – odmiana doktryny komunistycznej stworzona przez Włodzimierza Lenina, stanowiąca interpretację marksizmu i jego dostosowanie do uwarunkowań rosyjskich. Ideologia ta stanowiła swoisty system wartości formułowany przez bolszewików i służący ich celom. Bolszewizm był ruchem rewolucyjnym, dążącym do radykalnego obalenia istniejącego ustroju społeczno-politycznego, jak i do jego całkowitego przekształcenia. Bolszewicy stanowili odłam Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, który wyrósł z nurtu socjaldemokratycznego jako lewicowy z założenia, rewolucyjny, antymonarchistyczny, antyklerykalny ruch polityczny, oparty na podstawach ideologii socjalistycznej stworzonej przez niemieckich teoretyków ruchu robotniczego Karola Marksa i Fryderyka Engelsa. Por. hasło *Bolszewizm* w Wikipedii.

⁴³⁹ Neumünster – miasto na prawach powiatu w północnych Niemczech, w kraju związkowym Szlezwik-Holsztyn.

O KRONICE, TRANSLITERACJI, PRZEKŁADZIE, PRZYPISACH I LITERATURZE

Schul und Gemeinde Chronik der Parochie Langendorf – Szkolna i gminna kronika parafii Wielowieś (dalej jako *Kronika*) nie została dotąd opublikowana ani w oryginale, ani w tłumaczeniu. Opisane w niej wydarzenia zostały jednak przywołane w folderze opracowanym na podstawie materiałów prezentowanych na wystawie, którą przygotowali nauczyciele oraz uczniowie Gimnazjum im. Jana Pawła II w Wielowśi z okazji obchodów 700-lecia miejscowości, *Wielowieś. 1305–2005. 700 lat* (Wielowieś 2005, na stronie tytułowej *Życie mieszkańców Wielowśi w latach 1305–2005*), oraz w pracy Andrzeja Zielonki, *O pokoleniach dla pokoleń. Historia naszej ziemi* (Wielowieś 2014). W folderze odniesienia do *Kroniki* są fragmentaryczne i rozproszone, zamieszczone w różnych działach (historii wsi Wielowieś, szkoły, kościoła parafialnego). Z kolei w pracy *O pokoleniach dla pokoleń* nawiązania te znalazły się w rozdziale traktującym o szkole wielowiejskiej i stanowią obszerne streszczenie *Kroniki* (s. 126–143), zaczerpnięte ze strony internetowej <http://sp.wielowies.edupage.org/about/?subpage=0&> (23 marca 2013 roku).

Ze względu na charakter odniesień do *Kroniki* w obydwu opracowaniach – tylko powołanie się na wydarzenia bądź streszczenie jej fragmentów – nie nawiązuje się do nich w niniejszym przekładzie.

O KRONICE

Kronika została założona w 1868 roku. W przypisie 1 w tłumaczeniu *Kroniki* podaje się powody, które każą przyjąć rok 1868, a nie 1808, jako datę jej rozpoczęcia.

Niezależnie od tej argumentacji rok 1868 nie jest zupełnie przypadkowy. W tym właśnie roku królewska rejencja opolska jako pierwsza poleciła zakładanie i prowadzenie „kroniki szkolnej” o zróżnicowanym schemacie i systematycznym uwzględnianiu następujących treści: 1. *Szkoła*: założenie, patronat, okręg szkolny, nauczyciele, uposażenie szkoły, dodatkowe urzędy kościelne, zmiany liczebności uczniów, ewentualne rozbudowy lub przebudowy budynków szkolnych, zmiany w uposażeniu, zmiany w zakresie zatrudnienia, wizytacje szkolne, uroczystości szkolne, nadzwyczajne wizytacje szkolne, kierownicy

szkoły, gminy zrzeszone w związku szkolnym, odległości uczniów od szkoły, dodatkowe urzędy, kwestie językowe, uczęszczanie do szkoły, formy doksztalcania, zajęcia praktyczne i gimnastyczne, fundacje szkolne. 2. *Gmina*: założenie wsi, majątek pański, wielkość wsi, liczba mieszkańców, język, wyznania, zawody, warunki kościelne, ustrój lokalny, ważne wydarzenia, demografia, nowo przybyli, rozwój gospodarczy, rzemiosło, ruch drogowy, zamożność, sprawy godne uwagi (por. *Politische Erziehung in preussischen Volksschulen der Jahre 1900 bis 1945, ihre Ideologien und Terminologien im Wechsel der politischen Systeme. Rekonstruktionen auf der Grundlage von pädagogischen Materialien für die Lehrerschaft und von Schulchroniken aus dem Altkreis Halle (Westfalen)*). Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie (Dr. phil.) der Fakultät für Erziehungswissenschaften der Universität Bielefeld vorgelegt von Hartmut Stieghorst. Bielefeld, September 2019. Erstgutachterin: Prof. Dr. Helga Kelle. Zweitgutachterin: Prof. Dr. Susanne Miller, s. 38n.).

Wielowiejska *Kronika* jest przykładem realizacji tego właśnie zalecenia rejencji opolskiej. Jak się wydaje, jej założycielowi przyświecał początkowo zamysł prowadzenia zapisków niejako dwutorowo: najpierw opis wydarzeń związanych ze szkołą, a następnie podanie ważniejszych wiadomości dotyczących gminy. Zamiar ten został jednak szybko zarzucony i od tego momentu zapisy w *Kronice* równocześnie omawiają kwestie dotyczące zarówno szkoły, jak i gminy. W efekcie informacje przeplatają się i tworzą żywy obraz życia w Wielowsi do 1941 roku, kiedy zapisy w *Kronice* się kończą.

Format *Kroniki* zbliżony jest do formatu B4 (250x353, dokładnie 260x370). *Kronika* jest oprawiona w skórę. Pierwszą stronę okładki zdobią wytłoczone podwójne linie tworzące trójkąty, na przecięciu zostały zamieszczone ozdobne mosiężne ćwieki, oraz plakietka z wytłoczonym napisem SCHUL UND GEMEINDE CHRONIK DER PAROCHIE LANDENDORF, też skórzana i przytwierdzona ozdobnymi ćwiekami. Na ostatniej stronie okładki widoczne są tłoczone linie, tworzące krzyż św. Andrzeja oraz ozdobione na krańcach i pośrodku ćwiekami. Egzemplarz liczy 148 stron, a *Kronika* zajmuje stron 111. Dalsze strony (113–148) zajmują wpisy do *Kroniki szkolnej* założonej 8 kwietnia 1945 r., która została poprzedzona adnotacją: *Publ.[liczna] Szkoła Powsz.[eczna] w Wielowsi* i której ze względów merytorycznych i metodologicznych zostanie poświęcona odrębna publikacja.

Kronika składa się z następujących części: *Schul-Chronik* (*Kronika szkolna*), *Gemeinde-Chronik* (*Kronika gminna*) i nadto w tej części *Nachtrag* (*Dodatek*), *Nachtrag zur Schul-Chronik* (*Dodatek do kroniki szkolnej*). Początkowe strony są numerowane – *Schul-Chronik* 1–8; *Gemeinde-Chronik* 9–13, w tym *Nachtrag* 11–13. Pozostałe nie. Wpisy do *Schul-Chronik*, dotyczące spraw szkolnych, są autorstwa Zimmermanna, oprócz ostatniego wpisu z 1886 roku (lista nauczycieli pomocniczych, s. 3), sporządzonego już po śmierci Zimmermanna zapewne przez Bartelta, jego następcę. Wpisy w *Gemeinde-Chronik*, dotyczące spraw gminy, są do 1885 roku także autorstwa Zimmermanna, oprócz – prawdopodobnie – wpisu z 22 marca 1880 roku, wyraźnie wstawionego przed *Dodatkiem* (*Nachtrag*) w części traktującej o sprawach gminy (s. 11). Część tę, *Gemeinde-Chronik*, kończy na s. 13 adnotacja *Fortsetzung Seite* (*Ciąg dalszy, strona*), ale nigdzie już nie nawiązuje się do niej i w dalszej części *Kroniki* wpisy dotyczą zarówno spraw szkolnych, jak i gminnych. Wpisy w *Nachtrag zur Schul-Chronik* do 1883 roku są autorstwa Zimmermanna. Od 8 maja 1886 roku do 1893 roku *Kronikę* prowadził Bartelt, następca Zimmermanna. Później nie pojawia się już

nazwiska autorów wpisów. Z czasem niewątpliwie zmieniały się zasady prowadzenia *Kroniki*, o czym świadczy charakter pisma wpisów. Autorem ich nie był już tylko główny nauczyciel. Od 1919 roku pojawiają się nadto biogramy nowo zatrudnianych nauczycieli sporządzane w zasadzie przez nich samych. W latach 1896–1912 znalazły się w *Kronice* trzy noty, które świadczą, że kroniki szkolne były w polu zainteresowania i kontroli też powiatowych inspektorów szkolnych, zwykle przy okazji wizytacji szkoły.

Wpisy w *Kronice* kończą się w 1941 roku i zapisane są w tym roku w trzech niechronologicznych blokach: 21.8–31.10; 28.5–29.6; 16.3–1.4. Rozpoczęcie wpisów dopiero od 21 sierpnia i uzupełnianie ich wpisami o wcześniejszych wydarzeniach należałoby zapewne tłumaczyć śmiercią rektora Lercha w marcu 1941 roku, niewyznaczeniem jego następcy (w *Kronice* nie wspomina się o jego następcy), koniecznymi zastępstwami, kwaterunkiem wojska w wiosce, napaścią na Związek Radziecki, nalotami i być może jeszcze jakimiś innymi, bliżej nieznanymi, okolicznościami.

Choć wszystkie te okoliczności mogą tłumaczyć pewne chronologiczne zawirowania w sporządzaniu wpisów w 1941 roku (zdarzają się one także w innych latach), to jednak nie wyjaśniają faktu zaniechania dalszego prowadzenia *Kroniki* po 1941 roku.

Powodem zaprzestania prowadzenia *Kroniki* musiała być zatem jakaś inna, poważniejsza, okoliczność. Wydaje się, że za taką należy uznać tę, na którą wskazuje Karol Górnicki w pracy *Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w.* Część I i Część II. Tablice, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1960 (Cz. I, ss. 110, Cz. II, ss. 108, djvu – dalej jako Górski, *Neografia*). Omawiając powstanie, rozwój i koniec pisma neogotyckiego, pisze: „Data końcowa [pisma neogotyckiego] – umowna – to r. 1941, kiedy narodowi socjaliści, którzy zrazu gwałtownie występowali w obronie »narodowego pisma«, nagle skasowali je w szkołach (rozporządzenie partyjne z dn. 3 I 1941). Pobudką była nowa »europejska« misja, jaką sobie przypisywać począł narodowy socjalizm, »misja«, w urzeczywistnieniu której pismo neogotyckie nie mogło być przydatne. Co prawda w szkołach w Rzeszy uczono obu alfabetów, ale oczywiście pochłaniało to wiele czasu i sił. Lepiej było uprościć nauczanie, a »europejski« aspekt przeważał przeciw pismu neogotyckiemu. Zdaje się, że na ogół pożegnano je bez większego żalu, a po upadku narodowego socjalizmu nie odezwały się żadne głosy za jego przywróceniem” (s. 5).

Rozporządzenie to, a właściwie pismo okólne (*Rundschreiben*), wystosowane przez Martina Bormana na rozkaz Hitlera, dostępne m.in. na stronie internetowej https://ewnor.de/ah/bormann_erlass.php (Bormann-Erlass vom 3. Januar 1941), było uzasadniane przez władze hitlerowskie twierdzeniem, że pismo neogotyckie niesłusznie uchodzi za niemieckie. Faktycznie zostało bowiem sfabrykowane przez Żydów, którzy najpierw, po wprowadzeniu druku, usadowili się w drukarniach, wprowadzając i propagując swoje żydowskie litery (*Judenlettern*), a później opanowali prasę. W okólniku nie ma bezpośredniego odniesienia do odręcznego pisma gotyckiego, wspomina się tylko o tekstach drukowanych i napisach o charakterze publicznym (np. nazwach ulic), w których zabrania się używania czcionki gotyckiej i nakazuje się stosowanie czcionki normalnej (*Normal-Schrift*), czyli antykwy (*Antiqua-Schrift*), opartej na alfabecie łacińskim. Są to jednak tylko pozory, ponieważ okólnik zawiera zapowiedź, że gdy tylko zostaną przygotowane odpowiednie podręczniki szkolne, w szkołach wiejskich i szkołach ludowych będzie się

nauczać wyłącznie pisma normalnego („Sobald dies schulbuchmässig möglich ist, wird in den Dorfschulen und Volksschulen nur mehr die Normal-Schrift gelehrt werden”).

Nietrudno sobie wyobrazić, z jaką reakcją wielowiejskich nauczycieli mogło się spotkać to pismo. Nie można wykluczyć, że podjęli oni decyzję o zaprzestaniu spisywania *Kroniki* w odręcznym piśmie gotyckim, które uznano teraz nie za niemieckie, lecz żydowskie. Samo związanie – obojętnie, że czysto propagandowe – pisma gotyckiego z Żydami musiało być odstrasżające dla wszystkich, którzy mieli świadomość losu, jaki w narodowosocjalistycznych Niemczech spotkał naród żydowski. Mieszkańców Wielowsi nie ominęły tragiczne wypadki związane z nocą kryształową; pamięć o tych wydarzeniach mogła być wciąż żywa wśród wielowiejskich nauczycieli, chociaż w *Kronice* nie ma o tym żadnej wzmianki. Nawet jeśli w *Kronice* znajduje wyraz pewien entuzjazm, jaki pojawił się w związku ze zmianami wprowadzanymi przez władze nazistowskie od 1933 roku w sferze państwowej, edukacyjnej i obyczajowej, to znika on nagle i bezpowrotnie z jej kart w 1936 roku. Nie wzmiankuje się już o żadnych organizacjach młodzieżowych, świętach, zawodach wprowadzonych i organizowanych według zaleceń z Berlina, ograniczając się do podania suchych faktów dotyczących szkoły, np. liczby uczniów, przeniesień nauczycieli. Wyjątkami są lakonicznie odnotowany wybuch wojny, sukcesy armii niemieckiej na terenach Polski, powrót Ostmark do Rzeszy czy napaść na Związek Radziecki.

Ta ogólna sytuacja i ogłoszenie wspomnianego okólnika mogły być powodem zaprzestania prowadzenia *Kroniki* w piśmie neogotyckim po 1941 roku. Zapewne upłynęło nieco czasu, zanim pismo to dotarło do szkół, bo zawsze należy założyć pewien okres zwłoki wprowadzenia w życie rozporządzeń administracyjnych (*vacatio legis*), a zwłaszcza w tym przypadku, ponieważ owo pismo okólne nie było przeznaczone do publikacji („Nicht zur Veröffentlichung”) i jak każde rozporządzenie przechodziło przez wiele szczebli administracji państwowej.

Zaprzestanie prowadzenia *Kroniki* w piśmie neogotyckim nie musiało jeszcze oznaczać całkowitego jej zarzucenia. Być może odtąd zaczęto prowadzić kronikę szkolną antykwą, obierając dla tej nowości również nowy „zeszyt”, który czeka na odkrycie. Zdaje się temu jednak przeczyć fakt, że pierwszy kierownik nowej, polskiej szkoły podstawowej, pan Florian Kozieł, postanowił kontynuować spisywanie jej dziejów w starej, ponemieckiej *Kronice*. Nie można jednak wykluczyć, że egzemplarz *Kroniki* pisanej odtąd antykwą przepadł, a zachował się ten pisany neogotykiem, w którym kierownik polskiej już szkoły postanowił spisywać dalsze jej dzieje. Rozstrzygnięcie tej kwestii trzeba pozostawić historykom, którym należy życzyć szczęścia w wydobywaniu na światło dzienne nieznanych materiałów archiwalnych dotyczących dziejów szkoły wielowiejskiej i samej wsi Wielowieś.

O TRANSLITERACJI

Zapisy w *Kronice* pochodzą z lat 1868–1941 i zostały sporządzone odręcznym pismem neogotyckim, którego powstanie, ewolucję i dzieje obszernie omawia i ilustruje Karol Górski w cytowanym wyżej dziele pt. *Neografia* (por. też hasła *Kurrentschrift* i *Dawne pismo niemieckie* w Wikipedii).

To, jakimi odmianami odręcznego pisma neogotyckiego była pisana *Kronika*, należy pozostawić specjalistom od neografii. Dokonując transliteracji *Kroniki*, starano się sprostać obowiązującej w niej zasadzie ścisłej odpowiedniości liter, czyli jednemu grafemowi (literze lub literze z diakrytyką albo stałej grupie dwóch lub więcej liter) danego systemu pisma (w tym przypadku niemieckiego odręcznego pisma gotyckiego) odpowiada zawsze jeden i ten sam grafem (litera, litera ze znakiem diakrytycznym lub grupa liter) drugiego systemu (w tym przypadku niemieckiego drukowanego pisma łacińskiego), tak żeby istniała możliwość odtworzenia oryginalnego zapisu (por. hasło *Transliteracja* w Wikipedii).

Co do wierności i możliwości odtworzenia oryginalnego zapisu (retransliteracji) należy jednak zgłosić dwie uwagi.

Pierwsza dotyczy głoski *s*. W druku występują cztery rodzaje zapisu głoski *s* w piśmie gotyckim: *s*, *f*, *ß*, *ff*, natomiast w łacińskim tylko trzy: *s*, *ß*, *ss*, tak że w piśmie łacińskim zamiast gotyckiego *f* i *s* występuje *s*. Odtworzenie oryginalnego zapisu wymaga zatem nie tylko znajomości ogólnej zasady występowania *f* i *s* w piśmie gotyckim i łacińskim, ale też szczegółowych reguł (por. np. *Zarys gramatyki niemieckiej [ortografia, fleksja, składnia, przestankowanie]*. 1. *Ortografia*. 1.1.3.4. *Głoska s* [1.1.3.4. 1 i 1.1,3.4.2], w: *Wielki słownik niemiecko-polski. Großwörterbuch deutsch-polnisch*, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, t. 2, 1970, s. 933–935). Te same zasady obowiązują w transliteracji neogotyckiego pisma odręcznego na pismo łacińskie czy w retransliteracji, przy czym w neogotyckim piśmie odręcznym oprócz *s* długiego występuje nadto *s* okrągłe, stawiane zgodnie ze starą tradycją karolińską na końcu słowa, także w słowach złożonych. Poza tym w *Kronice* zdaje się występować szczególny przypadek ligatury *sch*, w której zniknęło *c*, zlewając się z kreską łączącą *c* i *h*. Wydaje się, że przypadek ten występuje w *Kronice* np. w zapisie nazwiska *Grosh*, które należałoby zatem transliterować jako *Grosch*. Ponieważ jednak również nazwy miejscowe *Gross Strehlitz* i *Gross Patschin* czy inne słowa, niebudzące wątpliwości co do formy zapisu, np. *massiv*, zapisuje się podobnie – głoską podobną do *h* zamiast *s* długiego – należy raczej przyjąć, że ma się do czynienia z takim właśnie zapisem głoski *s* długiej, poniekąd usprawiedliwionym jej rozwojem, co najmniej w kwestii dolnej pętelki. (Na temat dziejów zapisu poszczególnych liter minuskuły w piśmie neogotyckim por. Górski, *Neografia*, s. 15–24, zwłaszcza na temat najbardziej charakterystycznej litery pisma neogotyckiego, mianowicie głoski *s*, s. 21n.).

Druga uwaga, pomijając kwestię czytelności samego rękopisu *Kroniki*, dotyczy stosowanych w *Kronice* skrótów, i to zarówno przez suspensję, kontrakcję, jak i używanie znaków o ściśle określonym znaczeniu.

Z zakresu skrótów przez suspensję, polegającą na pozostawieniu początku wyrazu i odcięciu jego zakończenia, a w najradzykalniejszej formie na pozostawieniu tylko jego pierwszej litery z kropką, występują w *Kronice* typowe skróty dla pisma neogotyckiego, np. skracanie tytułów (*Se. [Seine] Majestät; Dr.*); skracanie końcówek wyrazów: *-en*, *-er*, *-n*, *-on*, *-lich*, *-lig*, *-ung* za pomocą kreski, pętelki, kreski w dół, kreski w prawo, pętli podobnej do litery *l* przy ostatniej literze, a także zapisany nieczytelnie skrót *g*, względnie *p* przed powtórzonym nazwiskiem, oznaczający zapewne *genannte(r)* bądź łacińskie *prior* (w transliteracji, ponieważ występuje tylko w jednym miejscu, zostało zastąpione tytułem *Herr*).

Z zakresu skrótów przez kontrakcję, polegającą na opuszczeniu jednej lub kilku liter w środku wyrazu, przez co zostaje on ściągnięty i skrócony, występują w *Kronice* np. skróty jednostek miar (*Klfr* [*Klaftern*], *Schff* [*Scheffeln*], *Morg*, [*Morgen*]), niekiedy z kropką na końcu bądź zakończone suspensją końcówki; skrót wyrazu *und* w formie *ud*; skróty dat, a mianowicie dni miesiący zwykle przez podniesienie ponad górną wewnętrzną linię pisma końcówki *-ten* w formie bliżej nieokreślonego znaku graficznego, natomiast miesiący w formie suspensji (np. *Jan.* – *Januar*), a roku w znaczeniu tegoż roku w formie również mało czytelного znaku, który można interpretować jako skrót następujących wyrażen: *oben*; *oben genannt* (też *obengenannt*); *dieses Jahres*; *dito/ditto*.

Skrót przez kontrakcję często łączono z przekreśleniem słowa, czego przykładem w *Kronice* jest skrót *rthl* (*Reichsthaler*).

W *Kronice* występują też skróty w formie znaków umownych, np. w zakresie miar powierzchni rysunek kwadratu. (Na temat skrótów w piśmie neogotyckim por. Górski, *Neografia*, s. 46–49.)

Występujące w transliteracji nawiasy kwadratowe wskazują na ingerencję autora transliteracji, podyktowaną zwróceniem uwagi na literówkę, taki właśnie zapis czy znak graficzny, np. kwadratu.

O PRZEKŁADZIE

Starano się, jak najwierniej oddać tekst niemiecki, odchodząc od niego tylko w sytuacjach, gdy wierność naruszałaby rażąco normy poprawności języka polskiego bądź czyniłaby przekład nieczytelnym lub dziwacznym. Równoczesne wydanie zarówno oryginału, jego transliteracji, jak i przekładu pozwala śledzić wszystkie niuanse znaczeniowe oryginału i tłumaczenia.

Swoistym problemem jest charakter dokumentu, jakim jest kronika szkolna. Z jednej strony faktycznie jest to dokument urzędowy, założony i prowadzony na zlecenie ówczesnych władz szkolnych. Z drugiej jednak strony jest to świadectwo swoistych relacji interpersonalnych, jakie w XIX i na początku XX wieku panowały na wsi w prowincji śląskiej między kierownikiem szkoły a pozostałymi nauczycielami, gronem nauczycielskim a lokalnym inspektorem szkolnym, którym do kulturkampfu był miejscowy proboszcz, szkołą a jej patronem, mającym co najmniej wpływ na obsadzanie stanowisk nauczycielskich, czy wreszcie między szkołą a władzami gminy. Wszystkie te relacje miały zapewne wpływ na redagowanie kroniki szkolnej i formę dokonywanych w nich zapisów. Przykładem może być zapis funkcji różnego rodzaju urzędników: *Königliche Kreisschulen-Inspector Herr Czygan*. W oryginale zapis nie budzi żadnych wątpliwości, ale w przekładzie należy się zastanowić, jaki ma on charakter: czy tylko oficjalny, czy może nadto grzecznościowy, i jak należy go oddać w języku polskim (jako: Królewski Powiatowy Inspektor Szkolny Pan Czygan czy może: królewski powiatowy inspektor szkolny pan Czygan). Chociaż nie można wykluczyć formy grzecznościowej, a nawet może wydawać się ona właściwsza, to jednak w przekładzie będą stosowane formy oficjalne, pomijając formę grzecznościową „pan” w określeniach wyłącznie samej funkcji.

W tłumaczeniu pojawiają się sporadycznie słowa bądź krótkie wyrażenia ujęte w nawias kwadratowy. Są to drobne wtrącenia mające na celu doprecyzowanie tekstu czy uzupełnienie zapisu dat.

O PRZYPISACH

Przypisy zostały opracowane zasadniczo na podstawie materiałów dostępnych w zasobach internetowych. Za każdym razem podaje się źródło informacji, tak że dzięki dostępowi do internetu w każdej chwili można do niego dotrzeć i zwykle poszerzyć wiadomości na dany temat, ponieważ przypis ogranicza się jedynie do przekazu informacji najistotniejszych. W przypadku miejscowości informacje zostały zaczerpnięte – jeśli nie podaje się inaczej – z Wikipedii.

W początkowych częściach *Kroniki* podaje się nazwy miejscowe bez określenia ich przynależności administracyjnej, dlatego uzupełnia się tę informację w przypisach na podstawie pierwszego wydania dzieła Kniego *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien* z 1830 roku. Podanie tych informacji w oryginale wydawało się zasadne, ponieważ tłumacząc je na język polski, zostałaby zatraczona specyficzność ich przynależności administracyjnej w konfrontacji z ich obecnym statusem podanym w dalszym ciągu przypisów. Wskazane byłoby prześledzenie administracyjnych uwarunkowań również w późniejszym okresie na podstawie chociażby klasycznych w tej materii dzieł Kniego (wydanie drugie z 1845 roku), Triesta (*Topographisches Handbuch von Oberschlesien* z 1865) czy *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (z lat 1880–1914), a także odpowiednich źródeł czy opracowań dotyczących czasów Republiki Weimarskiej i zwłaszcza III Rzeszy, gdy na wielką skalę zmieniano nazwy miejscowe. Przekroczyłoby to jednak znacznie ramy niniejszego opracowania.

W *Kronice* nazwy poszczególnych miejscowości dość często się powtarzają, natomiast w przypisach ich przynależność administracyjną opisuje się tylko raz, przy pierwszym wystąpieniu w tekście.

Jeśli chodzi o skrótowo i raczej omownie podane w *Kronice* i przekładzie nazwy jednostek wojskowych, do których zostali wcieleni nauczyciele wielowiejscy podczas I i II wojny światowej, to ich pełne nazwy podaje się w przypisach na podstawie informacji zawartych na portalu GenWiki.

O LITERATURZE

Podana poniżej literatura zawiera jedynie te zdigitalizowane pozycje, które albo zostały wykorzystane w opracowaniu przypisów, albo z jakiegoś powodu znalazły się w polu zainteresowania w trakcie przekładu *Kroniki*.

Poniższy wykaz nie jest uporządkowany zgodnie z zasadami bibliograficznymi, ale ma na celu możliwość szybkiego wyszukania tych pozycji w zasobach internetowych.

W przypadku zdigitalizowanych tekstów podaje się liczbę stron i format, ewentualnie główny adres portalu, na którym można odszukać daną pozycję.

- Adressbuch des Grundbesitzes in der Provinz Schlesien, dem Areal nach von 500 Morgen aufwärts. Mit Angabe des Gutes, der speciellen Culturarten, des Grundsteuer-Reinertrages, des Besitzers resp. Pächters, der nächsten Post-, Telegraphen- und Eisenbahn-Stationen und der Industriezweige, welche auf dem betreffenden Gute betrieben werden.* Aus amtlichen Quellen zusammengestellt, Berlin 1873 (ss. 301, pdf).
- Allgemeine Bestimmungen des Königlich Preussischen Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten vom 15. Oktober 1872, betreffend das Volskschul-Präparanden- und Seminar-Wesen,* Berlin 1872 (ss. 64, pdf).
- Allgemeiner Schlüssel zur kaufmännischen Terminologie [...] Ein encyklopädisches Handbuch für Kaufleute und Geschäftsmänner.* Theils nach eigener Erfahrung, theils nach den bewährtesten Hilfsquellen bearbeitet von Curl Courtin, Stuttgart – Wien 1834 (ss. 789, pdf).
- Allgemeines deutsches Volks- Conversations-Lexikon und Fremdwörterbuch. Ein unentbehrliches Handbuch für Jedermann.* Herausgegeben von mehreren Gelehrten. Erster Band. (A–Bzura.), Hamburg 1845 (ss. 786, pdf).
- Alphabetisch-chronologische Übersicht der k. k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821, als Haupt-Repertorium über die theils mit höchster Genehmigung, theils unter Aufsicht der Hofstellen in 79 Bänden erschienenen politischen Gesetzsammlungen.* Bearbeitet und unter Aufsicht der k. k. Hofkanzley herausgegeben von Joh. Nep. Fr. v. Hempel-Kürsinger, k. k. wirklichen Hof-Secretär. Achter Band. *Sard bis Standg*, Wien 1827 (ss. 653, pdf).
- Alphabetisches Verzeichnis der Gemeinden in Deutschland 1900/1910.* Download-Version Januar 2014 (Ausgabe ohne Weblinks) bereitgestellt von www.gemeindeverzeichnis.de alle Angaben ohne Gewähr (pdf).
- Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, mit Einschluß des ganzen jetzt zur Provinz gehörenden Markgrafthums Ober-Lausitz, und der Grafschaft Glatz; nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den verschiedenen Zweigen der Civil-Verwaltung mit drei besondern Tabellen,* verfaßt von J. G. Knie, Oberlehrer der Schles. Blinden-Unterrichts-Anstalt; durchgesehen von J. M. L. Melcher, Commissions-Rath, Raths-Sekretair, Prem. Lieut. v.d.A. und Ritter des rothen Adler-Ordens, Berlin 1830 (ss. 1128, pdf).
- Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der königl. Preuß. Provinz Schlesien, nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei Königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes u. s. w.,* verfaßt von J. G. Knie, Oberlehrer der schlesischen Blinden-Unterrichts-Anstalt, Inhaber der großherzoglich Weimarschen Verdienst-Medaille und wirklichem Mitgliede der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Breslau 1845 (ss. 975, djvu).
- Andrzej Zielonka, *O pokoleniach dla pokoleń. Historia naszej ziemi.* Gminny Ośrodek Kultury w Wielowsi, Wielowieś 2014 (ss. 320, pdf; także wydanie papierowe).
- Anweisung für die Magistrate betreffend die Gebäudeversicherungen in den Städten bei der Schlesischen Provinzial-Feuersozietät,* 1911 (ss. 16, pdf).
- Beyträge zur Beschreibung von Schlesien.* Zweiter Band. Brieg, bey Johann Erust Tramp, 1783 (ss. 389, djvu).

Bergbau und Eisengewinnung in der Toster Herrschaft während des 16. Jahrhunderts. Von Dr. Chrzyszcz in Peiskretscham. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” nr 37, Breslau 1903, s. 331–334 (djvu).

Bilder und Texte einer Wanderausstellung des Schlesischen Museums zu Görlitz. Kirchfahrer Buschprediger betende Kinder 500 Jahre Schlesien Partner der Ausstellung: Kirchliche Stiftung Evangelisches Schlesien | Diözesen Breslau, Kattowitz und Teschen der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen. Texte und Bildauswahl: Markus Bauer, Annemarie Franke. Zusammenarbeit: Katarzyna Zinnow. Übersetzung: Ewa Czerwiakowska, Görlitz 2017 (ss. 40, pdf).

Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon, wyd. 5, t. 1 i 2, Leipzig 1911.

Carl von Ossietzky, Universität Oldenburg (Institut für Germanistik und Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa), *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. Stand: Januar 2016. Das Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa wird ständig aktualisiert und jeweils zu Beginn eines Jahres als ergänzte und erweiterte Fassung veröffentlicht.

Christian Myschor (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historyczny), *Wyżsi urzędnicy pruskiej administracji prowincjonalnej w Poznańskim (1871–1918)*. Praca doktorska wykonana w Zakładzie Historii Polski XIX i XX wieku. Promotor: Prof. dr hab. Witold Molik, Poznań 2012 (ss. 348, pdf).

Dariusz Łukasiewicz (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk Poznań), *Edukacja dziewcząt pod zaborem pruskim na przełomie XVIII i XIX wieku*, s. 61–83 (pdf).

Das Elementarlehrer-Seminarium zu Dorpat nach seiner gegenwärtigen Einrichtung und Verfassung, beschrieben von D. H. Jürgenson, Inspector und Hauptlehrer des Seminars, Dorpat 1833 (ss. 96, pdf).

Das elementarschulwesen in den Königlich Preussischen Staaten. Eine Zusammenstellung der gültigen Gesetze, Verordnungen, Erlasse und Verfügungen, das Elementarschulwesen betreffend von dem Bürgermeister J.W. Niedergefäs, Erefeld 1847 (ss. 962, pdf).

Das höhere Schulwesen in Preussen. Historisch-statistische Darstellung, im Auftrage des Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten herausgegeben von Dr. L. Wiese, Ge. Ober-Regierungs- und vortragendem Rath im K. Ministerium der geistl., Unterrichts- und Medic.-Angelegenheiten, II, 1864–1868 (1869). Mit einer Schulkarte und 10 Abbildungen von Schulhäusern, Berlin (ss. 740, pdf).

Der Marientodaltar von Langendorf, Kreis Gleiwitz. Eine bilderkundliche Seltenheit. Von Dr. Paul Knötel, „Der Oberschlesier” 16. Jahrgang, 3. Heft, März 1934, S. 160–163 (djvu).

Der Preussische Staat in allen seinen Beziehungen. Eine umfassende Darstellung seine Geschichte und Statistik, Geographie, Militairstaates, Topographie, mit besonderer Berücksichtigung der Administration. Bearbeitet von einem Vereine von Gelehrten und Freunden der Vaterlandskunde unter dem Vorstande des Freiherrn L. von Zedlitz-Neukirch. Dritter Band, Berlin 1837 (ss. 580, pdf).

Der Zeichenunterricht in der Volks- und Mittelschule. Ein methodisch geordneter Lehrgang dargestellt von D. A. Stuhlmann. Zweiter Teil: Das gebundene Zeichnen ebener Gebilde. Mit 20 lithographirten Tafeln, Hamburg 1875 (ss. 43, pdf, na portalu <http://digital.bib-bvb.de/>).

- Deutsches Wörterbuch* von Jacob und Wilhelm Grimm, 16 Bde in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis, Leipzig 1971. Online-Version vom 22.07.2019.
- Deutung der Ortsnamen des Kreises*. Von Walter Krause. „Heimatkalender des Kreises Tost-Gleiwitz” [na stronie tytułowej: „Heimatkalender für den Kreis Tost-Gleiwitz”], 3:1930, S. 82–88 i 4:1931, S. 116–123.
- Die deutsche Volksschule oder die Bürger- und Landschule nach der Gesammtheit ihrer Verhältnisse. Ein Handbuch für Lehrer und Schulaufseher*. Von Dr. H. Gräfe. In 2 Bänden. Erster Band, Leipzig 1847 (ss. 788, pdf).
- Die Maaße und Gewichte der deutschen Zoll-Vereins-Staaten und vieler anderer Länder und Handelsplätze in ihren gegenseitigen Verhältnissen*. Nach den neuesten amtlichen und anderen zuverlässigen Angaben berechnet von C. L. W. Aldefeld, Stuttgart u. Tübingen 1838 (dostępna na portalu bavarikon.de/object/).
- Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels, auf Gross-Strehlitz, Tost und Tworog in Oberschlesien*. Von Alfons Nowack, Religions- und Oberlehrer am Königlichen katholischen Gymnasium zu Neustadt O.-S., Gross-Strehlitz 1902 (ss. 152, djvu).
- Die Staatskräfte der Preussischen Monarchie unter Friedrich Wilhelm III. Enthaltend: 1ster Band die Statistik. 2ter Band die Topographie. 3ter Band den Militairstaat*. Von dem Freiherrn von Zedlitz, Berlin 1830 (ss. 376, pdf).
- Dokładny Niemiecko-Polski Słownik. Ausführliches Deutsch-Polnisches Wörterbuch*. Herausgegeben von C. C. Mrongovius [...] Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Königsberg in Preußen 1837 (ss. VIII + 759, pdf).
- Dominik Dryja, *Urząd i władza biskupa diecezjalnego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanoistów Polskich” 19(2019), nr 32, s. 31–48 (pdf).
- Dr. I. Schustera *Historja Biblijna dla katolickich szkół ludowych* nowo opracowana przez Ks. Gustawa Meya z aprobacją najprzewielebniejszych Ks. Ks., Arcybiskupa Fryburskiego, Księcia-Biskupa Wrocławskiego i poleceniem wielu Ks. Ks. biskupów, z licznymi obrazkami, dwiema mapami i poglądem na Ziemię Św., Fryburg w Badenji 1920 (ss. 226 + Dodatek do Schuster-Meya *Historji Biblijnej*, ss. 24 + 2 mapy, pdf).
- Dzieje Ślązka. Ozdobione licznymi obrazkami*. Dr. Felix Koneczny, Bytom G.-Ś. 1897 (ss. 257, pdf, wersja bez ilustracji).
- Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt* von Georg Ludwig von Maurer [...] München 1854 (ss. 338, pdf).
- Erdbeschreibung der Preussischen Monarchie*. Herausgegeben von M. F. G. Leonhardi [...], Erster Band, Halle 1791 (ss. 904, pdf); Zweiter Band, Halle 1792 (ss. 744, pdf); Dritten Bandes, Erste Abtheilung, Halle 1793 (ss. 756, pdf).
- Erste fasstliche Anweisung zum vollständigen deutschen Sprachunterricht, enthaltend das Sprechen und Zeichen, Lesen und Schreiben, Anschauen und Verstehen; mit Zuziehung mehrerer Schulmänner* bearbeitet von dem Königl. Preuß. Seminardirector Dr. Wilhelm Harnisch. Mit Beweglichen Buchstaben und sechs Lesetafeln. Fünfte, bedeutend erweiterte Auflage, Breslau 1832 (ss. XVI + 176, pdf).
- Etwas von der schlesischen Landgemeinde*. Von M. Braun. w: *Festschrift zum siebenzigsten Geburtstage Jakob Guttmans*, Leipzig 1915, S. 225–255 (pdf).
- Ferdinand Hirts *Deutsches Lesebuch*. Ausgabe A: für evangelische Schulen mit einfachen Schulverhältnissen. Begründet von Eduard Bock, Geh. Reg.- u. Schulrat. Volständig in

- 2 Teilen oder 3 Abteilungen. Erster Teil. *Fibel und Lesebuch für die Unterstufe*. Zweiter Teil. *Lesebuch für die Mittel- und Oberstufe*. Erster Teil getrennt. 1. Abteilung. *Fibel*. 2. Abteilung. *Lesebuch für die Unterstufe*. Teil II. *Lesebuch für die Mittel- und Oberstufe*. Ferdinand Hirt. Königliche Universitäts- und Verlags-Buchhandlung, Breslau 1895 (ss. 261, pdf).
- Forstliches und forstnaturwissenschaftliches Conversations-Lexikon. Ein Handbuch für Jeden, der sich für das Forstwesen und die dazu gehörigen Naturwissenschaften interessirt*, von Dr. Georg Ludwig Hartig [...] und D. Theodor Hartig [...] Berlin 1834 (ss. 1038, pdf).
- Franz Brümmer, *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Bd. 2. 6. Aufl., Leipzig 1913.
- Friedrich Albert Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*. Zweyter Band. Brieg 1783 (ss. 380, djvu); Dritter Band. Mit Kupfern, Brieg 1794 (ss. 399, pdf).
- Gemeindelexikon für die Provinz Schlesien*. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1885 und anderer amtlichen Quellen bearbeitet von Königlichen statistischen Bureau, Berlin SW 1887 (*Gemeindelexikon für die Provinz Schlesien*. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1885 und anderer amtlichen Quellen bearbeitet von Königlichen statistischen Bureau. VI. Provinz Schlesien, Berlin SW 1887) (ss. 598, djvu).
- Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland*. Von Georg Ludwig von Maurer [...] Erster Band, Erlangen 1865 (ss. 378, pdf).
- Geschichte der Juden in Oppeln. Fest- und Gedenkschrift der Oppelner Synagogengemeinde zur Erinnerung an das fünfundzwanzigjährige Gestein der neuen Synanoge*. Verfaßt von Alfred Steinert, Oppeln 1922 (ss. 42, pdf).
- Geschichte der Stadt Oppeln* von Franz Idzikowski. Mit dem Bilde der Stadt aus dem Jahre 1685, der Abbildung des alten Piasten-Schlusses auf dem Berge aus dem 16. Jahrhundert, des neuen Piasten-Schlusses am Ostrowek vom Jahre 1654, den Stadt-Plänen von 1734 und 1860 und den sämmtlichen noch auszufinden gewesenen Stadt-Siegeln, Oppeln 1863 (ss. XV + 388, djvu).
- Geschichte der Juden in Schlesien*. Von Dr. M. Brann. II, Breslau 1897, S. 41–79 + Anhang III. Verzeichnis der Juden, die von den ältesten Zeiten bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts in Schlesien gelebt haben, S. XV–XXXIV (pdf).
- Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Toster Kreises in Ober-Schlesien*. Bearbeitet von Dr. Johannes Chrząszcz, Peiskretscham 1900 (ss. 299, pdf).
- Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Toster Kreises in Ober-Schlesien*. Bearbeitet von Geistli. Rat Dr. Johannes Chrząszcz. Zweite verbesserte und erweiterte Auflage, Peiskretscham 1927 (ss. 400, pdf).
- Geschichte der Städte Peiskrestcham und Tost sowie des Toster Kreises in Ober-Schlesien*. Bearbeitet von Geistli. Rat Dr. Johannes Chrząszcz. Zweite verbesserte und erweiterte Auflage, Peiskretscham 1927 (ss. 400, djvu).
- Gesundheitskatechismus für den Bürger und Landmann und zum Gebrauche der Feyertagschullen in den kurpfalzbaierischen Staaten*. Von Joh. E. Metzler, kurpfalz-baierschem Midezinalrathe zu Ulm, Ulm 1804 (ss. 156, pdf).
- Handbuch der deutschen Schulhygiene*. Unter Mitwirkung von Stadtarzt Prof. Dr. W. von Drigalski, Halle a. S. – Kinderarzt Dr. R. Flachs – Prof. Dr. Fr. W. Fröhlich, Bonn –

Bürgerschullehrer H. Graupner, Dresden – Geh. Medizinalrat Prof. Dr. G. Leubusher, Meiningen – Sanitätsrat Prof. Dr. F. A. Schmidt, Bonn – Stadtschulrat Dr. Wehrhahn, Hannover. Herausgegeben von Prof. Dr. med. Hugo Selter in Bonn. Mit 149 Abbildungen und Zahlreichen Tabellen, Dresden und Leipzig 1914 (ss. 785, dostępne na portalu archive.org/).

Handbuch der Provinz Schlesien. Mit höherer Genehmigung herausgegeben in dem Ober-Präsidial-Bureau, Breslau 1856 (Schlesische Instanzen-Notiz) (ss. 480, djvu).

Handbuch über die katholischen und simultanen Volksschulen der Provinz Schlesien. Mit zwei Anhängen: I. Verzeichnis von katholischen im Volksschullehrer(innen)-Seminar vorgebildeten Lehrern und Lehrerinnen, die an höheren Schulen und anderen nicht zu den Volksschulen gehörenden Anstalten Schlesiens hauptamtlich angestellt sind; II. Verzeichnis der emeritierten katholischen Volksschullehrer und -lehrerinnen Schlesiens. Im Auftrage des Vereins katholischer Lehrer Schlesiens herausgegeben von Philipp Deutschmann Rektor a. D. und Heinrich Neumann Rektor in Breslau. Siebente Auflage des Schematismus der kath. Volksschulen. Breslau 1913 (ss. 434, pdf).

Handbuch über die Religions-, Kirchen-, geistlichen und Unterrichts-Angelegenheiten im Königreiche Preußen, nach den darüber für die christlichen Confessionen erschienenen Gesetzen, Patenten, Edikten, Verordnungen, Reglements, Instructionen, Rescripten, Entscheidungen, officiellen Bekanntmachungen u.s.w. für Königl. Preussische evangelische und katholische Geistliche, Civil- und Militair-Prediger, so wie für Lehrer an höhern und niedern Bildungsanstalten, in alphabetischer Materienfolge entworfen von Karl Gerhard Haupt, zweiten Prediger der Nicolai-Kirche in Quedlinburg. Dritter Band. P–Z, Quedlinburg und Leipzig 1823 (ss. 968, pdf).

Handwörterbuch der deutschen Sprache mit Hinsicht nach Rechtschreibung, Abstammung und Bildung, Bigung und Fügung der Wörter, so wie auf deren Sinnverwandtschaft. Nach den Grundsätzen seiner Sprachlehre angelegt von Dr. Joh. Christ. Aug. Heyse [...] ausgeführt von Dr. K. W. L. Heyse [...] Zweiten Theiles zweite Abtheilung: stehen bis Z, Magdeburg 1849 (ss. 1057–2195, pdf).

Heimatkunde von Schlesien. Zugleich eine Ergänzung zu Ferdinand Hirts Neuem Realienbuch von Rektor B. Clemenz in Liegnitz. Mit 10 Kartenskizzen in Text. Ferdinand Hirt Königliche Universitäts- und Verlagsbuchhandlung, Breslau 1910 (ss. 72, pdf).

Heinz Ragnitz, *Gesetze und Erlasse für die Schule*, na stronie internetowej grafschaftergeschichte.de/schulpolitik.

Henryk Gawelczyk, ks., *Ze wspólnego sztabucha. Część I: Wiadomości o okolicach Tworoga, Kotów, Wielowsi... w najstarszych zapiskach ksiąg parafialnych*, Wydawnictwo Instytutu Tarnogórskiego, Tarnowskie Góry 2000, „Zeszyty Tarnogórskie”, nr 40 (Źródła i materiały, t. 4, 2000), ss. 54; Część II: *Kronikarskie zapiski ks. Walentego Hoschecka o Tworogu, Kotach, Wiśniczach..*, Wydawnictwo Instytutu Tarnogórskiego, Tarnowskie Góry 2000, „Zeszyty Tarnogórskie”, nr 41 (Źródła i materiały, t. 5, 2000), ss. 91.

Hermesdorf unterm Kynast 1305–2005. Beiträge zur Ortsgeschichte. Im Selbstverlag erschienen: Ullrich Junker, 2005 (ss. 348, pdf).

Hieronim Szczegóła, *Germanizacja nazw na terenie obecnego województwa zielonogórskiego w latach 1937–1941*, „Rocznik Lubuski” t. 3, 1962, s. 321–327 (pdf).

Horst Diederichs, *Die Boten und Fuhrleute im Dienste der Brief-, Fahr- und Extrapost zwischen 1692 und 1867*, Teil 1. DASV. Postgeschichte und Altbriefkunde Heft 189 – Juni

2013. Herausgegeben vom Deutschen Altbriefsammler-Verein e.V. (Nachdruck und fotomechanische Vervielfältigung nur mit vorheriger Genehmigung der DASV-Schriftleitung sowie des Verfassers.)
- II. *Ortsverzeichnis* (ss. 222, Biblioteka Śląska. Id: 0030000791374. III 54663 Pracownia Śląska).
- Jan Warmiński (Lublin), *Kuracje i lokalie jako jednostki terytorialne na ziemiach polskich*, „Archiwa Bibliotek i Muzea Kościelne”, 78 (2002), s. 319–324 (pdf).
- Jan Wnęk (Kraków), *Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkoły” 1868–1914*, s. 23–46 (pdf).
- Jarosław Z. Mirski, Krzysztof Łącki, *Budownictwo z technologią 2*, WSiP 1998.
- Jochen Oltmer, *Migration und Politik in der Weimarer Republik. Mit 12 Abbildungen und 18 Tabellen* (Göttingen 2005), <https://digi20.digital-sammlungen.de/>.
- Johann Christoph Adelung, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. Elektronische Volltext- und Faksimile-Edition nach der Ausgabe letzter Hand Leipzig 1793–1801. (Słownik Adelunga był pierwszym wielkim słownikiem języka niemieckiego. Pierwsze wydanie ukazało się między 1774 i 1786 rokiem. Słownik dokładnie opisuje w około 60 000 hasłach pochodzenie, znaczenie oraz używanie niemieckich słów i zwrotów w połowie i pod koniec XVIII wieku, dokumentując tym samym stan rozwoju języka na początku klasycznej epoki literatury niemieckiej. Wydanie z lat 1793–1801 jest – w przeciwieństwie do wszystkich późniejszych wydań – ostatnim, nad którym pieczę sprawował jeszcze sam Johann Christoph Adelung [1732–1806]. W porównaniu z pierwszym wydanie to nie tylko zostało poszerzone o około 1000 haseł, ale nadto cechuje się większą zwięzłością haseł oraz aktualnością przykładów i cytatów.)
- Johann Ignaz von Felbiger, Abten und Prälaten des Fürstl. Stifts Canonicor. Regul. Ord. S. August. Congreg. Lateran. bey unser lieben Frauen zu Sagan sc. Erz. Priestern des Saganischen Creyses, *Kleine Schulschriften, nebst einer ausführlichen Nachricht von den Umständen und dem Erfolge der Verbesserung der katholischen Land- und Stadt-Trivialschulen in Schlesien und Glatz*, Bamberg und Würzburg 1772 (ss. 536, pdf).
- Józef Miąso, *Szkolnictwo w XIX-wiecznej Europie i początki pedagogiki porównawczej w Anglii*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 46 (2009), s. 85–146 (pdf).
- Józef Piekarczyk, *Ilustrowana Księga Pamiątkowa Górnego Śląska*, Katowice 1923 (ss. 65, pdf, wersja bez ilustracji, Portal Powiatu Tarnogórskiego, www.tg.net.pl, Tarnowskie Góry 2008).
- Jüdisches Leben zwischen Ost und West. Neue Beiträge zur jüdischen Geschichte in Schlesien*. Herausgegeben von Andreas Bramer, Arno Herzig und Krzysztof Ruchniewicz, Göttingen 2014 (ss. 638, pdf).
- Karl Ernst Georges, *Kleines deutsch-lateinisches Handwörterbuch*, Hannover und Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, 1910 (Słownik ten, opracowany na potrzeby szkół, zawiera około 27 000 podstawowych haseł słownictwa właściwego łacinie klasycznej. Wydanie to opiera się na siódmym, poprawionym i poszerzonym kompletnym tekście słownika z 1910 roku, opracowanego przez Heinrich Georgesa.)
- Katechizm rzymsko-katolicki*. X. J. Deharde T.J. dla doroślejszej młodzieży przełożony na język polski przez X. E. Likowskiego, Lic. ś. Teol. i nauczyciela religii ś. przy król. katol. gimnazjum ś. Maryi Magd. w Poznaniu, Poznań 1864 (ss. 207, djvu).

- Kazimierz Orzechowski (Uniwersytet Śląski w Opolu), *Chłopskie posiadanie ziemi na Górnym Śląsku u schyłku epoki feudalnej (posiadanie lassyckie). Studium historycznoprawne*, Opole 1959 (ss. 405, pdf).
- Kinderfreund. Deutsches Lesebuch für Volksschule*. Herausgegeben von Theodor Colshorn und Louis Munkel, Lehrern an der Stadttöchterschule in Hannover, Stade 1851 (BSB Bayerische Staatsbibliothek, digital MDZ Münchener Digitalisierung Zentrum Digitale Bibliothek).
- Klaus E. Kunze, *Das schlesische Dorf Klein Ellguth*, „Oelßnischen Creyses”, Köln 2000 (pobranie wymaga rejestracji, różne formaty).
- Krótki rys Jeografii Szląska dla nauki początkowej*. Ułożył Józef Lompa. Z mapą kolorowaną kraju Szląskiego, w Głogówku 1847 (ss. 48, djvu).
- Krótki zarys administracji w byłym zaborze pruskim*, 1919 (ss.14, djvu).
- Krótkie wyobrazenie historyi Szląska dla szkół elementarnych* przez J. Lompę Szkolnego i Organistę w Lubszy. Własnym nakładem do druku podane, w Opolu Roku 1821 (ss. 15, pdf, Portal Powiatu Tarnogórskiego, www.tg.net.pl, Tarnowskie Góry 2008).
- Kurze geografische Beschreibung von Preussisch-Schlesien, der Grafschaft Glaz und der Preuß. Markgrafschaft Ober-Lausitz, oder der gesammten Provinz Preußisch-Schlesien*. Zum Gebrauch für Schulen. Verfaßt durch J. G. Knie, Oberlehrer der schlesischen Blinden-Unterrichts-Anstalt. Erstes Bändchen, Breslau 1831 (ss. 315, djvu).
- Kurze schlesische Geschichte. Mit besonderer Berücksichtigung der Verdienste der Hohenzollern um Schlesien*. Ein Hilfsbüchlein für Volksschulen von O. Wilpert, Groß-Strehlitz 1900 (ss. 17, djvu).
- Landschaft und Naturdenkmäler im Kreise Tost-Gleiwitz*. Von Profesor Gustav Eisenreich. Provinzialkommissar für Naturdenkmalpflege in Oberschlesien Gleiwitz, b.m.r.w. (ss. 31, pdf).
- Lehr- und Lesebuch für die weibliche Jugend, nicht nur auf dem Lande, zum Gebrauch in den Sonntagsschulen, sondern auch als Handbuch für die Töchter aus dem Bürgerstande*. Von M. Phil. Heinrich Haab, Stadtpfarrer in Schweigern, Königl. Württemb. Oberamts Brackenheim. Zweite verbesserte Auflage, Heilbronn und Rothenburg 1826 (ss. X + 406, pdf).
- Lehrbuch der Mathematik vorzüglich für solche, welche sie erlernen, um sie bei einem andern Hauptgeschäfte zu nutzen* von Bernhard Friedr. Mönnich, der Mathematik und Naturlehre Professor zu Frankfurt an der Oder. Erster Theil welcher die Arithmetik, allgemeine Rechenkunst, Elementargeometrie und ebene Trigonometrie enthält, nebst einem dreifachen Anhang. Mit XIV Kupfertafeln, Berlin und Stralsund 1781 (ss. 456 + XIV Taf., pdf).
- Lehrplan für Volks-Schulen mit vorzüglicher Berücksichtigung der Provinz Preußen*. Ausgearbeitet von Johann Freidrich Sluymmer, Seminar-Direktor in Pr. Eylau, Königsberg, 1842 (ss. 112, pdf).
- Lesebuch für Volksschulen*. Erster Theil Fünfte Auflage, Nürnberg, 1838 (ss. VIII + 312, pdf).
- Lesebuch für die Oberklassen katholischer Volksschulen der Provinz Schlesien*. Ausgabe A, Dortmund 1917 (ss. 575, djvu).
- Lukas Mrzyglod – ein oberschlesischer Maler*. Von Lehrer Wrobel, Groß Patschin, „Heimat-Kalender des Kreises Tost-Gleiwitz” 1928, s. 115–116 (pdf).

- Mädchenbildung als Objekt staatlicher Reformpolitik. Preußen und Österreich 1780–1806.* Dissertation. Vorgelegt von Daniela Wagner, Universität Trier, FB III, Fach Geschichte (pdf).
- Marianna Krupa, *Oświata ludu w Prusach w drugiej połowie XVIII wieku (W świetle ustawodawstwa szkolnego)*, „Roczniki Humanistyczne”, t. XXV (1977), z. 2, s. 279–292 (pdf).
- Materiały do nauk administracyjnych/Absolutyzm oświecony w Prusach* (ss. 5, pdf).
- Meyers Großes Konversations-Lexikon* (Niemiecka encyklopedia, której pierwsza część została wydana w 1839 roku. Po sześciu latach pojawiło się kolejnych 14 tomów, a po następnych sześciu wydany został ostatni, 46 tom [skany i tekst wydania z lat 1885–1890 dostępne na portalu retrobibliothek.de oraz zeno.org]).
- Najczęściej spotykane w księgach metrykalnych określenia statusu społecznego osób w nich wymienionych* (ss. 3, pdf).
- Natura, architektura, kultura.* Monografia pod redakcją Jana Rabieja (*Zagadnienia badawcze, projektowe i edukacyjne w architekturze*. Monografia wieloautorska pod red. Beaty Komar, t. 4), Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2019 (ss. 216, pdf).
- Neuer Leitfaden für den Turn-Unterricht in den Preussischen Volksschulen.* Zweite erweiterte Auflage des „Leitfadens für den Turn-Unterricht” 1862. Mit 53 in den Text gedruckten Figuren in Holzschnitt, Berlin 1862 (ss. 128, pdf).
- Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des Preussischen Staats.* Unter Aufsicht [...] Herrn Dr. Leopold Krug, ausgearbeitet und herausgegeben von Alexander August Mützell [...], Erster Band. A–F, Halle 1824 (ss. 404, pdf).
- Neuestes Staats- Zeitungs- Reise- Post- und Handlungs-Lexikon oder geographisch- historisch-statistisches Handbuch von allen fünf Theilen der Erde [...]* von P. A. Winkropp, t. 1, A–D, Leipzig 1804 (ss. VIII + 4 + kk. 1264, pdf).
- Oppelns Werdegang. Ein kurzer Abriss der Stadtgeschichte, auf Grund archivalischer Quellen und einschlägiger Literatur* verfasst von Alfred Steinert, Oppeln, Oppeln 1924 (ss. 32, djvu).
- Pädagogische Real-Encyclopädie oder Encyclopädisches Wörterbuch des Erziehungs- und Unterrichtswesens und seiner Geschichte für Lehrer an Volksschulen und andern Lehranstalten, für Eltern und Erzieher, für Geistliche, Schulvorsteher und andere Freunde der Pädagogik und des Schulwesens* bearbeitet von einem Vereine von Predigern und Lehrern und redigiert von Karl Gottlob Kergang, Doctor der Theologie und Archidiakonus an der Hauptkirche in Budissin. Erster Band. ABC-Bücher – Gymnastik, Grimma 1843 (ss. 836, pdf), Zweiter Band. Haas – Ulrich Zwingli, Grimma 1847 (ss. 993, pdf).
- Patriotische Rügen eines Holsteiners über das Post- und Postraßen-Wesen in Holstein*, Braunschweig 1930 (ss. 51, pdf).
- Paweł Pachciarek, *Zawiloci górnośląskich nazw miejscowych. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów 2018 (ss. 146, pdf, ePub).
- Paweł Pachciarek, *Zapomniani w rodzinnej Wielowsi. 1. Barnard i Michael Gratz. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów 2019 (ss. 56, pdf, ePub).
- Paweł Pachciarek, *Zapomniani w rodzinnej Wielowsi. 2. Siegfried Stein. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów 2020 (ss. 116, pdf, ePub).

- Paweł Pachciarek, *Zapomniani w rodzinnej Wielowsi. 3. Georg Siske. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*. Wydano nakładem autora, Piastów 2021 (ss. 110, pdf, ePub).
- Paweł Pachciarek, *Zapomniani w rodzinnej Wielowsi. Mistrz Tryptyku z Wielowsi. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*. Wydano nakładem autora, Piastów 2022 (ss. 82, pdf, ePub).
- Pierer's Universal-Lexikon*, 4. Auflage 1857–1865. (Wersja zdigitalizowana oparta się na 4. wydaniu *Pierer's Universal-Lexikon in 19 Bänden*, które ukazało się w latach 1857–1825. Wydanie elektroniczne oddaje w niezmienionej postaci tekst oryginału i zostało opatrzone konkordancją, podającą strony haseł według wersji papierowej. Dane bibliograficzne oryginalnego wydania podaje wykaz skrótów. Oczywiście błędy literowe, np. „u” zamiast „n” i na odwrót, są tolerowane. Zasadniczo zachowany został układ zdań oryginalnego wydania, natomiast układ typograficzny odpowiada wymogom publikacji elektronicznych. Wersja elektroniczna dostępna jest na portalu zeno.org.)
- Piotr Mika, *Gmina Wielowieś. Historia i rozważania* (pdf przygotowywany do druku).
- Politische Erziehung in preußischen Volksschulen der Jahre 1900 bis 1945, ihre Ideologien und Terminologien im Wechsel der politischen Systeme, Rekonstruktionen auf der Grundlage von pädagogischen Materialien für die Lehrerschaft und von Schulchroniken aus dem Altkreis Halle (Westfalen)*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie (Dr. phil.) der Fakultät für Erziehungswissenschaften der Universität Bielefeld vorgelegt von Hartmut Stieghorst Bielefeld, September 2019 Erstgutachterin: Prof. Dr. Helga Kelle, Zweitgutachterin: Prof. Dr. Susanne Miller (pdf).
- Poznaj historię swojej miejscowości – Wielowieś*. Praca zbiorowa, Wielowieś 1995.
- Preußische Gesetzssammlung 1920. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 4. Januar bis 29. Dezember 1920 nebst einigen Erlassen usw. aus dem Jahre 1919*. (Vin Nr. 11834 bis Nr. 12011.) Nr. 1 bist einschl. 58, Berlin, zu haben im Gesetzssammlungsamte (ss. 758, pdf).
- R. Zimmermanna *Rechenbuch für Volks- und Elementarschulen, sowie für die unteren Klassen der Mittelschulen*. II. Teil. Mit besonderer Rücksicht auf die neue deutsche Rechtschreibung. Zweite verbesserte Auflage. Verlag von Ludwig Fischer, Lodz–Warschau 1916, udostępniony w formie zdigitalizowanej przez Bibliotekę Narodową Polona w ramach projektu Patrimonium (ss. 120, jpg).
- Rechnenbuch für die Schüler der deutschen Schulen in den k. k. Staaten*. Erster Theil. Für Landschulen und die niedrigsten Klassen der Stadtschulen. Mit Ihrer röm. kaiserl. auch königl. apost. Majest. allergnädigster Freyheit, Brünn, 1775 (ss. 77, pdf).
- Romana Łobodzińska (Wrocław), *Śląskoznawcze prace Władysława Nehringa*, „Onomastica Slavogermanica”, XXX (2011), s. 73–80 (pdf).
- Ryszard Kaczmarek, *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006 (ss. 526, pdf).
- Sammlung der Verordnungen der freyen Hanse-Stadt Hamburg, seit 1814* (Dreizehnter Band. Verordnungen von 1834, nebst Register über den zehnten bis dreizehnten Band, bearbeitet von J. M. Lappenberg, B. R. Dr und Archivarius, Hamburg 1835 (ss. 381 + LII, pdf).
- Schematismus der katholischen Volksschulen der Provinz Schlesien. Mit zwei Anhängen: I. Verzeichnis von seminarisch gebildeten katholischen Lehrern und von Lehrerinnen an höheren Schulen und anderen nicht zu den Volksschulen gehörenden Anstalten Schlesiens;*

- II. Verzeichnis der emeritierten katholischen Volksschullehrer Schlesiens.* Im Auftrage des Vereins katholischer Lehrer Schlesiens herausgegeben von Ph. Deutschmann und H. Ziesche, Rektoren in Breslau. Fünfte Auflage, Neustadt OS 1900 (ss. 315, djvu).
- Schlesien. Eine Landeskunde für das deutsche Volk* auf wissenschaftlicher Grundlage bearbeitet von D. Joseph Partsch o. ö. Professor der Erdkunde an der Universität Breslau. I. Teil. *Das ganze Land.* Mit 6 farbigen Karten und 23 Abbildungen. Ferdinand Hirt Königliche Universitäts- und Verlagsbuchhandlung, Breslau 1896 (ss. XII + 420, djvu). II. Teil. *Landschaften und Siedelungen.* Mit 2 schwarzen und 3 farbigen Karten sowie 50 Abbildungen in Schwarzdruck. Ferdinand Hirt Königliche Universitäts- und Verlagsbuchhandlung, Breslau 1911 (ss. XVI + 690, djvu).
- Schlesische Schloesser.* Band III. Herausgegeben von Robert Weber, Architekt in Dresden, Verlag des Deutschen Schloesser Albums, Dresden-Breslau, b.r.w. (ss. 50 + Tafel 104, pdf).
- Schlesische Wallfahrtsorte älterer und neuerer Zeit im Erzbistum Breslau* von Prof. Dr. Alfons Nowack. Zur schlesischen Kirchengeschichte herausgegeben von Hermann Hoffmann Nr. 25, Breslau 1937 (ss. 159, pdf).
- Skąd przyszliśmy, kim jesteśmy?* Zespół redakcyjny: Zofia Hanulak, Marta Krzyżosiak, Elżbieta Maćkowska (redaktor naczelny), Łukasz Maćkowski, Ewa Osuch, Mirosław Żłobiński. Wydawnictwo Starostwa Powiatowego w Górze oraz Towarzystwa Ziemi Górowskiej, Góra 2013 (ss. 576, pdf).
- Skorowidz niemiecko-polski i polsko-niemiecki miast, miasteczek i większych wsi Prus Książęcych i Królewskich, W. Ks. Poznańskiego i Śląska* ułożony na podstawie map 1:750.000 z uwzględnieniem źródeł naukowych: W. Kętrzyńskiego, Z. Świętopełk-Słupskiego, Słownika Geograficznego i in., Warszawa 1919 (ss. 124, djvu).
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* Wydany Pod Redakcją Filipa Sulimierskiego, redaktora Wędrowca, magistra nauk fizyczno-matematycznych b. Szkoły Głównej Warszawskiej. Bronisława Chlebowskiego, magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównej Warszawskiej. Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, kandydata nauk dyplomatycznych uniwersytetu dorpackiego. Skład Główny w Redakcji Wędrowca, ulica Nowy Świat Nr. 59. Tom I. Warszawa. Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego. Druk „Wieku” Nowy Świat Nr. 59. 1880–.
- Spis zawodów w języku polskim i niemieckim,* opracowany przy współudziale Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie przez Urząd Wojewódzki Śląski dla użytku urzędów stanu cywilnego, Katowice 1936 (ss. 20, djvu).
- Sobiesław Nawotny, *Historia Kościoła Pokoju w Jaworznie/Geschichte der Friedenskirche zu Jauer, Jawor – Jauer* 2005, „Neuer Glogauer Anzeiger”, Nummer 5, Mai 2006 (pdf online).
- Stanisław Książek, *Granice i podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914–1945*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny”, 19(1976), 3–4, s. 123–152 (pdf).
- Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i stratystycznym* opisana przez M. Balińskiego i T. Lipińskiego. Wydanie 2. poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. T. III. Część II, Warszawa 1887, Szląsk (ss. 1–296 + III + II, pdf).
- Stefan Łysik ks., *Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice. Na podstawie publikowanych i niepublikowanych źródeł historycznych*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów 2019 (ss. 38, pdf, ePUB).

- Thomas Medicus (hg.), *Verhängnisvoller Wandel. Ansichten aus der Prowinz 1933–1949: Die Fotosammlung Biella*, Hamburger Edition, Hamburg 2016.
- Tomasz Marcin Dudziński, *Gruss aus Gleiwitz. Illustrowane kalendarium miasta Gliwice. Część VI: Rozkwit i upadek Cesarstwa Niemieckiego*, wyd. 3, Gliwice, luty 2012 (pdf).
- Topographisches Handbuch von Oberschlesien*. Im Auftrage der Königlichen Regierung und amtlichen Quellen herausgegeben von Felix Triest, Königlichem Regierungs-Assessor, Breslau 1865 (ss. 1288 + 4 nienumerowane, pdf).
- Toster Chronik. Heimat-Führer durch Tost O.-S. Colonnaburg und Umgegend nebst einer Wegekarte*. Von Richard Kosubek. 1. Auflage. Im Selbstverlage, Tost MCMXXIII (ss. 65, djvu).
- Visitationsberichte der Diözese Breslau u. Archidiakonat Oppeln*. Erster Teil. Herausgegeben von J. Jungnitz, Breslau 1904 (*Veröffentlichungen aus dem Fürstbischöflichen Diözesan-Archive zu Breslau*. Zweiter Band. Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Oppeln. Erster Teil, Breslau 1904 (ss. 678, djvu).
- Vollständiges Handbuch der Münzen, Maße und Gewichte aller Länder der Erde [...]* Von D. Friedr. Alb. Niemann, Quedlinburg und Leipzig 1830 (ss. 404, pdf).
- Vollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung* von Ad. Chr. Gaspari, G. Hassel und J. G. Fr. Cannabich. Erster Abtheilung Dritter Band, welcher die Preußische Monarchie und den Freistaat Krakau enthält; bearbeitet von Dr. G. Hassel, Weimar 1819 (ss. 683, pdf).
- Vom Werden und Sein einer jüdischen Dorfgemeinde. Zur Geschichte der Juden in Langendorf OS*. Von Bernhard Brilling-Breslau. „Jüdische Zeitung für Ostdeutschland“, 30.4.1930, s. 2 (pdf).
- W. M. Hoscheck, *Liber Archivalis Parochiae Tworogiensis*, przekł. H. Gawelczyk, w: H. Gawelczyk, *Ze wspólnego sztabu. Cz. 2: Kronikarskie zapiski ks. Walentego Hoschecka o Tworogu, Kotach, Wiśniczach...*, Tarnowskie Góry 2000, s. 32–93 („Zeszyty Tarnogórskie”, nr 41; Źródła i materiały, t. 5).
- Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, herausgegeben von Hugo Saurma, Freiherrn v. u. z. d. Jeltsch. Illustriert von L. Clericus, Berlin 1870 (ss. 426 + Taf. VI, djvu).
- Wielowieś. 1305–2005. 700 lat* [okładka]. *Życie mieszkańców Wielowsi w latach 1305–2005* [strona tytułowa], b.m.r.w. (Niniejszy folder opracowano na podstawie wystawy przygotowanej przez nauczycieli i uczniów Gimnazjum im. Jana Pawła II w Wielowsi z okazji obchodów 700-lecia Wielowsi).
- Władysław Właźlak, *Komisariat Siewierski w diecezji wrocławskiej (1797–1818)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. LVIII (2003), nr 3, ss. 19 (pdf).
- Zbigniew Naworski, (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń), *Biurokracja pruska w XVIII wieku – na drodze ku Weberowskiemu ideałowi*, „Dzieje biurokracji”, t. 6, s. 136–150 (pdf).

SPIS I OPIS ILUSTRACJI

Zdjęcia na s. 18, 21, 26, 34, 37, 49, 70, 73, 114, 130, 174, 177 należą (jeśli nie zaznaczono inaczej) do domeny publicznej i były wielokrotnie publikowane w różnych opracowaniach o historii wsi czy parafii Wielowieś, tak że podanie ich autorów czy źródeł jest bardzo utrudnione bądź w ogóle niemożliwe. Większość z nich pierwotnie pochodzi z Archiwum Parafialnego Wielowieś. Cyfry poprzedzające opisy ilustracji odnoszą do stron.

18. *Wielowieś, obecna ulica Szkolna*. Zdjęcie ulicy, wychodzącej w kierunku Wojski i nazwanej ulicą Szkolną, gdy zbudowano przy niej, na krańcu zabudowań, nową szkołę w 1879 roku. Zdjęcie pochodzi sprzed 1928 rokiem, gdy drogę [gruntową] Wielowieś – Wojska – Jasiona rozbudowano i uzyskała ona rangę szosy.
21. *Nowa, murowana szkoła w Wielowsi*. Zdjęcie szkoły wzniesionej w 1825 roku, murowanej, z dwiema klasami i dwoma pokojami mieszkalnymi, a także z alkową.
22. *Pieczęć wkleśła gminy Wielowieś z 1845 roku*. Pieczęć przedstawia ukośnie, od prawej do lewej strony, postawioną kosę nad ziemią porośniętą trawą albo niskim zbożem. Autorzy tego opisu, Wilpert i Kutzer, odsyłają do ilustracji w *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, którą w 1870 roku wydał H. Saurma, gdzie jednak opis pieczęci gminy Wielowieś w jednym szczególe różni się od powyższego: kosa nie jest postawiona, jak na herbie sprzed 1945 rokiem, a unosi się. Saurma dodaje, że napis w górnej części pieczęci z 1845 roku brzmiał: SIEGEL:D:GEM:LANGENDORF, a w dolnej: TOST-GLEIWITZ/KREISES. Nadto zaznacza, że chociaż kosy w słowiańskiej heraldyce nie były całkiem czymś obcym, to jednak w tym przypadku trudno dopatrywać się jakiegoś związku z herbami dawniejszych właścicieli ziemskich, ale można zapewne przyjąć, że pieczęć ma jedynie być symbolem rolniczego charakteru gminy. [Także na s. 57, 106, 190.]
25. *Szefel / korzec*. Scheffel (szefel) do 1872 roku niemiecka miara pojemności dla stałych ciał sypkich (np. ziarna). Data utworzenia: 1 lutego 2014. Źródło: praca własna. Autor: HOWI – Horsch, Willy. Użytkownik: HOWI. Licencja: CC BY 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Sümmer oder Scheffel, alte Maßeinheit im deutschen Sprachgebiet.jpg
25. *Talar – awers*. Awers monet: obiegowych (kurant) 1 talara i 1/6 talara oraz zdawkowych: 1 srebrnego grosza i 1/2 srebrnego grosza. Data utworzenia: 23.02.2017. Źródło: praca własna. Autor i użytkownik: Eckhardju. Licencja: CC BY-SA 4.0. Zasoby Wikipedii: File:Silbermünzen-Preussen-1821-av.jpg.

26. *Pałac w Wielowsi*. Pałac z czasów ostatniego jego właściciela barona Hansa Huberta von Duranta de Sénéges. Źródło: *Schlesische Schlösser*. Bd. 3. Herausgegeben von Robert Weber, Dresden – Berlin brw., Tafel 43.
29. *Płaskorzeźba ukrzyżowanego Jezusa*. Płaskorzeźba na cokole kapliczki św. Nepomucena, stojącej obecnie przed bocznym wejściem na dziedziniec kościelny od ulicy Kościelnej. [Także na s. 61, 109, 202.]
30. *Przędzalnictwo, kołowrotek*. Kołowrotek ze zbiorów Domku Tkaczki. Autor zdjęcia Jakub T. Jankiewicz. Licencja: CC BY-SA 4.0. Zasoby Wikipedii: Plik:Kołowrotek 01.jpg.
30. *Robienie na drutach*. Zdjęcie *Rozpoczęta robótka* autorstwa Clancy Ratliff. Licencja: CC BY-SA 1.0. Zasoby Wikipedii: File:RedScarf.jpg.
30. *Szydełkowanie*. Przy szydełkowaniu używa się jednego haczyka i pracuje na jednym oczku jednocześnie. Szydełko pozwala wykonywać okrągłe wzory bez specjalnych narzędzi. Autor zdjęcia: flora. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Crochet-round.jpg.
30. *Cerowanie, łatanie*. Zdjęcie: Cerowana dzianina. Data: 1885. Źródło: Caulfeild, S.F.A.; Saward, Blanche C. (1885) „Fig. 279: Swiss Darning” w: *The Dictionary of Needlework: An Encyclopaedia of Artistic, Plain, and Fancy Needlework*, 2 (2nd ed.), London: L. Upcott Gill, p. 145. Autor: S.F.A. Caulfeild & Blanche C. Saward. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Enc swiss darning.jpg.
30. *Grzybek do cerowania*. Data: 2011. Źródło: praca własna. Autor: WilkyMay. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Stopfpilz.jpg.
30. *Jajo do cerowania*. Data: 2008. Źródło: praca własna. Autor: Les Meloures. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Stëppelee.jpg.
30. *Ogrodnictwo. Szczepienie drzew*. Data: 2006. Źródło: praca własna. Autor: Bastian. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Zraz.png.
30. *Lekcja gotowania w przedszkolu*. Data: około 1900. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Kochspielstunde im Kindergarten – um1900.jpg.
33. *Fragment mapy powiatu toszecko-gliwickiego, obejmującego najbliższe okolice Wielowsi*. Fragmenty map *Lubliniec i Gliwice (Gleiwitz)* Wojskowego Instytutu Geograficznego, Warszawa 1933, opracowane w roku 1932–33 w skali 1 : 100 000.
34. *Kościół parafialny w Wielowsi*.
34. *Synagoga w Wielowsi*. Pocztówka sprzed 1929 roku. Plik na stronie http://judaica.cz/page_id=8698 (Poland synagogues part 4).
37. *Obraz Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny*. (Więcej informacji na s. 69.)
37. *Ołtarz z kościoła jezuitów w Opolu*. Fragment zdjęcia. (Więcej informacji na s. 70.)
38. *Płaskorzeźba w murze okalającym dziedziniec kościelny*. Płaskorzeźba przedstawia dwie postacie, być może Matkę Bożą i patrona bądź nieznaną świętą i orędownika. [Także na s. 77, 162, 209.]
41. *Herb Górnego Śląska*. Data: 2021. Źródło: praca własna. Autor: Psióczek. Licencja: domena publiczna CC0 1.0. Zasoby Wikipedii: File:Coat of arms of Upper Silesia.svg. [Także na s. 90, 182, 214.]

42. *Karol Miarka, zwany Starszym lub Ojcem*. Data: 1880n. Autor: Jan Mieczkowski. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Miarka by Mieczkowski (noframe).jpg.
42. „*Katolik*” (*czasopismo*). Data utworzenia: 9 grudnia 2012. Źródło: Śląska Biblioteka Cyfrowa id 25464. Autor: Katolik, 1868, R. 1, nr 1, Chociszewski, Józef (1837–1914), Miarka, Karol (1825–1882). Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii. File:Katolik nr 1 1868.jpeg.
46. *Herb Prowincji Górnośląskiej kraju związkowego Prusy z okresu Republiki Weimarskiej (rekonstrukcja)*. Data: 2012. Źródło: praca własna na podstawie: herb Kraju Związkowego Hesja; herb województwa opolskiego. Autor: Follow by white rabbit. Licencja: domena publiczna CC0 1.0. Zasoby Wikipedii: Plik:CoA of Upper Silesia Province.svg. [Także na s. 105, 185, 217.]
49. *Nowa szkoła w Wielowsi z 1879 roku*.
50. *Order Domowy Hohenzollernów*. Data utworzenia pliku: 2007. Autor: nie został podany w rozpoznawalny automatycznie sposób. Założono, że to Robert Prummel (w oparciu o szablon praw autorskich). Źródło nie zostało podane w rozpoznawalny automatycznie sposób. Założono, że to praca własna (w oparciu o szablon praw autorskich). Licencja: CC BY-SA 2.5. Zasoby Wikipedii: File:Adelaar van de Inhaber van de Hohenzollernorde.jpg.
53. *Jesion wyniosły, płaczący*. Gałązka z liśćmi. Okaz rosnący nad brzegiem Widawy, Sołtysowice, Wrocław. Data: 31 maja 2020. Źródło: praca własna. Autor: Agnieszka Kwiecień, Nova. Licencja: CC BY-SA 4.0. Zasoby Wikipedii: File:Fraxinus excelsior Jesion wyniosły 2020-05-31 02.jpg.
53. *Jesion wyniosły, płaczący*. Bezlistny jesion pod koniec listopada. Data: Data: 22 listopada 2007. Źródło: praca własna. Autor: Rob Hille. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Fraxinus excelsior Pendula 0.1 R.jpg.
54. *Karykatura kulturkampfu „Między Berlinem a Rzymem” z Kladderadatsch, 16 maja 1875*. Data: 1876. Autor: Wilhelm Schotz (1824-1893). Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Kladderadatsch 1875 - Zwischen Berlin und Rom.png.
58. *Rozporządzenie Fryderyka Wilhelma I, króla Prus, z 28 września 1717*. Choć król pruski Fryderyk Wilhelm I już w 1717 na mocy edyktu zarządził obowiązkową edukację dzieci, to jednak nie została ona właściwie wdrożona do XIX w. Rozporządzenie to, które właściwie nie zostało wprowadzone do XIX w., nakazywało rodzicom posyłanie swych dzieci do szkoły, a kaznodziejom prowadzenie katechezy. Źródło. Użytkownik: TomasoAlbinoni. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:1717 Verordnung zur Einführung der Allgemeinen Schulpflicht in Preußen.jpg w Wikipedii.
62. *Dzieci przy drewnianej pompie*. (Na pompie napis: Woda niezdatna do picia). Opis: Heinrich Zille – Ex libris für Adolf Heilborn. Farblithographie. Źródło: http://altdrucke.de/02.07.00_exlibris_main.htmData: ok. 1920? Autor: Heinrich Zille (1858-1929). Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Ex Libris Adolf Heilborn. Lithographie von Heinrich Zille.jpg.
65. *Gustav Heinrich Konrad von Gossler*. Data: ok. 1900, Źródło: „Die Woche” Nr. 40, Berlin 4. Oktober 1902. Autor: nieznan. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Gustav von Gossler.jpg.
65. *Robert Bosse*. Data: nie później niż 31. 07.1901. Źródło: skan z Daheim-Kalender 1903, s. 220. Autor: nieznan. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Robert Bosse.jpg.

65. *Karl Eduard Robert von Zedlitz i Trützschler*. Data: 1903. Źródło: Zeitschrift „Berliner Leben”, Heft 09 (1903). Autor: Julius Braatz (1844–1914). Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Robert von Zedlitz-Trützschler (BerlLeben 1903-09 JBraatz).jpg.
66. *Herb Born (z rysunkiem studni z żurawiem)*. Autor: Günther Gembalski. Data utworzenia: 27.10.1994. Źródło: na podstawie materiałów z Landesarchiv Sachsen-Anhalt. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii. File:DE-ST 15-0-83-557 Born COA.png.
66. *Herb Drommershausen (z rysunkiem studni z kołowrotem)*. Data: około XVIII w. Źródło: Herb gminy Drommershausen. Autor: nieznany; herb powstał na podstawie pieczęci gminy. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii. File:Wappen Drommershausen.jpg.
66. *Historyczna drewniana pompa w Altleisnig* (dzielnica Leisnig, w pow. Mittelsachsen, Saksonia). Data utworzenia: 21 kwietnia 2013. Źródło: praca własna. Autor/użytkownik: Radler59. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikimedia Commons. File: File:Altleisnig_Holzpumpe.jpg.
66. *Współczesna drewniana pompa*. Jedno z wielu zdjęć, prezentujących współczesne pompy drewniane firmy Stellmacherei und Brunnenbau Neupert.
66. *Produkcja drewnianych pomp*. Podstawową czynnością w produkcji drewnianych pomp jest wybranie odpowiedniego pnia i wydrążenie w nim otworu, w którym instaluje się urządzenia ssąco-tłoczące poruszane dźwignią. Zdjęcie wykonane w warsztacie firmy Stellmacherei und Brunnenbau Neupert w Neukirchen.
69. *Wielowiejski kościół parafialny przed przebudowy w 1934–1935 roku*.
69. *Prawe skrzydło i środkowy obraz wielowiejskiego tryptyku Zaśnięcia NMP*. Źródło: *Der Marienaltar von Langendorf, Kreis Gleiwitz. Eine bilderkundliche Seltenheit*, „Der Oberschlesier” 16. Jahrgang, 3. Heft, März 1934 (wkładka).
69. *Rekonstrukcja wielowiejskiego tryptyku*. Por. P. Pachciarek, *Zapomniani w rodzinnej Wielowsi. Mistrz Tryptyku z Wielowsi. Aneks do: Ks. Stefan Łysik, Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice*. Wydano nakładem autora, Piastów 2022 (ss. 82, pdf, ePub).
70. *Przebudowa wielowiejskiego kościoła parafialnego w 1934–1935 roku*.
70. *Stan wielowiejskiego kościoła w 1938 roku*. Fragment pocztówki z 1938 roku, przedstawiającej nadto gospodę i sklep kolonialny Eisnera (Eisner’s Gasthaus und Kolonialwarengeschäft), ulicę Główną (Hauptstraße) i ogólny widok (Gesamtansicht).
70. *Wnętrze wielowiejskiego kościoła sprzed przebudowy w 1934 roku*. Zdjęcie pochodzi z początku XX w. Na podstawie protokołów wizytacyjnych z 1679 i 1687/88 roku (*Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Oppeln. Erster Teil*. Herausgegeben von J. Jungnitz, Breslau 1904, s. 85 i 373), opisu wyposażenia świątyni wielowiejskiej w ogólnym śląskim inwentarzu pomników architektury i sztuki E. Klossa, H. Rodego, W. Stepfa, H. Eberlego *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Tost-Gleiwitz*, Breslau 1943, pod hasłem *Langendorf*, uwagi Chrzęszcza o usunięciu około 1679 roku sklepienia prezbiterium i śladzie gotyckiego ostrołuku w wielowiejskim kościele (*Die Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost, sowie des Kreises Tost-Gleiwitz*, wyd. 2, Peiskretscham 1927, s. 273) można przyjąć, że zdjęcie to jednocześnie przedstawia wnętrze wielowiejskiego kościoła z 1687 roku, oczywiście za wyjątkiem pewnych elementów z późniejszych lat, np. oświetlenia elektrycznego. Por. Pachciarek, *jw*.

70. *Wnętrze kościoła rok po przebudowie*. Nie ma jeszcze ołtarzy, które zostały zdemonstrowane przed przystąpieniem do wyburzania części murów świątynnych oraz budowy transeptu i nowego prezbiterium. Por. Kloss i in., *jw.*, a także Pachciarek, *jw.*
70. *Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – wnętrze obecne*. Z dawnego zabytkowego głównego ołtarza z kościoła jezuitów w Opolu zachował się tylko obraz *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny*.
73. *Hans von Durant, najstarszy syn Emila von Duranta i spadkobierca jego majątku*.
74. *Tablica ścienna Rośliny*. Jedna z wielu tablic ściennych wydanych przez Schreibera Data: przed 1970. Autor: Johann Ferdinand Schreiber; scan and postprocessing by Hubertl. Licencja: Scan-projekt Community Projektbudget 2012; domena publiczna. Użytkownik: Hubertl. Zasoby: Wikimedia Commons: File:Naturgeschichte des Pflanzenreichs, Eßlingen 1870 – Tafel 020.jpg.
74. *Jacob Friedrich Ferdinand Schreiber*. Schreiber był też wydawcą i założycielem wydawnictwa książek dla dzieci J. F. Schreiber. Data: najpóźniej 1868. Źródło: Literarische Spuren in Esslingen. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Jakob Ferdinand Schreiber.jpg.
78. *Fryderyk Wilhelm I, król w Prusach (1688–1740)*. Data: XVIII w. Artysta: nieznany. Technika: olej. Źródło/fotograf: http://www.preussen-chronik.de/_/bild_jsp/key=bild_322.html. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Friedrich Wilhelm I of Prussia 1700.jpg.
78. *Ferdinand Freiligrath – autor wiersza Die Trompete von Vionville*. Zdjęcie ze s. 753 w „Die Gartenlaube” 1876, podpisane: Ferdinand Freiligrath, wykonane na podstawie rysunku na drewnie autorstwa Adolfa Neumanna. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Die Gartenlaube (1876) b 753.jpg.
81. *Widok na Strzelce Opolskie, 1536 rok*. Zdjęcie z Angelika Marsch, *Oppeln, Falkenberg, Gross Strehlitz. Historische Ansichten aus vier Jahrhunderten*, Bergstadtverlag Wilhelm Gottlieb Korn, Würzburg 1995. Oryginał w Universitätsbibliothek Würzburg. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Strelicz.jpg.
82. *Hans Ulrich von Schaffgotsch i jego żona Johanna (z domu Grycik)*. Data: przed 1908. Źródło: http://www.perspectivia.net/content/publikationen/discussions/2-2009/galerie/Donig_Wandel/abbildung-4/view. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Ehepaar schaffgotsch.jpg.
82. *Pałac w Kopicach, główna siedziba Schaffgotschów*. Data: listopad 2012. Źródło: praca własna. Autor: Pudelek (Marcin Szala). Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Schloss Koppitz (2012).JPG.
85. *Wagi, jedna z tablic ściennych Meinholda*. Tablice zostały opublikowane w *Meinhold's Physikalische Wandbilder für die höheren Klassen der Volksschulen, Mittel- und Bürgerschulen. 20 Tafeln zur Veranschaulichung der Hauptleher der Physik und deren Anwendung im praktischen Leben*. Erläutert von P. Krüger, Lehrer. Dresden 1899 (II. Die Wagen. Foto: Aarhus University Library na stronie Verzameling in beeld).
85. *Carl Christian Meinhold (portret, litografia)*. Data: ok. 1840. Autor: Wilhelm Heinrich Gottlieb Baisch. Źródło: <https://www.graphikportal.org/document/gpo00291816>. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Wilhelm Heinrich Gottlieb Baisch, Porträt von Carl Christian Meinhold, Lithographie, um 1840.jpg.

86. *Wilhelm II Hohenzollern, ostatni cesarz niemiecki i król Prus (portret)*. Data: 1902. Fotograf dworski: Thomas Heinrich Voigt (1838-1896). Źródło: <http://media.iwm.org.uk/iwm/mediaLib//20/media-20612/large.jpg>. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Kaiser Wilhelm II of Germany - 1902.jpg.
86. *Ferdinand Maximilian Gottfried von Schenkendorf (staloryt)*, autor In dem wilden Kriegestanze. Data: przed 1818. Źródło: Wulf D. Wagner, Heinrich Lange, Das Königsberger Schloss. Eine Bau und Kulturgeschichte. Verlag Schnell und Steiner, Regensburg 2011, s. 155. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Schenkendorf stahlstich.jpg.
93. *Bazant (kogut)*. Data: nieznana. Autor: Lukasz Lukasik. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Phasianus colchicus 2 tom (Lukasz Lukasik).jpg.
93. *Bazant (kura)*. Data: nieznana. Lukasz Lukasik. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Phasianus colchicus 4 hen (Lukasz Lukasik).jpg.
93. *Bazantarnia toszecka*. Fragment mapy Gliwice (Gleiwitz) Wojskowego Instytutu Geograficznego, Warszawa 1933, opracowane w roku 1932–33 w skali 1 : 100 000.
94. *Ilustracja Ottona Ubbelohdego do baśni Królowna Śnieżka*. Data: 1909. Źródło: Directmedia: Digitale Bibliothek. Jubiläumsband Märchen aus aller Welt. 10 Jahre Digitale Bibliothek. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Otto Ubbelohde - Schneewittchen 3.jpg.
94. *Grimm Jakób i Grimm Wilhelm*. Źródło: Samuel Orgelbrand's Universal Encyclopedia with illustrations and maps edited in sixteen volumes 1898–1904 (2 tomy suplementu, 1911 i 1912). Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Br.Grimm.png.
97. *Bierzmowanie*, miedzioryt G. Sticha w *Katechizmie* Piotra Kanizjusza z 1679 roku. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Firmung 1679.jpg.
97. *Heinrich Marx (1835–1911), biskup sufragana diecezji wrocławskiej*. Data: 2 stycznia 1908. Źródło: Johannes Chrzęszcz, *Kirchengeschichte Schlesiens für Schule und Haus*, Breslau 1908. Autor: Johannes Chrzęszcz. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Heinrich Marx (1835–1911), Weihbischof von Breslau.jpg.
98. Przykładowe postacie świata gnomów: *Old dwarf*. Data: 2009. Źródło: praca własna. Autor: Ballakallab. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Old dwarf.jpg; *Nieokreślony elficki moźny*. Data: 2009. Źródło: <http://www.elfwood.com/~haberichter/elvenlord.2784454.html>. Autor: Carmen Haberichter (user: Haberichter in Elfwood). Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Elvenlord.jpg; *Współczesny obraz krasnoludka*. Data (utworzenia): 2005. Źródło: Transferred from pl.wikipedia to Commons by Masur using CommonsHelper. Autor: Krasnal at Polish Wikipedia. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:My jestesmy krasnoludki hopsasa.jpg.
101. *Pierwsze takty muzyki Ody do radości autorstwa Ludwiga van Beethovena (partia oboju)*. Data: 1824. Data utworzenia: 2007. Źródło: Propre travail réalisé avec Lilypond. Autor: Kokin. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Hymne joie 01.png.
101. *Friedrich Schiller, autor poematu Oda do radości*. Portret. Data: między 1793 a 1794. Autor: Ludovike Simanowiz (1759–1827). Źródło/fotograf: *Neue Deutsche Biographie*, hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften durch H. G. Hockerts, redigiert von Fr. Menges, B. Ebner, St. Jordan, Cl. Priesner, M. Schimke und R. Sonntag, 22. Band: Rohmer-Schinkel, mit ADB & NDB-Gesamtregister auf CD-ROM, zweite Ausgabe; Verlag Duncker & Humblot, Berlin 2005, XVI und 816 S.

Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Friedrich Schiller by Ludovike Simanowiz.jpg.

110. *Karykatura wymierzania kary cielesnej w szkole*. Data: 1842. Autor: Theodor Hosemann (1807–1875). Źródło: Lothar Brieger, Theodor Hosemann: Ein Altmeister Berliner Malerei. Mit einem Katalog der graphischen Werke des Künstlers von Karl Hobrecke, München, Delphin-Verlag, 1920, s. 28. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Theodor Hosemann Prügelstrafe 1842.jpg.
113. *Obraz z okazji założenia Lipskiego Towarzystwa Gimnastycznego w 1895 roku*. Źródło: „Die Gartenlaube”, Sammelband 1895, s. 753. Według rysunku A. Liebinga. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: Datei:Turner 1895.jpg.
114. *Szkoła po remoncie dachu w 1912 roku*. Później, w 1929 roku, gdy droga gruntowa Wielowieś – Wojska – Jasiona została rozbudowana i uzyskała rangę szosy, krzyż został przeniesiony na drugą stronę, a ulica Szkolna została wybrukowana.
117. *Okno skrzynkowe*. Data: 2007. Źródło: praca własna. Autor: Mailtosap. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: Datei:Kastenfenster.jpg.
118. *Krzyż Żelazny 2. klasy*. Data ustanowienia: 1813 Friederich-Wilhelm III. Źródło: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:OriginalIC.jpg>. Użytkownik: Husnock from en.wiki. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Eisernes Kreuz 2.Klasse 1813.jpg.
121. *Christoph von Schmid, autor dramatu Rosa von Tannenberg*. Data: 1840. Źródło: *Erinnerungen aus meinem Leben*. Autor: Christoph von Schmid. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Christoph von Schmid 2.jpg.
122. *Główna droga do Bapaume (Francja) po ciężkim ostrzale artyleryjskim*. Użytkownik: Hohum. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:WWImontage.jpg.
125. *Kaplica Notre-Dame-de-Lorette, znajdująca się na szczycie wzgórza w pobliżu Lens i Arras*. Od kaplicy wzięły nazwę walki toczonych o wzgórze: Bitwa Loretto czy bitwa o Wzgórze Loretto. Data: 1914. Źródło: Gustav Riebenschalm, *Infanterie-Regiment Prinz Friedrich der Niederlande (2. Westfälisches) Nr. 15 im Weltkrieg 1914-18*, Minden 1931, Selbstverlag des Bundes ehemal. Angehöriger des Infanterie-Regiments Nr. 15. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:IR15 – Lorette-Kapelle.jpg.
126. *Ogłoszenie ostatniej pożyczki wojennej w „Deutscher Reichsanzeiger” Nr. 263 z 5 października 1918 roku*. Data: 5.10.1918. Źródło: „Deutscher Reichsanzeiger” Nr. 263 vom 5. Oktober 1918. Autor: Deutsches Reich. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Kriegsanleihe-1918.png.
129. *Bitwa nad Sommą w 1916 roku*. Data: około 1917. Źródło: Official British Military drawing. First published in „The Great War” (full title - The Great War: The Standard History of the All-Europe Conflict), Ed. H.W. Wilson, 1917. Autor: Ed. H.W. Wilson. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Delville Wood Battle July 1916.jpg.
130. *Wielowiejski prospekt organowy przed przebudową kościoła w 1934–1935 roku*.
133. *Królewskie Katolickie Seminarium Nauczycielskie w Oleśnie*. Pocztówka. Źródło: Portal Oleskiego Muzeum Regionalnego w Oleśnie (Temat: Seminarium Nauczycielskie i Gimnazjum Realne na starych fotografiach).
134. *Rożdzień – Szopienice*. Pocztówka. Ulica Lwowska od strony wiaduktu kolejowego, drugi budynek od lewej to gmach dawnej szkoły żeńskiej, obecnie VI Liceum Ogólnokształcące im. Jana Długosza. Po prawej kościół p.w. św. Jadwigi przy pl. Powstańców

- Śląskich. Wydawca: Verlag v. August Zakrzewski. Miejsce wydania: Rosdzin-Schoppinitz. Data wydania: ok. 1924. Źródło: PA 39. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice, ŚIBZZ. Sponsor digitalizacji: Opublikowano w ramach projektu „Śląska Internetowa Biblioteka Zbiorów Zabytkowych” współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach działania 11.1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, priorytetu XI Kultura i dziedzictwo kulturowe. Licencja: domena publiczna.
137. *Hermann Emil Gottfried von Eichhorn (13 lutego 1848 – 30 lipca 1918)*. Źródło: Original publication: Published as a postcard in Europe. Immediate source: Private Collection – Wartenberg Trust. Data: 1914; The image was published in Europe as a postcard prior to 1921. Autor: E. Bieber, Berlin. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Von-eichornhermannngen.jpg.
138. *Błyskawica*. Źródło: NOAA Photo Library description page (full résolution), NOAA Central Library; OAR/ERL/National Severe Storms Laboratory (NSSL), Image ID: nssl0010. Autor: C. Clark. Licencja domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Ligh-tning NOAA.jpg.
141. *Logo Katolickiego Związku Nauczycielek Niemieckich założonego w 1885 roku*. Data: 3 April 2018. Źródło: http://www.vkdL.de/images/Logo_des_VkdL.png. Autor: Verein katholischer deutscher Lehrerinnen. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Logo des VkdL.png.
141. *Kaspar Kamp (1863–1922)*. Kamp był nauczycielem i politykiem (Zentrum), w latach 1910–1921 przewodniczącym Katolickiego Związku Nauczycieli Niemiec (zdjęcie portretowe). Data: przed 1922. Źródło: Franz Führen, *Lehrer im Krieg, Bd. 2: Die Kriegsarbeit deutscher Lehrer in der Heimat*, Leipzig 1936, s. 352n. Autor: anonimowy. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Kamp-kaspar-in-fuehren-franz-lehrer-im-krieg-bd02-die-kriegsarbeit-deutscher-lehrer-in-der-heimat-leipzig-1936-s352.jpg.
145. *Preparanda i Królewskie Seminarium Nauczycielskie w Tarnowskich Górach* (w głębi; na pierwszym planie kasyno oficerskie w koszarach). Pocztówka ok. 1915. Wydawca: Alfred Adolph Buchhandlung. Miejsce wydania: Tarnowitz O.-S. Źródło: PA 550. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice, ŚIBZZ. Licencja: domena publiczna.
145. *Królewskie Seminarium Nauczycielskie w Pyskowicach*. Pocztówka. Ok. 1910. Wydawca: Gustav Palla. Miejsce wydania: Peiskretscham. Źródło: PA 981. Lokalizacja: Biblioteka Śląska, Katowice, ŚIBZZ. Licencja: domena publiczna.
146. *Nowa szkoła w Toszku*. Rycina w broszurze, informatorze: *Auf nach Tost! Tost*, przed 1905, wydawca: Verschönerungs- und Verkersverein. Źródło: Ea 135_1. Lokalizacja oryginału: Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Gliwicach. Digitalizacja: Społeczna Pracownia Digitalizacji ŚBC przy Bibliotece Śląskiej (wolontariat). Publikacja: Biblioteka Śląska, Katowice. Licencja: domena publiczna.
149. *Gospoda Adolfa Wuttkego w Świniowicach*. Fragment pocztówki Gruss aus Schwinowitz z 1911 roku. Wydawca: Graphischer Kunstverlag Carl Wolff. Miejsce wydania: Breslau-Kleinburg. Źródło: PA 1016. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice, GEOHIST. Licencja: domena publiczna.
150. *Wyposażenie klasy około 1900 w Prusach*. Data: 2009 wstawienia do Wikipedii niemieckiej. Źródło: Schulmuseum Bergisch Gladbach, Sammlung Cüppers. Autor: Peter Joerissen. Użytkownik: w:de:Peter.joerissen. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Klassenzimmer der Zeit um 1900.jpg.

150. *Ocalate ławki z wielowiejskiej dawnej szkoły*. Ławki z poprzeczną belką nazywano Mittelholmbänke. Fragment jednego ze zdjęć zbioru: Skansen Wielowieś. Autor zdjęcia: Krzysztof Krzemiński.
153. *Leśniczówka w Świniowicach*. Fragment pocztówki Gruss aus Schwinowitz z 1911 roku. Wydawca: Graphischer Kunstverlag Carl Wolff. Miejsce wydania: Breslau-Kleinburg. Źródło: PA 1016. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice, GEOHIST. Licencja: domena publiczna.
153. *Las Świniowicki*. Fragment mapy Lubliniec Wojskowego Instytutu Geograficznego, Warszawa 1933, opracowane w roku 1932–33 w skali 1 : 100 000.
154. *Seminarium Nauczycielskie w Bytomiu*. Pocztówka. Data: 1935–1945. Źródło: PA 251. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice. Licencja: domena publiczna.
157. *Szkoła w Wirku*. Pocztówka. Źródło: Strona Miejskiego Konserwatora Zabytków w Rudzie Śląskiej (<http://www.mkzruda.pl/pocztowki-wirek.htm>; Stare widokówki i fotografie. Wirek – dawniej Antonienhuetten. Ulice i budynki Wirka).
158. *Królewskie Seminarium Nauczycielskie i gmach preparandy w Białej*. Pocztówka. Data: 1910–1919. Źródło: Portal Gmina Biała (Stare pocztówki).
161. *Królewskie Seminarium Nauczycielskie w Brzegu*. Litografia z XIX w. Wydawca: Verlag v. Ad. Bänder. Miejsce wydania: Brieg, Berlin. Data wydania: 1866–1893. Źródło: G 9984 V. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice, ŚIBZZ. Sponsor digitalizacji: Opublikowano w ramach projektu „Śląska Internetowa Biblioteka Zbiorów Zabytkowych” współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach działania 11.1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, priorytetu XI Kultura i dziedzictwo kulturowe. Licencja: domena publiczna.
165. *Karl Ulitzka (portret)*. Data: 1939. Źródło: German Federal Archive (Deutsches Bundesarchiv). Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Bundesarchiv Bild 146-2005-0026, Karl Ulitzka.jpg.
166. *Lorenz Werthmann, założyciel Caritas, na niemieckim znaczku pocztowym*. Data: 9 October 2008 (50. rocznicę urodzin Werthmanna, 1858–1921. Autor: Nieznany. Źródło: Deutsche Post AG. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:DPAG 2008 Lorenz Werthmann.jpg.
170. *Stoczek Klasztorny, Sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju*. Zdjęcie to zostało wykonane w czasie Wikiexpedition 2012, wsparte przez Wikimedia Polska. Data: 6 sierpnia 2012. Źródło: praca własna. Autor / użytkownik: Ludwig Schneider. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Stoczek Klasztorny Kościół Pielgrzymkowy 019.jpg.
173. *Josef Bayer, kompozytor, kapelmistrz, muzyk, 1852–1913*. Data: ok. 1900. Zaktualizowano 2008. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikiwand.
174. *Kościół parafialny w Wielowsi*. Data: początek XX w. (Więcej informacji na s. 70.)
177. *Pomnik poległych w I wojnie światowej* (usunięty w latach 60. XX w. na polecenie władz).
177. *Ksiądz Kuroczik*.
178. *Maryjne Wyższe Liceum w Gliwicach*. Pocztówka. Gliwicz, Marien-Oberlyzeum. Data wydania: 1930. Lokalizacja oryginału: Biblioteka Śląska, Katowice, ŚIBZZ. Sponsor: Opublikowano w ramach projektu Śląska Internetowa Biblioteka Zbiorów Zabytkowych, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego

- Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach działania 11.1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, priorytetu XI Kultura i dziedzictwo kulturowe. Licencja: domena publiczna.
186. *Sieroty, ruiny zamku*. Źródło: *Das umrühmliche Ende des Schierother Schlosses* von Pietzka, Schönrode, s. 64-65 (Lichbild: Kostka), w: „Heimatkalender des Landkreises Gleiwitz für das Jahr 1937”, Wydawca: [b.w.], Oberschlesische Druckerei und Verlagsanstalt. Miejsce wydania: Gleiwitz. Data wydania: 1936. Źródło: 149951 II. Digitalizacja: Społeczna Pracownia Digitalizacji ŚBC przy Bibliotece Śląskiej (wolontariat). Licencja: domena publiczna.
 218. *Panorama Głucholaz, w tle panorama Bodzanowa*. Data: XVIII w. Źródło: *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens*. Pars I. Autor: Freidrich Bernhard Werner (1690–1778). Użytkownik: Davidos. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Ziegenhals Panorama Werner.jpg.
 221. *Niemcy i Austria, od anszlusu w 1938 roku zwana Ostmark*. Data: 24 May 2018. Źródło: praca własna. Autor: Kramler. Licencja: CC BY-SA 4.0. Zasoby Wikipedii: File:State of Austria within Germany 1938.png.
 222. *Wielun po bombardowaniu 1 września 1939 roku*. Data: 1 września 1939. Źródło: Bojarska B., Zniszczenie miasta Wielunia w dniu 1 września 1939 r., „Przegląd Zachodni” ed. Instytut Zachodni Poznań 1962, nr 2. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:Zniszczenia1939 0.jpg.
 225. *Granica Polski na Górnym Śląsku: według postanowienia Rady Najwyższej* (przebiegająca tuż za Tworogiem i Brynkiem). Fragment mapy. Wydawca: „Atlas” Instytut Kartograficzny. Miejsce wydania: Lwów. Data wydania: przed 1921. Pod ramką czerwonym drukiem tekst inform. dotyczący wyników plebiscytu. Źródło: CBGiOŚ. IGiPZ PAN, sygn. D.11263 [m.polit.-adm.Śląsk.16]. Licencja: domena publiczna. W stosunku do oryginału poprawiono dwie nazwy miejscowości: błędną Długa Wieś na Wielowieś oraz niemiecką Brennek na polską Brynek.
 226. *Zakład psychiatryczny w Toszku*. Data: 3 December 2006. Źródło: praca własna. Autor: Genek1000. Licencja: CC BY-SA 3.0. Zasoby Wikipedii: File:Toszek - szpital psychiatryczny.JPG.
 229. *Żołnierze niemieccy przekraczający granicę radziecką, 16 czerwca 1941 roku*. Data: 22 czerwca 1941. Autor: nieznany. Licencja: domena publiczna. Zasoby Wikipedii: File:22june1941.jpg.
 230. *Pismo ogólne o zakazie stosowania pisma gotyckiego*. Zakaz wprowadzie dotyczył stosowania pisma gotyckiego w tekstach drukowanych i napisach o charakterze publicznym (np. nazwach ulic), ale okólnik zawiera też zapowiedź, że gdy tylko zostaną przygotowane odpowiednie podręczniki szkolne, w szkołach wiejskich i szkołach ludowych będzie się nauczać wyłącznie pisma normalnego, czyli antykwy. Okólnik ten być może był zasadniczym powodem zaprzestania prowadzenia *Kroniki* w dotychczasowym stylu i nie wykluczone zaprzestania jej prowadzenia w ogóle. Data: 1941. Dodano: 7.04.2008. Źródło: skan. Autor: OH2000. Licencja: domena publiczna. Zasobu Wikipedii. File:Schrifterlass Antiqua1941.gif.

WYKAZ OSÓB

W *Wykazie*, oprócz innych uwag identyfikacyjnych, podaje się tytuły, zawody, stanowiska, funkcje uwzględnionych osób, przy czym ze stanowisk i funkcji odnotowuje się tylko te, które były zajmowane czy pełnione na końcu kariery zawodowej.

Cyfry wytłuszczone odsyłają do osób występujących w transliteracji, cyfry zwykłe – w przekładzie, a cyfry z dodatkową cyfrą w nawiasie – w przypisach (strona i numer przypisu).

- Abt** Franz Wilhelm, kompozytor 253(153)
 Achtelik, nauczyciel 90, 90, **94**, 94
 Allamoda Blasius, nauczyciel 185, 185, **189**, 189, **197**, 197
 Augustin Karl dr, biskup sufragan 125, 125, 265(252)
Babioch, radca szkolny 194, 194, 201, 201, **229**, 229
 Ballestrem Franz, Karl, Wolfgang, Ludwig, Alexander von, hrabia, właściciel ziemski, przemysłowiec, polityk, prezydent Parlamentu Rzeszy 89, 89, 257(184)
 Ballestrem Leo von, syn Franza Ballestrema 89, 89, 257(184)
 Baron, nauczyciel pomocniczy 22, 22
 Bartelt Fritz, pomocnik pocztowy 102, 102
 Bartelt Pius, główny nauczyciel 22, 22, **46**, 46, **49**, 49, 50, 50, 54, 54, 57, 57, 65, 65, 81, 81, 89, 89, 97, 97, 102, 102, 106, 106, 110, 110, 118, 118, 122, 122, 126, 126, 134, 134
 Bartelt Walter, poległy żołnierz w I wojnie światowej 129, 129
 Bartholdy Jakob Ludwig Felix Mendelssohn, kompozytor 253(154)
 Bartoschek, naczelnik gminy 97, 97
 Berndt Erich, nauczyciel 202, 202, 206, 206, 217, 217, 221, 221
 Berschdorf, organmistrz z Nysy 130, 130
 Biewald, radca rejencyjny 185, 185
 Biskupek Franz, nauczyciel 94, 94, 101, 101, 102, 102
 Bodinek Ignatz, nauczyciel pomocniczy 22, 22
 Böhnich Anna, nauczycielka 61, 61
 Bosse Robert, polityk, minister kultury 65, 65, 253(146)
 Braxator August, mistrz blacharski 117, 117, 125, 125
 Brisch Hubert, nauczyciel 130, 130, 133, 133, 138, 138, 149, 149, 154, 154, 165, 165, 185, 185
 Brisch Joseph, ojciec nauczyciela Brischa 133, 133
 Bujara, naczelnik gminy 178, 178

- Bujara Anton, mistrz rzeźniczy 190, 190
- Bujara Kleophas, chłop, członek rady nauczycielskiej 170, 170
- Bujara Paul, chłop, członek zarządu szkoły 61, 61, 82, 82
- Bujara Simon, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Ceppa** Joseph, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Chopin Fryderyk, kompozytor i pianista 73, 73
- Chroboczek Alois, chałupnik, członek rady nauczycielskiej 170, 170
- Cwielong Joseph, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Cygan, inspektor szkolny 29, 29, 46 (Czygan), 46 (Czygan)
- Czerny Josef, wicerektor 62, 62, 77, 77, 86, 86, 90, 90, 117, 117, 121, 121, 134, 134, 149, 149, 157, 157, 174, 174, 182, 182, 197, 197
- Czichorowski, właściciel gospody 62, 62
- Czichorowsky Klara, uczennica, córka Czichorowskiego 121, 121
- Dawid** Constantin, ojciec nauczyciela Dawida 145, 145
- Dawid Paul, nauczyciel 145, 145, 154, 154, 157, 157
- Deharbe Joseph, jezuita, teolog i katecheta 57, 57, 251(132)
- Dronke Carl, archiprezbiter, inspektor szkolny 29, 29
- Du Port, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26
- Duczek Anton, nauczyciel 77, 77, 78, 78, 82, 82
- Durant Emil, Heinrich von, baron, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 38, 38, 46, 46, 50, 50, 53, 53
- Durant Eva von, córka Emila Duranta 89, 89
- Durant Hans, Hubert von, baron, najstarszy syn Emila Duranta 73, 73, 94, 94, 97, 97, 177, 177, 201, 201
- Durant Martha von, baronowa, żona Emila Duranta 89, 89, 93, 93, 94, 94
- Dworaczek Wilhelm, żołnierz poległy w I wojnie światowej 129, 129
- Eichhorn** Emil Gottfried Hermann von, pruski feldmarszałek 137, 137, 268(291)
- Faltin Georg dr, lekarz 178, 178
- Faulde dr, nauczyciel gimnazjalny 73, 73
- Feike Richard, nauczyciel 106, 106, 109, 109
- Fiedler, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26
- Fleischer, nauczyciel 129, 129
- Franke Alois, nauczyciel 205, 205, 206, 206, 210, 210, 214, 214, 218, 218
- Freimann Max, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Freligrath Ferdinand, autor 255(170)
- Frey Walter, nauczyciel 198, 198, 202, 202
- Freymann Jakob, żołnierz poległy w I wojnie światowej 129, 129
- Friedrich (Fryderyk) Wilhelm I, król Pruski 78, 78, 255(168)
- Frobel Theopfil, nauczyciel 57, 57, 61, 61, 62, 62
- Gadiel**, właściciel sklepu 150, 150
- Gans Emil, proboszcz 41, 41, 50, 50, 74, 74, 90, 90
- Gans Valeska, siostra proboszcza Gansa 98, 98
- Garnier von, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26
- Gärtig Thaddäus, rektor 134, 134, 141, 141, 153, 153, 173, 173, 174, 174
- Gärtig Severin, ojciec Thaddäusa Gärtiga 134, 134
- Gawlik Anton, naczelnik gminy 190, 190
- Gawlik Franz, rolnik, członek rady nauczycielskiej 190, 190
- Gawol, nauczyciel 89, 89

- Gebauer Vincenz, proboszcz 26, 26, 38, 38, 45, 45
- Giersch Anton, zagrodnik 190, 190
- Giersch Peter, rolnik, członek rady nauczycielskiej 190, 190
- Glogasa Kleophas, chłop, członek zarządu szkoły 105, 105
- Glogasch, zagrodnik, członek zarządu szkoły 58, 58
- Goethe Johann Wolfgang von, poeta, dramaturg, prozaik, uczony, polityk, wolnomularz 197, 197, 276(383)
- Gollor, mistrz stolarski 117, 117
- Gorus Berta, nauczycielka 146, 146, 154, 154
- Goßler Gustav Heinrich Konrad von, prawnik, minister kultury, nadprezydent prowincji Prusy Zachodnie 65, 65, 252(144)
- Grond, panna, prowadziła kurs gotowania 126, 126
- Gross Joseph, wikary, tymczasowy proboszcz w Wielowśi 41, 41, 53, 53
- Gruschka Wilhelm, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Hadamik** Paul, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Hahn dr, inspektor szkolny 81, 81, 86, 86
- Hahnel, inspektor szkolny 129, 129, 130, 130, 133, 133, 134, 134, 138, 138, 142, 142
- Hahnisch, dzierżawca majątku ziemskiego 54, 54
- Harder, rektor 230, 230
- Hawlotschka, główny nauczyciel i organista w Tworogu 50, 50
- Heidrich Wilhelm, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Heiduk Paul, nauczyciel 185, 185
- Heine Gondare, sprawca nieumyślnego zabójstwa swej żony 102, 102
- Heinrich, właściciel majątku ziemskiego w Jezioranach 170, 170
- Heinze L., autor podręcznika do nauki rachunków 57, 57
- Heising, właścicielka mieszkania 150, 150
- Hindenburg Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von, dowódca, feldmarszałek i polityk 206, 206, 210, 210, 279(412)
- Hirt Ferdinand, autor podręczników szkolnych i wydawca 65, 65, 85, 85, 252(143)
- Hitler Adolf, kanclerz Rzeszy 206, 206, 279(411)
- Hochheiser, inspektor szkolny 138, 138
- Holletzek Paul, proboszcz 98, 98, 106, 106, 130, 130, 134, 134, 177, 177
- Hollmann, rektor 229, 229
- Homolla Anton, nauczyciel 85, 85, 86, 86, 89, 89
- Hübner M., autor podręcznika do nauki rachunków 57, 57
- Janoschka** J., właściciel gospody 150, 150, 158, 158
- Jarotzky von, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26
- Juranek, oberżysta 149, 149
- Kammersdorf** Roman dr, nauczyciel 226, 226, 225, 225
- Kania Michael, książycey komisarz biskupi, inspektor szkolny 29, 29
- Karłowsky Johann, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Kasprzik, nauczyciel 109, 109
- Kastner, nauczyciel 102, 102, 109, 109,
- Kellner, radca rejencyjny 125, 125, 130, 130
- Kerner Justinus, autor 255(171)
- Klauke, radca szkolny i rejencyjny 102, 102
- Klein Georg, nauczyciel 218, 218, 225, 225
- Kluger, nauczyciel 77, 77
- Konnack Leonhard, nauczyciel 221, 221, 225, 225, 226, 226

- Kosellek Johann, archiprezbiter, inspektor szkolny 29, 29
- Kowalsky Johann, nauczyciel w Świniowicach 49, 49
- Krawietz Wilhelm, żołnierz poległy w I wojnie światowej 129, 129
- Krawietz, zwierzchnik gminy 46, 46
- Kroll Albertine, członkini rady nauczycielskiej 170, 170
- Kroll Wilhelm, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Kromczyński Martha, nauczycielka 181, 181
- Kruppa, proboszcz z Woźnik 50, 50, 53, 53
- Krzeppa, nauczyciel z Woźnik 50, 50
- Kudlek Josef, proboszcz 18, 18, 26, 26, 233(4)
- Kulik Florian, żołnierz poległy w I wojnie światowej 129, 129
- Kullik, gospodarz 42, 42
- Kuroczik, proboszcz 177, 177, 185, 185, 213 (Kurotzik), 213 (Kurotzik)
- Kurt Hermann, nauczyciel 221, 221, 225, 225
- Kuschel Eduard, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26, 38, 38, 45, 45, 46, 46
- Lassonczyk Maria, nauczycielka 222, 222
- Lerch Karl, rektor 185, 185, 186, 186, 193, 193, 205, 205, 206, 206, 225, 225, 226, 226, 229, 229, 230, 230
- Lischka Wilhelm, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Mandel, radca szkolny 201, 201, 206, 206
- Manderla, nauczyciel seminaryjny 130, 130, 138, 138
- Marwan, nauczyciel uchodźca 157, 157, 165, 165
- Marx, nauczyciel gimnazjalny, inspektor szkolny 29, 29, 46, 46
- Marx Eva, nauczycielka 178, 178
- Marx Heinrich dr, biskup sufragany 97, 97, 259(200)
- Maywald, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Meinhold Carl Christian, wydawca 85, 85, 256(177)
- Menschig dr, nauczyciel szkoły średniej, inspektor szkolny 81, 81, 82, 82, 86, 86
- Merkel, nauczycielka 226, 226
- Mey Gustav, autor, redaktor 57, 57
- Meyer, kapelan dywizji 178, 178
- Miarka, redaktor „Katolika” 42, 42
- Michael Franz, osadnik, członek rady nauczycielskiej 170, 170
- Michalski Karl, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Mikulla, nauczyciel w Błażejowicach 154, 154
- Misch, zagrodnik 189, 189
- Mordan Jacob, pierwszy nauczyciel elementarny i organista 21, 21, 25, 25
- Moritz, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Muschial Franz, pierwszy elementarny nauczyciel i organista 170, 170
- Napoleon I, cesarz 86, 86
- Negroer, nauczyciel 229, 229
- Nowakowsky Carl, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Olbrich Elisabeth, nauczycielka 154, 154, 161, 161
- Olbrich Hermann, ojciec nauczycielki Elisabeth Olbrich 154, 154
- Pachały, nauczyciel z Tarnowskich Gór 50, 50
- Panchyrz Anton, rolnik, członek rady nauczycielskiej 190, 190
- Paschen dr, inspektor szkolny 45, 45, 46, 46
- Paschke Anton, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Pawellek Andreas, archiprezbiter, inspektor szkolny 29, 29
- Pelka Ernst, nauczyciel, sekretarz gminny, inwalida wojenny, zginął jako żołnierz w I wojnie światowej 109, 109, 117, 117, 118, 118, 121, 121, 129, 129, 130, 130

- Peschel Emilie z d. Schillig, matka nauczyciela Peschela 158, 158
- Peschel Markus, mistrz kuśnierski, ojciec nauczyciela Peschela 158, 158,
- Peschel Max, nauczyciel 157, 157, 165, 165
- Pfennig dr, radca szkolny 86, 86, 94, 94
- Pillep Alfons, nauczyciel uchodźca 165, 165, 206, 206, 217, 217, 226, 226, 229, 229
- Pohl, kandydat na urząd szkolny 174, 174
- Pohl, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Polonius Reinhold, nauczyciel uchodźca, rektor 177, 177, 182, 182, 185, 185
- Poplutz Thomas, główny nauczyciel 22, 22
- Preuschoff Emma, nauczycielka 169, 169, 170, 170, 173, 173, 206, 206, 229, 229
- Preuschoff Franz, nauczyciel szkoły kościelnej, ojciec nauczycielki Preuschoff 169, 169
- Quanz Paul**, nauczyciel 198, 198
- Quasny, nauczyciel, inwalida wojenny 129, 129
- Rasim August**, przedsiębiorca budowlany 117, 117
- Räther Heinrich, autor zeszytów do rachunków 89, 89, 256(181)
- Rauch, nauczyciel domowy, później pastor 73, 73
- Renk, przewodniczący związku szkolnego, zarządca 150, 150
- Renzikowsky, kupiec 38, 38
- Richter, autor *Realienbuch* 57, 57
- Riedel, nauczyciel 106, 106
- Rose P., architekt z Gliwic 177, 177
- Rubin, właściciel majątku ziemskiego w Czarowie, lokalny inspektor szkolny 22, 22, 45, 45, 46, 46, 49, 49, 54, 54, 57, 57
- Rzesnitzek dr, inspektor szkolny 86, 86, 89, 89
- Sawiola Paul**, żołnierz poległy w I wojnie światowej 129, 129
- Sborowski Hildegard, nauczycielka 221, 221, 222, 222
- Schablitzky, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Schäfer, mistrz malarski z Toszka 117, 117
- Schaffgotschowie, śląski ród arystokratyczny pochodzący z Frankonii 255(174)
- Schalast Valentin, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Schalast, główny nauczyciel z Sierot 102, 102
- Schega Maria, nauczycielka 113, 113, 118, 118, 146, 146
- Schenkendorf Gottlob Ferdinand Maximilian Gottfried von, poeta 256(179)
- Scherner Ernst, nauczyciel pomocniczy 22, 22, 49, 49, 57, 57, 61, 61, 89, 89, 90, 90,
- Scherner, żona nauczyciela Schenera, prowadziła zajęcia praktyczne 61, 61, 89, 89
- Schiller Friedrich, poeta, filozof, dramaturg 101, 101, 255(169)
- Schimainski Georg, nauczyciel 202, 202, 206, 206, 218, 218
- Schindler Artur, nauczyciel 118, 118, 125, 125, 126, 126, 130, 130, 142, 142, 145, 145, 157, 157
- Schink, inspektor szkolny 61, 61, 73, 73
- Schlesinger dr 105, 105
- Schmikalla, rektor z Szopienic, radca szkolny 142, 142, 177, 177, 185, 185, 194, 194, 206, 206, 221, 221
- Scholtyssek, naczelnik poczty 41, 41
- Schreiber Jakob Friedrich Ferdinand, wydawca tablic ściennych 57, 57, 251(133)
- Schultzik, rentier 93, 93
- Schuster Ignatz, dr teologii, autor katechizmu i opowiadań biblijnych 57, 57, 250(131)
- Schwieder dr, radca szkolny 221, 221, 226, 226
- Schwingel, radca szkolny 89, 89, 90, 90, 125, 125, 129, 129

- Schygulla Peter, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Simon, pastor z Toszka 73, 73
- Siske Ferdinand, siodlarz, członek zarządu szkolnego 61, 61, 82, 82
- Siske Franz, siodlarz, członek rady rodzicielskiej 170, 170
- Skowronek Alfons, żołnierz poległy w I wojnie światowej 129, 129
- Skowronek Klara, członkini rady rodzicielskiej 190, 190
- Sladeczek Theofil, wikary 38, 38, 41, 41
- Solka Ignatz, nauczyciel elementarny i organista 21, 21
- Sopoth August, rolnik, członek rady rodzicielskiej 190, 190
- Speer Alice, nauczycielka 161, 161, 169, 169
- Speer Heinrich, ojciec nauczycielki Speer 161, 161
- Spira Valentin, proboszcz z Paczyny, inspektor szkolny 29, 29, 38, 38, 45, 45
- Starker dr, inspektor szkolny 73, 73
- Staroszczyk Joseph, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Stein, komisaryczny inspektor szkolny 73, 73, 77, 77, 81, 81
- Steiner, nauczyciel 185, 185
- Stolfig Joseph, uczeń 121, 121
- Streit Hedwig z d. Bayer, matka nauczycielki Streit 181, 181
- Streit Karl, radca rachunkowości, ojciec nauczycielki Streit 181, 181
- Streit Maria, nauczycielka 181, 181
- Stuhlmann Ernst Johann Adolph, mechanik, matematyk i przyrodnik 57, 57, 105, 105, 250(130)
- Stürz, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26
- Swierzy (Świeży) Carl, drugi nauczyciel 22, 22, 46, 46
- Synowski Albert, kandydat na urząd nauczycielski 122, 122, 126, 126
- Świeży Carl zob. Swierzy
- Trobel Theophil, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Trojan Paul, nauczyciel 106, 106, 118, 118
- Ulitzka Carl, ksiądz, polityk, twórca i przewodniczący Katolickiej Partii Ludowej 165, 165, 272(333)
- Valentin Tobias, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Vincenz Stabel, nauczyciel elementarny 21, 21
- Vogl Othmar, nauczyciel 218, 218, 221, 221 (Dithmar)
- Volkmer, radca rejencyjny i szkolny 110, 110, 117, 117
- Wallhofen von, właściciel majątku ziemskiego, patron szkoły 26, 26
- Walloschek Adam, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125
- Wanderstrass Carl, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Wanzen Paul, nauczyciel 90, 90, 101, 101
- Weiss Johann, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Wende dr, radca rejencyjny 74, 74, 81, 81
- Weniger Agnes, nauczycielka 157, 157
- Wesendonck dr, inspektor szkolny 29, 29, 58, 58,
- Wilhelm I Hohenzollern, król Prus 50, 50, 249(123)
- Wilhelm II Hohenzollern, ostatni cesarz i król Prus 256(178), 264(239)
- Willmsky Carl, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Winkler Carl, nauczyciel pomocniczy 22, 22
- Wisnia Paul, nauczyciel 62, 62, 77, 77
- Włodarsky Adrian, archiprezbiter, inspektor szkolny 29, 29

Wykaz osób

- Wohl Paul, autor zeszytów do rachunków 89, 89, 256(181)
- Woitylak dr, inspektor szkolny 29, 29, 49, 49, 50, 50, 53, 53, 57, 57
- Wuttke, oberżysta w Świniowicach 149, 149
- Zedlitz i Trützscher** Karl Eduard Robert von, oficer armii pruskiej, prezydent rejencji opolskiej, minister kultury, nadprezydent Prowincji Hesja-Nassau, nadprezydent Prowincji Śląsk 65, 65, 252(145)
- Zimmermann Anton, główny nauczyciel, kronikarz 17, 22, 22, 26, 26, 46, 46, 49, 49, 53, 53, 57, 57
- Zimmermann Friedrich Albert, historyk 242(68)
- Zimmermann, żona nauczyciela Zimmermanna 41, 41, 89, 89
- Zuber Wilhelm, żołnierz poległy w I wojnie światowej 125, 125

WYKAZ MIEJSCOWOŚCI

Wykaz obejmuje jedynie nazwy miejscowości, a więc nie uwzględnia nazw krajów, regionów, okręgów czy jednostek administracyjnych, oprócz miejsc, gdzie w czasie I wojny światowej polegli żołnierze z gminy Wielowieś. Natomiast z przytoczonego w przypisach dzieła Kniego odnotowuje się historyczne nazwy wzmiankowanych w *Kronice* miejscowości

Cyfry wytłuszczone odsyłają do nazw miejscowości występujących w transliteracji, cyfry zwykłe – w przekładzie, a cyfry z dodatkową cyfrą w nawiasie – w przypisach (strona i numer przypisu).

Adelnau 134

Ahville **125**, 125, 266(258)

Alsen **189**, **194**, 201, 275(378)

Altdorf **189**

Althammer **133**

Alt-Hammer 267(280)

Alt-Tarnowitz **50**, 250(125)

Alzen zob. Alsen

Antonienhüte **157**, 270(313)

Argonnenwalde **125**

Argonny 265(250)

Argoński Las zob. Las Argoński

Armentières 202, 278(407)

Armentiers **202**

Baborów 22

Bacails **125**, 125, 265(251)

Bauerwitz **22**, **90**, 236(21)

Benkowitz **161**, 271(327)

Berg-Kolonie 264(236)

Berlin **101**, 101, **145**, 145, **162**, 162, **209**, 209, **210**, 210, **214**, 214, 269(296)

Beuthen (Rossberg) **106**

Beuthen **22**, **57**, **86**, **157**, **161**, **181**, **218**, **222**, 238(29)

Biały 237(35)

Biała **22**, **85**, **106**, **158**, **181**, **182**, 237(35)

Biedrzychowice 237(29)

Biedrzychowice **22**, **186**, **198**, 237(29), 277(387)

Bielschowice 271(326)

Bielschowitz **161**, 271(326)

Bielszowice **161**, 271(326)

Bieńkowice **161**, 271(327)

Bitschin **133**, 268(281)

Blachownia Śląska **22**, 236(23)

Blaschcowicz 258(198)

Blaschowitz **97**, **133**, **134**, **154**, **206**, **217**, 258(198)

- Blasowitze 258(198)
 Blasowicz 258(198)
 Blazeiowic 258(198)
 Blazeiowitz 258(198)
 Blechhammer **22**, 236(23)
 Błazejowice 97, 133, 134, 154, 206, 217, 221, 229, 258(198)
 Boborow 236(21)
 Boborów 90, 236(21)
 Bochum **45**, 45, **81**, 81, 247(109)
 Bodzanów 205, 218, 278(409)
 Bolesławiec 274(363)
 Borin **93**, 93
 Borin, Nieder- zob. Nieder-Borin
 Borowian **78**, **121**, 255(172)
 Borowiany 78, 121, 255(172)
 Braniewo 169, 273(345)
 Braunsberg 169
 Breslau **57**, **78**, **85**, **86**, **93**, **98**, **133**, 134, **146**, **157**, **166**, **169**, 181, 234(7), 255(173)
 Bresnitz **202**
 Brieg **161**, **166**, 271(324)
 Brynek 49
 Brynnek **49**
 Brzeg 166, 271(324)
 Brzesnic 278(398)
 Brzesnitz 278(398)
 Brzezcie 161, 271(328)
 Brzeźnica 202, 278(398)
 Bujakow **82**, 256(175)
 Bujaków 82, 256(175)
 Bunzlau 274(363)
 Burgfels **221**, **229**, 281(430)
 Bycina 133, 268(281)
 Bytom 22, 57, 86, 106, 157, 161, 181, 202, 218, 222, 238(29)
- Chechlau** 22, 29
 Chechło 237(31)
 Chechło 22, 29, 237(31)
 Chorzów 118, 202, 264(236)
 Chroszczina 274(355)
 Chroszczina **177**
 Chrościna 274(355)
 Chróścina 177, 274(355)
 Ciochowiec 94, 258(195)
 Ciochowice 258(195)
 Ciochowitz **94**, 258(195)
 Ciorke 236(13)
 Colonie Radun **21**, **78**
 Constadt 281(431)
 Cosel **158**, 269(299)
 Creutzburg 274(356)
 Cruzeburk 274(356)
 Cunzinstat 281(431)
 Czarkow 236(13)
 Czarków 21, 38, 46, 49, 54, 153, 217, 236(13)
 Częstochowa (Rosja) 125
 Częstochowa 265(248)
 Czorka **21**
Dąb 177, 274(357)
 Dąbrówka 206
 Dąbrówka Mała 157, 271(315)
 Deutsch, Piekar zob. Piekar-Deutsch
 Domb 177, 274(357)
 Dombrowka **206**
 Dorota 90, 257(188)
 Dorotheendorf **90**, 257(188)
 Dortmund **57**, 57
 Dünaburg **202**
 Düsseldorf **225**, 281(432)
 Dyneburg 202, 278(406)

Eckwertsheide 278(399)	Groß Peterwitz 77
Eichenau 157	Groß Strehlitz 37, 45, 81, 86, 182
Ellguth koło Woźnik 267(275)	Groß Strelitz 113
Ellguth-Woischnik 133	Grabin 278(400)
Ełk 122, 265(242)	Grabina 202, 278(400)
Emanuelssegen 77	Grabine 202, 278(400)
Frankenstein 73, 165, 253(148)	Grabino 278(400)
Friedersdorf 22, 186, 198, 237(29), 277(387)	Greifenberg 198, 276(386)
Fürstlich Neudorf 41, 247(99)	Grodków 158
Gajowice 129, 217, 266(263)	Grodowiec 198, 277(390)
Gaschowitz 166, 273(337)	Groschowice 257(186)
Gaszowice 166, 273(337)	Groschowitz 89, 257(186)
Giegowic 266(263)	Groß-Kotulin 237(34)
Giegowitz 129, 217, 266(263)	Groß-Patschin 241(63)
Gleiwitz 29, 37, 45, 46, 49, 54, 73, 89, 118, 142, 169, 177, 178, 194, 201, 217, 241(64)	Groß-Peterwitz 254(163)
Gliwice 29, 37, 46, 49, 54, 73, 89, 118, 142, 169, 177, 178, 201, 217, 241(64)	Groß-Strehlitz 245(88)
Glogau, Klein- zob. Klein-Glogau	Groszowice 89, 257(186)
Glogau, Ober- zob. Ober-Glogau	Grotków 271(321)
Glogow, Gorny zob. Gorny Glogow	Grottkau 158, 271(321)
Głogówek 22, 178, 186, 202, 237(27)	Grudczütz 268(284)
Głubczyce 22, 49, 101, 178, 182, 225, 226, 237(36)	Grudczyc 268(284)
Głuchołazy 102, 174, 205, 262(219)	Grudschütz 137
Godula 229, 281(436)	Grudziądz 170, 273(350)
Godullahütte 229	Grudzice 134, 137, 268(284)
Gogolin 182, 182, 275(369)	Grünberg 277(388)
Gogollin 275(369)	Grundschütz 134
Gorditsche (Rosja) 129	Gryfów Śląski 198, 276(386)
Gorny Glogow 237(27)	Gury, Tarnowskie zob. Tarnowsky Gury
Gościęcín 154, 270(312)	Hammer, Alt- zob. Alt-Hammer
Gościeńcin 270(312)	Haucourt 129, 129, 267(268)
Góry, Tarnowskie zob. Tarnowskie Góry	Heiduki 264(236)
Groß Kottulin 22	Heilsberg 170
Groß Patschin 29, 45	Hermannshof 93, 190, 194, 201, 258(194)
	Hindenburg 129, 229, 145, 266(265), 279(412)
	Hłubczyce 237(36)

- Hochkirch **198**, 277(390)
 Hohenbirken **161**
 Horodyszcze (Rosja) 129, 267(270)
 Huberta, Huta zob. Huta Huberta
 Hubertus, Huta zob. Huta Hubertus
 Hubertushütte 278(397)
 Hubertushütte b. Beuthen **202**
 Huta Huberta 202, 278(397)
 Huta Hubertus 278(397)
 Huta Padniewska 134, 268(285)
 Huta Zygmunt 278(397)
 Hutta **134**
 Hütten-Kolonie 264(236)
Jagiela 22
 Jagiella 236(26)
 Jagiełła 22
 Jasiona 182
 Jasten **182**
 Jelowa 274(361)
 Jellowa **178**, 274(361)
 Jełowa 178, 274(361)
 Jerzmanów 93, 190, 194, 201, 258(194)
 Jeziorany 170, 273(346)
 Josaphat 254(164)
 Josefsdorf **77**, **177**
 Josephsdorf 254(164)
 Józefowiec **77**, **177**, 254(164)
Kamienica 62, 109, 262(227)
 Kaminitz **62**
 Kamitz **109**, 262(227)
 Karkonosze 198
 Katowic 61, **77**, 109, 142, 252(140)
 Kattowice 252(140)
 Kattowitz **61**, **77**, **109**, 252(140)
 Kekitten **170**
 Keltsch **101**, 237(33)
 Kielcz 237(33)
 Kielcza 22, 101, 237(33)
 Kieleczka 126, 194
 Kieleczka **21**, **21**, **25**, **25**, **30**, **30**, 78, 94, 105, 106, 121, 125, 129, 189, 190, 201, 236(15)
 Kieleschka **78**, **94**, **105**, **106**, **121**, **125**, **126**, **129**, **189**, **190**, **194**, **201**
 Kieltsch **22**
 Klasztorny, Stoczek zob. Stoczek Klasztorny
 Klein Peterwitz **85**
 Klein-Glogau 237(27)
 Klein-Peterwitz 256(176)
 Kłodnic 249(118)
 Kłodnitz **49**, 249(118)
 Klokocin 273(336)
 Klokotschin **166**
 Klokotschnin 273(336)
 Klucz 237(30)
 Kluczbork 177, 274(356)
 Klucze 22
 Klutschau **22**, 237(30)
 Kłębowo 273(348)
 Kłębów 170
 Kłodnica 49
 Kłokocin 166, 273(336)
 Kolonie, Hütten- zob. Hütten-Kolonie
 Kolonie, Berg- zob. Berg-Kolonie
 Kolonie, Berg- zob. Berg-Kolonie
 Kolonie, Hütten zob. Hütten-Kolonie
 Königshütte **118**, **202**, 264(236)
 Konstadt **221**, 281(431)
 Koschentin **34**, 243(77)
 Kosel 269(299)
 Koske **157**, 270(314)
 Kösling **166**

- Kostenthal 154, 270(312)
 Koszęcin 34, 243(77)
 Kotków 189, 194, 201, 275(378)
 Kotliszowice 93, 217, 258(193)
 Kotten 34, 49
 Kottlischowitz 93, 217, 258(193)
 Kotulin 22, 237(34)
 Kottulin, Groß zob. Groß Kottulin
 Kotulin, Groß- zob. Groß Kotulin
 Koty 34, 49
 Kozłówki 166, 273(341)
 Koźle 158, 269(299)
 Kózki 157, 270(314)
 Krekole 169, 273(343)
 Krekollen 169
 Krems-Wachau 221, 221
 Kreuzburg 177, 274(356)
 Kreuzenort 98, 260(206)
 Królewska Kuta[!] 264(236)
 Krzyżanowice 98, 260(206)
 Książęca, Nowa Wieś zob. Nowa Wieś
 Książęca
 Kunzendorf 38
 Kuta[!] Królewska zob. Królewska Kuta
 Kzięęcza, Nowawies zob. Nowawies
 kzięęcza
Langendorf 18, 21, 22, 25, 26, 29, 34, 37,
 38, 41, 42, 46, 49, 62, 65, 73, 74, 78, 86,
 89, 93, 97, 101, 102, 105, 106, 109, 122,
 126, 129, 130, 134, 141, 145, 146, 149,
 157, 158, 161, 162, 166, 170, 174, 178, 181,
 182, 185, 189, 190, 193, 194, 197, 198,
 201, 202, 205, 206, 209, 213, 214, 218,
 221, 222, 225, 226, 229, 230, 233(3)
 Langendorf koło Neisse 205, 218
 Langendorf, Nieder- zob. Nieder-Langendorf
 Langendorf, Ober- zob. Ober-Langendorf
 Las Argoński 125, 265(250)
 Leiningen 62, 62, 252(142)
 Leisnitz 182, 275(367)
 Leobschütz 22, 49, 101, 178, 225, 226, 237(36)
 Leowallensis 276(385)
 Lessen 170
 Leśna 198, 277(391)
 Lidzbark Warmiński 169, 273(344)
 Liebenthal 198, 276(385)
 Liebschütz 237(36)
 Ligota Woźnicka 133, 267(275)
 Lipine 146
 Lipiny 146, 269(302)
 Lisięcice 182
 Lorette, Wzgórze zob. Wzgórze Lorette
 Lorettohöhe (Francja) 125, 266(253)
 Lossen 161, 271(323)
 Löwentahl 276(385)
 Lubecko 186, 275(375)
 Lubetzko 186, 275(375)
 Lubie 129
 Lubie, Nieder- zob. Nieder-Lubie
 Lubie, Ober- zob. Ober-Lubie
 Lubomierz 198, 276(385)
 Lubowice 277(394)
 Lubowitz 202, 277(394)
 Lubschau 133, 267(276)
 Lubsza 133, 267(76)
 Luks 265(242)
 Lyck 122, 265(242)
 Łasin 170, 273(349)
 Łek 265(242)
 Łosiów 161, 271(323)
 Łubie 129, 266(264)
 Łubowice 202, 277(394)
Maciowakierz 269(298)

Maciowakrze 269(298)	Neumünster 230, 282(438)
Maciowakrzy 146	Neuße 262(223)
Malancourt 125, 125, 265(249)	Neustadt 158, 181, 182, 186, 269(301)
Mała, Dąbrówka zob. Dąbrówka Mała	Neyße 262(223)
Mały, Tworóg zob. Tworóg Mały	Nicolai 247(107)
Manre 125, 125, 266(256)	Nieborowice 134, 268(287)
Marklissa 277(391)	Nieborowitz 134, 268(287)
Matzkirch 146, 269(298)	Nieder-Borin 258(191)
Meleschwitz 22, 236(20)	Nieder-Langendorf 278(409)
Merris 158, 158, 202, 202, 271(317)	Nieder-Lubie 266(264)
Miechowice 154, 270(310)	Nieder-Miechowitz 270(310)
Miechowitz 154	Nieder-Oschin 258(192)
Miechowitz, Nieder- zob. Nieder-Miechowitz	Nisa 262(223)
Miechowitz, Ober- zob. Ober-Miechowitz	Nisza 262(223)
Mikolow 247(107)	Nowa Wieś Książęca 41, 90, 247(99)
Mikołów 42, 247(107)	Nowawies książęcza 247(99)
Mikulczyce 185, 275(373)	Nowomjesto 269(301)
Mikulschütz 185, 275(373)	Nysa 106, 130, 158, 186, 218
Mikulszyce 275(373)	Oberglogau 22, 178, 186, 202
Miłoszyc 22	Ober-Glogau 237(27)
Miłoszyce 236(20)	Ober-Langendorf 278(409)
Mirklissa 198	Ober-Lubie 266(264)
Mittel-Oschin 258(192)	Ober-Miechowitz 270(310)
Montfaucon 125, 125, 265(246)	Ober-Oschin 258(192)
Monthois 125, 125, 266(257)	Odmuchów 21, 25, 236(14)
Mroczkowa 202, 278(399)	Odolanów 134, 268(286)
Münster, Neu- zob. Neu-Münster	Ohlau 273(335)
Murcki 77, 254(162)	Olaw 273(335)
Myslowice 278(402)	Olesno 134, 158, 221, 267(277)
Myslowitz 202, 278(402)	Oleśnica 133
Mysłowice 202, 278(402)	Opole 22, 37, 138, 142, 149, 158, 185, 194, 237(28), 245(85)
Neisse 106, 130, 158, 186	Opolie 245(85)
Neiße 262(223)	Opolskie, Strzelce zob. Strzelce Opolskie
Neudorf, Fürstlich zob. Fürstlich Neudorf	
Neu-Münster 230	

- Oppeln 22, 37, 46, 49, 50, 138, 142, 145, 149, 150, 158, 178, 185, 190, 194, 198, 201, 237(28), 245(85)
 Oschin 93, 93
 Oschin, Mittel- zob. Mittel-Oschin
 Oschin, Nieder- zob. Nieder Oschin
 Oschin, Ober- zob. Ober-Oschin
 Otmuchow 21, 25, 236(14)
 Ozimek 145, 269(297)
 Ożimek 269(297)
Paczyna 29, 45, 241(63)
 Padniewska, Huta zob. Huta Padniewska
 Parowa 181, 274(362)
 Patschin, Groß zob. Groß Patschin
 Patschin, Groß- zob. Groß-Patschin
 Peischretschan 22, 29, 38, 46, 54, 58, 73, 89, 102, 109, 130, 138, 145, 194, 237(32)
 Peterwitz, Groß zob. Groß Peterwitz
 Peterwitz, Groß- zob. Groß-Peterwitz
 Peterwitz, Klein zob. Klein Peterwitz
 Peterwitz, Klein- zob. Klein-Peterwitz
 Petrzażin 256(176)
 Piekar-Deutsch 274(365)
 Piekary Śląskie 181, 274(365)
 Pietraszyn 85
 Pietrowice Wielkie 77, 254(163), 256(176)
 Pietrowice, Wielkie zob. Wielkie Pietrowice
 Pilchowice 77, 254(166)
 Pilchowitz 77, 254(166)
 Pilszcz 22, 236(22)
 Piltsch 22, 236(22)
 Piskowice 237(32)
 Plawniowice 257(185)
 Plawniowitz 89, 257(185)
 Pławniowice 257(185)
 Pohlsdorf 133, 267(279)
 Polkowice 133, 267(279)
 Polsdorf 267(279)
 Polska Wieś 267(279)
 Ponischowitz 29, 241(62)
 Poniszowice 29, 241(62)
 Poręba, Szklarska zob. Szklarska Poręba
 Potempa 25, 49, 94, 106, 109, 121, 202, 236(14)
 Potępa 25, 49, 94, 106, 109, 121, 202, 236(14)
 Prasnycz (Rosja) 125
 Preschlebie 154, 157
 Proskau 101, 262(216)
 Prószków 101
 Prudnik 158, 181, 269(301)
 Przasnycz (Rosja) 125
 Przasnysz 265(247)
 Przezchlebie 154, 157, 270(311)
 Puck 129, 266(266)
 Putzig 129
 Pyskowice 22, 29, 38, 58, 73, 89, 102, 109, 130, 138, 145, 194, 237(32)
Quarghammer 133, 267(278)
Racibors 253(149)
 Racibórz 73, 89, 146, 181, 202, 218, 221
 Radonia 206
 Radostinia 269(300)
 Radostynia 146, 269(300)
 Radstein 146, 269(300)
 Radun 206, 236(17)
 Radun, Colonie zob. Colonie Radun
 Radunia 78
 Raduń 21, 236(17)
 Ratibor 73, 89, 146, 181, 202, 218, 221, 253(149)
 Rattibor 253(149)

- Reszel 273(347)
 Riga 202
 Rodzeń 268(288)
 Rokitnica 181, 182, 274(364)
 Rokitnice 274(364)
 Rokittnitz 181, 182, 274(364)
 Rosdzin 134
 Rosenberg 133, 134, 158, 221, 267(277)
 Roßberg 182, 275(368)
 Rossberg zob. Beuthen (Rossberg)
 Rozbark 182, 275(368)
 Roździeń 134
 Rudnau 161
 Rudno 161, 271(325)
 Rybnik 89, 89
 Ryga 202, 278(405)
Sadowitz 182
 Sauerwitz 22, 236(25)
 Scharkow 38, 46, 49, 54, 153, 217
 Scharley 181, 274(365)
 Schierot 262(220)
 Schieroth 49, 102, 185, 186, 202, 217
 Schöna 178, 274(360)
 Schönrode 218
 Schopieniec 269(295)
 Schopinitz 269(295)
 Schoppinitz 142
 Schreiberau 276(384)
 Schreiberhau 198, 276(384)
 Schreibersau 276(384)
 Schreibershau 276(384)
 Schulenburg 218, 281(427)
 Schweidnitz 277(389)
 Schweinitz 198
 Schwieben 50, 106, 202, 206
 Schwienowitz 49
 Schwinowitz 21, 25, 38, 49, 97, 101, 121, 129, 130, 149, 161
 Sieroty 49, 102, 185, 186, 202, 206, 217, 218, 262(220)
 Somma 129, 202, 267(271)
 Somme 129, 202
 Sławniowice 38
 Słupsk 126, 266(262)
 Springborn 169, 170
 Stara Wieś 189, 276(379)
 Stare Tarnowice 50, 250(125)
 Stoczek Klasztorny 169, 170, 273(342)
 Stolarzowice 185, 275(374)
 Stolarzowitz 185, 275(374)
 Strehlitz, Groß zob. Groß Strehlitz
 Strehlitz, Groß- zob. Groß-Strehlitz
 Strelitz, Groß zob. Groß Strehlitz
 Strzelce Opolskie 37, 45, 81, 86, 113, 182, 245(88)
 Strzelec, Wielki zob. Wielki Strzelec
 Strzelin 273(335)
 Suidnice 277(389)
 Swiniowic 235(12)
 Swiniowitz 235(12)
 Szklarska Poręba 198, 276(384)
 Szonów 178, 274(360)
 Szopienice 142, 269(295)
Śląski, Gryfów zob. Gryfów Śląski
 Śląskie, Piekary zob. Piekary Śląskie
 Świbie 50, 106, 202, 206,
 Świdnica 198, 277(389)
 Świerzawa 178
 Świniowice 21, 25, 38, 49, 97, 101, 121, 129, 130, 149, 161, 235(12), 270(308)
Taciszów 133, 268(282)

- Tarnowice, Stare zob. Stare Tarnowice
 Tarnowitz **29, 49, 50, 54, 58, 121, 145, 178, 241(65)**
 Tarnowitz, Alt- zob. Alt-Tarnowitz
 Tarnowskie Góry **29, 49, 50, 54, 121, 145, 178, 241(65)**
 Tarnowsky Gury **241(65)**
 Tatischau **133, 268(282)**
 Tiefenfurt **181**
 Tiefenfurth **274(362)**
 Tost **29, 38, 45, 46, 50, 73, 93, 117, 146, 174, 182, 226, 241(60)**
 Toszek **29, 38, 50, 73, 93, 117, 146, 174, 182, 226, 241(60)**
 Trach **267(280)**
 Trachy **133, 267(280)**
 Trynek k. Gliwic **22, 22**
 Tschenschow (Rosja) **125**
 Tworog **34, 38, 49, 50, 89, 74, 149, 165, 249(120)**
 Tworóg **34, 38, 49, 50, 74, 89, 149, 165, 249(120),**
 Tworóg Mały **133, 267(278)**
Verdun 129, 129, 266(267)
 Vimy **130, 130, 267(274)**
Wachau 281(428)
 Wachau, Krems- zob. Krems-Wachau
 Walidrogi **218, 281(427)**
 Wansen **165**
 Warmiński, Lidzbark zob. Lidzbark Warmiński
 Warmiński, Stoczek zob. Stoczek Warmiński
 Warschau **122, 202**
 Warszawa **122, 202, 265(244)**
 Wernegitten **170**
 Wiązowa **165**
 Wieli-drugy **281(427)**
 Wielki Strzelec **245(88)**
 Wielkie Pietrowice **254(163)**
 Wielkie Pietrowice zob. Pietrowice Wielkie
 Wielowieś **18, 21, 22, 25, 26, 29, 34, 37, 38, 41, 42, 46, 49, 62, 65, 73, 74, 78, 86, 93, 97, 101, 102, 105, 106, 109, 122, 126, 129, 130, 134, 141, 145, 146, 149, 157, 158, 161, 162, 166, 170, 174, 178, 181, 182, 185, 189, 190, 193, 194, 197, 198, 201, 202, 205, 206, 209, 213, 214, 218, 221, 222, 225, 226, 233(3)**
 Wieś Książęca, Nowa zob. Nowa Wieś Książęca
 Wieś, Polska zob. Polska Wieś
 Wieś, Stara zob. Stara Wieś
 Willna (Rosja) **125**
 Wilna **137**
 Wilno (Rosja) **125, 137, 266(255)**
 Wirek **157, 270(313)**
 Wischnitz **41, 129, 206, 246(97)**
 Wiśnicze **41, 129, 206, 246(97)**
 Włochy **158**
 Woischnik **50, 53, 249(122)**
 Woischnik, Ellguth zob. Ellguth Woischnik
 Woischnik, Ellguth- zob. Ellguth-Woischnik
 Woiska **49, 118, 121, 129, 182, 185, 193, 206, 217**
 Woisko **236(16)**
 Wojska **21, 25, 29, 46, 49, 118, 121, 129, 182, 185, 193, 206, 217, 236(16), 241(66)**
 Wolhynien **129, 202**
 Wołczyn **221, 281(431)**
 Wołiczin **281(431)**
 Wołyń **129, 202, 267(269)**
 Wońska **21, 25, 29, 46**
 Woysko **241(66)**
 Woźnicka, Ligota zob. Ligota Woźnicka
 Woźniki **50, 53, 249(123)**

Wykaz miejscowości

Wrocław 78, 85, 86, 93, 98, 133, 134, 146, 157, 166, 169, 224(7), 255(173)
Wyrrek 270(313)
Wysko 236(16)
Wzgórze Lorette 125, 260(250)
Zabrze 50, 50, 129, 129, 145, 202, 229, 250(126), 266(265)
Zabrże 250(126)
Zalesche 281(432)
Załęże 222, 281(432)
Zawadzki 101
Zawadzkie 101, 261(215)
Ząbkowice Śląskie 73, 165, 253(148)
Zelenze 222
Ziegenhals 102, 174, 205, 262(219)
Zielona Góra 277(388)
Złota-Lipa 125
Złota Lipa 125, 266(254)
Zubrzic 236(25)
Zubrzyce 22, 236(25)
Zülz 85, 22, 106, 158, 181, 182, 237(35)
Zygmunt, Huta zob. Huta Zygmunt
Żędowice 182, 275(366), 275(367)

SPIS TREŚCI

Przedślowie.....	5
Wprowadzenie.....	7
O sposobie prezentacji <i>Kroniki</i>	13
Schul und Gemeinde Chronik der Parochie Langendorf /	
Szkolna i gminna kronika parafii Wielowieś.....	15
Schul Chronik /Kronika szkolna.....	18
Gemeinde-Chronik. / Kronika gminna.....	34
Nachtrag. / Dodatek.....	38
Nachtrag zur Schul-Chronik. / Dodatek do Kroniki szkolnej.....	45
1903. /1903.....	90
1904. /1904.....	94
1905. / 1905.....	98
1906. / 1906.....	102
1907. / 1907.....	105
1908. / 1908.....	106
1909. / 1909.....	109
1910. / 1910.....	109
1911. / 1911.....	113
1912. / 1912.....	114
1913. / 1913.....	121
1914. / 1914.....	122
1914/15. / 1914/[19]15.....	125
1916. / 1916.....	126
1917. / 1917.....	130
1918. / 1918.....	130
1919. / 1919.....	130
Schuljahr 1919./20. / Rok szkolny 1919/[19]20.....	137
Schuljahr 1920/21. / Rok szkolny 1920/[19]21.....	142
Schuljahr 1921/22. / Rok szkolny 1921/[19]22.....	146
Schuljahr 1922/23. / Rok szkolny 1922/[19]23.....	154

Schuljahr 1923/24. /Rok szkolny 1923/[19]24.....	161
Schuljahr 1924. /Rok szkolny 1924.....	169
Schuljahr 1925. /Rok szkolny 1925.....	174
1926. / 1920.....	177
1927. / 1927.....	178
1928. / 1928.....	182
1929. /1929.....	182
1929/30. /19[30].....	185
Schuljahr 1930/31. /Rok szkolny 1930/[19]31.....	186
Schuljahr 1931/32. /Rok szkolny 1931/[19]32.....	194
Schuljahr 1932/33. / Rok szkolny 1932/[19]33.....	198
Schuljahr 1933. / Rok szkolny 1933.....	205
Schuljahr 1934. / Rok szkolny 1934.....	209
1935. / 1935.....	214
Schuljahr 1936. / Rok szkolny 1936.....	218
Schuljahr 1937. / Rok szkolny 1937.....	218
Schuljahr 1938. / Rok szkolny 1938.....	221
Schuljahr 1939. / Rok szkolny 1939.....	222
Schuljahr 1940. / Rok szkolny 1940.....	225
Schuljahr 1941. / Rok szkolny 1041.....	226
Przypisy.....	233
Uwagi o <i>Kronice</i> , transliteracji, przekładzie, przypisach i literaturze.....	283
O <i>Kronice</i>	283
O transliteracji.....	286
O przekładzie.....	288
O przypisach.....	289
O literaturze.....	289
Spis i opis ilustracji.....	301
Wykaz osób.....	311
Wykaz miejscowości.....	318

